

A HÁBORÚ ALLEGÓRIÁJA.

KÉSZÜLT PRZEMYŚLBEN ÁGYÚ-
DÖRGÉS MELLETT, 1914 OKTÓ-
BER 3 és 10 KÖZÖTT.

SZŐDY SZILÁRD MŰVE.

COPYRIGHT BY «MAGYAR HÉTFŐ» BUDAPEST
1933

A KÖNYV CÍMLAPJÁT KNER ALBERT TERVEZTE

AHUNGÁRIA HÍRLAPNYOMDANYOMÁSA

LÉVAI JENŐ

ÉHSÉG
ÁRULÁS
PRZEMYŚL
*

HARMADIK KIADÁS
15-20.000
BUDAPEST

A „MAGYAR HÉTFŐ” KIADÁSA

Ajánlom könyvemet a lengyel nemzetnek, amelynek véráztatta földje színhelye volt az itt leírt eseményeknek. Annak a lengyel nemzetnek, amelynek fiai ma is meleg szeretettel emlékeznek meg Przemysł várát védő hős magyar testvéreikről

Előszó a harmadik kiadáshoz.

Heinrich Mann mondja egy francia káplár háborús könyvének német fordításához írott előszavában:

«Évtizedekkel a nagy világháború után az íróknál és az olvasóknál egyaránt fokozódik a vágy a háborús élmények után. Mindkét félnek magához kellett előbb térni, amíg megint emlékezni kívannak. S várhattak. Nem állott fenn a veszély, hogy a háborús élmények eltűnnek az emlékezetből.»

Talán ezért nem hiba, hogy e könyv csak 18 évvel a világháború kitörése után jelent meg, s talán Heinrich Mann adja magyarázatát annak is, hogy az első két népies kiadás 15.000 példánya fél év alatt teljesen elfogyott. Most a harmadik kiadás 15-20.000 példányra kerül az olvasóközönség elé.

A könyv egy kis vártüzér naplójának indult. A bajtársak százainak hozzászólása, levelei, Geöcze Bertalan dr., «A Przemysli tragédia» kitűnő szerzőjének, Stuckheil Ferenc őrnagy katonai beszámolójának, az idevágó magyar, német, orosz, lengyel kisebb forrásmunkáknak tüzetes áttanulmányozása, hosszabb lengyelországi, főképpen varsói, leMBERGI és Przemysli tanulmányút eredményei adták azután meg a lehetőséget arra, hogy könyvem mai, – talán Przemysl védelme komoly történelmének is beillő, – formájához jutott el. A kis vártüzér szerény élményeit elnyomják immár a nagy események, a szubjektív érzéseket az objektív tények. E könyv lapjain egyetlen *«kiszínezett»*, tudva valótlan mondat nincs. Újságíró objektív riportjainak sorozata az, valódi tényeknek, valódi katonák emberi és emberfeletti cselekedeteinek hű leírása, Przemysl hőiesen borzalmas, küzdelmes életének egyszerű krónikája. Nem regény és nem színes haditudósítás. *Emberi . . . igaz valóság . . .*

Budapesten, 1933 január havában.

L. J.

Így kezdődött...*)

Ezerkilencszáztizennégy tavaszán egy kis egyenruhás csoport mászkál a Torbole-Nágó feletti magaslatokon. A Garda-tónak Rivától Szirmionéig terjedő része csodálatuk tárgya. Vágyódva mutogatnak át a másik oldalra: számukra elérhetetlen terület - *olasz föld az. Ők pedig osztrák-magyarok.* Nem osztrákok és nem magyarok. Pontosan osztrák-magyarok: *közös hadseregbeli katonák.* K. und K...

Nemzetiségre viszont: magyarok, osztrák-németek, horvátok, magyar-tótok, csehek, lengyelek, olaszok, szlovének, rutének és Isten tudja még micsodák. Egyszóval: K. und K...

Az uniformis rajtuk egyforma: mind K. und K. - *vártüzérek.* önkéntesek. Az I. számú Kaiser-brigád tisztiiskolás tüzérönkéntesei. Tanulmányúton vannak. Titkokat keresnek, jobban mondvá azokat mutogatják nekik. Titkokat? Igen, hadseregünk magas vezetősége úgy vélte, hogy *titkokat* mutogathat a «*gutgesinnt*» tüzérönkénteseknek, a jövő K. und K. tüzértisztjeinek. Titkokat, amelyekről hamar kiderült, hogy csak azok előtt voltak titkok, akiket nem érdekelt a dolog. Ekkor azonban még senki sem tudta ezt és *lopva* vittek bennünket nézegetni Riva erődjeit és hegyszakadékba épített szikratávíró állomását, a Garda-tó partján pionírokkal és szapőrökkel hegyoldalba vágott isteni szép sziklaút gépfegyvervédett alagútjait, a Lago di Ledro és a többi olasz határmenti tó melletti erődök sziklába vésett, páncélkupolás, legmodernebb süllyesztett páncél-ágyús, villanyfényszórós hadászati remekeit . . .

Éjjeli fényszórós gyakorlat a Lago di Loppio partján ... S végül mindennek befejezéseképpen a súgva közölt ígéret:

*) *Az első kiadás előszava.*

«A tiszti vizsga után utazás Przemyslbe. Ez itt mind semmi! Ami ott van! Elvégre ez itt csak egy kis védekezés a hármasszövetségi barát: Olaszország ellen. Ez csak hőtzendorfi Conrad makaics katonásdi játéka. Ott, Przemyslben van mit nézni. Ahogy mi ott berendezkedtünk az oroszok ellen...»

... És 1914 augusztusában Károlynak, a fiatal trónörökösnek ordítja tele torokból a „Gewehrheraus”-ot és fújja inaszakadtából a „Generalmarsch”-ot a gu-bacsiuti tűzerkaszárnya őrsége. Éppen jön vissza a harci létszámra emelt és „háborús vágytól izzó” nemes *Edler von Kollárz-ezred*. Már a vagonokban ültünk ócska ágyúinkkal, a 24 centiméteres mozsarakkal, hogy a szerb harcszintérre menjünk, amikor jött a Befehl:

«Kehrt Euch! Kivagónírozás! Vissza a kaszárnyába! Háború az oroszokkal! Jön a trónörökös.»

S jött a mosolygó főherceg. Valamennyiünkhöz volt egy jó szava. A nagy iparkodásban, hogy mindenkitől valami mást kérdezzen, az egyik önkéntesnek csak úgy odaveti: *«Úgy-e maga katona?»* Aztán szívből kacag az elszóláson és vele az egész ezred. Aznap *m* ár kiosztották a tisztek között az új térképeket. Előbb beszédtek Nis, Kragujevac, Belgrád és a többi szerb erősség leghitelesebb rajzát, s megkaptuk az ujjakat: Iwangorod, Luck, Brest-Litowsk stb., egyszóval a legtöbb orosz vár legfontosabb és leg részletesebb katonai rajzát. A mieinket nem. Minek? Úgyis csak előre mehetünk: várakat ostromolni gyors egymásutánban. Mondottuk: *K. und K...*

Kicsit ijesztő volt látni, hogy milyen precízen ismerjük mi az orosz várakat. *Hátha a mieinket is ilyen jól ismerik az oroszok?* Elhessegetjük a gondolatot: eh az nem lehet. Csak egy hadsereg lehet olyan ügyes, a – *K. und K. . . .*

1915 március 22-én égettük el ezeket az orosz térképeket: nehogy visszajussanak eredeti gazdáik birtokába. 1915 március 22-én, amikor átadtuk Przemysl várát. Az oroszoknak! Átadtuk! Hogy miért, arról szólnak majd feljegyzéseim ...

Negyven falut felégetünk...

*Istálló a Szán partján. – Przemysl a titokzatos város.
- A lakosság nem menekül: üzletre számít. – Teljes a zűrzavar. – Grohowce. – Harc egy W. C. körül.*

Istálló a Szán partján. így kezdődött számomra tulajdonképpen a világháború. Augusztus legelején, amikor még diadalmámor közben búcsúztatlak mindenütt a felvonuló katonaságot, vitt már bennünket a «6 ló és 40 ember»-hez címzett szállítóeszköz Galíciába. Przemysl volt a megálló. Az ideiglenes: innen megyünk nehéz mozsarainkkal Iwangorod, Luck és a többi orosz vár ostromára. Dehogy – *bevétele*re. Másképpen nem is lehet. Przemysl, az csak – *pihenőhely*. S temető, örök pihenő lett annyi bajtársunk számára...

A város – mert várról egyelőre még szó sem lehetett – a kapkodás és felkészületlenség szomorú képét mutatta. Az évtizedek óta eljátszott vezérkari felvonulási tervek mind úgy készültek, hogy mi fogjuk megtámadni az oroszokat saját hazájukban. Határainkon túl a mi huszáraink – akkor még ott tartottak – fogják nyugtalanítani őket, és így hadseregünknek kényelmes felvonulási lehetőségei lesznek. S a valóság: rémhír-rémhír után. Az oroszok, a kozákok már mélyen bennjárnak Galíciában. Lemberget fenyegetik, lázasan kell készülődni Przemysl védelmére . . .

Przemysl, ez a titokzatos lelkű város, a Szán folyó két partján még ekkor nem mutatta meg igazi ábrázatát. A lakosság legnagyobb része nem is gon-

lása nagyszerű üzleti lehetőségeket rejtett magában. Senki sem akarta ezeket elmulasztani.

Mindenekelőtt a hadbavonult hadsereg lisztjei telve voltak pénzzel, s ugyancsak nem takarékoskodtak. Minden Przemysli család *szobaurat* kapott ez időben. Rekvirálták ugyan a lakást a tisztek részére, de önként is szívesen adták: *nem ment ingyenbe*. A legénység elhelyezése már sokkal nehezebb volt. Az erre a célra alkalmas kaszárnyák, iskolák, középületek és barakok csakhamar teljesen megteltek. A gyengén kiépített galíciai vasútvonalak sehogy sem bírták a felvonuló katonaság lázas tempójú szállítását, minden megrekedt, összetorlódott. Vagónhiány is mutatkozott rögtön az elején, a komisz galíciai utakról nem is szólva. *Mintha csak minderre senki sem gondolt volna a háború kitöréséig...*

A császár és királyi 6-os vartüzéreknek, a büszke Kaiser-brigád tagjainak egy istálló jutott a Szán folyó partján. Nem egy használatlan istállóépület, dehogyan, - amint a napiparancs megnyugtatóan mondta, - egy «*egészséges illatú*» lóistálló. A legénység fele így sem jutott fedél alá.

Egy hét alatt teljes volt a zűrzavar. De nemcsak az elhelyezésben. A vár felépítésében is. A vár ugyanis - rossz szójátékkal, de találóan: még arra *várt*, hogy elkészítsék . . .

Néhány szilárd, páncélos betonerődön kívül nem volt itt semmi készen. A vár még sem emiatt esett el - ezt sietünk előrebecsíteni - de ez nem a magas hadvezetőség érdeme, hanem egyrészt a magyar hősiességé, másrészt az oroszok rossz taktikájáé

Az eredeti védősereg hivatalosan a helyőrséghez tartozó X. hadtesten kívül a 11 l-es osztrák népfelkelő gyalogdandárból és a 97-es magyar népfelkelő gyalogdandárból állott. Volt még 40 vartüzérszázad, 40 népfelkelő munkásosztag (84 osztagra nőtt meg, 20.000 főnyire) és 7 árkászszázad. Ezek 1914 augusztus havában érkeztek a várba, de olyan csoportok is voltak, amelyeket ott szerveztek meg. Csakhamar azonban, augusztus 25-én a 97-es népfelkelő dandárt a 4. hadseregearancsnokság rendelkezésére kivonták a várból és tábori harcra viszik. Beérkezik

ugyan szeptember elsején a 15. és 16. honvéd menetzred, de csakhamar ezeket is elviszik a Przemysli X. hadtesttel együtt. Amikor a hadsereg a lembergi vereség után a San-folyó mögé kezd visszavonulni, a 47 kilométeres övonal és 17 kilométeres maggyűrű megszállására mindössze 3 menetzászlóalj és $9\frac{1}{4}$ népfelkelő zászlóalj állott rendelkezésre, a vár kiépítésén dolgozó munkásosztagokon és vártüzérszászlóaljakon kívül...

Przemyslben éjjel-nappal lázasan folytak az erődítési munkálatok. Oly méretű átalakítások történtek, hogy az oroszok, amikor az átadás után térképeik alapján igyekeztek átvenni az egyes objektumokat, sehogy sem ismertek rá azokra.

Nézzük csak, mi történt például előttünk a VIII. védőkerület egyik részén. Mindenekelőtt kiirtottunk a föld színéről egy egész galíciai falut. No nem a lakosságot pusztítottuk ki – *legalább is nem az elején* – amiért később nem egyszer igen kellemetlen meglepetésben volt részünk.

Kezdtük a falusi házak lebontásával. Grochowce falu és a többi grochowcek egy sorsra jutottak: gátolták a kilátást, akadályozták a kilövést, el kellett tűnniök. Részben leromboltuk őket, részben pedig, amikor már nagyon sietős volt, egyszerűen felgyújtottuk a zsúptetős házakat.

A lakosság meg ott állott és kéztördelve nézegette, hogy pusztítják a vad «*avsztrick*» életük munkáját. Kaptak ugyan valami írást, háború utáni megfizetést ígérő papirost, de ez – a tél beállta előtt – sehogy sem vigasztalta őket. A legszomorúbb pedig az volt az egészben, hogy tulajdonképpen saját bajtársaink vagyonát pusztítottuk el: katonákét, akik a monarchia valamelyik másik frontján talán éppen e pillanatban a – *mi vagynunkat pusztítottak el hasonló okból, hasonló célra* . . .

Több mint 40 falut romboltunk így le, köztük a következőket: Grochowce, Hermanowice, Rozübowice, Stanislawczyk, Popowice, Dziewieczyce, Pleszowice, Bykow, Bolestraszyce, Wyszatice. Walawa, Malkowice, Dunkowiczki, Orzechowce, Ujkowice, Hnatkowice, Batycze, Trójczyce, Mackowice, Letownia, Kunowice, Wapowce, Komára, Olszany, Rokszyce, Sliw-

nica, Kreczkowa, Cisowa, Helicha, Witoszyńce, Kniazyce, Kupiatyca stb.

A paraszt-faluk felégetése csak kellemetlen munka volt. Mulatsággá változott azonban rögtön, amikor vagyonos ház, sőt kastély került terítékre. Közvetlenül előttünk állott egy galíciai báró – később állítólag mint orosz kém került fogságba és akasztófára – kastélya. *A grochowcei kastély*.

Kétemeletes hatalmas épület volt, a lelegegánsabb berendezéssel. Ezt kissé elővigyázatosabban kellett kezelni. A berendezés már a tisztii barakokba és -lövészárkokba került. Egy-egy jobban kistaírozott *Untersland* így egészen barátságos képet nyújtott. Plüssfotelekkel és biedermeier-bútorokkal. Néha egy-egy szebb kép is tarkította az állások egyhangúságát. A legnagyobb sikere – érthetően – az aktképeknek volt. *«Léda a hattyúval»* – egy művészi színnyomat az ezredparancsnok kalyibájába jutott.

A legénységnek meg kellett elégednie a megmaradt ajtók és ablakok felhasználásával. Legénységi barakok között járkálgatva nem egy helyütt feltűnt fehérre lakkozott – leányszoba – ajtó is. Az egyik baka pláne ágyat rekvirált magának a gyermekszobából és bárói rácsos gyermekágyban aludt. Inkább összehúzta magát – perecebe görbült – de ő is - ágyban alszik . . . Nemcsak a tiszturak ...

Feltűnő sikere azonban annak a főhadnagynak volt, aki az élet hívságait látszólag megvetve, nem *«zsákmányolt»* képet, vagy szobrot. Nem, ő praktikusabb volt: *a bárói kastély angol rendszerű W. C.-jére vetette szemét*.

őneki csak az kell! Egyszerre nagy vetélkedés indult a bárói kényelmi berendezésért. Végül is egy százados győzött: *ő volt a rangidősebb a W. C.-éri harcoló vetélytársak között*. Przemysl egész ostroma alatt talán ez a százados volt mifelénk a legirigyeltebb. A bajtársak kegyetlen irigységét csak az enyhítette, hogy néha jó kedvében – *vendégeket* is szívesen látott...

Szanitéc a hóhér.

Kozákpónik az éjben. – Mi az igazság a kulikowi csata körül? – Egymást lövik a népfelkelők.

... S Lemberg-Grodek után a kulikowi csata is elérkezett. Amíg Przemyszlben a munkások ezrei dolgoztak a vár berendezésén, addig künn Galícia északi szélén már állt a nagy harc: *életért való viaskodásba fogott a két nagyhatalom először összecsapó hadserege.*

Az oroszok főerejükkel fordultak ellenünk s a többnapos, irtózatos, véres csatában Lemberg elesett. E harcokban már résztvettek Przemysl későbbi bátor védőseregéből a legtöbben. A 97. népfelkelő dandár is vitézül harcolt itt. A miskolci 10. népfelkelők II. zászlóalja különösen kitűnt a Lemberg körüli csatákban s vitéz parancsnokukat, *Radwáner* Pál őrnagyot, egy igen sikerült éjjeli támadás végrehajtásáért, melyben 220 orosz foglyot is ejtettek, a hadiékítményes III. o. katonai érdemkereszttel tüntették ki.

Nagy szerep jutott itt már az egészségügyi osztagnak is. *Törő* József a 10. népfelkelő ezred II. zászlóaljának egészségügyi őrmestere sokat mesélhetne. Nemcsak az első népfelkelő-tiszthalott, dr. *Szamt* József hadnagy és társainak elmúlásáról, de arról a kivégzési sorozatról is, amellyel ekkor Galíciát különösen ez a zászlóalj „*tisztogatta*”. Szmerekownál kezdődött, ahol a bírót és 3 társát húzták fel a fákra, mert a templomból 3 km.-es telefondrót vezetett az oroszokhoz. Azután a klodzienkói pópa került erre a szomorú sorsra.

Törő végezte a kivégzéseket, hogy a csaták után

éppen olyan rettenthetetlenül hátán cipelje a súlyos sebesülteket. Sok ember életét oltotta ki, de még sokkal többét mentette meg állandó életveszedelemben forogva. Sok kitüntetést hozott haza, de félkarja ottmaradt ...

Klodzienko, Artasow már sok áldozatot kívánt, de Kulikow betetőzte e kezdeti harcok bűneit. Közelében folyt le szeptember elsején a *kulikowi csata*. Éjjel irtózatos pánik tört ki a községben táborozó, jobbára népfelkelő csapatok között.

- *Itt a kozák, betörték az oroszok* – kiáltozták mindenfelől a vaksötét éjben. S futott, ki merre láttott ... így történt:

Besötétedett . . . Mindenki igyekezett pihenőhöz jutni ... A népfelkelők leheveredtek . . . Enni-inni senkinek sem volt kedve ... A tüzérlovak is befogva maradtak, a legénység azokat próbálta ellátni. . .

Egyszerre élénk puskatúz! Gyalogsági lövedékek vijjogása! (Akkor persze még senki sem tudta, hogy először csak egy fegyver sült el, de a mély álomból egymást felzavaró öreg népfelkelők között kitört pánik hatása alatt azután vaktában sütögetik jobbról-balra a fegyvereket.)

- *Itt a kozák . . . Jön a kozák . . .*

A tüzérlovak persze megvadultak a közeli puskaropogástól s széjjelszaladtak. A vaksötétben rohanak a lovaik után a tüzérek, hogy a «*mozdonyokkal*» megszökött állatokat visszahozzák . . . , Nagyjából sikerül is . . . Csak az egyik löveggel van baj.

Barcsay hadnagy, szakaszparancsnok elrendeli:

- *Kivenni belőle az ütőrugót és a závarzatot, ne jusson épen a löveg a muszka birtokába ...*

Suhajda irányító-tüzér mást gondol. A közeli mocsárba szaladt lovakat a mozdonnyal együtt – *óriási erejével* – kirántja, *Molnár* András, *Schümege* Herman társaival a hátramaradt löveg elé – a legnagyobb puskaropogás közepette, – nyugodtan befogja s galoppban utána ered ütegének. A magyar honvédtüzérség első vitézségi érmes katonája ő lett.

Sokáig folyt a vizsgálat a kulikowi rém-éj bűnösei után. Ma sincs teljesen tisztázva e szomorú epizód oka. Talán az itt következő adatok – amelyeket

„résztvevők”-től gyűjtöttük egybe – hozzájárulhatnak a valóság megismeréséhez.

A hadvezetőség célja Lemberggel tudvalevően az volt, hogy a galíciai harctereken felvonuló csapatok részére tábori várrá képezze ki. E munkálatok fedezésére és az északkeleti irányból jöhető orosz támadás felfogására *Dämpf* Henrik altábornagy parancsnoksága alatt a 23-ik honvéd hadosztályt rendelte Przemyslből ki. Ugyancsak *Dämpf* alá vezényelték a 97. magyar népfelkelő gyalogdandárt, 2-3 meraet-ezredet, a Ilik lovashadosztályt. Az összes haderők tehát egy hadtestet tettek ki.

Augusztus 31-én esett át az első tűzkeresztségen a szegedi 23. honvédhadosztály, amelyet portyázó orosz különítmények nyugtalanítottak. A versed 7. gyalogezred itt vesztí el Rudancze-Kukizow között *Konstanczer* Dezső főhadnagyát, s *Igaz* Sámuel zászlós lábát amputálni kell.

Szeptember 1-én a 23-ik hadosztály, élén a 45-ik honvéd gyalogdandárral, a zoltáncei védőállásból Lemberg biztosítása céljából a hadosztály által elfogalando területre, *Kulikow* felé menetelt.

A biztosított menet alatt a hadosztályparancsnoksághoz olyan értelmű jelentések futottak be, hogy az oroszok a *Kulikow*tól északra fekvő és kelet-nyugatra húzódó magaslaton állást foglaltak s a népfelkelő dandár egyes részeivel harcban is állanak.

Dämpf ezek alapján *támadást* határozott el *Kulikow* irányában. E harcról a következő autentikus feljegyzéseink vannak:

A hadosztály által kiadott intézkedések értelmében az 5-ik honvéd gy. e. még a *Kulikow*tól délre eső hegyháton felvette a harcot s balszárnyával a 306-os magaslati pontra támaszkodva, az oroszok ágyú-, géppuska- és gyalogsági tüze közepette *Kulikowon keresztül egyszerűen besétált az orosz állásokba*. Éppen úgy, mintha csak őszi gyakorlaton lettünk volna, illetve még csak nem is úgy mert a gyakorlatokon is lefeküdtünk néha és pihentünk, de *itt meg sem álltunk nem is tüzeltünk, míg az oroszok állásait el nem foglaltuk*.

Az első orosz állás elfoglalása után rövid tűzharc

keletkezett, azután fölényesen elfoglaltuk a többi állást is. Ezáltal Przeminski-Veliki és Nahorce községek az ezred birtokába jutottak. A visszavonuló oroszokkal lassú tűzharcban voltunk.

Ez alkalommal láttuk először, milyen ügyesek az oroszok a védőharcban. Minden egyes állás több egymásfeletti védőállásból állott, sohasem tudtuk, hogy honnan tüzelnek és hová kell nekünk tüzelni?

Sok foglyot ejtettünk. Ezeket csoportokban visszaküldtük Kulikowba, ahol a hadosztályörzs volt. Az oroszok rettenetesen kétségbe voltak esve, térdén állva könyörögtek életükért, mert azt hitték, hogy *mindenkit megölnék*. Alig tudtuk megnyugtatni őket. Kiderült, hogy azért félnek, mert *a honvédhuszároknak az a híre, hogy ördögök és minden magyarban azután ördögöt láttak*.

Az utolsó orosz vonal elfoglalása alkalmával *Tabódy* őrnagy törzsével előrement egy orosz fedezék felé, amikor alig pár lépésnyiről rájuk löttek. Erre Szentí szakaszvezető, küldöncaltiszt, hirtelen *belelőtt a fedezékbe*. A lövésre onnan egy fiatal orosz tiszt ugrott ki kétségbeesve. Lefogtuk. Nem volt megsebesülve, ellenben *a fedezékben egy kitüntetésekkal borított idősebb tiszt holtteste volt*. A fiatal tiszt vallomásából kiderült, hogy az elfoglalt állás egy nagyobb elővédállás volt, amelynek parancsnoka a szakaszvezető által agyonlőtt orosz tiszt volt. Ennek a fia volt a fogoly.

Az öreg tiszt már az orosz-japán háborúban is harcolt s a japánokról, mint *sárga ördögökről* beszélt. Az ő fedezékükből pompásan be lehetett látni a mi támadósorainkat s *iszonyatos látvány volt, ahogy a honvédek félelmet nem ismerve, látszólag elpusztíthatatlanul* és sértetlenül jöttek állandóan felfelé, mindig közelebb és közelebb . . .

Lenyűgözően ijesztő, idegrázóan megdöbbentő élmény volt ez a szörnyű támadás. Az orosz ezredes kétségbeesve mondotta, hogy *ezek a japán ördögöknél is rettenetesebb legények, bizonyára magyarok* ... A fiu elbeszélése szerint az apa abban a pillanatban, amikor az első vonalat elfoglaltuk, a szörnyű támadás hatása alatt megzavarodott és nem volt rábírható, hogy visz-

szavonuljon. *Ő lőtt ki a fedezékből.* Az orosz ezredest elföldelték ...

Ezalatt a harci zaj lassan elült. Csak itt-ott dörrent egy-egy puskalövés. Az orosz ágyúk mind messzebről voltak hallhatók.

Miután négy napja nem ettünk, a legénység a község házaiba ment élelmet keresni, a gyümölcsfákra másztak, hogy éhségüket a gyümölcssel csillapítsák.

Kulikowban a hadosztály törzs volt elhelyezve.

Kora délután volt. Éppen a Mogileni község nyugati kijáratánál levő és elhagyatottan álló korcsma épületéhez igyekeznek a honvédtisztek Tabódy őrnaggyal az élükön, hogy jelentésüket megírják, midőn *a hadosztály-tüzérezred,* amelynek addig hangját nem hallották, a Kulikowtól keletre eső dombokra felvonul *s látszólag* anélkül, hogy fáradtságot vett volna magának tájékozódni arról, hogy mi van ott, *az egyik ösztüzet a másik után lőtte be a községekbe és így természetesen a saját csapatokba.* (Mint később kitűnt, azt a hamis jelentést kapták, hogy a falu kózákokkal van telve ...)

Leírhatatlan az a felfordulás, rémület, zűrzavar, pánik, amit az indokolatlan tüzérségi beavatkozás előidézett. Az egész napi rettenetes forróságtól eltikkadt, az éhségtől elcsigázott, a harc izgalma által kimerült embereket, akik még hozzá azt hitték, és joggal hitték, hogy ők aznap a harcot és az ellenséget elintézték, a borzalmas tüztől, amelyről nem tudták, hogy saját tüzérségük adja le, *a legrettenetesebb, valósággal páni félelem fogta el.*

Azt hitték, hogy az oroszok egy nem várt ellen-támadást hajtanak végre s látva bajtársaik elesét, a gyümölcsfákról holtan, széttépve leeső katonákat, *fejvesztetten menekültek Kulikow felé.* A pánik a tiszteket is magával ragadta és nem volt senki, aki gátat vetett volna az emberek visszaözlésének.

Mindamellettt Tabódynak sikerült megállítani az 5-ös honvédeket, akik őt, mint a legrangidősebb törzstisztet jól ismerték. *A többiek feltartó zhatatlanul özlöttek vissza.* Tabódy honvédeit a gerincen rajvonalba állítja, hogy mindenki láthassa az álló embereket és ebből azt is, hogy *nincs semmi baj.*

A következő pillanatban egy III. zászlóaljbeli tiszt rohan feléje és rémülten mondja:

- *Jaj őrnagy úr*, végünk van, az oroszok már zárt rendben menetelnek Kulikow felé.

- Látom – feleli, – de ezek az oroszok az utolsó hadifoglyok, akiket most küldök hátra a saját embereimmel, nyugodj meg tehát. . .

Kard nélkül rohan egy hadnagy:

- Hát őrnagy úr nem menekül, nem látja, hogy az oroszok zárt sorban menetelnek Kulikow felé – s ezzel egy honvédcsapatra mutat.

- Mondd kérlek, – feleli Tabódy, – *mióta vannak az oroszok csukaszürke ruhában? Nem látod, hogy ezek saját csapatbelieink?*

A tömegeből kiragadott hadnagyot sikerül megnyugtatni, de a tömegen még mindig úr volt a félelem s mindent rosszul látva és félreértve rohannak tovább.

Ekkor a hátulról előreigyekvő Seide tábornok küldönce érkezik paranccsal, hogy *a csapatok a Kulikowtól északra fekvő magaslatra vonuljanak vissza*. Ez megtörténik s a Kulikow-Mechiláno műuton jelentő Tabódy őrnagy Seide tábornoknak a történeteket.

Seide nem akar hinni. Nem akarja elhinni, hogy *az ütközetet megnyertük*. Erre előhozatja Tabódy a fogoly orosz zászlóst, aki elmondja Seide tábornoknak az általa észlelt eseményeket. Seide most már bemegy Kulikowba, magával viszi az orosz zászlóst s Tabódyra hagyja a parancsnokságot, aki Seide utasításainak megfelelően a csapatokat valamennyire összeszedi. Lassan, alkonyodott. . .

Az emberek a mozgókonyha körül szorgoskodnak, «sznek, amidőn *a balszárny felől újból meglepetésszerűen retentő heves tüzelés hallatszik*. Újabb és még szörnyűbb zűrzavar. Mindenki menekül, de nem tudja, hova. Tabódy sapkáját is átfúrja egy golyó, de ez nem változtat meggyőződésén, hogy *ez a tűz sem az oroszoktól származik*. Kürtössel «tüzet szüntess» jelet adat le, azt átveszik a többi kürtösök, mire a tüzelés lassan megszűnik.

Kitűnik, hogy a tűz oka az volt, hogy most megint a 97-ik dandár népfelkelő-alakulatai irányt és tájéko-

zódást tévesztve, azt hitték, hogy az oroszokkal állanak szemben és ezért tüzeltek . . .

Félórával ezután újból, hasonló körülmények között megisméltődött a gyalogsági tüzelés. Hasonló okokból...

A két incidens után nyugalom állott be. Egyszerre csak a Kulikowtól keletre a még mindig állásban levő tüzérség megszólal és «*orosz tüzéreket*» lő. Ennek az okát sem tudtuk megtalálni, miután a kiküldött járőrök nem jeleztek sehol sem oroszokat és a gyengén világító holdvilág mellett nem lehetett messze látni. Órák múlva derült ki a következő:

Dämpf altábornagy tájékozódni akarván abban az irányban, hogy az aznapi harc milyen eredménnyel végződött, *Kulikowban haditanácsot tartott*. A tanács tagjai mind a rajvonal mögött messze voltak, tájékoztatlanok s ezért azt javasolták, hogy *miután orosz rajtaütéstől lehet tartani, vonuljanak vissza*.

Seide tábornok megkísérelte a napiharcot mint győzelmet felöntetni, de épp akkor történt saját népfelkelőink rajtaütése, amire a haditanács tagjai «*itt vannak az oroszok*» riasztó kiáltással *szétugrottak*: lóhoz, kocsizhoz szaladtak s *mentették, ami menthető...*

Amikor kiderült, hogy nincs veszedelem, *újból összeültek haditanácsra*, Este lett s csend volt. A haditanács éppen megkezdte megbeszélését, amidőn a hadosztály egyik törzstisztje azzal a rémhírrrel jött, hogy *a kozákok bekerítették Kulikowot*. Idehallatszik a lovak csattogása, sőt már *Kulikowban is oroszok vannak*.

Erre *Dämpf* elrendeli, hogy a hadosztály lőjje a kulikow-lembergi műutat. A haditanács tagjai hanyat-homlok menekülnek. *Zűrzavar*. Jó idő múlva derült ki, hogy «*a kozákok*» a hadosztály vonat lovainak csattogása volt, miután az a műúton volt felállítva. *Az oroszok pedig a fogoly orosz csapatok voltak*. A szörnyű bajon azonban már nem lehetett segíteni, mert a hadosztályvonatot a saját tüzérség szinte teljesen megsemmisítette s ezáltal a hadosztály harcképtelenné vált.

„Lemberg még a miénk”.

Siralmas visszavonulás Przemiśl fele. – A janowi halálroham. – Készülődés a vár ostromára. – Pusu bácsi kulikowi kozák-kalandja.

Nem maradt más hátra, mint bejelenteni a szégyent és visszavonulni, akkor, amikor pedig az oroszok a kulikowi ütközet után 15 kilométernyire visszavonultak . . . *Dämpf* Henrik altábornagy pedig a 23. honvédhadosztály parancsnokságát átadta *Festi* Lehel altábornagynak s ő hozta azt vissza Przemyślbe. Alaposan megtépázva és megfogyatkozva ...

A kulikowi csata különben sokáig intőpélda volt arra, hogy idős, családos népfelkelőket nem lehet minden előkészület nélkül harcra dobni. Az a pánik, amely itt kitört a 97. népfelkelő gyalogdandár, kassai, eperjesi, miskolci, egri és munkácskörnyéki 40-45 éves meglett emberei között, átragadt természetesen a Lemberg közelében harcoló többi csapatra is. Innen kezdve a visszavonulás már erősen *visszarohanás* jelleget vett fel. A leMBERGI műút siralmas képet mutatott. Középen haladt a irén ezer és ezer szekere. Jobbról-balról a gyalogság. S robogva amerre látott a tűzéség. Kidüledt szemekkel, felpuffadt lóhullák mindenfelé. Törött tengelyű, szétesett kerekű elhagyott járművek. Elhányt borjúk, sajkák, kulacsok, bajonettek ... Napoleon visszavonulása Oroszországból lehetőtt ilyesforma ... *Auffenberg* seregének *rawaruskai* veresége azután betetőzött mindent, s az osztrák-magyar hadsereg számára általános visszavonu-

Przemysł vára alá. Majd egy hétig özönlött még a és 4. hadsereg a városon keresztül. Elcsigázott, piszkos, rongyos, borotvátlan, ijedt, szenvedő arcú sereg. *Vert hadsereg* . . .

Przemysł előtt nagyot sóhajtva állott meg mindenki:

– Végre *egy komoly, szilárd (?) pont* . . .
Egynapi pihenőt jelentett ez a nagy futás után.

A várban igyekeztek rendbeszedni a szétzilált csapatkötelékeket. Talán éppen akkor, amikor *Höfer* jelentette:

– «*Lemberg még a miénk* ...»

Az utóvédet képező honvédek megegyeszer megállottak a visszavonulás közben. Emlékezetes ez a szeptember 7-8-i nagy *janowi* csata. A janowi erdőnek az úttól északra eső részén harcolt a 46. honvédgyalogdandár, a déli részén a 45. Az ellenség nem volt kellően felderítve. Az egész dandár felfejlődött. Tüzelés több irányból is volt, úgy hogy meg sem lehetett állapítani, kik tüzelnek? Tény, hogy oroszok az erdő fáiról is lövöldöztek.

Festi Lehel altábornagy volt ekkor ideiglenesen a 23. honvéd h. o. parancsnoka, *Bernátsky* ezredes a 46. dandáré s állandóan az élen tartózkodott, a 8. honvéd gyalogezred élszakaszával együtt küszökölt fel a *prochniki* magaslatra. Ellenséges tüzérést vesznek észre a szomszédos magaslaton, amely éppen állást akar változtatni. *Bernátsky* ezredes azonnal támadást rendel el a Brandstetter százados vezette honvédszázadnak a tüzerek ellen. A 8-asok baj nélkül túljutnak az egyik magaslaton, amikor a másikhoz közelítenek, irtózatossá kartács-, gépfegyver- és puskatűz söpör végig rajtuk. A századparancsnokkal az élen mind megsebesülnek, de helyükön kitartanak s a magaslatot birtokukban megtartják. *Német* Gyula közhonvéd még előre is visz egy rajt... *Bernátsky* ezredes mindenütt ott a nyomukban. Felzárkózik az ezred többi része is az élcsoporthoz. Délután aztán a dandár testvérezrede, a 7. verseci honvédek jobbról átkarolják Janowot. Az oroszok lassan vonulni kezdenek, a 8-asok rohammal beveszik a községet, többszáz orosz foglyot ejtenek.

Éjjel 11 órára lángokban áll már Janow . . .

Szeptember 11-én végződött a második lemergi ütközet s néhány nap múlva Boroevics parancsa közli:

«A 8-as honvéd gy. e. szeptember 8-án rohammal bevette Janowot. Éljen a 8-as honvéd gyalogrezd!»

Innen még egy heti utóvédharcos visszavonulás következett Przemysl felé ... A 7. ezred feladata a 23. honvédhadosztály fedezése... s azután Przemysl. . .

A vár teljesen meg volt tömve a visszavonulók segítségével. Mindenki ott akart maradni. Az összes beteget odahozták be, a kórházakba. Bennjártam e napokban a városban. A pályaudvar környéke mulatta a legcifrább képet. Ott gyűjtötték össze a Lemberg felől visszahozott készleteket. Nagy sebtiben összeszedtek mindent a galíciai helyőrségek magazinjaiból. Minden gazdasági főnök, minden proviánt-tiszt igyekezett megmenteni azt, amit a legértékesebbnek tartott raktárában. így került azután egy halomba mázsányi suvix mellé vagonnyi csokoládé. A zabos zsákokon só folyt végig, a liszttel telt zsákokon kakaó ...

Ráadásul megeredt az eső és a jó galíciai eső igazán kiadós. Gácsország hadászati felszereléseért nem sokat adtak volna ugyanazok a szállítók, akik eredetileg a raktárakat minden portékával megtölték. Szerencsére volt, aki a készleteket elfogyassza. A nagy szaladásban igazán nem lehetett kívánni, hogy a vert sereg élelmezéséről is gondoskodjanak. Mindenki úgy segített magán, ahogy tudott. Útközben, aki, ahol hozzájutott, ott szerezte be élelmét.

Most azután megindult a nagy osztogatás. A rendezkedés is megkezdődött. Különböztetés szívesen látott vendégek voltak az átvonuló csapatok. Legalább is eleinte, még szállást is adtunk a bajtársaknak. Mindenütt volt egy-két vendég a «mezei» hadból, amíg a másnap továbbvonuló sereg után ki nem tűnt, hogy emlékek maradtak vissza. Szaladó és csipő, fájóan csipő, vakaródzásra készítő emlékek ...

A következő csoport viszont sehogy sem értette meg, hogy miért fogadjuk őket oly hidegen, s nem adunk nekik barátságos szállást ...

Azután elvonult a tábori hadsereg. Mind gyéreb-

ben és gyéribben jöttek egyenkint! vándorok, csapat-
testüktől elszakadt – és valljuk őszintén be, – oda
vissza sem siető «szabadharcosok», jó közös nyelven:
Freizügler-ek. Ezek élelmiszerre vadásztak és arra,
hogy talán a városban rekedhetnek valahol, így nem
kell újra kimenniök a lövészárókba.

A vár volt most mindenki álma és vágya. Itt szép
sorjában priccsen aludtak»az emberek és nem sár-
ban, pocsolyában. Sokan bújtak el a városban ezért
és csak lassankint jöttek elő, amikor már tartalék
élelmük elfogyott s a rövidesen megkezdődő lövöldö-
zés az ellenség közeledtére mutatott . . .

A védősereget a cs. és kir. 93. gyalogdandárral, a
97. népfelkelő gyalogdandárral és a cs. és kir. 108.
népfelkelő gyalogdandárral, végül a lemerbergi csata
után az utóvédként alkalmazott 23. honvédgyaloghad-
osztállyal erősítették meg. A megerősítésre kijelölt
csapatok csak szeptember 17-én érkeztek be a várba.
Állományuk felére apadt le, szellemük, felszerelésük
a szerencsétlen és veszélyes kimenetelű harcok követ-
keztében igen rossz.

Az élelmezés 90 napra volt biztosítva, de szeptem-
ber 14-én, amikor a 3. hadsereg vonata a váron át-
vonul, élelmiszerekben és egyéb szükségleti cikkek-
ben nagy pusztítást okoznak és ezen felül még körül-
belül 2600 ember belőlük a várban is rekedt.

A várban összeszedett 19. Landwehr-gyalogezred
menetzászlóaljaiból és a szétugrasztott menekülőkből
alakították meg *Nickl* Vilmos tábornok 4 zászlóalját,
amely a vármag védelmét látta volna el. Általában
véve a 19-es népfelkelő gyalogezredet, mint «a vár
biztonságára veszélyeset» (rutén és orosz hitű csapa-
tok voltak) a hadseregfőparancsnokság utasítására le-
hetőség szerint eltávolították a várból, a többit pedig
– ha más csapatokkal keverték is – nem lehetett
használni.

Szeptember közepén ezredünk egyik századát üte-
geivel kivezényelték *Szekulich* Iván százados parancs-
noksága alatt Radymno mellé, az ottani fontos Szán
hidfő védelmére. Rettentő harcok dúltak itt. Szeptem-
ber 20-án este el is esett a hidfő, Sosnica is az ellenség
kezébe került. Ludkowra vonulnak bajtársaim visz-

sza, végül pedig Krakkóba, a monarchia másik, még rosszabbul felszerelt galíciai várába, amely azonban szerencsére még sokáig csak távcsövön látott ellenséget ... Mi pedig készültünk a vár körülzárására és ostromára. Bevallhatjuk – elestére is.

Szinte utolsónak vonult be Przemyslbe a 23. honvéd hadosztály, amely addig utóvédként fedezte a hadsereg visszavonulását. Ez a hadosztály lett a vár főtartaléka, s ennek hőstettei talán egyedül érdemlik meg a krónikás minden dicséretét.

Ez volt a helyzet, amikor szeptember 17-én a 3. hadseregpáncsnokság a vár területét elhagyta. 1914 szeptember 16-án este 10 órakor a hadseregfőparancsnokság intézkedése szerint a feladat a következő:

«A vár egyelőre magára lesz hagyatva és a végsőkig tartandó.»

A vár veszélyes helyzetben volt pedig, mert kitűnt, hogy a nyugati, illetve délnyugati övvonala oly szerencsétlenül volt megépítve, hogy a vártól 3-3 és fél kilométerre a San hídjához igen közel feküdt.

A Werk VI, VI/a, VI/b és VII erődök védelme lehetetlenné válik, ha közvetlenül az övvonaltól előtt fekvő Pod-Mazurami, 403-as és a helichai 418-as magaslatokat, amelyekből belénk lehetett látni és löni, a védelmi rendszerbe be nem „vonják. Ha az ellenség ezeket a San folyó hídjaitól alig 6-8 kilométerre fekvő magaslatokat körülzáró csapataival megszállhatja és tábori ágyúinak tüze alá veheti, *a vár nem tarthatja magát egyetlen napig sem ...*

Ekkor mi már a Helicha alján állottunk. Egy homokerődben. Az előtérben hatalmas hegyek: Sybenica, Mackowa-Gora. Óriási magasságok hozzánk képest. Az erődök lombos fáikkal nagyszerűen elrejtették az ellenséget, tűzértségét és gyalogságát. A gyomrunkba láthattak onnan, s ami még rosszabb, hasunkba lőhettek úgy, ahogy csak akartak.

Mielőtt a körülzárás megtörtént volna, kimentőtük mi is az előtérbe. Terepszemlére. Tetszésünk szerbit láthattuk mindazt, ami csak erődeinkben tör-

tént. Elképzelhető tehát az a nyugalom, amellyel az első ágyúlövéseket fogadtuk.

A VIII. védelmi körlet – a miénk – felől fenyegetett tehát a legnagyobb veszedelem. Jelentéseink nyomán a várparancsnokság is elfogadta ezt a tényt: a 23. honvédhadosztály legharcképesebb részét elvonták ezért a főtartalékból s a 45. dandárparancsnokságot *Seide* tábornokkal az élén kivezényelték körletünkbe. A két legrosszabbul megvédett előtérállásra a Pod-Mazuramira és Helichára pedig kitelepítették a nagyszerű, Gyuláról hadbavonult 2. honvédgyalozezredet.

A vár délnyugati erődvonala előtt azután lassankint egy előretolt védelmi állás létesült. Még pedig a 404-es (Slivnicától délkeletre), – a Pod-Mazurámi, – 403-as kóta, – a 397-es kóta – Zaleschie és a helichai 418-as háromszögelési pont vonalában. Ezeknek az állásoknak a kiépítése már csak az orosz körülzárolás idejében, szeptember 18-án kezdődött. A munka rendkívül nehéz volt, mert ez nagy területen *erdőirtással* is járt *az ellenség szeme előtt*. A kiépítés még a vár felrobbantásáig sem fejeződött be. Mindenesetre azonban a 4. honvédzászlóalj tüzéséggel szállotta meg ezt az állást és *kényszerítették az ellenséget* az Olszány-Cziszowa pataktól nyugatra fekvő Kopystanka-Sybenica tetőn, tehát egy *sokkal kiterjedtebb arcvonalszélességben* zárni körül a várat. Az előretolt védelmi állásaink folytán az oroszok azoktól 5 kilométerre, az övvonaltól 7 kilométerre és a San folyó hídjától és a várostól már oly távolságra feküdtek, hogy ágyútűz alá nem tudták vonni. Emellett a kirohanó csapatok fedezve voltak felvonultathatók és így ezeknek az előtérállásoknak köszönhető elsősorban, hogy a vár ily hosszú ideig tarthatta magát.

Hozzánk, az erődbe került a 9. népfelkelő gyalozezred, amely Kassa és Eperjes vidékéről rekrutálódott és a 10., 11., 16. népfelkelő ezredekkel alkotott egy közös dandárt. Ez volt az a népfelkelő gyalozezred, amely Kulikownál szintén bajba jutott. Ekkor hallottam először Kulikowról. Talán minden második mondatban szerepelt ez a név, s Kulikow...

Kulikow . . . végigkísért a következő öt év minden keservén ...

Amerre csak jártam, mindig akadt egy idősebb bajtárs – nyilván népfelkelő -, aki felsóhajtott:

– *Hej, csak ez az átkozott Kulikow ne lelt volna...*

Csupa szomorú epizódot meséltek erről a gyászos futásról. Vidámat csak egyet.

Pusu bácsi, – Ujfalussy Miklós szolgálatonkívüli főhadnagy, – Przemysl és a hadifogság egyetlen jókedélyű katonája, mesélte:

– *Tudod öcsém, hogyan jutottam én lóhoz Kulikownál?*

– *Hiszen ott sem volt bátyám?*

– *Ugyan kérlek! Én mindenütt ott voltam . . . S angyali Háry Jánossággal beszélí tovább, isteni fantáziájának ezt a kis remekét:*

– *Hát az úgy volt, hogy Kulikownál kicsit megijedtünk s egymásra lövöldözgettünk. Aztán mindenki futott, amerre látott. Azaz látni senki sem látott, mert vaksötét volt. Erre egy pár okos felgyújtott néhány zsüpfedelű házat, attól viszont még jobban megvadultunk . . . Lovaink is . . . Eliramodtak . . . Futottunk hát gyalog . . . Egyszerre csak éktelen sivalkodást hallok hátulról előre:*

Őrnagy úr, őrnagy úr, kozákat fogtam ...

– Tudod öcsém, én nevezhettem magam őrnagynak is, mert tulajdonosa vagyok még békéből Miklós cár jóvoltából az orosz őrnagyi címnek, hát csak megállok, hátrafordulok és kérdelem, *hogyan mi kell?*

Huszár vágat felém s iszonyatosan csimpaszkodik valami sötét tömegbe:

Őrnagy úr jelentem alássan – ordítja – kozákat fogtam!

– *Hát csak rántsd le a lóról!* – kiáltok rá.

Ahogy a földre buknak, felugrom a lóra, s még hallom, amint a huszár-atyafi utánam kiált:

De legalább, őrnagy úr, a kozák az enyém maradt!

– *No nem irigyeltem érte,* – fejezi be Pusu bácsi jóízű előadását s szemébe csippenti elmaradhatatlan monokliját.

Zepelin Przemyśl felett

Az első gránát-névjegyek. – Hogy kerültek a népfelkelők Galiciába? – Magyarok pusztulása. – Az előcsatározások. – A nagybajuszú huszár bravúrja.

Tulajdonképpen szeptember 18-án kezdődött meg Przemyśl várának első ostroma. E napon adták le az orosz útegek Medyka mellől első «üdvözlő», jobban mondva «bemutatkozó» lövéseiket. A gránát-névjegyek a 97. népfelkelő brigád tagjainak jutottak. *Weeber* Alfréd tábornok vezetése alatt ez a négy magyar ezredből álló *népfelkelőbrigád* pedig már eddig is éppen eleget szenvedett. A békebeli jó törvények azt mondták ugyan, hogy a *honvédség, avagy pláne a népfelkelés nem vihető ki az ország halárain túlra*. de 1914 augusztusában csak egy törvény volt érvényes: *mindent megtenni az ország védelmében ...*

Így kerültek azután azonnal honvédeink Galiciába s nyomukban a népfelkelők, a 36-42 éves családapák s velük egyidőben a „*munkásosztagok*”, a háborúnak ezek a szerencsétlen, 18-52 év közötti *páriái*. Nem egy e „*civilek*” közül kis nyári kabátban, minden podgyász nélkül. Ma már elmondható, hogy ezeket *minden különösebb törvényes jogcím nélkül, csak úgy egyszerűen, mint a marhákat, hajtották el lakhelyükről*. Dolgozni. A várakat rendbehozni. Jogcím nem volt erre, de a *háború törvényt bont* s szükség, kényserítő szükség bizony volt munkájukra .. ,

Így jutottak Przemyśl várába a népfelkelők és a munkások tízezrei. Przemyślbe kerültek, onnan hadi-

sírokban, Sachalin-szigetén és az uráli ólombányákban. Kassa, Miskolc, Eger, Nyíregyháza, Szepes, Borsod, Heves és Szabolcs megyék kis községei nem sok honfitársukat látták viszont azok közül, akik 1914 augusztusában föllobogózt vagonokban hagyták el szülőföldjüket.

A négy ezredparancsnok, *Renvers* Fierenc, *Szenderzky* Antal, lovag *Arlow* Viktor és *Divéky* Zsigmond ezredek voltak. *Kevesen vannak ma már, akik e hősi népfelkelődandár rémséges pusztulásáról beszélni tudnak.*

Vezérkari főnökük, a nagyszerű *Kapitány* Gyula százados sorsa mégis talán a legtragikusabb. Hadifogság, izzó magyarság, vörös hadsereg, szovjetvezérség s egy revolveres öngyilkossági kísérlet a jellemző momentumai e kitérő katona tragédiájának ...

Már augusztus közepén Przemyslben van a népfelkelő-dandár. Augusztus 22-én napfogyatkozás s amíg *kormozott üvegekkel* bámuljuk a szokatlan látványt, irtózatoss motorzúgás hallatszik:

– *Jönnek az orosz repülőök. . .*

S jött méltóságosan úszva a fogyatkozó nap fényében egy – *Zeppelin*. Meglátogatta Przemysl *készülő* várát. S vele jött a parancs:

A népfelkelők menjenek előre Lembergig, ma hajnalban 3 óra 30 perckor diadalmasan átléptük Domosztowonál az orosz határt...

Helyőrségi szolgálatnak indult Lembergben, de augusztus 26-án *Klodnónál* már 1 halott és 5 sebesült van a tisztek köréből, 38 halott és 43 sebesült a legénység soraiból. Következik a *smerekowi* csata, ahol 26 tiszt és 1200 katona vész el. Erre jön a *kulikowi* pánik. Húsz kilométerre az ellenségtől, *a vaksötét éjben egymásra ágyúznak és lövöldöznek a népfelkelők és beszorítják egymást a kulikowi mocsarakba ...*

S mindez azért, mert ahogy a németek haditerve *à Paris* volt, feltételeztük, hogy mi könnyedén megyünk előre majd Oroszország belsejébe: Iwangorod, Luck és Varsó felé. Hittük, hogy az oroszok főereje az ő devizájuk végrehajtására irányul: *à Berlin ...*

S lön belőle: *à Budapest...*

Ellenünk fordult az orosz főerő. Abba kellett

hagyni a szerbiai jól indult offenzívát, a budapesti IV. hadtestet expressz kellett főirányítani az orosz harctérre *s végső szükségben a népfelkelőket is frontba vetni*. S már nagy volt a baj, amikor *Brudermann* tábornokot leváltotta a hadseregparancsnokságban *Boeroevics*, a legendás hadvezér:

- „*Bízom szerencsecsillagomban*” – hirdette s ért is el eleinte látszatsikereket. A szeptember 1-én megindult visszavonulást azonban csak *lassítani* tudta, *a veri hadsereg futása megállítható nem volt...*

A 97. népfelkelő-dandár is *rettentő állapotban*, szeptember 14-én újra Przemysłt látta maga előtt. Alig 3 hete és az emberek fele már hiányzott. *Eger, Miskolc, Kassa és a többi felvidéki városnak és községnek már alapos oka volt a gyászra.* ... De nem is csoda. Ezt a 12 magyar zászlóaljnyi hadosztályt tűzbedobták *sötétkék* honvéd-ruhában, gépfegyverek nélkül, összesen 4 darab 1875. évbeli Uchatius-ágyúval felszerelve . . .

Közvetlenül «*kapuzárás*» előtt ellátogattunk egyszer brigádtársainkhoz: a bécsi 1-es vartüzérekhez. Búsán álldogáltak 30.5 centiméteres mozsaraik mellett:

– *Semmire sem megyünk. Nem tudjuk autóinkat használni. Nincs benzin ...*

S kitűnt, hogy a várparancsnokság egyik közegének téves intézkedése folytán a vár összes benzinkészletét «*elirányították*» Przemysł-ból kifelé. Súlyos hiba volt ez, tetézte azonban az a baj, hogy a vasúti felszerelést is elengedték. Szintén «*tévedésből*». Léggömbök szabadultak el, csónakok éjjel leoldódtak köteleikről, a régi uszoda, a tartalék fahid is leúszott. S mindez nem volt elegendő arra, hogy egy kissé gyanakodjanak a Przemysłi lakosság közé férközött orosz kémekre . . . *Már ekkor elárasztják a lakosságot és katonáinkat a következő röpirattal:*

Ausztria és Magyarország népei!

A bécsi kormány hadat üzent Oroszországnak, mert Oroszország történelmi hivatásának tudatában van és a hatalom nélkül való Szerbia mögé állott, nem engedvén, hogy Szerbia, csak egy könnyen elnyelhető. Osztrák és Magyar népek! Engem ért a szerence, a cár nevében az orosz hadsereg élén, Ausztria

és Magyarországra bemaáirozni és tudatom veletek, hogy Oroszország, mely már sokszor hullatott vért a népek szabadságáért, csak azért jött most hozzátok, hogy nektek jogaitokat visszaadja és országaitokban az igazságot helyreállítsa. Nektek osztrák és magyar népek Oroszország most a szabadságot hozza és megvalósítja nemzeti ideáljaitokat. Ausztria és Magyarország kormányai évszázadok óta mást nem tettek, mint vizzályt és ellenségeskedést szítottak népeik között és ezáltal szerzett hatalmat fölöttek. Oroszország csak egy célt szolgál, hogy minden nemzet felvirágozzon, megtartsa ősei nyelvét, vallását és egyesülve faj testvéreivel, békében élhesse nemzeti életét. Azon meggyőződésben, hogy ti segíteni fogtok nekünk célunk elérésében, felhívunk benneteket, fogadjátok az orosz seregeket, mint testvéreiteket és küzdjete velünk egyesülve ideáljaitokért.

1914 augusztus hóban

A főparancsnok.

Míg a kémek a városban dolgoznak, s előkészítik a talajt az orosz hadsereg számára, künn a vár előterében még néhány napi előcsatározás folyik. Az orosz ostromgyűrű még nem zárul össze. Észak és kelet felől már felbukkannak az orosz előőrök jellegzetes figurái, a dél és a nyugat azonban még szabad. Innen még sokat remél is a vár gazdasági vezetősege, de amikor szeptember 19-én élénk ellenséges ágyútűz közepette berobog egy fiatal tüzérfőhadnagy vezetése alatt a várva-várt *benzin-vonat*, amelyet a megijedt várparancsnokság mindenünnen szikratávíró segítségével reklamált, elérkeztünk az utolsó külvilági érintkezéshez. Másnap már csak a huszárjárőrök kísérelhetik meg eredményesen a kimerészkédést gyorslábú lovaik segítségével. Különösen a 6. népfelkelő huszárosztály tagjai, a zalaegerszegi huszárok tüntetik ki magukat.

Laczó Vince, nagybajusza lóratermett, huszár-lábu járőrvezető a melléje beosztott két huszárral csak benyomul az oroszoktól már megszállott *Szechynie községbe*.

– Nézzed Pétör, muszka nélkül csak nem mehetünk szégyen-szemre haza. Amott szalad egy, hajrá utána.

– *Az ám Vince, ez a muszi már megvóna, de nem lesz nagy virtus, ha puska nélkül hoznák el. Még csak kinevetne a Hantsok hadnagy úr, hogy talán önként adta meg magát.*

S fényes nappal, míg a már felriadt és a házak-

ból mindenfelől lövöldöző oroszokkal a két bajtárs karabély-tűzzel tartja vissza, Laczó Vince leugrik a lóról, beront a kunyhóba, ahonnan az orosz az előbb kiszaladt karjaik közé, elkapja az asztról a puskát, s már hurcolják is kifelé a faluból foglyukat. Kutya bajuk sem eseit, s ők kapták az első ezüst-érmét a huszároknál Przemyszlben.

De a bakák sem maradtak el virtus dolgában, s a vállalkozási szellem sem volt kisebb bennük. Olt van a híres *higosi* honvédezrednek, a 8-asnak sok szép esete. Az első század például e napokban hírszerző különítménynek vonult ki a szomszéd déli részen. Távcsovel szépen végigkísértük az egészei. Elérik embereink Kupiatycze községét. A feladat megadni, mennyi ellenséges erő szállotta azt meg?

A falu északi széléig járór kúszik előre. Puska ropogás a válasz. Észrevették őket. Kitérnek a túlnyomó ellenséges erők elől, s mint később kitűnt, egy szalmakazalba bújtak.

– *Kibontakozásra kellene bírni az oroszokat* – mondja a járőr vezetője *Schubert* Jóska. De hogyan? Megtanácskozzák, s veszélyes vállalkozásba kezdenek. A szalmakazal mögül erőteljes tüzelésbe fognak, mintha legalább is *századnyi* lenne az erejük. Az oroszok megijednek és két teljes századuk vonul fel a szalmakazal elé. Ezt már mi sem nézzük tétlenül, s a mi, meg az *Optyn* erőd ágyúi megszólalnak. Rövid tűzharc, az oroszok hanyatt-homlok menekülnek visszafelé. Halottaikat otthagya . . .

Most jön a végzetes vakmerőség: *az 5 tagú járőr Schubert szakaszvezetővel az élén üldözőbe veszi a muszkákat, akik közben vissza-visszalövének.* Schubert már két sebből vérzik. Úgy, ahogy bekötozi magát, de a harcot – *az ő saját külön csatáját* – nem hagyja abba. Végül is mikor már két újabb golyó érte, két sebesületlen emberét hátra küldi pontos helyzetjelentéssel, maga két szintén sebesült társával pedig lövöldözve – négy sebből vérezve – feledezi a jelentő járőrök visszavonulási útját.

Hárman ottmaradtak. Schubertet ötödik golyó is éri, tüdejét lövi át, s csak így foghatják el az oroszok . . .

Przemyślt körülzárja az ellenség.

*A 29-es tüzérségi megfigyelő, – Az első kitörések. –
^Páholyban ülök, s úgy nézem ezt a katonai színjáté-
kot». – Megvan az ugató battrie!*

... Hallo, hier Artillerie-Beobachter Nr. 29.

*... Hallo, hier Festungskommando, General-
stabschef, Oberstleutnant Hubert.*

.... Befehlen Herr Oberstleutnant?

*.... Der Herr Festungskommandant, Exzellenz
Kusmanek wünscht mit Ihnen persönlich zu spre-
chen . . .*

A 29-es tüzérségi megfigyelő állomás vezetőjeként – mellékfoglalkozás mozgóüteg-parancsnokság – hét hónapot töltöttem el egy 12-szeres és egy 15-szörös nagytávú Zeiss-távcső néma társaságában. A vár ostromának megkezdésekor 0 jelzéssel láttam át a távcsöveken, a vár átadásakor a 6-os rovátkára kellett már állítani e modern eszközöket. Hat dioptriái romlottak szemeim azért, hogy sokezer hős honvéd véres mártírhálált halhasson...

A tüzérségi megfigyelő csak kevés esetben figyelt meg ugyanis tüzérséget. Hét hónapon keresztül, leváltás nélkül, szinte éjjel-nappal fontosabb teendője volt: *Az ellenséges felvonulás szemmel-tortása.*

*A 29. tüzérségi meg-
figyelő.*

A kis homok-erőd, a Werk VI/A egyik keleti kiszögellésében állott a megfigyelő magaberendezte laboratóriuma». Egy kis fedezék, «gránátmentes». Homokbavájva, tetejére jó naivul vékony, egy inm, vastag bádoglep, rajta föld s fű: «*bonnet*», ahogy katonai nyelven hívták. A kiugró elején három oldalra nyilas, spárgára járó bádogleptakarókkal - saját találmány - ez minden . . .

Ez a csendben dolgozó tüzérségi megfigyelő közvetlen vonalat kapott a várparancsnoksághoz és éjjelnappal ontotta megfigyelései tömegét. A hatalmas Zeiss-távcsövek szeme elé hozták az orosz csapatok legfőbb Sary Sambor - Sanok-felé irányuló felvonulási vonalát. S ha a kis tüzér-zászlós jelentette:

«*cm/ der Linie zu Sanok marschieren feindliche Kolonnen, Infanterie, Artillerie und Train seit 24 Stunden . . .*»

megindult a nagy tanácskozás mélyen a város belsőjében *Kusmanek* Herrmann tábornok és hűséges vezérkara között. S csakhamar megjelent a hadparancs:

«*Az ellenség nagy erőket von el a vár körzetéből. Felvonulás Sanok felé a kárpáti hadsereg támogatására. A vár főtartaléka kirohanást intéz az elvonuló ellenséges haderők lekötésére a Pod-Mazurami és Helicha irányában . . .*»

S másnap a derék honvédek - a vár főtartaléka - *Tamáty* Árpád tábornok 23. hadosztálya kirohant. Oroszlánként verekedett 1-2 napig a vár környékén, elszenvedte súlyos veszteségeit s csak akkor tért vissza hadállásaiba, ha a 29-es tüzérségi megfigyelő jelentette:

- *Feind zieht seine Truppen zurück, Aufmarsch hört auf, Truppen kehren zurück . . .*

S a hős honvédek újból pihenőre térhettek . . . A legközelebbi alkalomig . . .

Szeptember 18-án *Chyrów*-on át elhagyja az *utolsó* vonat *Przemyśl*t. A *Radyjno* felőli vasúti vonalat már reggel óta az orosz tüzérség lövi. Másnap megjelennek a városban a szomszédos *Torki* és *Buców* községek lakosai, s kozák-patrullok beérkezéséről tudósítanak. A kozákok a menekülő lakosokra lövöl-

dőzies. Szeptember 22-ig fennállott lovas- és autó közlekedés a déli oldalon *Birczán* és *DuBicckon* át. E nap estéjén azonban egy postaautónak már vissza kellett fordulnia mert oroszok összelövöldözték. *Przemysłt körülzárta az ellenség . . .*

Az első igazán komoly akciót szeptember 27-én hajtja végre a 23. honvédhadosztály déli iránybani kitöréssel. Tíz zászlóalj honvéd vonul át a ködös hajnalon 4 üteg honvédtüzérrel nálunk Helichán.

– *«Páholyban ülök, s úgy nézem ezt a katonai színjátékot»* – olvasom naplóból. Valóban, ha nem lenne véresen komoly az egész, gyönyörködni lehetne benne. A mi munkánk ugyanis nem sokat ér. Bömböltetjük ugyan ágyúinkat, egyelőre még a kivonuló honvédek előtti térségre, rövidesen azonban már jön a telefon jelentés: *tüzet szüntess, saját gyalogység veszélyeztetve ...*

Most már csak izgatott nézők vagyunk. Ismerem a terepet jól. Sűrű erdők hátráltatják az előnyomulást!. Egy szál fának sem szabadna erre felé már állani, de hiába, elkéstünk a munkával. Lassan teljesen felszáll a köd. Reggel 7 óra. Ijedten ugrom el távcsövem mögül, valami belevillant, ismerős hangok:

Bumm,... V/7 ... Sss ... Bumm ...

A gránát becsapódása most azonban hidegen hagy, nem érdekel. Rohanok a telefonhoz:

– *Megvan az ugató battrie* – jelentem a szomszéd erődbe századosomnak.

Egy hete kínoz valahonnan bennünket egy furcsa, ugató hangú üteg bombáival. Nem tudtuk elcsípni, megállapítani, merre van hazája. A véletlen - távcsövembe való nyílalása tűzének – az irányt megadta. Most még a villanás és a lövés hozzánk később eljutó hangjának időkülönbségéből – akárcsak egy villámcsapás távolsága megállapításának közismert módjánál – már gyerekjáték stopperemmel kihozni, hány kilométerről lönek az oroszok. Gyors fejszámolás, mérés a térképen és máris jelentem:

– *Fredropol major mögött, ennyi és ennyi szélesség és magasság (katonai térképek kockajelzése szerint) áll a veszélyes orosz üteg...*

Megnyitjuk a tüzet ellene. Figyelem lövéseinket:

– *Balra és rövid* – jelentem, pontosan azt is, hogy mennyivel. Következő kísérlet: *Jobbra és rövid*.

Mit folytassam. Hamarosan kitűnt, hogy minden lövésünk «rövid». Ócska abesszíniai ágyúink sehogy sem érhetik el az ellenséges tüzérséget. Aki nem volt háborúban és nem volt tüzér, az nem tudhatja, milyen érzéssel jár az a tudat, hogy tehetetlenek vagyunk, ők lőhetnek bennünket, ahogy akarnak, mi nem tudunk semmit sem tenni ellenük ...

Az előnyomulás megakad. A lugosi és verseci honvédek telefonálnak: *nem tudnak így előrejutni*. Elértük a Szybenicát, de a sokkal magasabb Kopys-tankáról is lő oldalazva az orosz tüzérség.

Kérem az Optynt, a Werk IV.-et, próbálják ők meg. Újabb kínlás. Lövöldözés, megfigyelés, telefonálgatás, ők is – *rövidek* ...

Végre is felfejlődött a négy könnyű honvédtüzér-üteg. Modernebb és messzebbhordó ágyúival. Leadjuk nekik is az adatokat, s a Grochowce melletti 264-es magaslatról megnyitják a tüzet. Két irányban: *Fredropol és Kopystanka felé*.

Fredropol azonnal felveszi a harcot. Szemmel láthatóan ismerik a pontos távolságot. Hála Redl ezredesnek, jók a térképeik, be vannak löve már mindenre. Veszélyes lehet már most a helyzet, amikor Fredropol hirtelen elhallgat. Már boldogan hiszszük, hogy honvédtüzéreink beléjük találtak, amikor látjuk: *ellenséges gyalogság nyomul előre, s támadó* „*honvédekre* Mielőtt azonban a kétes kimenetelű közelharc megkezdődne, *Festi* altábornagy parancsol kap *Tamásy* Árpádtól a visszavonulásra. Átkarolás fenyegetett. A csapataink lassan visszavonulnak, mi pedig zárótűz alá vesszük a terepet, hogy az oroszok utánnuknyomulását megakadályozzuk. *Tamásy* is bevonul a Werk VI-ból, ahol táborkarával irányította a harcot, megy vissza a városba ...

Az izgalmas színjáték véget ért. A honvéd-csapatok megtanulták, hogy a kitörés számukra mennyi bajjal és szenvedéssel jár, mi pedig azt tapasztalhatuk, hogy *felszerelésünk silány, gyatra, mit sem ér* ...

Radko Ditnitriew követe a várban.

«Fölösleges vérontás elkerülése végett». – Az elutasító válasz. – Az első bombázás. – Van-e halott vagy sebesült az erődjében? – Ferenc József nevenapja.
– Önkéntesek résztvehetnek-e a tisztí ebéden?

«Kis mozgó lovascsapat fehér zászlóval közeledik» – jelentik a jaroslai úti őrségünkről október 2-án délután Przemyszlben a várparancsnokságnak . . .

Autó megy a vezérkar utasítására a hadi követért. Szabályszerűen – a Dienstreglement ennyi és ennyi cikkelye szerint – bekötik fehér zsebkendővel a kis alacsony, cvikkeres Wandam alezredesnek a szemét. Mint egy giccses mozidramában, vagy egy ponyvaregényben, úgy történik minden itt is.

Az autóból még bekötött szemmel száll ki cigarettázva, láthatóan idegesen az orosz vezérkari tiszt, a Przemysl várát körülzáró 3. hadsereg parancsnokának, a bolgár renegátból orosz tábornokká felemelkedett Radko *Dimitriewnek* vezérkari főnöke. Kíséretében adjutánsa báró *Korsak* Rajmund. (Később *Lengyelország budapesti követségén sajtó-attache.*) Felvezetik az emeletre. Egy kicsit komikusan hat az imbolygó, vakok módjára tapogatózó emberke. De nevetni senkinek sincs kedve: vészesen komoly a pillanat, úgy lehet életről-halálról határozó. Végre *Hubert* Ottokár alezredes – *Kusmanek* Hermann altábornagy, Przemysl várának parancsnoka, mint vezérkari főnökét őt bízta meg a hadikövet fogadásával – előtt áll Wandam alezredes. Leveszik szeméről a zsebkendőt. Idegesen pislogat, kápráztatja a hirtelen napfény, Cvikkerét keresi elő, majd zse-

bébol levelet húz ki, s némán átnyújtja Hubertnek. Úgy látszik az orosz Dienstreglement a bemutatkozást tiltja el, vagy pedig úgy gondolja, hogy beszél helyette a levél is.

Hubert izgatottan nézegeti a kezébeadott borítékot. Kívül a címzés egyszerű:

«*A várparancsnok Úrnak.*»

Felbontja, s egy orosz gépirású levél hull ki belőle. Szerencsére udvariasságból német fordítást is mellékeltek hozzá. Az érdekes levél szövegét később publikálták s az így fennmaradt. Magyarra fordítva így hangzik:

PARANCSNOK ÚR!

A SZERENCSE ELHAGYTA A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADSEREGET. CSAPATAINK UTOLSÓ EREDMÉNY TELJES HARCAI MEGADTÁK NEKEM ANNAK A LEHETŐSÉGÉT, HOGY A NAGYMÉLTÓSÁGODRA BÍZOTT VÁRAT KÖRÜLZÁRJAM.

LEHETETLENNEK TARTOM, HOGY KÍVÜLRŐL BÁRMINEMŰ SEGÍTSÉGET IS KAPJON. FŐLÖSLEGES VÉRONTÁS ELKERÜLÉSE VÉGETT ALKALOMSZERŰNEK TARTOM, HOGY NAGYMÉLTÓSÁGODNAK AJÁNLATOT TEGYEK A VÁR ÁTADÁSÁRA VONATKOZÓ TÁRGYALÁSOKMEGKEZDÉSÉRE, MIUTÁN EZ ESETBEN LEHETSÉGES VOLNA A LEGMAGASABB FŐPARANCSNOKSÁGOMTÓL A KATONAI BECSÜLETET MEGÓVÓ FELTÉTELEKET KÉRNEM AZ ÖN ÉS HELYÖRSÉGE SZÁMÁRA.

AZON ESETBEN, HA NAGYMÉLTÓSÁGOD ÓHAJTJA A TÁRGYALÁS MEGKEZDÉSÉT, ÚGY LEGYEN SZÍVES AMI KELLŐEN MEGHATALMAZOTT KÖVETÜNKKEL, WANDAMAL-EZREDES ÚRRAL, FELTÉTELEIT KÖZÖLNI.

EGYBEN MEGRAGADOM AZ ALKALMAT,

HOGY NAGYMÉLTÓSÁGODNAK NAGYRABE-
CSÜLÉSEMET KIFEJEZZEM.

A PRZEMYŚLT KÖRÜLZÁRÓ HADSEREG
PARANCSNOKA.

RADKO DIMITRIEW S. K.
GYALOGSÁGI TÁBORNOK

Kusmanek, Tamásy, Hubert egymásra néznek.
Tamásyból tört ki először a düh:

– *Unverschämtheit...*

Mert előző nap, október 1-én *Rabi* vezérkari szá-
zados érkezett *Taussig* Aladár főhadnagy-pilótával
légi utón a várba és tájékoztat a haderő helyzetéről,
bejelenti hogy támadni fogunk.

Október másodikán pedig szikratávirataink ezt
jelentették:

**«A Magyarországba való benyomulást hiába pró-
bálták meg az oroszok. Az uzsoki szorosnál vissza-
verettek, s hadseregünk feltartóztathatatlanul üldözi
őket. Galíciában győzelmesen haladnak hadseregeink
előre, s támadásaikat mindenütt siker koronázza...»**

– *Nem kell válaszolni* – vágja oda Tamásy.

– *Meg kell mondani jól a véleményünket* –
hajlik a kompromisszum felé a várparancsnok.

S már írja Hubert – *é. vár* eszé – a goromba
választ, de Kusmanek kiveszi kezéből a tollat és a
parancsnok sajátkezűleg németül írja:

«Parancsnok Úr!

**Méltóságomon alulinak tartom, hogy az Ön szé-
gyenteljes ajánlatára («auf ihr schimpfliches An-
sinnen») érdemleges választ adjak.**

Przemysł őrségének parancsnoka.»

Künn az előszobában ezalatt idegesen cigaret-
tázva ül a kis köpcös Wandam alezredes. Senki szóba
sem áll vele. Hozzák a válaszlevelet. Újból bekötik
szemét, levezetik a lépcsőn. *Ranzenberger* főhadnagy
mellé ül az autóba s néhány perc múlva ismét a ja-

roszlavi őrség előtt vannak. A kísérő kozák-lovasok bizony azóta már jobb viszonyba keveredtek az őrség tagjaival. Wandam szeméről lekerül a zsebkendő. A búcsú rövid:

Wandam (gúnyosan): *Do svidanie ... Auf Wiedersehen ...*

Ranczenberger: *Szívesen látom, ha foglyunk lesz Przemyszlben ...*

Október 2. a hadikövet napja s október 3-ára kitört a pokoli zenebona. Délután 3-ig ágyúztatott Drinápoly hőse, Radko Dimitriew bennünket. Estére már jött is a rémületet keltő titkos parancs:

– *Éber figyelem! Titkos kémjelentés szerint az ellenség éjjeli rohammal akar meglepni bennünket!*

Vaklárma volt, de mi valahogy úgy voltunk már különben is ezzel, mint a gyermekek a farkassal, vagy a mumussal: *addig ijesztgetik őket ok nélkül, míg végre akkor sem hiszik el, amikor komoly a veszély...*

Október negyedikén továbbmegyünk. Tamásy akiben forrott a méreg, a III. védőkerület előtt, a vár északnyugati oldalán újabb kitörést rendel el.

Gyönyörűen ment minden, amíg a honvédek jobboldalán támadásbainduló 10. osztrák népfelkelő ezred hirtelen meg nem torpan.

«*Jobb szárny unkát túlerő támadta meg*» – jelentik a landsturmok.

Tamásy nem hiszi, de közben vezérkari tisztjeivel elfoglalt állását is tűz éri, vissza kell húzódnok, s ezalatt az osztrákok visszavonulása futássá fajul. Ezt már nem tudja nézni dombóvári Ré»y Kálmán őrnagy, Tamásy vezérkari főnöke. Revolvert ránt, s oldalán Schweitzer Ernő vezérkari századossal megállásra bírják a futó ezredet. De már minden elkésett. A bal szárnyon felvonult 34. ugyancsak osztrákrutén népfelkelő ezred visszaözönlik az övonalba:

– *Nekünk már elég* – jelenti parancsnokuk.

Itt volt a vár könnyű tüzértartalékának a 2. verseei honvédtüzérezrednek várbeli első ténykedése. Felvonulva a kitöréshez, tűzével hatásosan támogatta azt. Majd a gyalogság visszaözönlésével szinte teljesen fedetlenül is kitarzott. A 2. üteg első szakasza

kartáccsal és előidőzített srappellel verte vissza az orosz gyalogság előretörését. *Thaisz* alezredes, ezredparancsnok és az ütegparancsnok, báró *Staudach* százados, az első, *Vag* Kázmér tart. főhadnagy a második ágyú mögött maradtak kitartásra buzdítva a kezelőlegénységet. A három tiszt és a szakaszvezető pisztolyait készentartotta az esetleges kézitusára.

Szerencsére azonban az oroszok nem látták át a számukra kedvező helyzetet, s a nagy veszély elmúlt. A Bernatzky-oszlop is kénytelen volt – szárnyait nem védte semmi – visszavonulni.

S ezzel a harc végetért. Néhány nap múlva kitudt, hogy az osztrákoknak volt tulajdonképpen igazuk. Tévedésben voltunk. A kitorés elhatározására Kusmaneket az birta, hogy «*nagyobb erők délkelet felé való vonulását*» állapítottuk meg egy társammal az Optynból. A várparancsnok azt hitte, hogy a Galíciában harcoló tábori hadseregükhöz iparkodnak s ezt akarta Tamásy megakadályozni. Két nap múlva már – *súlyos áron* – tudtuk, hogy nem erről volt szó: *Radkó Dimitriew a vár erőszakos ostromát készítette elő az általam is észlelt csapateltolásaival*

Október 4-én különben ágyúdörgés közepette Ferenc József nevenapját ünnepli a vár őrsége. Délután 3 óráig pontosan szól a zene: *az orosz ostromágyúk kara ad „térzenét”* s azután ebédhez ülünk.

Hogy teljes legyen ez idők képe, még el kell mondanom a nagy vitát, amely az ünnepi ebéd előtt folyt:

– *A tiszti ebédre az ünnepség alkalmából meghivassanak-e az önkéntesek is?*

Többórás vita. Döntés: *igen, de csak a tisztvizsgálók, mert azokból tiszt lehet.* A többiek nem ...

Hja, 1914-et irtunk s a világháború elején állottunk ...

Az ünnepi ebéd közben egy-egy elkésett gránát csap a fából készült tiszti étkezde mellé. Néha valamelyik idősebb, vagy gyengébb idegzetű bajtárs felugrik s rohan a betonerődbe: «*valamit otffelejtettem*» kiáltással. S úgylátszik, nem is találja meg az elveszett tárgyat, mert *nem jön vissza*, de hát még alig estünk át a tűzkeresztségen: *nem vehető rossz néven.*

A tűzkeresztség,

Radko, hallgatsz el tüstént? – Halló! Itt Klór kapitány. – Ágy alá, vagy szekrénybe bújjak? – A vezérkar «knieiefbeigoltatása.»

Október ötödikén hajnalban irtózatossá dörgésre ébredtünk. Kis megfigyelő barlangom csak úgy rengett. Fehér nyírfaágyam, deszkából eszkábált szék rénykém alatt megrendült a föld . . .

Bevallom, ijedten ugrottam ki az ágyból és fogvacogva kaptam ruháimat magamra.

Bumm-Viii-Sss-Bumm... Bumm-Vijj-Ssss-Bumm...

Egy kicsit sokszor ismétlődött... Pokoli zsvivaj: bombázzák homokerődünket az oroszok.

– *Radko! Hallgatsz el tüstént! Kuss!*

Bocsánat, de zilált lelki állapotomban nem változtattam meg szavaimat!

De nehogy félreértessem: a rendreutasítás nem Radko Dimitriewnek szólt, – ámbár inkább erre lett volna szükség, – hanem kis hófehér foxikutyámnak, egyetlen kenyeres pajtásomnak.

Radko ugyanis – a várban ezidőszerint valami hallgatólagos megegyezéssel minden újonnan született kölyökkutyát erre a névre kereszteltünk – éktelenül vonított és nvűszítve szaladgált ide-oda ...

– *Vesztünket érzi* – villant át agyamon minden, amit az állatok ösztöneiről a nagy Brehm-ben valaha is olvastam. Hideg verejték önt el és a szabadba igyekszem ösztönszerűleg menekülést keresve, amikor élesen szólal meg a tábori telefonom:

– *Halló! Itt Klór kapitány! . . .*

– *Halló! Parancs, kapitány úr?*

– *Van-e az elődjében halott vagy sebesült?*

– *Köszönöm szíves kérdését, még élünk ...*

Szegény Klár kapitány. Ő bombabiztos betonerőd-ben húzódott meg. Oda alig tüzeltek. Nem volt még halott, de egy sebesült sem. S így nem volt mit jelenteni: – *Keine Tapferkeit vor dem Feind...*

Nem voll tehát kitüntetés sem . . . Nyilván szeretné, ha legalább a felügyelete alá tartozó homokvárban lenne valami hadiesemény, amit jelenthetne, így is leesne valami «*Tapferkeits-Auszeichnung*» ...

Egyelőre azonban csak folyt tovább a bolond muszka – lövöldözés. Radko oldotta meg leghamarább a problémát a maga számára. Előbb ágyam alá bujt, majd egy újabb robbanásra mint a nyíl ugrott onnan elő. Ügyes kis praclijával addig kaparászott a tábori szekrénykémén, amíg annak ajtaja kinyílt s Radkő besurranhatott rajta. Okos kis szemecskéivel ki-kukucskált, ha pillanatnyi szünet állott be a bombázásban, de tüstént visszakapta fejecskéjét, amint felharsant a moraj:

Bumm . . . Vjjj . . . Ssss . . . Bummmm . . .

Nevetni kellett volna ügyességén, de – *akkor még szégyeltem, ma már nem* – szájamon elhalt a mosoly. Egérfogóban éreztem magam. *Nincs menekvés.* Pillanatokra az is megfordult agyamban, szegény kis fiatal kadét-agyban, nem lenne-e célszerű a vastag deszkájú nyírfaágy alá bújni? Oda, ahonnan Radkő előjött. Vagy az ugyancsak vastag deszkájú asztal alá somfordálni?

– *Miért legyek én bátrabb vagy butább, mint a kutyám?*

Ha palacsintaként találnak majd, senki sem fogja érdemül felróni nekem, hogy «*hős*» voltam és nem bújtam az ágy alá. De viszont ad-e védelmet ez az ágy? És ha ott üt agyon egy gránát és mindenki látni fogja, hogy én, a „*hős katona*”, a tűzértiszt az ágy alá bújtam az oroszok elől ...

Hiába no, az vessen rám követ, aki az első tűzkeresztségen angolos hidegvérrel esett át. . .

S ki tudja, mire szánom el magam – az egyedül-lét ilyenkor rossz tanácsadó -, ha hirtelen eszembe nem jut egy hasonló epizód életemből.

Örkényben voltunk. Július közepén. Már tudtuk, hogy a trónörököszt meggyilkolták s a tüzérségi gyakorlatokat talán éppen ezért *«élesen»*, valódi lövedékekkel tartották meg. Ezredünk magas parancsnoksága *Koblicsek* ezredes és zászlóaljparancsnokai fogadják a tüzérségi lövőtéren megjelenő inspicirózó brigádparancsnokunkat, *Kloiber* tüzértábornokot, Ferenc József kedvenc tüzérét. Strammul jelentkeznek s közben hátulról, fejük fölött lövöldözünk el a néhány kilométerre mozgó gyalogsági sajbákra:

– *Infanterie im Angriff. ..*

Távcsővel figyelem lövéseink eredményét.

– *Mi az ördög* – döbben át rajtam -, ott, ahol az előbb a magas parancsnokság állott, hirtelen *földre esnek a «figurák»*. Egészen világos: *a magas vezérkar hasra vágódott.*

Nevetve szólok oda kadétomnak:

- *Nézd, Czike, az öreg „knetiefbeigoltatja” az egész társaságot!*

De máris szól a telefon:

- *Tűzet szüntess, az egyik srápnellt rosszul tempírozták, a vezérkar feje fölött robbant fel...*

Jött a nagy vizsgálat és a siralmas eredmény:

– *Csak a fejük felett repült el a srápnell, de négy kilométerrel arrébb robbant...*

Hiába, a *«bumm ... vjjj ...»* is elég volt a tábornok uraknak, a *ssss...* és a második *bummmm ...* nélkül is hasra vágódtak.

– *Képzelem, Kloiber tábornok hogyan ijedezik most a vár másik oldalán erődjében* – villant át agyamon. A Werk I-et is lövik, ott sem lehet valami barátságos a világ ...

Most már semmi sem állja a hahota útját. A jókedv pedig a legjobb orvosság a *«begyulladás»* ellen. Nevetve ugrom a kinyúló megfigyelő fülkémbé, gyorsan felhúszom a védő-takaró bádogot, kidugom távcsővem végét rajta s lázasan kezdem kutatni a szemben álló orosz üteg álláspontját.

Tőlem e pillanatban lövöldözhetnek az oroszok amennyit akartak – *éreztem, az nem tartozik rám ...*

Redl ezredes árulása.

A Száli néni. – Felvillan a reflektor. – Jönnek az oroszok. – Hurrá ... hurrá .. – - Svrljuga, aber Svrljuga! – Bozse moje ... – Együtt élünk, együtt halunk!

Három napig tartott köröskörül a vad bombázás. A nappal okozott károkat éjjel mindenfelé kijavítjuk. A legerősebben a szeptemberi volt állásunk, a VI. védőkerület 2. alkerülete (*Siedliska*) ellen buzgólkodtak az oroszok, ott is az I/1 (*Lysicka*) erődre vadásztak leginkább. Jól ismertem ezt a nehéz helyet, hiszen augusztus 15-én felvezényeltek bennünket a Przemysli váröv később világhírűvé vált erődjébe, Lysickára, a Werk I/1 -be. *A VI. védőkerületbe tartozott a Werk 1. főparancsnoksága, az öreg Salis-Sogho alá, amelyet a bakák «Száli néni»-nek csúfoltak.*

A legügyetlenebbül épített erődje volt a várnak. Bástyaszerűen ugrott előre, úgyhogy három oldalról is meg lehetett támadni. A szomszéd erődök viszont annyira beljebb épültek, hogy semmiképpen sem oldalazhatták az előterét.

Előtte erdőségek ahol a legkitünőbbben elrejtőzhetett az ellenség, útegeivel nagyszerűen maszkírozva felvonulhatott, köztük a szomorú hírességü *Na Blonyu* erdőség, amely *Lubomirsky* hercege volt, s így nem volt szabad bántani. Az előtérben falvak is akadályozták a mi tüzéségünk munkáját. *Az egyes erődök összeköttetése teljesen hiányos.* Nincs közöttük a gyalogsági Védővonal megfelelően kiépítve. A várba – ahonnan niünicio- és emberutánpótlás várható veszély esetén nem vezetnek kielégítő utak s ami van, az is kes-

kény és nincs az ellenség elől elrejtve. Kisvasul nincs ... Egyszóval, semmi sincs ... S a felszerelés . . . Siedliska védőalkerület gyalogsági parancsnoka, lovag *Arlow* Viktor ezredes, a munkácsi 11-es népfőlké-
lők vezetője és *Albrecht* Árpád alezredes, 10-es népfőlké-
lő zászlóaljparancsnok, régen jelenti mindezt, de
már nincs segítség . . .

Pedig ez a legveszélyesebb hely azért is, mert az oroszok Medyka felől, amelyet támponttá építettek ki, itt vonulhatnak fel a legkönnyebben és egyedül Medykánál voltak ezidőben már beépített nehéz ostromagyúik, amelyeket a lemergi vasútvonalon hoztak le.

Az oroszok tudták, mit csinálnak. *Reál* vezérkari ezredes nem ok nélkül lötte magát agyon Prágában. *Przemysł erődéinek, a vár védelmi eszközeinek minden tervét, összes térképeit eladta az oroszoknak.* Przemysł elárulása volt a legsúlyosabb bűne ennek a híres kémnek. Tudták tehát, hol lehet és hol kell támadni ... Radkó Dimitriew ismerte és jól választotta támadásának célpontját. Hat hadosztályt. 120.000 embert összpontosított ide *Cserbacsow* tábornok parancsnoksága alatt. Biztos eredményt remélt. Minden ütőkártya a kezében volt. Csak egyre nem számított, mert nem számíthatott s ezen bukott el: *a magyar honvédek hősiességén és önfeláldozó hazaszeretétén...*

Az oroszok főttámadópontjai voltak a 31 l-es magaslat (Dupnow) Nowosiói erdejében és a Bykow és Szechynie között fekvő 264-es magaslati pont s a Wielki Las erdőben lévő 251-es Δ -elési pont.

Már október 5-én reggel erősítést kért Weeber honvédtábornok, a VI. főkerület parancsnoka s délutánra, mire a tartalék a városból felérkezett, már csak 4-500 lépésnyire feküdt a beásott orosz gyalogság. Hiába, 1861-es ágyúkkal nem lehetett az előnyomulásban őket megakadályozni. Ezeknek a lassúsága, célzó képessége és bizonytalansága úgy aranylott a modern orosz tüzérség munkájához, mint a hátultöltő kovápuska a Mannlicherhez . . .

A megtámadott védelmi körlet csapatait 13 zászlóaljról 25 zászlóaljra, tüzérségét a tartalék segítségével 350 ágyúra erősítették meg. A döntést az ol-

dalazó ágyútűz hozta meg. Október 6-án felvonult *Thaisz* László alezredes vezetése alatt a 2. honvéd tábori ágyús ezred. Hurkó falu két oldalán mentek állásba, hogy innen oldalazzák Bykowot s a Na Blonju erdőcskét pusztító tűz alá vegyék.

A honvédtüzérek gyorstüzelő ágyúi már-már teljesen vissza is szorították az oroszokat, dupnowi ütegeiket el is hallgattatták, amikor a Medyka mellett beépített nehéz orosz ágyúk állásaikat felfedezték és oldalba támadták őket . . .

Veszélyes pillanat... Szerencsére (?) hirtelen le száll a korai októberi alkony. Elül lassanként a harci zaj, az orosz ütegek is beszüntetik munkájukat. A mieink is. Nincs értelme a céltalan muníciópusztításnak... S ekkor megtörténik a baj... Az egész napi harctól kimerült örségek pihenni szeretnének ... Eső csik . . . Köd száll le . . . Erős szél veri az örök szemébe a havas esőt. . . *Ördögökkel cimborál ez a Radko Dimitriew?*

... Az álmos szemek leragadnának. . . éjjel egy óra van . . . Hirtelen éles lény villan fel. . . Délkelet felől . . . Orosz mammutreflektor nappali világosságot áraszt... A fáradt szemek hiába rebbennének fel: *látni nem lehet, mindenkit elvakít a rettentő fénynyaláb.*

A Lysicka-erődben ekkor már teljes az izgalom. Egy rejtélyes származású tüzérfőhadnagy, *Svrljuga* Jánk odamenekült be. Állásait szétlőtték az oroszok bombái, fogta magát és a biztosabbnak látszó *betonerődbe* tette át székhelyét. Ahogy a reflektor fénye felmerült, ijedten rendelkezett:

– *Elő a mi reflektorunkkal is, amelyet ma küldtek fel a városból!*

Izgatott percek. A mi fényszórónk paralizálni tudná az oroszot és megvilágíthatná az előteret, ahol ki tudja, mi történik ez alatt. Hiába minden, percek múlva már jelentik:

– *Baj van, a felküldött reflektor nem működik...*

Csak idáig jutott a szó, amikor irtózatos detonáció rázta meg az erődöt. Bomba bomba után hullott alá. A Wielkie Las (egy közeli erdőség) sűrűjében jól el-

rejtett orosz ütegek heves gránát- és srappellütéssel árasztják el az erődöt és a szomszéd térközeteket.

A nappal elrongált állásokat *sötét éjjel* javígtatták a munkások. *Fukar* mérnökkari százados vezeti ezeket a munkálatokat. Emberei künn dolgoznak a drótok körül. Legalább is így tudják a gyalogsági állásokban álmoságtól dülöngező népfelkelők. Pedig a munkások már régen elmenekültek hátrafelé és az előtérből hallatszó zöreij és lárma nem tőlük ered:

– *Jönnek az oroszok* – kiáltja egyszerre csak lélekszakadva *Gorzó* Péter szakaszvezető s rohan be az erődbe a vész hírrel.

Dr. Bielek hadnagy.

Hirtelen vége az álmos hangulatnak! Mindenki kirohan az udvarra, a gyalogsági állások mellől megszólalnak a fegyverek. Világítópisztolyokból lövet az erőd parancsnoka, *Bielek István dr., 11. (munkácsi) népfelkelő ezredben*” hadnagy.

– *Nézzé, hadnagy úr, arra jobbra, a kis dombról milyen sűrű rajokban indul meg a muszka. Agyúval kéne lövetni őket...*

Bielek rohan is be az erődbe

– *Svrljuga, Svrljuga* – kiáltják a honvéd népfelkelők, s magyarul, románul vegyesen az erősítésül felküldött három tucat 32. ezredbeli baka. – *Lövessen már – domnule Svrljuga!*

De *Svrljuga* főhadnagy nincsen sehol. Rajta kívül még egy osztrák vartüzérhadnagy, egy vartüzérszázlós és negyvenkét vegyes nemzetiségű tüzér volt *Ly-sickán*, akik szép lassan mind besomfordáltak a védetebb betonerődbe, magára hagyva a lövészállásokból tüzelő honvédeinket.

– *Svrljuga, hol van Svrljuga, miért nem tüzeltek, miért nem lövi az oroszokat* – kiáltoznak a gyalogosok. S megtalálják a hős *Svrljugát*. Benn bújt el az erődben, sűrűn hányja magára a keresztet: *Oh, Bozse moje ... Oh, Bozse moje ...*

Minden kérés, könyörgés, fenyegetés hiábavaló. Svrljuga nem mozdul...

S most nehéz órák következnek. A nagy orosz fény-szóró hol felvillan s megvilágítja élesen az erődöt, hol meg *elsötétül*. Milyen más az ellenség tevékenysége e két periódus alatt. Amikor felvillan: *irtózatosságyülövések, bombák zápora hull alá a fedetlenül isten szabad ege alatt álló népfelkelők soraiba*.

Bomba bomba után... Százával, ezrivel a nehéz gránátok. Sisteregve, mennydörögve, vijjogva... *S nyomukban az ezerszeres halál...* Jajgatás tölti meg a levegőt... S mindez pokolian éles fényben, úgy hogy nemcsak a félelmetes hangok zaja, hanem a széthulló emberi testek rettenetessége... a kiömlő forró vér gőzölgése ... a kiforduló belek rémsége... mind... mind... ez a borzasztó kísérője a háborúnak ... mind ... ott játszódik le ... előttünk ... akár csak egy mozivászonon ... egy igazi hangosfilm ...

S azután megint sötét lesz, csend lesz. *A fény-szóró elfordul*. Az orosz ostromágyúk elhallgatnak ... Csak a sebesültek jajgatnak, a haldoklók hörögnek. *Sötét van, pokolian sötét*. Fúj a szél. Havas eső esik. És senki nem mer mozdulni. A sötétben alig tudja az erőd egyetlen szanitéce, hogy mihez fogjon.

– *Winkler, ha istent ismersz, engem kötözz be* – hangzik az egyik sarokból. – *Winkler, ne hagyj elvérezni engem* – szólítják ordítva a másik oldalról.

De nincs sok idő. Nem lehetne egy cigarettát elszívni, már hirtelen újból felvillan az *átkozott földöntúli fény*. S nyomában a pusztító orkán kénkőves, gyehegnás tüze ...

S ez így tart egyfolytában négy teljes óra hosszat. Négy óra – négy év. Négy év? Egy élet összes kínjait érezteti ez a pokoli taktika.

Drinápoly hőse, a balkáni háborúk véreskező Radko Dimitriewe eszelhetett csak ki ilyen pokoli harcmodort. Lülle-Burgasz, Gsataldzsa, Kirkilissze patakokban folyó vérfürdője s betetőzésül Drinápoly embertelen ostrom-módszere megedzette ezt a vad katonát. De míg a bolgárságnak nem voltak oly tömegei, hogy minden különösebb tűzérségi előkészítés nélkül nekizudíthatta volna eredményesen egy jól védett vár-

nak hadseregét: Dimitriew tábornok itt elemében lehetett ... *Az oroszoknál nem számított az emberanyag...*

– *Na nos!* – adta ki Dimiiriew Drinápoly előtt a parancsot a bolgároknak.

– *Késre, szuronyrohamra!*

– *Hurrá, hurrá* – volt itt is a devizája. Kancsuka, gépfegyver és tiszti pisztoly hajtotta előre a szegény muzsik-tömeget.

Mert csakhamar kitűnt, hogy *mire kellett a pokoli sötétség?* Egy-két kilótt világítópisztoly pislákoló fényénél látszott, hogy a *délkeleti kisdombon napok óta szorgoskodó csapat lassan – japán módszerrel – lépésről lépésre ássa előre magát. Vakondokként túrja a földet.* Míg a fényszórók és a velük járó ágyútűz leköti a várvédők figyelmét, bátrabban és nyíltabban jönnek előre. *Azután beássák magukat az új pozíciójukba.* Fejükre tett bádogpajzsral is védekeznek egyesek a gyalogsági lövedékek ellen, mások meg rohamlétrákat, aknaharchoz szükséges felszereléseket és hasonló szerszámokat cipelnek.

Az erőd körül mély futóárkok voltak, az oroszok ezekben kezdenek gyülekezni, hogy az erődöket védő drótokat ollóval és kézibombával rongálják. Hátról tisztjeik ostorral, revolverrel és géppuskával űzik előre őket. (A sebesültek között számtalanan látszott az ostorcsapás nyoma). Aki visszafut, azt gépfegyver és kartács söpri el.

A puha szántóföldeken lihegve kúsznak előre, tízes sorokban bukdácsolnak és hálnak meg. *S elől sincs menekvés.* A népfelkelők veszettül puskáznak. Lassan megszokják a rettenetes ágyútüzet. Csak a legszükségesebb örök maradnak künn, a többi az erődbe szalad – így parancsolja előrelátóan *Bielek* hadnagy. Kímélni kell az embereket – *a közelharcig, a nagy hurráig ...*

Segítségre nem lehet számítani. A telefon, amelyet nagy okosan a föld felett vezettek – mintha csak otthon szaladna a szép szelíd vasútvonal mentén – már régen ízzé-porrá van löve. *S küldöncök sora lelte már halálát.* A Werk I/1 el van vágva teljesen a külvilágtól ... *Itt valóban élned és meghalnod kell. . .*

Imbolyognak a hullák ...

Hajnalodik, vágják a szögesdrótot. – Elesik a parancsnok. – Hátral az oroszok, – Torlaszolókat el az ajtót! – A koffer ... a koffer... – Kié a segítség?

Hajnalodik ... Négy óra ... *Az oroszok már alig vannak 50 lépésnyire ... Köröskörül nagy tűzharc ... A többi erőd előtt is kemény munka folyik. Dimitriev mindenütt leköti ellenfelei figyelmét. Lysicka teljesen magára van hagyatva. S jobbról-balról a bykowi támpont és a Werk 1/3 ellen is megindul a roham. Bykowitztól a Wiar völgyéig indult neki szemmel láthatóan az orosz gyalogság a leghevesebben. Mindenütt azonban a vártüzérség komoly munkája órákra megakasztja, hátraveti a támadókat, úgy hogy e pillanatban csak előttünk komoly a helyzet..*

Hála Svrljugának ... Bozse moje ... Bozse moje ...

S elérik a drótakadályokat... *Hulla, hulla hátán... Künn a drótok előtt s benn a drótok mögött... Az ember azonban holta után is hasznos: maguk elé kaparják nehéz sebesült és halódó társaikat az oroszok. S míg egyik kézzel, gummikesztyűs kézzel – hátha elektromossággal van töltve – vágják a szöges drótokat, a másikkal magasra tartják az elesett bajtárs fejét vagy lábát vagy ami éppen kezükügyébe kerül: védekezésül a honvéd-golyók ellen ...*

Mert hiába volt a négyórás pergőtűz. A honvéd, a népfelkelő magyar sziklaszilárdan áll őrhelyén. Fáradt gépiességgel veszi szemügyre a mozgó „sajbat”, a csúszó, mászó, hullával takaródzó muszkát, de célt alig téveszt.. »

Csak sokkal kevesebben vannak már szegények...

S mintha csak gyakorlótéren lenne, adja ki *Bielek* hadnagy a parancsot:

– *Csak kitartani fiuk ... itt együtt élünk... együtt halunk ... Fel a szuronnyal...*

De hirtelen valami zavar .. Gyanús mozgás hátul.

– *Hadnagy úr!* – hangzik át egy kétségbeesett sikoly – *megkerültek bennünket az oroszok!*

Az erődtől jobbra áttörték a rosszul megerősített gyalogsági állást... Ugrándoznak be az erőd előtti gyalogsági állás hátába... *Az Isten irgalmazzon annak, aki kezükbe kerül*

S most már *drámai gyorsasággal* perog a film tovább ... *Bernáth* Imre karjából csepeg a vér, úgy rohan előre szuronnyal az oroszoknak, *Bodnár* János, a kürtös vele. Éles sikoly! *egy orosz szurony szemét éri, előnti a vér ...* nem látok – hörgi... Megvakult ... *Emericzy* Dezső fogja fel. Éles csattanás, gránát robban a kis csoport felett, s mire a füst eloszlik... vér ... csont... hús ... ruhafoszlány ...

Az oroszok nincsenek tekintettel saját embereikre sem ... Tovább lövik az erődöt... Fele katonáinknak még mindig ott lövöldöz a drótakadályoknál előre-csúszó oroszokra ... *De már vége mindennek ...*

Elesik a parancsnok ... *Bielek hadnagy kezéből kihull revolvere ... gránát-repeszek érik ... vére sugárban tör előre ... átlőtték combján üterét...*

– *Ne hagyjuk hadnagyunkat* – ordítja el magát *Éder* János örvezető – elestében. Éles szűrés érte.

S a harc a végét járja. Nagy túlsúlyban vannak az oroszok. Bieleket és sebesült társait akarják csak még az erődbe menteni a derék honvédek. Összeszedik magukat és *rohamozzák* a betörő oroszokat... *Ellentámadás* . .. Egy szakállas, ziláltarcú, muszka-képű honvéd az élen:

– *Ne hagyjuk hadnagyunkat* – ordítja különös magyar akcentussal ...

Az oroszok rettenve hátrálnak előle .. Vérben forognak szemei és ádázul vicsorgatja nagy, sárgás fogait ... Gazdáját védi, hős gazdáját, aki embert faragott belőle, aki megvédte őt társai gúnyolódásai ellen, aki katonának ismerte el őt... őt... a kigúnyolt ... őt.. az üldözött, őt. – a lenézett ortodox

zsidót... öt... *Krebsz József ... gyalogost... munkácsi szabómestert...* S Bielek már az erődben fekszik. Füzesséry Lajos és Jeless Károly puskájukon hozzák be. Winkler szanitéc kötözi...

– *Mi van künn – hörgi. – Ne hagyjátok fiaim magatokat...*

S a fiúk – *öreg népfelkelő családapák* – nem hagyják magukat... De őket sem ... Minden talp-alatnyi földért ádáz tusa folyik ... és magyar vér... és orosz vér ...

A szétlőtt telefonházikónál a földön fekszik egy honvéd ... Kezén, a jobbikon véres kötés ... Arcára szorítja sebesült kezével puskáját és a ballal huzogálja a ravaszt... *Buskó György* örvezető így fedezi társai visszahúzóását...

Végre azok elérik a vasajtókat. A *«zwingereket»* behúzzák. – *Meg vagyunk mentve* – sóhajtják. De menni időre?

Közben az oroszok teljesen elfoglalták a gyalogsági állást. Vagy négyszázan. Különböző ezredekhez tartozó válogatott rohamcsapat. Elöl két fiatal tiszt. Rövid kézitusa: *mindenkit felkoncolnak, aki a várórségből ellentáll...*

A gyalogsági állás és az erőd közötti mély árokba ugrálnak most be, majd hátulról kerülve, nekiesnek a vasajtónak. Puskatussal döngetik, felmásznak az erőd tetejére ... Belövődöznek a szellőző nyilasokon ... a lőréseken ... a kéményeken ...

Belül siralmas a hangulat. Svrljuga még mindig a sarokban fekszik. Félájultan tovább hányja a keresztet és sóhajtozza szüntelen: *Oh, Bozse moje ... Oh, Bozse moje ...*

Bielek hadnagy zihálva rendelkezik:

– *Torlaszolja a c1 az ajtót!* – hörgi. – *Mindent éléje, ami csak nehéz ...*

Asztal, szekrény, minden odakerül a vasajtó elé, ami most egyedül védi életüket. Már csak 75 honvéd el, ezek közül is 34 sebesült. De nincs idő pihenésre.

– *A törésekhez!* – hangzik az újabb parancs. Puskacsövek nyúlnak ezeken be és adják le halált-hozó tartalmukat és ugyanazokon a lőréseken nyúl-

nak ki és igyekeznek megölni a befurakodó csövek gazdáit.

– *A koffer ... a koffer ....* – riad izgatottan fel Bielek, a súlyos vérvesztéstől gyöngülő hangon.

– *A koffer ... a koffer . . . ott a muníció . . . hoz-
zátok át . . . felrobbanunk . . . égberöpülünk . . .*

Az erőd előtti árkot kettéválasztóan áll a betonkoffer, s ez rejti magában a munícióraktárt. Ha ebbe bombát dobnak az oroszok, vége az erődnek . . .

Egyenkint hurcolják át védettebb helyre a mozogni is alig tudó, csuronvizes, holtrafáradt emberek, a néhez muníciós ládákat.

*Schiessen ... aber schiessen doch ... Artillerie
schiessen ...* – fantáziál a lázas Bielek hadnagy.

Ich schiesse doch – dadogja váratlanul mellette egy vékony hang. És csakugyan. A kis tüzéradét, a holtsápadt Seidler Hansi nekiugrik a páncélágyúnak . . .

Kartetschen her... – ordítja. S végre megszólalnak az erőd sokáig hallgató páncélosai. S velük új élet költözik az elhagyott bakákba. Ki a lafcttákhoz, ki a géppuskákhoz ugrik . . .

S patakokban folyik a vér a koffer által oldalazható széles árokban. A traditorok elvégzik munkájukat. Halomba dülnek a hullák. A kartácsok irtózatot utat szántanak közöttük . . . Oly sűrű a hullahalom, hogy nincs már hely... *Az élők és halottak egymás mellett állanak ... A hullák nem eshetnek földre . . . Együtt imbolyognak a léleknélküli ostromlók a lélekvesztetten menekülni igyekvőkkel. . .*

És Svrljuga csak most hányja igazán irtózatában, nyomorult félelmében a keresztet . . .

Mindenki holtfáradt az erődben. . . De künn is siralmas a hangulat... Az oroszok is kidőltek . . .

Pihenni kellene . . . Előbbre menni nem mernek, mert nem kellemes a hátuk mögött hagyni az erőd bezárt legénységét... No meg nem is ismerik a terepet . . . Félnak a még szürkülő hajnal vészes rejtelmétől ... Okosabbnak látják elbarrikádozni magukat, védekezni egy ellentámadással szemben ...

Az udvar tűzifakészleteiből emelnek védőfalat, mögéje húzódnak, lesik hátulról a segítséget...

. . . Lassan reggeledik ... Az erőd belsejében már tűrhetetlenné váll a levegő. Az oda bezsúfolódott, agyonázott és végsőkig elcsigázott emberek alig bírják magukat tartani a lőréseknél. A sebesültek jajgatása egy percre sem szűnik. Kettőn csendesedtek el mind-össze. *Ezek is örökre . . .*

...Künn az erőd peremén „Wall”-ján sem rózsás a helyzet. . . Halomba feküsznek a hullák . . . Honvéd a muzsikon, muzsik a honvédon . . . Még haláltusájukban is görcsösen szorítják egymást, s úgy merevednek egy párrá, mintha nagy szeretettel ölelné mindegyik magához társát.

... A farakás mögött az élők, akik még nem tudják, de már kezdik sejteni, hogy percek meg vannak számlálva ... Előlről fenyeget az ismeretlen vár, hátulról hiába várják a segítséget: érthetetlenül nem jön semmi hír ... Már a harmadik rohamcsapatbeli emberét küldi hátra a két vezér: két egytestvér-praporscsik. És nem jön válasz, nem szólnak az orosz ágyúk, csak a szomszéd várágyúk lövik az előteret és igyekeznek nekik ártani. . .

Zaj, lárma, a város felé vezető útról . . . Hét óra elmúlt... Tüzérségünk újult erővel lövi az erőd előterét, s megakadályoz minden segítség közeledését... Az orosz tüzérség alig szól: nyilván megkapták a jelentést az erőd elfoglalásáról s nem merik a saját csapataikat veszélyeztetni... Ez a szerencse . . .

Mintegy három orosz ezred hajtotta végre *a véres támadást* ez erőd ellen. *Hétezernél több hulla fedte már az előteret.* Az a 450-500 rohamkatona, aki bejutott az erőd udvarára, – most. hogy kivilágosodott. – *hősi elhatározásra jutott.* Fele a csoportnak megindult a vár belseje felé. Ezekkel végeztek először a várvédők. Alig néhány száz lépésre szemben találták magukat a városból felküldött 7. honvédgyalogezred III. zászlóaljával, amelyet *Hets* százados vezetett. Bernátszky ezredes hős honvédéi lefegyverezték a meglehetősen *bátortalanul* előretapogatózó muszkákat...

Az orosz ikerparancsnokok öngyilkossága.

*Jönnek a honvédek. – Pánik a városban. – Gyóni
Géza: «Csak egy éjszakára küldjétek el őket...» -
Huszárbravúrok a véres éjben ...*

A másik csoport az erőd tetején és gyalogsági állásában várta az elkövetkezendőket és a segítséget hátulról, amely azonban végzetes módon késett. Késett, – amint a foglyok vallották később, – egészen *furcsa* okból. A megbeszélés a roham előtt ugyanis az volt, hogy a várba bejutva nagy *szalmatűzzel jelzik* – ennek van a legerősebb füstje, – a sikert. Igen ám, de szalmát nem találtak az udvaron és a nedves fa sehogy sem tudott olyan lángra lobbanni, hogy jelzésnek vehették volna hátulról az oroszok. *Nagy ügyek mindig kis dolgokon buknak meg...*

De ha akarták volna is, sem lehetett már megközelíteni az erődöt. *Seidler Hanzi*, a kis kadét kartácsol. *Nem lehetett élve ott keresztüljutni. ...*

.... Fél nyolc... itt van végre a segítség...
de ... *a mi számunkra ...*

Egyszerre minden oldalról megindul a támadás az erőd udvarán szorongó orosz rohamoszlop ellen.

A védmű segítségére sietett *Kársza Kálmán* (4. menetezred II. zászlóalj) és *Kesserű Ferenc* századosok (4. menetezred, III. zlj.), *Fabry Rezső* főhadnagy (16. menetezred, III. zászlóalj, 2. század), *Bykowról Jaksics* százados és *Faragó* hadnagy embereivel és a térközökből *Komadina* százados segítségül küldötte a 10-es népfőlkelöket *Szokolay* hadnagy és *Adorján* riszthelyettes vezetésével.

Fleckenstein Kamilló főhadnagy a 4. menetezred embereivel kellemetlen helyzetbe került. Az erődbejuttott oroszok egyik géppuskájukkal úgy állottak fel a mellvéden, hogy *háthatámadták* gyalogsági állását, amely előtt is erőteljes kézigránát-harc folyt az ott beásott orosz rohamcsapatokkal. *Fleckenstein* embereivel elfoglalja ezt a géppuskát, leszorítva az oroszokat a keleti mellvédről. Ugyanekkor *Fábry* főhadnagy is támadásra indul, de súlyosan megsebesül. Embereit *Mihucz* Elek törzsőrmester veszi kézbe és *Fleckenstein*ékkal együtt támadják a hősiezen védekező oroszokat. *Fleckenstein* katonái és a 7-es honvédek a keleti, *Mihucz* őrmester 16. menetezredbeli honvédéi a nyugati oldalról.

Az egyszerre két oldalról megindult erőteljes támadásnak a különben is *holtfáradt* oroszok ellenállani nem tudtak.

... A honvédek rohamra indulnak a tűzifarakások mögül lövöldöző oroszok ellen ... Legelőször az erőd tetején kuporgó és onnan lövöldöző muszkákat kell rohammal kipiszkálni... Nehéz kézitusa után sikerül ... Nincs kegyelem . . . Élve senki nem jut innen fogságba ... A többi már könnyebben megy . . .

Egy-két sikertelen roham s a tűzifa-barrikád szét van szórva ...

Seidler kadét páncélosai még mindig söprik az előteret. Egyszerre csak idegen hang ... Gránát-lecsapódás. *Hátulról...* Nyilván az ostrom vezetősége – Radkó Dimitriew tábornoka – *hiába varia a szalmajeltűzet*. Sőt észrevették, hogy az előtörő tartalékok meginogtak, nem tudtak a kartácsolás miatt segítségül menni. *Rájöttek, hogy minden elveszett...* S mit számít Dimitriewnek egy maroknyi katona?

Neki az ágyúkkal... S most már vissza sem lehet... Az újólal megindult irtózatoss orosz ágyútűzből mindenki menekülni igyekszik ... Orosz és magyar is . . . S egyszerre az erőd udvarán becsapnak szomszédos ütegeink gránátjai is ... *Ott most kaptak értesítést az oroszok betöréséről.* .. őket akarják lőni... S lövik velük együtt a harcoló honvédeket is... Teljes a zűrzavar.... Az udvarról mindenki menekülni igyekszik ... *Orosz és magyar egyaránt...*

Csak egy csoport küzd még a két tiszttal, a két orosz praporscsikk körül... Ritkul a gyűrű ... Egyszerre általános csend ... Minden szem arrafelé bámul... A két orosz tiszttal, két igazi hős katonával, átölekeznek, orosz szokás szerint jobbról-balról megcsókolják egymást s pisztolyukat szívüknek irányozva, elsütik ... Mire a most magukat megadó oroszok közül kiemelik a két tisztet, már egyik sem él... Két testvér volt, ikrek ... Együtt születtek, együtt haltak meg...

A parancsnokok öngyilkosságára *páni félelem* vesz erőt az előbb még oly hősiesség magatartást tanúsító oroszok között. Fegyvereiket elhánnyva igyekeznek a honvédek közé vegyülni s lebukva, azokkal együtt *menekülni az udvarról*, ahová százával hullott az orosz és a saját ágyú tüze. Az erőd hátsó falához húzódik mindenki és döngeti a vasajtókat. *Az erődben azonban még nem tudják felmentésüket és sehogyan sem akarnak ajtót nyitni* . . . Sokára értik csak meg a helyzetet, távolítják el az ajtók mögül a gerendákat, a nyilasokból a homokzsákokat és eresztik be a kazamaták biztonságos mélyébe a felmentő honvédeket és a fogoly oroszokat, akik között sok a besszarábiai román ... S csakhamar élénk a diskurzus a védő 32. menetezred románajkú emberei és közöttük ...

Az előteret most is teljes erővel dolgozza meg tűzérőségünk, ott élő nem jöhet keresztül. Nincs tehát már közvetlen veszély: *számbavehető a helyzet*. Az erődig eljutott 500 orosz rohamkatona közül 110 holtteste borítja az udvart. A sebesültek száma 170 és a többi fogoly ...

Kitűnt, hogy az erőd udvarán sebesülten künnrekedt honvédeket a betörő oroszok nem bántották. *Gerécsi Mihály, Balácsi Károly, Bernáth Imre, Buska Gergely és Celer György* sebeit bekötötték, őket csak inkább arra szerették volna felhasználni, hogy útbaigazítsák: *merre lehet bejutni az erődbe*. Bernáth szakaszvezető később megszökött és ő vitte a bykowi támpontba a hírt: *baj van, betörték az oroszok*...

Przemysl elesett! – terjedt el ezalatt a vész hír szerte a városban, ahol különben a legnagyobb ágyúdörgés

közepette is nyitva voltak az üzletek és a külvárosokban ... Szerencsére már akkor, amikor újból miénk minden talpalatnyi hely és az oroszokból csak halott katonák és eleven hadifoglyok vannak a vár területén.

De ez a hír mégis szörnyű pánikot idéz elő. Rossz rá is gondolni, hogy mi lett volna, ha az előretörő és a várba bejutott orosz rohamosztagot megfelelő utánpótlás követte volna az éj folyamán. Przemysl sorsa kétségtelenül meg lett volna pecsételve: *a többi erőd sem tudott volna ellentállni egyrészt a frontálisan támadó, másrészt a hátulról bekerítő ellenségnek, amely könnyedén elvágta volna a várossal, tehát a hadtáppal való mindennemű összeköttetésünket...*

Szerencsére mindez már csak későn jött hamis hírsztelés volt. Pedig milyen könnyen talált a rossz hitre. Csak egynéhány jellemző epizód:

A bajbajutott I/1. erőddel minden összeköttetés már éjfél óta meg volt szakadva. A felszínen vezetett telefon az első ágyúlövéséknél mondotta fel a szolgálatot, a küldőncposta pedig nehezen szuperált már eleinte is, hiszen nem egy emberünket lelőtték az oroszok. Később pedig, amikor az őrség bezárkózott, szó sem lehetett a hátrafelé való értesítésről. A VI/2. alkerület parancsnokát éppen úgy nyugtalanította ez, mint feletteseit, a VI. főkerület parancsnokait és mindent megtettek, hogy megtudják, mi történt a Ly sicka-erődben, ahonnan az éktelen lövöldözés hangja eljutott hozzájuk. Kirendelték a távíróosztagot – többek között Gyóni Gézát is – az összeköttetés helyreállítására, de a pusztító tüzérségi tűzben ez lehetetlen volt. Gyóni Géza e munkája közben ismerkedett meg az október 6-i éjszaka rémségeivel és ekkor szerezte azokat az impressziókat, amelyek hatása alatt írta meg – később oly híressé vált – költeményét, amelynek első és utolsó szakasza így hangzik:

*Csak egy éjszakára küldjétek el őket:
A pártoskodókat, a vitézkedőket.*

*Csak egy éjszakára:
Akik fent hirdetik, hogy – mi nem felejtünk,
Mikor a halálgép muzsikál felettünk,
Mikor láthatatlan magja kél a ködnek,*

S gyilkos ólomfecskek szanaszét röpködnek.

*Krisztusom, mi kell még! Véreim, mit adjak
Árjáért a vérnek, csak én megmaradjak.*

*Hogy esküdne mind-mind,
S hitetlen gögjében, akit sosem ismert,
Hogy hívná a Krisztust, hogy hívná az Istent:
Magyar vérem ellen soha-soha többet!
— Csak egy éjszakára küldjétek el őket.*

Gyóni Géza műszaki osztagbéli tizedes sehogy sem tudja helyreállítani a telefonvezetéket. Október 7-én, a veszélyes hajnalon, nem lehet megközelíteni megint az erődöt. Az oroszok, ha nem is tudják gyalogságukat eljuttatni a mi tüzelésünk miatt az erődben rekedt társaik segítségére, legalább zárótűzükkel megakadályozni igyekeznek, hogy mi is odajuthassunk. Kerékpárosok, lovasküldöncök sora esik el: senki sem hoz hírt az 1/1. sorsáról. Pedig lovag Arlowot és Albrecht alezredest ugyancsak szorongatja Weeber tábornok hírekért.

Neki ugyanis megint negyedóránként kellene beszámolni a várparancsnokságnak, ahova az 1/1. erőd elestéről csodálatos módon hír érkezett.

Kusmanek a reggel folyamán érthető idegességgel többízben személyesen telefonál:

.... Herr General Weeber! Ich habe Nachricht erhalten, es geschah eine grosse Schweinerei. Werk I/I. sei gefallen ...

Szegény jó Weeber tábornok sem tud többet, ő is csak ennyit hallott, de mit csináljon. Válasza egészen természetes:

— Exzellenz! Ich bitte um Reserve-Truppen. Nur ungarische aber ...

Csak magyarokat kérek! Nem lehet csodálkozni ezen. Svrljuga esetét ugyan még sokáig nem tudta meg senki s azután is igyekeztek eltitkolni, de annak már híre ment, hogy a szomszéd összekötő-tampon ton a legerősebb orosz gyalogsági támadás idejében, imádkozó rutén katonákra bukkant egy felügyelő tiszti járőr ...

Végre hajnali 5 órakor Siedliskára beérnek a hon-

védek a városból. Ekkorra futott be az első komolyabb értesítés. Lihegő huszár vérhabos lován. *Libárdi* Elek szakaszvezető. Két sebből vérzik, de jelentheti boldogan *Barta* János népfőlkelő főhadnagyanak:

– *Főhadnagy úr, jelentem alásan, a muszkák csak az udvarban vannak, az erőd még ép és a mieink tartják magukat benne* ,. .

Azután lefordult a minden ízében remegő lóról.

A zalaegerszegi népfőlkelő huszárok itt is remekeltek. Még az éj folyamán ugyancsak a veszélyeztetett erődbe vitt fontos parancsot *Vida* József 6. népfőlkelő huszárosztálybeli számvevőörmester. Az ezüstérmét azonban még sem ezért a bátor és eredményes kötelességteljesítéséért nyerte el. Ez elvégre, – ha önként is jelentkezett rá, – de kötelessége volt. Nagyobb és bátrabb cselekedetért tüntették ki: *éjjel, a legpusztítóbb ágyútűzben, sebtiben való elvonulást rendelték el, az osztály vonatának és készleteinek hátrahagyásával.*

– *Azt már nem* – kiáltotta *Vida* József számvevőörmester. Visszamaradt és egymaga kimentette a rettenetes ellenséges tűzből a huszárosztály egész vonatát

Tóth István 2. századbéli huszár sem volt azonban gyávább. Amíg az I/1. erődben a nagy harc folyt, a szomszédos támpontok gyalogságához ő vitte a pásztázó orosz ágyútűz ezer halála közepette *lőháton* a jelentéseket és utasításokat, amelyek segítségével keresztűz alá sikerült az udvarban az erőd ajtaja ellen támadó orosz csoportot fogni s ezzel őket a tűzifabarrikádok mögé kényszeríteni. . .

Libárdi szakaszvezető jelentése nagy örömet és megnyugvást keltett. Áll még a vár, jövőnk segítségül. Megy rögtön a jelentés a körletparancsnoknak. *Weeber* tábornok meg siet örömmel továbbszolgálni a jó hírrel ...

És *Kusmanek* már adja is ki a parancsot:

– *Minden eszközzel visszafoglalni a Werk I./1-et!*

S a honvédek megindulnak. Útközben először egy 10. népfőlkelőezredbeli küldönccel találkoznak. Hetedszer tette meg az utat a *Bykow*-támpont és a körletparancsnokság között. *Salis-Soglio* erődparancsnoka megköszöni jó szolgálatait és elrendeli, hogy

most már ne kísértse az istent. Elég volt, halálosan kimerült, feküdjön le. Alighogy körülnéz, nem látja már a honvédet, kitűnt: *visszaszökött a tűzvonalba.*

– *Nem hagyhatom el társaimat* – mondotta ... Egri magyar. *Hegyi* István volt a neve.

Ezzel szemben ... rohanva jön vissza a félzászlóalj, amelyet a honvédek után egy órával további segítségül küldött Arlovv ezredes:

– *Ezredes úr, ezredes úr, a Werk III. végleg elesett ... oroszok jönnek az úton ...*

S utánuk nagy vágtában egy szomszéd 12 centiméteres tüzérüteg is. A katonák hozzák ágyúik závarzatát kezükben. Kiszedték, hogy az ellenség kezeibe ne jusson:

... Itt az orosz, itt az orosz ...

Szerencsére, mielőtt Arlow ezredes bármit szólhatott volna, már ott is voltak az oroszok ... A 7. honvédezred által elfogott és hátrahajtott sebesültek és hadifoglyok. Ezekből ijedt meg a félé század: tárnádé bevonuló oroszoknak nézte őket fölizgatott fantáziájuk a hajnali szürkületben ...

Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy a Siedliskán tartalékban levő 18. Landsturm rutén nemzetiségű ezred parancsnoka be ne jelentse:

– *Embereim fáznak, át vannak ázva, mi megyünk vissza a városba ...*

S míg az egyesült honvédcsapat visszafoglalta az erődöt, a 18. ruthén Landsturmezred visszamenetelt a városba: *ruhát váltani és kávézni. . .*

A 45. galíciai Landsturmezred egyik zászlóalja, amely a szomszédos övonal mögött állott tartalékban, viszont az első lövésekre megszaladt és Siedliskáig meg sem állott ...

Hulla hulla mellett.

*Ágyút cserélnek a honvédek. – Uchátiusok előre. –
Saját csapat! Tüzet szüntess! – Bombák hullanak a
városba. – Kritikus helyzet Bykowban.*

Különben nem ért még véget a sok megpróbáltatás. Most a szomszéd erődre vetette, úgylátszik, Radko Dimitriew szemét. Hurkó, a XIV. övfőerőd egyike volt a leggyengébbeknek, a legrégebbieknek. Redl ezredes nyilván ezt sem titkolta el és Dimitriew tábornok most minden erejét erre összpontosította.

Magas, elavult, téglamellvéddel, messzire ellátzó, kaszárnyaszerű építkezés volt ez. A már sokszor is mertetett siralmas tüzéségi fölszereléssel.

Három napon át tartott itt is a borzalmas tánc ... Szerencse a bajban, hogy a honvédtüzérütegek gyors-tüzelő ágyúikkal itt foglaltak kezdettől fogva állást és a kis Maruska erdőben jól elleplezve, oldalozó tűzüikkel rettentő veszteségeket okoztak a mindig újra és újra előtörő – utólag kiderült a foglyok elbeszéléséből, hogy géppuskatűzzel és kancsukával előrehajtott – orosz gyalogságnak.

Október 7 és 8 közötti éjjel volt itt a kritikus. Ekkor fogyott el a honvédtüzérek muníciója s kellett ágyút cserélni. Uchátiusokat vinni a tűzvonalba.

Igen cifra volt ugyanis a vár egyetlen kombattáns mozgó seregének, a 23. honvédhadosztálynak tüzéségi fölszerelése. A 18 zászlóaljjas hadosztálynál csak 4 üteg tüzéség volt. A 2. honvéd táborigyűlészred, amely csak az év áprilisában alakult meg s még lövőgyakorlatot sem tartott. *Gyakorlat helyett igen rövidesen esett át a tűzkeresztség, miközben velük furcsa dolgok tör-*

leniek Ágyúik még elég modernek voltak, a Muster Nr. 5, tehát 1905. évbeli, 8 centiméteres tábori ágyúk. A honvédtüzérek, a 2. számú tábori tüzérezred, *Thaisz* László alezredesük parancsnoksága alatt irtózatosszerű tüzével talán egyik megmentője, lett ugyan a várnak, de az ezred naplója igazolhatja, hogy október 7-én jelenti *T. Balogh* József főtűzmester, aki éjjel-nappal hordozta embereivel az ütegekhez a löszert, a parancsnoknak:

– *Alezredes urnák jelentem alásson, a löszertelep parancsnoka közli, az ezred lövészerét már teljesen eltűzelte. Valami van még, de már csak rövid időre elég...*

A legkritikusabb pillanat... Az oroszok az előtérben, egyesek már benn a Werk I/1-ben és az oldalozó, ellenséges gyalogságtól is fenyegetett tábori tüzérezred muníció nélkül. Telefonok, küldöncök be a városba. Kitűnik: *nincs ott több ilyen „modern” ágyú, nincs tehát tartaléklöszerszem...*

A várbeli tüzérparancsnokság erre a hírre a főtartalékból kiküldötte a rendelkezésre álló „legmodernebb” ágyúiból az 1875. évbeli 9 centiméteres Uchatiusokat. *Cserélni!* Az ellenség heves tűzében ment végbe ez a szégyenteljes aktus. Honvédtüzéreink kivonták az állásokból kitűnő, de muníció nélküli ágyúkat és bevitték helyükbe az Uchatiusokat...

S most kezdődött a „hadi-iskola”. Senki sem értette ezeket az ágyúkat, nem tudta, hogyan kell kezelni őket. Pál főhadnagy mesélte nekem:

– *Ott álltunk teljesen bután ... A XIV. erődből folyton érkeztek a könyörgő és szemrehányó telefonok, miért hagytuk egyszerre abba a tüzelést, amikor láthatjuk, hogy az oroszok milyen hevesen törnek előre. Mi pedig kezdtük vizsgálgatni az egészen más szisztémájú ágyúkat. Nem tudtuk, mennyi lőpor kell, milyen távolságra, nem voltak lőtábláink. Az első osztályunk pedig ugyancsak bajban volt, mert neki adtuk át ugyan az összekapart maradék-muníciót, de őket meg gyalogsági roham fenyegette és nem volt srappell, amelyet „vortempírozhattak” volna, (közelebbi robbanásra előkészítés), sem kartács már nem állott*

rendelkezésre. *Csak kevés gránát... Ez pedig gyalogási támadásnál tudvalevően semmit sem ér ...*

Végül egypár öregebb tartalékos tiszt az éj folyamán valahogy összeszedte tudományát és október 8-án reggelre megkezdhatték az Uchatiusok is a tüzelést. Éppen ideje volt, mert az ellenség újult erővel támadta Hurkó-erődünket.

Sikerült így azután visszaverni az oroszokat, amikor egyszerre csak kétségbeesett telefonjelentések érkezi ek:

– *A 11. népfelkelőezred 111. zászlóalj parancsnoksága kérdezi, miért esnek be hátulról gránátrepeszdarabok a saját honvédség állásaiba?*

„Tüzet szüntess”!!! – természetesen a következő parancs, s vizsgálat, amilyen gyorsan csak lehet.

Az eredmény: *a várból hozott 9 centiméteres ágyúk lövészerébe tévedésből az arzenálban olyan patronokat is keverték, amelyek a közelharc céljait szolgálták ...*

Szerencsére Dimitriew is ekkor már visszavonulásra gondolt. Csak ezt fedezte már az éjjel és másnap támadásaival. Mégegyszer mindenfelől támadtatott a várra. *Jól megválasztva a helyeket.*

A IV. és a VII. védelmi körletben is a X. (Dunkowiczki) és a IV. (Optyn) ellen egyszerre indultak rohamra. Alig 100-150 lépésig megközelítették ez erődöket, mindenütt kézigránátokkal és rohamlétrákkal dolgozva. A mi erődeink, a VIII. védelmi körlet előtt azonban csend volt. Mi természetesen nem hallgatunk s oldalazó tűzünkkel, traditor-ágyúinkkal az Optynt támogattuk, löttük előterét és tartottuk távol onnan az oroszokat.

Október 6-án délelőtt repültek az első ágyúlövedékek a városba is. A *Slovacki-utcának* felső részén és egyes mellékutcaiban lévő magánházakban okoztak meglehetősen jelentéktelen károkat. Az ételmezési raktár is csak keveset szenvedett, de az itt fekvő csapatkórházban néhány beteget megölt egy teli-találat. Egy rögtön felszálló „Fessel-Ballon” azonban megállapította az üteg helyét és a 30.5-es mozsarak megsemmi-

sítették úgy ezt az alkalmatlankodó orosz üteget, mint egy másik nehéz ostromágyúkból álló üteget, amely a X. erődöt igyekezett tönkrelőni.

Kritikus volt a helyzet még Bykow és a XV. főerőd közötti sík terepen. Különösen a bykowi igen gyenge támpont ellen dolgoztak az oroszok legerősebben. Egre 10. népfölkelők tartották ezt megszállva a legendás bátorságú *Komadina* százados parancsnoksága alatt. Bielek hadnagy érdeme az volt, hogy egy hosszú éjjelen át *személyes bátorságával* tartotta a lelket sokszor elcsüggedő öreg népfölkelőiben és jó példával előljárva órákon át a legnehezebb ellenséges ágyútűzben is állásaikban tudta tartani őket, *Komadina százados érdeme viszont az, hogy az ellenség borzalmas ágyútüze közepette is megtartotta a vonalát.*

Két ízben megingott azonban legénysége. *Rettegetes ágyútűz verte szét gyenge állásaikat.* Hulla-hulla mellett. S a honvéd mégis kitartott. Egy szakaszvezető kétségbeesetten kiugrik az állásból, szuronnal akar az oroszoknak menni, de persze a következő percben golyók tömegétől találva összerogy... *Komadina százados revolverrel kezében kétízben is visszavitt hátráló embereit a sáncállásokba, amíg hajnalra segítség nem érkezett a városból és a friss emberek végleg vissza nem verték az újra megszólaló honvédütegek támogatásával a vakmerő oroszokat.*

Szenderszky Antal alezredes, a hurkói védalkerület (VI/1) parancsnoka is kemény napokat szenvedett itt át.

Radkó Dimitriew igazoló jelentésében később sokszor megemlíti:

– *Nem tudom mi történi? Olyan erős tüzérségi előkészítés után nem lehetett volna ellentállás ...*

S mégis így volt. .. Przemyszlól több mint 40.000 halottat hagyva vissza, véres fejjel futott meg az orosz . . .

Szenderszky alezredes

Gospodin pomiluj.

Egy szokatlan hadparancs. – Itt a Feld-Armeer. – Boroevics felmenti a várat. – «Fullassza meg a pestis őket.» – Rohanva jön egy pap vissza. – A pokol mélyéből.

Még egy éjjelre talán már nem lett volna ereje a várórségnek ... Talán *megingott volna* ... Ekkor azonban egy zseniális katona *a saját elhatározásából* szakított a copffal...

Azzal, amely a várparancsnokság számára lehetlenné tette, hogy közhírré tegye a jó hírt. Kusmanek így vélte:

– *Ha megmondjuk, hogy jön a Feldarmee, nem lesznek oly éberek az emberek és a tiszték. Elkönnyelműsködhetnek a dolgot...*

De *Kapitány Gyula* közös hadseregbeli vezérkari százados jobban ismerte magyar katonáit. Az utolsó veszélyes éjjel kiadta híres magán-parancsát:

Magy. kir. 97. gyal. népf. dandártól.

Napiparancs 1914 október 6-án, Przemysl

Magyar katonák! Tudjátok meg, miről van szó. Nem titkolódzunk többé. Hadseregünk győzelmesen nyomul elől. Egy pár nap múlva itt lesznek – a vár fel lesz mentve! Mit gondoltok, miért siet annyira gyalázatos ellenségünk a vár megrohanásával. Semmi másért nem, mint azért, hogy könnyebben vonulhasson vissza győzelmes hadseregünk által megvert főerejével. Mert ez a vár, amelyet mi védünk, majdnem összes használható útjait lezárja. Ezért küldi embereit mézsárszékre és ezért siet annyira. Nyert ügyünk van! Ha beengednétek az ellenséget valahol, - mindnyájan ólombányákban, mint rabszolgák tengethetjük élettünket. Hazánkat, feleségünket, gyermekeinket elveszítjük, soha

gyar katonákhoz illően. Amikor az ellenséges gyalogság állásaitok felé merészkedik, pusztítsátok, ne kíméljétek. A dróthálón nem fog átmerészkedni egy se, az biztos. Bennetek sem tüzésége, sem gyalogsága kárt nem tehet. De mennyi vesztesége van az ellenségnek, erről sokat mesélhetnek azok a derék katonák, akik a tegnapi és a mai támadást visszaverték. Tartsatok ki, legyetek méltók őseitekhez. Egy pár nap múlva találkozni fogtok hadseregünkkel és akkor büszkén elmondhatjuk, hogy a legnagyobb dicsőség mégis a tietek. Ezt közli veletek bajtársatok

Kapitány Gyula, vezérkari százados

Felvillanyozó, hatalmas *morális* hatású volt ez a szokatlan megleghangú, bajtársias közlés, amely újólag lelket öntött a csüggedő várórség tagjaiba ... S ami a legfontosabb: igaz is volt, mert közeledett már vészes gyorsasággal a tábori hadseregünk, maga előtt hajtva az oroszokat. Radkó *Dimitriew* nem akart két tűz közé kerülni s a déli oldalról lassan, észrevétlenül, a vár másik három oldalán folytatott erőszakos támadások leple alatt elvonta körülzáró seregeit. *Mi mindezt nem tudtuk.* Láttuk s jelentettük a csapatmozgásokat, de a várparancsnokság ezt arra magyarázta, hogy erősítéseket küldenek az északon és keleten támadó rohamcsapataik számára.

Valósággal földöntúli meglepetés fogadta tehát, amikor jelentettük a városba:

– *Halló, itt Helicha! Dienes Márton cs. és kir. 2. huszárezredben huszár őrmester járőrrel itt jelentkezik. Állítólag a tábori hadsereg első járőre ...*

És igaz volt. A 3. hadsereg, II. hadtestének 28. hadosztálya már ekkor Rokietnicán, a 44. hadosztály Nizankowicén állott és a 2. hadsereg pedig már Dobromilt érte el...

Az általam napok óta látott és jelentett csapatelvonulások nem a körülzáró sereg részei voltak, hanem a vert orosz hadsereg visszavonuló és Magiéra, Medyka-vonalban a San túlsó partján állásba vonuló csoportjai. ..

Október 8-án este sok boldog ember volt azután Przemyśl várában. *Hetvenkét óra óta ekkor aludtunk először igazában...*

(De *Dienes* sorsát nem irigyeltük. A nagy vitézségi

érmes, marcona huszárörmesternek egy percig sem hagytak nyugtot. Diadalmenetben kísérték a városba huszáraival. Szivar, cigaretta, ennivaló csak úgy hullott az ölükbe, de megenni, elfogyasztani, rágyújtani sehogy sem hagyták őket. Mesélni kellett. S mit tudta szegény feje, hogy mi történt a fronton, milyen csapatmozdulatok vannak ...

Ő csak azt tudta mondani a magas vezérkar kérdéseire:

– *Kérem szépen, én elindultam és ideértem. A muzka mindenütt elkotródott előlünk ...*

S elégülten pödörte meg tiszaujlakit már hetek óta nélkülöző bajuszát...

... Marci bátyánk meg volt elégedve a sorsával. . .)

A VI. védőkerület, Przemysl hősi erőfeszítésének főszínhelye siralmas képet nyújtott másnap, október 9-én reggel. Az oroszok első erőszakos ostromkísérlete 1300 sebesült és 300 halott katonánkba került. Az 50 kilométeres körzetben ennyi volt veszteségünk, s ebből csak Siedliskán, a VI. védőkerület 800 sebesültet és 200 halottat sirathatott el...

S *elkezdődött a szomorú temetés* ... Egy hétig minden nap tartott. . . Először csak a védőövön *belül* lehetett eltemetni saját halottjainkat. Az út az I. számú főerődől az alerődök felé telve volt sírhantokkal. Külön elkerített tömegsírhelyeket kaptak azok az orosz katonák, akik behatoltak a várba. Néhány száz méterrel utolsó erőfeszítésük helyétől, a Werk I/I-től alusszák örök álmukat. Egyedülálló sírt ástak, *közös sírt*, a két hős praporscsiknak, a két iker-testvérnek, akiknek öngyilkossága fejezte be az orosz be-törést...

Közvetlenül az erődítmények előtt halomban heverték az orosz hullák. Temetetlenek és oszlásnak indultak. A lövészárkok tele voltak velük. A szöges drótokon úgy lógtak szegények, mint a fűrjek a homokban. A drótok közül ki akartak szabadulni, közben utólérte őket a halál, amely ilyen fáradt állapotban nyilván gyorsabban következett be. Az erődök előtt 15.000-re becsülték számukat.

Borzasztó volt különösen az a hely, ahol az oroszok a betörést megkísérelték:

Igen szűk helyen legalább 500 hulla hevert egymáson oly sűrűn, hogy a föld nem látszott ki. A terep helyenként lépcsőzetes volt, oda menekültek az oroszok közül igen sokan a mi heves tüzelésünk elől, nem tudván, hogy ott egy más csapat gépfegyvertűzének még jobban ki vannak téve. Ezt a helyet a csata közben másodpercek alatt vonagló testek töltötték meg.

Itt fekszik egy a hátán, kezében a fegyver, mintha löni akarna. Mások a lejtőn felfelé iparkodva, kezükkel a partba kapaszkodnak s fejüket felemelve éri őket a halálos golyózápor. Ilyen állapotban dermedtek meg. Egy távbeszélő orosz katonának még a fején van a kagyló. Legtöbben kezüket a szemükhöz emelték, hogy a fényszóró erős fénye ellen védekezzenek s így kaptak halálos golyókat.

Sok fegyver, hátizsák, kenyértarisznya s rengeteg patron. Egy orosz főhadnagynak sikerült eljutni a rettenetes golyózáporban a fedezék széléig, itt azonban számtalan golyó találta.

Egy krumpliföldön egész zászlóalj hulla feküdt. Be akarták ásni magukat, körülöttük heverték összevissza a szerszámok. Egyiknek a zwieback fele még a szájában volt, amikor a halál utólérte...

Ezt látni október 9-én ...

S az előtérből még egyre hozza a szél a síró, panaszkodó hangokat. .. Ott a hullák ezrei között fekszenek a nehéz sebesültek százai...

... Voda ... voda ... Gospodin pomiluj ... hozza a szél a víz után sóvárgók hátborzongató könyörgéseit...

... Gospodin pomiluj ... Uram irgalmazz ... süvöltötte a szél...

S nem a rettentő hullabúz, nem a förtelmes látvány, amit a halálban görcsösen kapaszkodó, fogaikat vicsorgató, a drótokon kifordult belekkel függő orosz hullák százai, ezrei nyújtottak, tartották vissza szapóorjainkat, orvosainkat és beteghordozóinkat a segítségnyújtástól ...

Bennünk meg volt a jószándék ... Csak Radkó Dimitriew neheztelt, dúlt-fült nagy haragjában ...

– *Pusztuljanak mind el, ha nem jutottak be a várba* – ordította tehetetlen dühében Radko Dimitriew. S kiadta híres parancsát:

– *Tovább löni a várat, senki se léphessen ki a hullatérre ... Fullassza meg őket a pestis ...*

És amikor két nap múlva a tábori hadseregünk nyomása alatt engednie kellett, s végre tüzrészegét hátrább vonta, sietve indultak meg Bazal és Kalentuk tábori lelkészek kegyeletes hivatásukat teljesíteni. *Be-szentelni az előtérben a halottakat...*

S véres borzongással jön vissza Bazal káplán:

– *A pokol minden elképzelt borzalmán is túltesz az, amit látnom kellett... Ahogy szentelem és imádkozok az egyik csoport felett, egy hullahalom megmozdul. Egy sötét kéz nyúlik felfelé ... egy ökölbe-szorult kéz ... s felnyílik egy szempár ... olyat én még nem láttam ... magához tért egy tetszhalott... a másvilágról egy ember jött vissza ... s amerre fordultam, mindenfelé úgy éreztem, hogy ruhámba, reve-rendámba kapaszkodnak a hullák... a tetszhalot-tak ... az elevenen holtak közé elásottak . . . Vissza kellett fordulnom ...*

Rohanva jött vissza a pap ... vizionált... nem lehetett ezt sokáig nézni... A sebesültvivők már ed-zettebb idegzetűek és bizony jó néhány súlyosan sebe-sült orosz sikerült még nekik bementeni a várba ... a lysickai és a boreki sáncok előtt fekvő orosz hulla-hekatombák ezrei közül...

Túlzás kétségtelenül az a megállapítás, hogy 70.000 emberét vesztette el Dimitriew Przemysl erőszakos ostrománál. Hogy mennyi volt a tényleges veszteség, az soha meg nem állapítható, hogy igen nagy, az nem vitás ... A bolgár tábornok emlékezetessé tette nevét az orosz történelemben is ...

A várvédő csapatok közül a 10-es népfelkelő ez-rednek volt a legnagyobb vesztesége. Főképpen Mis-kolc és Eger városába érkezett a legtöbb szomorú híradás. Az egri és miskolci honvédek védték életük

arán, s a legnagyobb véráldozattal Galícia kulcsát... *Hatvan egri halott, száznegyven sebesült...* Egy temetőbe kerültek az egri hős honvédek. Tisztek és legények gyors gyűjtése lehetővé tette sírjaik megjelölését a siedliskai temetőben. Díszes kőobeliszk hirdette és hirdeti talán még ma is a messzi Galiciában a magyar hősiességet*) A megmaradt pénzt, tekintélyes összeget pedig hazaküldték Egerbe. A polgármesterhez:

Állíttasson örök emléket, otthon Dobó István szobra mellett. Eger hős védőjének emléke közelében Przemysl hős védőinek ...

Ez az emlék még elkészítésre vár ...

S mielőtt búcsút vennénk Przemysl hős korától, hogy megkezdjük a vár nehéz elmúlásának ecsetelését, mondjunk még el egy-két szomorú epizódot a nagy ostrom idejéből:

Nem volt könnyű feladat ott helytállani. Hetvenkét óra idegölő, pihenés nélküli küzdelem volt az. Hivatalos adatok szerint a VI. védőkerület 314 ágyúja több mint 48.000 lövést adott le. A 2. honvéd táborigálys ezred 24 ágyúja 100 órát töltött nehéz állásában, ebből 80 órát szakadatlan tüzelt és 12.000 lövést adott le. Most vegyük hozzá, hogy az oroszok tüzésége mily rettentő mennyiségű bombát zúdított ránk. Már az ostrom első napján az öreg Salis-Soglio, a Száli néni 453 darab 21 centiméteres gránátot nyelt magába, ennyi találat érte. Ez a szám az ostrom végéig 800-ra emelkedett...

Volt olyan pillanat, amikor egy helyre egyszerre csapott be egy tucat gránát... Az ostromolt erődök közül a gyalogság által is megtámadott Lysicka betonbejárata teljesen szét volt löve, vasrácsos kapuja romokban hevert. . .

Irtózatos, fülsiketítő robaj, dörgés, visitas, süvítés, sistergés, jajgatás, káromkodás, vinnyogás ... Könyörgés és imádkozás ... mindez egyszerre ...

S amikor már a pokoli zsvaj tetőfokára hágott, amikor már mindenki idegeit teljesen elzsibbasztotta

*) 1932-ben már nem találtuk az obeliszk nyomát Przemyslben!

ez a hangorkán, amikor senki sem hitte, hogy ezt a szörnyű ézengést már fokozni lehet... akkor ... *borzalmas ... ítéletnap... földet szétvető ... eget megharsanta ... mennydörgés szólalt meg . . .*

Óriási talpazatokon ott állottak 30.5 centiméteres mozsaraink . . . Antwerpen, Lüttich, Namour és a többi belga vár romboló hősei. .. Ott állottak és váratlanul megszólaltak ... Valahogy olyan volt a hanguk, ebben a koncertben, mint a sírni kezdő csecsemők hangja mellett egy oroszlán bömbölése ... *Mindent túlharsogó, mindent elnémító... elkábító... le-sújtó . . . dobhártyarepesztő ... földöntúli . . .*

Előlről az orosz, hátulról a saját ágyúk lárma. De míg a mieink csak a fület tépték, vért csepegtettek elő a dobhártyákból, az előbbieket az egész fejét vitték magukkal... Irtózatos volt ez a három nap . . .

Négy gránát csap be egy helyre ... egy szakasz katoná állott ott... fejüket behúzva, fegyverüket szorongatva ... egy szakasz magyar ember ... ki tudja, ki mire gondolt... haza... feleségére... gyermekére...

Négy gránát csapott be ... senki nem gondolhatott már semmire... mert semmi sem maradt ott, ami gondolkozhatott volna tovább . . . mint egy seprő, úgy seperte végig a szakasz embert... a gondolkodó ember-szakaszt... a nem gondolkodó buta gránát...

Még ennél is szomorúbb volt az a borzalmas véletlen, amely az egyik orosz gránátot sebesült katonáink közé, kötözőhelyünkre vezérelte ... Az ózdi gyártelep főorvosa Winter Jenő dr. végezte itt emberfeletti erővel, szamaritánus kötelességét. Éppen újabb helyiségek után akart nézni, előbujt a megtelt régiből, amikor *irtózatos dörrenés ... füst. .. robaj ... lökés ... ütés ... fojtó gáz ... légnyomás ...*

A többire már nem emlékezik ... idegsokkal bevész Siedliskára... a kötözőhelyet pedig már nem kellett kibővíteni... átalakult hullakamrává ... a becsapott gránát végetvetett mindennek ...

Véres harcok a Magieráért.

*Te Deum... és új csaták... – Unschuld ezredes utolsó parancsa. – A byblói erdő furcsa gyümölcsei.
– Október 19-én miénk a Magiéra.*

Október 11-én öfelsége távirati köszönete érkezik meg:

„Przemysl bátor őrségének, mely az erős ellenséges támadásokat visszaverte és derék hadseregeimnek, melyek a nagyon kedvezőtlen időjárás dacára hősiesen előnyomulva, az ellenséget visszavetették és Przemysl felmentették, legmelegebb köszönetemet és benső üdvözlétemet küldöm.

Ferenc József s. k. »

Ugyane vasárnapon ünnepelt Przemysl lakossága is. Te Deum, s utána körülbelül 10.000 főnyi tömeg gyülekezett a városparancsnokság előtt. Beszéd, himnuszok ...

Deputáció megy Kusmanekhez Lanikiewicz komisszár vezetésével. Tagjai: Gzechowicz rutén, Fischer kath. püspök, s dr. Schmelkes rabbi. A polgárság képviselői bejelentik:

– A hősiesség védelme emlékére a város főterén emlékművet emelünk. A várparancsnok, a magasabb parancsnok urak és vezérkari tiszt urak domborművű képével...

S ezalatt künn az előtérben tányérsapkás muzsikok vérbefagyva kapaszkodnak merev karjaikkal a drótakadályokba ... *hetekig még . . . mert a harc egy percre sem szűnt meg ...*

Az ellenség a vár északi arcvonala előtt csak Radymnoig, délen Nizsankowicera vonult vissza. Tamásy Árpád altábornagy szokottnál is nagyobb

katonai ambíciója újból harcbanvitte a sokat szenvedett 23. hadosztályt is. És a magas hadsereg parancsnokság rendelkezése ... Augusztus óta állott harcban a vár nagy értéke: a 23. honvéd hadosztály. S most a jól megérdemelt pihenő helyett már október 10-én kivitték újból – *új harcokra*. Sosnicára támadt a védősereg. Október 12-én *Sosnicát* rohammal be is veszi a honvédhadosztály és az ellenséget a San-folyó túlsó partjára vetik vissza. Rögtönzött tutajokon kelt át egy részük. A visszavonuló oroszok alatt a gyenge hidak leszakadtak és igen sok orosz fült bele a Sánba. Három napi véres harc után váltották fel őket. *Több száz halott és sebesült veszett ismét el...*

S még csak meg sem pihenhettek, már 14-én ki-rendelték őket „*tartaléknak*” Nizsankowicére. Itt véres harcok folytak. Hadseregparancsnokságunk ^szám.1-totta magát. Mint később kitűnt, 3 orosz hadsereg állott itt meg. (3., 11. és 8.) Már az ostrom alatt láttuk, hogy lázasan dolgoznak erre az oroszok. Betonállásokat, hatalmas drótakadályokat készítettek Magiéra magaslatán és körülötte ...

Irtózatossá nehéz harcok folytak Tamásy vezérlete alatt a legendás *Magiéra* birtokáért. Egnéhány véres epizód megérdemli a megörökítését. Különösen a 23. hadosztály 7. és 8. gyalogezredei és a 2. tábori tüzérezrede vette ki részét a kemény harcból. A főérdem e nehéz harcokban a 7. honvéd gyalogezredet illeti, amely «*a Magiéra-magaslat birtokáért október 22-24 közötti időben vívott, példás, bátor és elszánt magatartása*» miatt egészen szokatlan kitüntetésben részesült. A főparancsnokság *külön hadseregparancsban* dicséri meg a verseci honvédek II. zászlóalját.

Október 19-én még *Hruszajyce* mellett folyik a harc. A község keleti szegélyének birtoka volt még vitás. Az oroszok jól kiépített fedezékeikből oly erővel tüzeltek, hogy kétnapi harccal lehetett csak megközelíteni 70-80 lépésre állásaikat. A 8. ezredet érzékeny veszteségek érték. Itt fordult elő, hogy a rajparancsnok, aki egésznap harcban 10 emberével feködött a lövészárokokban, az esti szürkületben felhangzó rohamjelre felugrik:

– *Előre, előre ...*

S csak akkor veszi észre, hogy egyedül maradt...
A raj már nem él . . .

Nem egy eset adódott, amikor szakaszvezető vette át fél század parancsnokságát is, mert a tisztek vagy elestek, vagy megsebesültek. Különösen egy *Pataki Ferenc* nevezetű szakaszvezető tűnt ki e harcokban nemcsak rettenthetetlen bátorságával, hanem észszerű intézkedéseivel is. Két napon *keresztül 7 halott és 31 sebesült honvéde árán több rohammal űzte ki Pataki szakaszvezető az ellenséget állásaiból és vagy 800 méterre verte vissza, tért hódítva ezzel a Magiera-felé való előnyomuláshoz ...*

Itt kell feljegyezni ezt az esetet is: *Dohangie József*, a 2. honvédezred őrmestere, a Magiera körüli harcban, amikor parancsnokai megsebesültek, átveszi a fél század parancsnokságát. Éjjeli támadásra jön parancs, rohamra viszi a fél századot s az ellenséget kiveti állásából. A sötétben erős ellentámadást kap, kivágja magát és hátrább vonul.

Szárnyon volt, látja, mérlegeli, hogy neki ki kell tartania mint biztosítónak, amíg a többiek áthaladnak a völgyön. A sötétség ellenére összeszed egy maroknyi csapatot, megmagyarázza a helyzetet, végzőkig való kitartást fogadnak. Az orosz azonban észrevette gyengeségüket, többszörös túlerővel megrohamozza őket. *Elfogják*. Többen lefegyverzik s *Kosa Ferenc* vitéz utással együtt karjuknál fogva hátravezetik a főcsapat felé. Fegyvertelenül is kiszabadítják négyen magukat és az utánuk küldött golyózápor ellenére sértetlenül visszafutnak . . .

Magiera elfoglalására azért volt szükség, mert a *Przemysł-chyrowi vasútvonalat szerette volna a vár parancsnoksága felszabadítani*, hogy a szállítások folyamatbátehetőek legyenek. Túl közel volt az orosz tüzeresség, úgyhogy teljesen megzavarta a szállításokat. Így egy srappnell bevágott *Nowe Miasto* állomásépületébe is. Egy főhadnagy meghalt, sokan megsebesültek. Közben a vonatok épp úgy mentek és jöttek, mintha semmi sem lenne. A sok elszállításra váró sebesült vonatába is becsapott egy gránát, az egyik vagonat kiszakította és a pályatestet is megrongálta.

Az előnyomulás sem ment könnyen. Kamienice-Liskovice is ugyancsak sok munkát adott.

Szomorú epizódja volt e harcoknak *Unschuld* ezredes, a 23. honvédhadosztály tüzérdandárparancsnokának és segédtisztjének halála. A 97. népfelkelő dandár parancsnoksága a zalaegerszegi 6. huszárhadosztály egyik tizedesét, *Neu* Miksát járőrével a liskowicei magaslaton működő megfigyelőhöz küldte, hogy a jelentéseket időnkint onnan elhozzák. Ide előre, a 303-as kóta közelébe hatolt *Unschuld* ezredes, tüzérdandárparancsnok, hogy személyesen figyelje a helyzetet és irányítsa a dandártüzérséget. Ez egy ideig az ellenséges ágyú- és puskatűzben csak ment valahogy. *Neu*, figyelmeztetésre, hogy túlvészélyes az ellenséges tűz, lovát fedezékbe rejtve, gyalog megindult. Szerencsésen el is jutott *Unschuld* tüzérezreleshez, aki *Pistauer* főhadnagy segédtisztjével együtt előjött fedezékéből, hogy az üzenetet átvegye és intézkedjék. *Unschuld* ezredes diktálni is kezdi parancsát:

– *Ich befehle ...*

Irtózatossá robbanás szakította félbe az ezredes szavait. A parancs már csak a másvilágon volt aláírható.

Negyed óra múlva *Neu* huszár valahogy magához tér. Borzasztó vértócsában látja maga előtt feküdni a két tisztet. .. Feltápáskodik ... Körültapogatja magát... Keze ... lába ... megvan ... Oldala azonban vérzik ... Ő maga is alaposan megsebesült ... S közben csak úgy zsongtak körülötte a lövedékek . . . Elszalad *előre*... a sebesültvívőkért és hordagyakért. . .

Csak halottakat találtak, mire visszaérnek . . .

És a sebesült huszár kiveszi a halott segédtiszt kezéből a véráztatta parancsot, . . . az aláírás hiányzik ... mégis előreviszi . . . oda, ahová kellett. . .

S a halott parancsnok utolsó akarata teljesült. . .

Byblónál mentek állásba a honvédtüzérek ütegeikkel. Innen lőtték a Magierán beásott oroszokat, s a mögöttük állástfoglaló tüzeireiket. Az orosz tüzeiségnek oly kényelmetlen órákat szereztek, hogy az abbahagyta gyalogságunk lövetését és kizárólag tüzeiségünket vette célba.

Byblón székelt az ezred parancsnoka, *Thaisz*

László alezredes is. Október 19-én jelenti neki T. Balogh József fő tüzemester, hogy a byblói bíró eltűnt: *alapos a gyanú, hogy kémkedik az oroszoknak.* Thaisz kiadja a parancsot, figyeljék ... És csakugyan, estére előkerül. Elfogják ... Mindent tagad ...

Örizetbe kerül, s megmondják neki, *ha az orosz tüzérység célbatalál, úgy ő árulta el őket.* A bíró egész éjjel tagadja tettét. Alig hajnalodik, irtózatossá tüzelés... Gránátok zuhanása ... Pontosan arra, amerre az ezred parancsnoksága meghúzódott. ...

A lövések sűrűn követték egymást és furcsa módon rendszeresen szabályozódnak. Szemmel láthatóan jelzéseket kapnak valahonnan. Szorgos kutatás kideríti a Galiciában annyira megszokott valót: *az egyik galíciai paraszt pincéjében telefonállomásra bukkannak.* Álöltözetben orosz tüzérügyi tiszt ül ott a készüléknél s rutén civileknek öltözött megfigyelői hordozzák neki a jelteni valókat...

A byblói bíróval az élen rövidesen 5 hullát lenget a szél. . . *A byblói gyümölcsös furcsa termést hozott ez évben ...*

S október 19-én a miénk Magiéra magaslata. Előzetesen a várból kihozott egyik 30 és feles és a vár mozgó tüzértartaléka is elvégzi a maga pusztító munkáját. S azután betörnek a 8-asok – péterfalvi *Molnár Elek* csoportja – magukkal rántva a tiroli lövészek egy zászlóalját, s tartják napokon át a Magiera-halmot az oroszok meg-megújuló támadásai ellenére. Sokszor oldalazó ágyútűzbe is kerülnek. Rengeteg a halott és sebesült. *Egy hősi epizód:*

Weisz Izidor és *Billó Ferenc* tizedeseket bajtársaik sorozatos halála sem tudja visszatartani attól, hogy segélyére ne siessenek veszélybe került tisztjüknek, aki súlyosan megsebesülve mérhetetlen fájdalomában kigurította magát a lövészárokból és az ellenség könnyű prédájának látszott. A haldokló *Malomsoky Gyula* zászlóst előbb *Weisz Izidor* igyekszik halálmegvetéssel visszahozni fedezékébe, majd amikor tucatnyi golyótól találva elesik, *Billó* veszi vállára és egész testét céltáblául adva a lövések százainak, csodálatos bátorsággal és még nagyobb szerencsével *sértetlenül* visszahozza a fedezékbe ...

Hullavadászok temetnek ...

*A végtisztesség legmagasabb foka: az elföldelés. –
Ki tud több hullát behúzni az állásba? – «Őrnagy
úr álljon meg!» – A verseci honvédek ...*

Magiéra borzalmas áldozatokat kívánt mindkét részről. Új harcvonalkunk az oroszok állásaiban helyezkedett el. Éjjel folyt az állásoknak most már a másik oldalra való átépítése. *Rettentő ellenséges tűzben ...*

S még ennél is borzalmasabb volt azonban az a *förtelmes hullabűz*, amit csakhamar a 8-10 nap óta temetetlenül fekvő orosz és saját elesettek hullája terjesztett. A kolera ezidőben már fellépett a várórség körében és így mindenáron gondoskodni kellett az eltakarításról. Temetésről a fronton nem lehet beszélni ... *A végtisztesség megadása legjobb esetben is elföldelést jelent...*

Az utászok, tekintet nélkül az ellenséges tüzésre, az elfoglalt lövészárkok mögött százával fekvő orosz és saját hullákat lassankint csak eltakarították, de nem lehetett hozzáférni új lövészárkainknak most már ellenség felőli oldalán azokhoz a *hullatömegekhez*, amelyek az ellenség és közöttünk feküdtek ...

Két lugosi utászé az érdem, hogy végrehajtotta ezt a nehéz feladatot. *Molnár György* és *Federescu Mózes* éjjel, amikor az oroszok fényszórói a legélesebben világították meg időnkint a terepet, kicsúsztak az állásokból. Előre kúsztak ... Vagy 150 lépésnyire megközelítették az orosz lövészárkokat és egyenkint húzták be a 8-10 napos, oszlásnak indult hullákat lövészárkainkba. Nem egyet részletekben... Közbenközben felvillant a kutató fényszóró széles sugara,

megszóltak a puskák és a gépfegyverek ... Ilyenkor *holtmerezven* feküdtek a hullák mellé ... *Szorosantakarva magukat azokkal...* S ez így ment irtózatosan hosszú éjjeleken át ...

A háború nem ismer finnyásságot ... Valósággal sportszerű vadászat indult meg... . *Hullavadászat.* .. A rekordért. . . *Ki tud több hullát behúzni az állásba...* S az utászok után egyenkint bújtak ki a honvédek . . . Segíteni. . . *Hullákat behúzni...* Temetni...
A Magierán ilyen volt a temetés . . .

S másnap volt a bakáknak min mulatni, amikor az oroszok szemmeláthatóan csodálkozva tárgyalták: *hova tűnt a sok hulla az előtérből...* S babonás iszonyattal vetették sűrűn a kereszteteket. Áthallatszott a muzsikók rémüldözése: *csort... znyáje ... az ördög tudja. . . hová lettek reggelre a hullák ...*

A verseci ezred, a 7. honvédgyalozezred II. és III. zászlóalja az eddigi magierai harcokban még nem vett részt, mert a 23. h. gyaloghadosztály főtartalékeként *Byblonál* vesztegelt. Itt kapta a II. zászlóalj parancsnoka, *Leidenberger* János őrnagy a parancsot az előnyomulásra és egy nagyon megerősített orosz állásnak, a *Zrotowice* községnél fekvő 284-es támpontképpen kiépített orosz pozíciónak elfoglalására. Október 19-től október 25-éig tartott ez a 150 órás harc, amely alatt a 830 főnyi zászlóalj 264 emberre olvadt le. *De feladatát példátlan hősiességgel oldotta meg.* Október 19-én heves ellenséges ágyútűzben indul a támadás a *Zrotowicze* község és a *Magiera* 315 Δ-elési pont közötti 284-es kóta ellen.

Október 20-án segítségül kapnak a 2. honvédgyalozezred 50. menetzászlóaljából *Thurner* Géza főhadnagy parancsnoksága alatt két századot. Egy csoport a zászlóalj jobb szárnyán támad, de irtózatos ellenséges tüzet kap, *Thurner* főhadnagy két lövedéktől a karján megsebesül s az előnyomulás megakad.

Leidenberger őrnagy, zászlóaljparancsnok előremegy *Kató* Imre főhadnagynak, a géppuskásnak állásához a 278-as jelzésű dombra. Az erdő szegélyénél megáll. *Horváth* Mihály örvezető odakiált.

„*Őrnagy úr, ne álljon ott, hiszen a golyók úgy patognak körülötte, mint a kukorica a parázson.*”

A zászlóaljparancsnok tovább halad, néhány csendesebb perc, s azután . . . Egy ellenséges üteg jól célzott gránát- és srápnell-sorozata egyenest az erdő szegélyét érte. A tartalékszázad legénysége közé... A két századparancsnok, *Kasza* Dezső százados és *Almássy* Kálmán főhadnagy egy gránáttól túrt hatalmas földtömeg alá kerül, ahonnan kiássák őket... A 8. század egész legénysége 40 ember híján ott-vezetett. *Horváth* Mihály őrvezető szétszaggatott testét a pusztulás színhelyére visszatérő *Leidenberger* őrnagy alig ismerte fel. . .

Leidenberger őrnagy

Az ellenség ilyen, a szokottnál is erősebb tüzérségi és gyalogsági tűzében lépésről lépésre dolgozták előre magukat s míg a balszárnyukon álló 87. osztrák Landwehr-dandár Zrotowice helység mögötti állásaiban mozdulatlanul – *mondhatni lábhoz tett fegyverekkel* – nézte a hős honvédek csodálatraméltó fegyvertényeit: a verseci ezred oravicabányai zászlóalja október 23-án hajnali 3 órakor, élen *Sommer* Gyula főhadnagyával a 7. század és *Busa* Ignác t. hadnaggal a 6. század emberfeletti erőlködések árán, halált megvető szuronyrohammal beveszi a magaslatot. A zászlóalj ekkor már csak e két századból állott, mert *jobbról-balról teljesen lemaradtak a szárnyak*. A támadás mégis sikerült, s az orosz támpontba jutó honvédek lázas munkába fogtak: *megerősíteni a terepet az ellenség felé...*

Még sötét az éj. Keletről pirkad csak éppen valahogy. Közeledik az 5 óra, s az októberi szürkületben jobbról, ahonnan a Magiéra magaslat felől a jelzett segítségnek kell érkeznie, hangos zaj:

– *Hurrá!... Hurrá!... Tüzet szüntess!... Saját csapat!...*

– *Jönnek a honvédek, – kiáltják Sommer főhadnagnak boldogan emberei. S jöttek ...*

– *Hurrá! Hurrá!*

S jöttek az oroszok, akik csselfogásképpen – ezt igen sokszor ismételték meg ezután is – *magyar szavakat keverték parancsaikba*, s az első pillanatban őket fel nem ismerő honvédeket könnyedén hányták kardélre és döfték le széles késeikkel...

Megingott a vitéz verseci ezred is. Hogy azután *annál nagyobb dühvel* vesse magát a küzdelembe. Maga a zászlóaljparancsnok járt elől jó példával. Segédtsíztjével, *Serényi* Róbert főhadnaggal együtt alaposan kivették részüket a kézi tusából is. S közben a kíméletlen Dimitriew-módszer: *bele ágyútűzzel a csoportba, a saját és ellenséges küzdőcsapat közé.*

A honvédek sehogy sem bírtak a túlerővel. Vagy 100 lépést hátrálniok kellett, a domb délkeleti oldalán elfoglalták rohamelőtti állásaikat. *Huszonnégy keserves órát nézett itt farkasszemet a két csapat.* Egyik sem támadott. Várta az éjjelt... a hosszú, keserves éjszákát. És annak elmúlását: *a bizonytalan hajnalt...*

Ki fog támadni? Kinek virrad fel?

S *október 24-én reggeli 5 órakor kezdődött újból a véres kézi tusa.* A verseci honvédezred II. zászlóalja új és új rohamra indult. Közel 5 órás irtózatos küzdelem után végleg eldőlt a harc: *a közben maroknyira leolvadt honvédzászlóalj újból és végleg elfoglalta a vérben úszó magaslatot...*

S jöttek az árkászok. És hozták a várból a sok drótot, árokfát és minden szükségest. *Másnap már bevehetetlen volt az állás ...*

De a 830 puskásból csak 264 védte a 284-es kótát...

Repülőgép vitte januárban a várból *Tamáty* altábornagy kitüntetési javaslatát. Lipótrend lovagkeresztjét a zászlóaljparancsnoknak és érdemkeresztet tisztszjeinek. A repülőt lelőtték az oroszok, s *Lenky-Leidenberger* János tábornok mellét ma nem díszíti ez a nagy katonai kitüntetés, de a történelem megőrzi a verseci 7. honvédezred II. *oravicabányai* zászlóaljának hőstettét, melyről külön hadseregparancsában ezt mondotta *Frigyes* főherceg:

«*Dicsérő elismerésemet fejezem ki példás, bátor és elszánt magatartásukért...*»

A Potemkin-vár.

Bosnyák háborús hadászat. – őfelsége születésnapján a vártüzérekből munkások lesznek. – Ballag két magyar a «Tützpunkt»-ra. – Lubomirska hercegnő, mint hadászati akadály. – Az abesszíniai ágyúpark. – A copfos tüzérségi megfigyelő.

Az a kényszerű szünet, amely beállott a vár ostroma után, alkalmas volt arra, hogy kissé rendbe-szedjük magunkat. A lázas izgalmak napjai után jól esett egy keveset pihenni, aludni és fürödni...

S elmélkedni Przemysl Potemkin-váráról. Arról, amelynek építése közel 40 évig tartott anélkül, hogy valaha is elkészült volna. Jobbára osztrák építészek és iparosok tervezték és készítették ezt az öv-várat (Gürtel-Festung). Tudomásom szerint csak egyetlen magyar építész működött itt közre: a budapesti *Kondor* Márton királyi tanácsos, aki a világháború után tanúságot tett amellett, hogy munkájuk során hány-szor jöttek rá: *amit eddig megépítettek, azt leghelyesebb lenne azonnal lebontani.* Hányszor fogtak hozzá újból s hány-szor változtatták meg a terveket az építkezés alatt.

Erőd, erőd után épült. A legöregebb éppen úgy megmaradt a küzdő sorban, mint az újabb. Ami 40 évvel azelőtt épült, azt éppen úgy nem védte semmi, mint a legmodernebb 1910, vagy 1912-est. Még a búr háború, vagy mondjuk a bosnyák, 1878. évi okkupáció tapasztalatai jártak azok fejében, akik ezt a várat építeni kezdték. A „*modernebb*” orosz-japán háború, Port-Arthur és társainak ostromaiból szerzett tapaszt-

tálatok keresztülvitelére itt még sor éppen úgy nem kerülhetett, mint ahogy szégyenletes cselekedet, gyávaság volt 1914 augusztusában Galíciában vagy Szerbiában ellenség előtt védekezni, beásni magát, vagy csúszva előremenni – a magyar bakának ...

Szegény naiv osztrák-magyar hadsereg! *Ezrek és ezrek halálát ehhez hasonló előítéletek okozták . . .*

Ilyen viszonyok közé érkeztünk augusztus első hetében Przemyslbe. *Várostromra szánva* ... S jött egy látszólag furcsa intézkedés, amelynek hallatára mindenki fejét csóválta s ami később oly okosnak bizonyult:

A monarchia akkori időkben legjobban kiképezett aktiv tüzérezredei nem mennek a frontra, a Galícia szélén harcoló tábori hadsereg segítségére, nem, itt maradnak és próbálják meg a várat ostromképes állapotba hozni. így alakultunk át mi, tüzérek – munkásosztaggá: Bauabteillung-gá.

Augusztus 18-án, a császár- király nevenapján kezdődött Przemysl várának harcképessé való kiépítése és 1915 március 22-én, a vár átadásakor, még nem fejeződött be.

Przemysl világhírű vára sohasem jutott el odáig, hogy Anlverpen, Verdun, Luck és Iwangorod melleit joggal viselte volna a „vár” büszke címét. . .

A részletek során még visszatérünk e kérdésre, addig is álljanak itt vádképpen, szárazon a jogosan felsorolható kifogások:

Przemysl várát azért tartották értékesnek, mert fontos vasúti csomópont és a San-folyó hídjai igen jelentősek voltak hadseregünk fölvonulásának elősegítésére. Przemysl városa völgyben a Szán két partján terült el. A vár gyűrűszerűen vette körül azt. Az erődök távolságának azonban oly nagyra kellett volna lennie – legalább 15 kilométer sugarúnak -, hogy az ellenség ne lőhessen be a városba. A valóságban 5-10 kilométer volt csak a távolság s a legkitűnőbb magaslatok (Kopystanka, Szybenica, Na-gorach, stb.) kívülmaradtak, jobbjára az ellenség birtokába jutottak és szabad belövési lehetőséget biztosítottak számára a városba . . .

Przemyśl vára 48 kilométeres övvonalon fekvő elavult erődök sorozatából állott. Az első erődöt, a Werk I.-et 1874-ben kezdték építeni. Mindössze 12 erőd volt *a régi elvek szerint* bombaálló és ezek 15 és 24 centiméteres gránátokat is elbírtak. Az egyes erődök között többkilométeres hézag volt, amelyeket gyalogsági állásokkal, homokbavájt erődökkel kötöttek össze és lövészárkokkal, amelyeket lassanként srappnellernyőkkel fedtek be. Egyes állásaink előtt árkokat ástak, drótokat feszítettek, a sűrű erdőt, de a falvakat is kiirtották, amelyek a kilátást gátolták.

A belső vármag, a Noyau, teljesen elavult, hasznavehetetlen volt, még a muníció- és emberutánpótlás céljaira is. Általában a közlekedés a várossal teljesen el volt hanyagolva. A legtöbb út nem volt fásítva, ha kimozdult az ember vackából, már lövöldöztek rá. Az öreg miskolci népfelkelőket ez sem hozta ki sodrúkból.

Ballag két pipázó magyar az egyik «Tützpunkt»-ról a másikra. Bumm bumm . . . , dörög az ágyú. Viiij... Viiij... visit el fölöttük a gránát.

Csóválja is fejét Szabó-Nagy István:

– *Ejnye csak, komám, milyen vigyázatlan ez a fene muszka. Az útra lövöldöz, pedig gondolhatnák, hogy ott emberek járnak . . .*

Mikes László százados például éjjelenként fenyőfákat ültetett az exponáltabb helyekre, hogy valamit is takarjon.

Az erődök előtti tér sem volt megtisztítva. Például a legkényesebb oldalon, a Werk I-ek előtt terültek el a nagy erődök, amelyeket kiirtani nem volt szabad. Felsőbb parancsok az erődök kímélését rendelték el. Az erődök tulajdonosa: *Lubomirska hercegnő volt . . .*

Drótakadály, árok stb. sehol sem volt elegendő, ez majdnem vesztét is okozta már októberben a várnak. A telefonvezetékek mindenütt jó feltűnően és nyíltan voltak elhelyezve, mintegy célpontul az ellenig számára. Szinte szabályosan felmondották a szolgálatot, amikor veszélyben szükség volt segítségre.

Egy kirohanásnál történt. Megszólalt a telefon:

«Az isten szent szerelméért. Bennünket lőttök...»

A vártüzérség saját kirohanó gyalogságát vette tűz alá: «*Eigenes Feuer im Rücken ...*»

De sokszor csendült fel ez a panasz. És erről nem tehetett senki. *Senki?* Lipót Salvátor főherceg, a monarchia tüzérségi főfelügyelője másképpen vélekedett erről a témáról.

1914 november elsején Károly – akkor még trónörökös – kíséretében Lipót Salvátor is inspicálókörutat tett szeretett Przemysl vára külső véderődein. Az eléje terjesztett panaszokra így válaszolt:

– *Tisza und die Ungarn gaben kein Geld her...*

Mi magyarok úgy érezzük, hogy nem rajtunk múlt Przemysl várának gyengesége. Pénzt és vért eleget áldoztunk. Bécsben azonban az volt a rendszer: *ami elavult és már hasznavehetetlen volt, azt be a várakba. Przemysl és Krakkó erődeibe.* Az e várak céljaira felvett pénzből pedig Olaszország ellen építkeztek. Erre pénzt nyíltan nem lehetett kérni a parlamentektől a «*Hármasszövetség*» miatt ...

Az ok egyébként talán ma már mindegy, a tény azonban nem közömbös. *Przemysl várának tüzérségi felszerelése 50 évvel maradt el az akkor modern jelszerelés mögött.* Bizonyítékok halmazával szolgálhatunk.

A háború kitörése előtt Budapesten a gubacsi-uti kaszárnya volt a vártüzérség rezidenciája. Hátul a kis gyakorlótéren ütegállások voltak és abban a kezdő tüzérek részére tartogattak néhány ágyút. Nevetséges múzeumi darabokat. S jóhiszeműen magyarázták:

– Ilyen ágyúk ma már nincsenek használatban. Ezek az 1859, 1861 és 1875. évi típusúak. Már agyonkopottak, hordtávolságuk 3-5 kilométer. Már «szórnak», vagyis nem lehet pontosan irányítani őket. Szesélyesek ...

– *Alte Kanonen...* – mondták gúnyos német kétértelműséggel.

S mint mulatságos érdekességet tanították minden tüzértiszti iskolában, hogy ezeket az ágyúkat eladták Abessziniába. Menelik nyégusnak. *Neki még ez is jó...*

Senki sem értette a tüzértiszti iskolákban, hogy

miért kell oly részletes pontossággal ezeket az 50-60 éves ágyúkat is tanulni s miért gyakorlunk ezekkel:

– *Csak nem adhatunk kitűnő, modern ágyúkat, hogy elrontsák tanulás közben* – volt a magyarázat.

S ebben megnyugodtunk, kicsit szidva az osztrák armádiában uralkodó copfot.

1914 augusztusában azután arra döbrentünk, hogy mindez több volt mulatságnál, ez a véres valóság. Przemysl a modern, világhírű vár tüzérségi anyagának több mint fele 1859, 1861 és 1875. évi típusú. Egyszóval «*abesszíniai*». Három és öt kilométerre hord. *Hivatalosan*. Szeszélyből a saját gyalogság soraiba, hátába.

A másik fele az ágyúknak sem volt sokkal különb: *1880 évből való 12 centiméteres löveg*. Elvileg 8 kilométerre, a gyakorlatban 5 kilométerre hordtak. Voltak kis mozsarak is. Mellettem állott egy ilyen üteg *Schreher* Viktor tartalékos tüzérfőhadnagy vezetése alatt. Három kilométerre tudott volna löni: *éppen bele saját előőrseinkbe*. Az egész hét hónap alatt alig mukkant.

A monarchia minden részéből – múzeumba tétel helyett – a két galíciai várba: Przemyslbe és Krakkóba hordták össze a kiselejtezett ágyúkat. Itt látszott csak, hogy nem voltunk felszerelve, elkészülve a világháborúra. A nagy tüzérségi program, amelyet a *pilseni* Skoda-gyár révén akartak megvalósítani, a kezdet kezdetén tartott. Tudták ezt igen jól ellenfeleink is. Nem kis részben siettették ezért az oroszok a háború megüzenését. . .

Pontos adatok: A várnak 988 ágyúja volt, ezek közül 299 darab 1861-es mintájú *öntöttvas* ágyú volt, melyek lőtávolsága 2.5-4 kilométer. *Távolabbi* harcra – ebben az időben a 6 kilométeres lőtávolságot „*távolabbinak*” mondták még – 445 ágyú állt rendelkezésre, amelyekből 284 darab 1875-ből származó 9 centiméteres kiselejtezett *Uchatius*-ágyú volt.

Mindössze *68 darab* ágyúja volt a várnak az *1880. évből*, 12 és 15 centiméteresek. Ezek elég jól használhatók voltak. Négy darab újabbkori ágyú volt 1912-ből származó 30.5 mozsár, amely 9.5 kilométerre lőtt és 24 darab 1905. évbéli 8 cm.-es tábori ágyú 7.5 kilométerre.

Volt még néhány üteg 8 cm.-es ágyú a mozgó tüzérségi tartaléknál.

Sajnos a tüzérségi lőszer is ehhez volt szabva és a 475.000 darab lövedék $\frac{3}{4}$ -részben gránátokból állott, modern ágyúkhöz ezekből kevés volt használható.

A 30.5-es ágyúkhöz 75 darab, a 8 cm.-es modern tábori ágyúkhöz egyenkint 500 darab lövedék állott rendelkezésre. Két hónap alatt így a modern ágyúk löszere teljesen elfogyott. Meg kell még jegyezni, hogy az 1861. mintájú ágyúk speciális löszere nagyrészt nem robbant föl, a fekete, füstötökádó puskapor befulladt. Az oroszok ezeket nem is vették célba, azt hitték, hogy ezek csak megtévesztésre való „*álágyúk*” ...

A Przemysli «lövegpark» volt tehát a világháború egyik szomorú furcsasága. Volt azonban ott sok egyéb neveléses is. Íme egy apróság: A várvédelemről szóló *Dienstbuch*-ok előírják, hogy tüzérségi megfigyelőkről is kell gondoskodni. Przemyslben erre így rendezkedtek be:

Minden betonerőd mögött a világosan – *szabad szemmel is 20 kilométerről láthatóan* – futó összekötő utak mentén fölállítottak egy hatalmas, vagy 10-15 méter magas fátornyot. Körülbelül olyasformát, mint amilyeneket később nálunk is és az oroszoknál is a hadifogolytáborok őrzésére emeltek.

Ennek a tetejére ültették föl a tüzérségi megfigyelőt. Az első ágyúlovésig. Az mindenütt ennek a toronynak szólt. Ez volt a legjobb belövési célpont az ellenség számára. Az első ágyúszó után ez az *iparág* megbukott. Komoly tüzérségi munkáról, kimutattuk, különben sem lehetett Przemysl várában szó.

Volt, igaz, a legmodernebb K. u. k. ágyúkból is négy darab: *a híres 30.5 cm. mozsarakból*. Ezeket lehetett azután a legkevésbé használni. Nem volt alkalmas célpont számukra.

Borzalmas bombáik semmi kárt sem tudtak tenni. Szilárd betonépítményekre hullva, irtózatos a munkájuk. A körülzáró orosz homokállásokba befulladtak. Eredmény nélkül . . .

„Várban nem kell repülő.”

Zászlólengetés à la chinai propeller. – Tragikomikus repülő-elhárítás. – Tisztiszolgák a háztetőn. – Beck Péter mégis elrepül. . .

A legfelsőbb hadvezetőség azt tartotta, hogy várban nem kell repülőgép, különben sem tudna ott startolni (?), mert mire körözés közben magasabbra jutna, a körülzáró ellenség régen lelőné. Mondanunk sem kell, ezt az álláspontot is fényesen megcáfolta a gyakorlat, mint annyi más – a háború elején elfoglalt – bölcс vélekedést.

A vár ostromának második felében került ugyanis már néhány repülőgép a városba. Igaz, nem sok köszönet volt bennük, mert elavultak voltak s ami a legnagyobb hiba, szikratávírókészülékük hiányzott. Este világító pisztolyokkal, nappal színes zászlókkal jelezte a megfigyelendő ágyúk bombáinak helyzetét. Az egész úgy festett – a zászlóintegetés -, mint a Dunán, ha két propeller megy el egymás mellett. Csupa megszokásból integetnek egymásnak irányt. *Valahogy ennyi értéke volt itt is a zászlólengetésnek...*

Az oroszoknak annál több repülőgépjük volt. Szinte naponta került egyik-másik a fejünk fölé. Opettbe illő jelenetek játszódtak le ilyenkor. Egyetlen repülőgép-elhárító, repülő-vadász ágyúnk nem volt. Erre különös berendezésű, nagy elhajlási lehetőségű, gyorstüzelőágyú való.

Ha egy-egy repülőgép az ellenség felől megindult, a megfigyelők jelentették. A belső vármag kiemelkedő részén, az öreg Tatár-dombon kezdődött a játék. Az

váröv minden ütege. A bakák kiálltak az útvonalakra és puskáikat sütögették fölfelé. A vár kevészámú gépfegyvere szinte mind hasonlóképpen megszólalt.

Przemyśl városának utcáin ilyenkor feketélt a nép. Az sem zavarta őket, hogy ezzel a legjobb célpon-
tot nyújtották. Sok naiv ember pisztolyával vadász-
gatott a közel 2000 méter magasan repülő gé-
pekre. Hogy jobban elérjék: *a háztetőkre mászkáltak*. Különösen a tisztiszolgáknak volt ez nagy mulatság,
mert ilyenkor büntetlenül sütögethették el – *gazdáik
pisztolyait*. Legalább elmondhatták, hogy ők is voltak
háborúban s lövöldöztek az oroszokra ... Viszont így
esett áldozatul egy napon két háztetőre mászó tiszti-
szolga: *Fabrisin János és Bicher Togyer*.

Szemtanúi voltunk egy, még ennél is groteszkebb
jelenetnek. Repülőt jeleztek a várnak. Alarmírozták a
főtartalék bennlevő gépfegyverosztágait. Föl a Tatár-
dombra! Mire odaértek, a repülőgép már leszállott.
Vissza a városba! Leszerelés ... Új alarm ... Újra
ki a Tatár-dombra! Lövés nélkül vissza... *Néha há-
romszor egy nap*. Ez volt a híres vár tüzer-
ségi védekezése – hosszú hónapokig – az ellenséges
repülőgépek bombái ellen. Körülbelül annyi ered-
ménnyel dolgoztak, mint az a túlbuzgó harangozó,
aki a Przemyśli főtemplom toronyablakából sütö-
gette el pisztolyait – *az ég felé*. ...

S ez ja tömegőrület néha órákig tartott, anélkül
persze, hogy egyetlenegy orosz repülőgépet csak meg
is tudtak volna közelíteni. Alkalmas fölszerelés híján
játsszogatott velük Przemyśl várának szomorú őrsége...

Mondottuk, kevés gépfegyver volt. Az 55 kilométer
hosszú övvonala és a további 30 kilométer előtér-
állásra beépítve 42 gépfegyver jutott. A honvéd had-
osztálynak volt 22, a várbeli főtartaléknál is volt 60-
70 darab gépfegyver. A harmada mindig javítóban.
Minden 2-3 kilométerre állott tehát egy géppuska.

A kitörések támogatásához a várparancsnokság
ugyanazt a tüzéségi segítséget adta: a 9 centiméteres
kaliberű, 1875. évből származó ágyúkat, amelyek elé
kis mokány galíciai lovacskákat fogtak – *kötélszer-
számmal*. Ha hozzávesszük, hogy a lőszerpótlást a
legtöbbször ökrös, jármos szekereken hozták utá-

nunk – autókról szó sem lehetett – úgy körülbelül a búr háborúról szóló leírások fedik a Przemysli vár-örség hadászati berendezkedését.

Aknaharcról, kézigránátokról s hasonló, másutt anynyira normális segédeszközről errefelé még csak nem is igen hallottunk. Fényszóróink alig voltak, azok is régiék. Kis, játékszamba menő világító pisztolyocskák pislogó fénye mellett kellett ezt a – ellenséges rohamok elől még kellő drótakadályokkal sem védett – várat tartani. Majdnem sikertelenül. ..

Most abesszíniai ágyúparkunk tökéletességének jellemzéséül el kell mondanunk még egy borzalmas esetet, amely a VI. erőd előretolt Helicha-örségén történt az 1915. év elején. Egy „*modem*” 1880-as, 18 centiméter kaliberű ágyút küldött föl ide a várparancsnokság a városi arzenálból. Az addig használt 1880. évi 15 centiméteres ágyúk ugyanis teljesen kikoptak, závarzatuk lötyögött, irgalmatlanul „*szórtak*”, a saját gyalogságot „*eredménnyel*” veszélyeztették. Az ellenséget pedig sehogy. Végre kicserélték őket. Jöttek az „*újak*”. Próbabelövések. Egypár sikeres. Azután „*bennül*” a lövedék, hiába rángatják a „*zündli*”-t, nem sül el. Tüzérségi előírás: zündlit cserélni, újra lerántani, puskaport cserélni (kis zsákocskákban van) és így tovább Minden hiába ... Előírás: előlről rudat bedugni az ilyen régi ágyúba, a „*megkrepált*” lövedéket előlről visszalökni...

Beck Péter bácskai tüzér, az üteglegénység „*négyese*”, kötelességszerűen megragadja a rudat, – svábos k u. k. dialektussal a „*Hébbám*”-ot, – az ágyúcsövet pedig gépezetével lehajtják. Beck a rudat elől bedugja, rácsimpaszkodik, előrelöki a lövedéket, a závarzat felé. Irtózatos dörrenés, a szokott löporfüst, az ágyú a maga normális 5 méterét visszaugorja. A füst eloszlik: *Beck tüzér és az emelőrud eltűntek...*

Két nap múlva kirohanás Helicha előtt. A visszavonuló oroszok lövészárkának drótakadályain kék rongydarabok ágyúcsöves tüzérgombokkal és húsfafatok: *Beck Péter földi maradványai...*

Przemysl, modern erőd abesszíniai ágyúparkja, de sok Beck Pétert evett meg . . .

Nevető fiatalemberből bosszús trónörökös.

*Jönnek a haditudósítók. – Magyarok mellőzése. -
Svrljaga Jánk hőssé lép elő. – A trónörökös búcsú-
zása Przemysl varától. – Derűs jelenetek.*

Az osztrák-magyar nagyvezérkar évtizedeken át különös játékot űzött. Parlamentek, delegációk visszahangoztak a közös hadügyminisztérium követeléseitől: adjatok pénzt galíciai határaink megerősítésére. Przemysl és Krakó várakról, azok erődítési munkálatainak nagyszabású mivoltáról legendák keringtek a monarchiában. Még a tiszti iskolákban – lett légyen az hivatásos vagy tartalékosiztek kiképzője – sem hallott az ember egyebe:

– *Ah, Przemysl! Az a világ legelső vára . . .*

S amikor az erőszakos ostrom visszaverése után a legfelsőbb hadvezetőség is eljutott Przemysl városába – nem a váröbve -, akkor a velük eljött haditudósítók díszes kara ismét csak csodákat tudott – *mesélni*. Nem is lehetett egyébről szó. Tisztelet a kivételnek: *nem is értettek ahhoz, mi egy vár, mi annak a rendeltetése és hogyan felel meg föladatának?*

Másrészt, ha valamit fél füllel hallottak is e témáról: *az ő föladatuk nem a kritika volt*. Ellenkezőleg, ők csak dicsérhettek, csupa jót mondhattak: *elvégre nem azért voltak fölmentve a háborúskodás alól*.

Nem írhattak a hibákról, mert ők ezekről nem is tudhattak, mindezeket nem is láthatták . . .

Őnekik maradt a hősiesség, a lelkesedés, a nagyszerűség ezer legendás – *színe* . . .

A miénk volt a keserűség, a remegés, a félelem és az éhség ezer – *színtelensége* . . .

S ez így is volt rendjén ..

Ők teljesítették kötelességüket: *írtak* ...

Mi is teljesítettük kötelességünket: *védjük a hazát*...

Kvittek vagyunk . . . ,

A haditudósítókkal megjött a magas *Armeoberkommando* is. Természetes, a vezérkari urak igen meleg fogadtatásban részesültek. Volt kilátás – *ordókra is*.. Minden csapatparancsnok megtette a maga előterjesztését abban a reményben, hogy ha kimutatja alárendelt csapatai hősiességét, nem fognak elfelejtezni a – *parancsnokról sem*. Hát valahogy igen szűkmarkúan mérték ekkor még errefelé a dicsőséget. Sokszor esett erről szó később – *a hadifogságban*. A kialakult vélemények szerint volt ebben egy kis – *hungarofobia* is. Magyarok vezérkedtek a várban, más nációról sok jót errefelé mondani alig lehetett: *ezért nem volt igen bő az osztogatás* ...

Kusmanek Hermann azonban meg lehetett elégedve. A parancsok naponkénti szorgalmas aláírásáért megkapta:

Ferenc Józseftől az elsőosztályú vaskoronarendet a hadiékítménnyel,

Vilmos császártól az elsőosztályú vaskeresztet,

s végül a második körülvárás kezdetén Ferenc József *gyalogsági tábornokká* léptette elő a várparancsnokot ...

Kusmanek sem felejtkezik azonban meg «hős *katonáiról*». Kapnak egy szép parancsot, a 246-osat, amelyben büszke hang csendül fel:

«... 72 órás *heves tusa után, eskünkhöz híven szolgálva legkegyelmesebb császárunkat és királyunkat és hazánkat, nagy veszteségeket okozva az ellenségnek, mindenütt visszavertük azt*...

... büszkén tekintünk vissza a három hét győzmes időszakára ...

... a legmagasabb szolgálát nevében örömteljes meaeléadedéssel mondok köszönetet vitézségükért és önfeláldozó kötelességérzetükért.. „

Kusmanek előterjesztéseire jutottak azután a töb-

biek is valami ordóhoz, de itt már nem mutatkozott oly nagy bőkezűség. Vilmos császár például csak Károm – *németszármazású* – vezetőtisztet: *Kloiber* tábornokot, *Schwalb* ezredest és *Hubert* alezredest tüntetett ki a II. osztályú vaskereszttel, de *bántóan mellőzte a honvédség legmagasabb képviselőjét, Tamásy Árpádot*. A 23. honvédhadosztály parancsnoka Ferenc Józseftől semmit sem kapott és *Vilmos császár is teljesen refuzált minden javaslatot, amely kitüntetéséről szólt*. A II. osztályú vaskoronarendhez is csak a későbbi *magierai* sikeres harcok után juttatta a hadseregparancsnokság. *Kusmanek* maga a vár felszabadítása után a meglévő Lipótrendjéhez a hadiékítményt javasolta, *Tamásy* azonban ezt büszke önérzettel elhárította:

– *Sértés lenne ez derék honvédeimmel szemben.*

Tamásy altábornagról nyílt titok volt, hogy nem nagy híve a közös hadseregnek, s 10 évig, 1904-1914. évig nyolc honvédelmi miniszter alatt (Kolossváry, Nyiry, Bihar, Papp, Fehérváry, Wekerle, Jekelfalussy és Hazai) mint a honvédelmi 3. csoport főnöke a legnagyobb érdemeket szerezte a különálló honvédség fejlesztése körül. Működése Przemysl várában is állandó szálka volt *Kusmanek* és a körülötte tömörülő közös hadseregbeli különböző „*osztrák*” nemzetiségű magasrangú tisztek szemében, s a torzsalkodás állandósult.

Sok mindenben ellenkező volt *Kusmanek* és *Tamásy* nézete. S ez így maradt kezdettől fogva a vár átadásáig, amelyet *Tamásy* jegyzőkönyvileg leszögezve – *ellenzett...*

Az erőszakos támadás elhárításáért és a vár körüli harcokért egyébként *nagy kitüntetések*et kaptak még:

A Lipót-rend lovagkeresztjét a hadiékítménnyel:

Waitzendorfer altábornagy,

Weeber tábornok,

Kloiber tábornok,

Camil ezredest,

Schwalb ezredest és

Létay ezredest.

A III. osztályú vaskoronarendhez a hadiékítményt:

Kaltnecker tábornok.

A III. osztályú vaskoronarendet a hadiékítménnyel:

Nónay, Martinek, Divéky, Meyer és Kawinek ezredesek; *Hubert, Szenderszky, Schrott er, Albrecht, Thaisz, Schöpf Un és Molnár* alezredesek; *Rabács, Gratzl, Révy és Klusacek* őrnagyok; *Kapitány és Fuchar* századosok és dr. *Schönbaum* főörzsorvos.

S még igen sokan kaptak kisebb kitüntetések, itt azonban még csak két kitüntetést akarunk egymással szembeállítani, mielőtt folytatnák *Przemysl* vára történetének további elbeszélését.

A kitüntetési dekrétumok szerint öfelsége adományozta:

Svrljuga tüzér századosnak (november elsején lépett elő) a III. osztályú vaskoronarendet a hadiékítménnyel a *Werk I/l. erőd* hősie védelméért.

Bielek István dr. népfelkelő hadnagy részére viszont megengedte, hogy *legfelsőbb dicsérő elismerése tudtul adassék...*

*

Tudtul adatott és vegyes érzelmekkel fogadtatott... Már akkor ugyanis, amidőn a haditudósítók kíséretében a magas *Armeeoberkommando* megjelent *Przemysl* „*büszke*” várában és meglátogatta az anynyit szenvedett, s majdnem végleg orosz kézre jutott *VI. erődöt*, furcsa dolgok történtek.

Az erőd bejáratánál egy fess tüzértiszt fogadta, díszbeöltözve – sötétbarna attila, fekete szalon nadrág – a magas vendégeket: *Svrljuga főhadnagy úr...*

Most nem bujt el a kazamatákban, most nem mondta szüntelenül, hogy *Bozse moje... Bozse moje...*

Igaz, hogy most csak messziről villogtak az ágyúk s nem sívított a srapel...

Nem, most a halál aratása már távol volt, legfeljebb az előtér felől hozta a szél az émelyítő hullabűzt: *ezernyi orosz feloszlásnak indult teteméről...*

Ettől azonban nem kellett félni s a rangidősség jogán ott állott most már délcegen *Svrljuga főhadnagy úr...*

Büszkén kifeszített mellel állta a támadást, a pergő

tüzet: *a haditudósítók pergő nyelvének „szakszerű” kérdéseit.*

A csattanásokra sem ijedt meg ezúttal, oh. nem, sőt, ezek a csattanások heves büszkeséggel töltötték el őt, a nagy hőst, Svrljuga főhadnagy urat, mert ezek a csattanások a fotóriporter urak *kodakjaitól* eredtek és megörökítették őt dicső pózban: *ahogy védi várát, a legendás Przemyslt...*

S bejárta a világsajtót a hír és a kép: *Svrljuga, a derék hős megvédte a várát...*

Egy magyar honvédtiszt pedig ugyanakkor *sebesülten* bennfeküdt a kórházban. Sebesülten? Nem, azt akkor nem mondták: a hivatalos jelentések szerint csak „*betegek*” voltak a várban ...

Bielek István dr. így csak *signum laudist* kapott. Azt is csupán Tamásy erőteljes felszólalására, akinek nyomására vizsgálat indult meg a Werk 1/1-ben történtek miatt. Vizsgálat, amely kiderítette az igazat. . .

«Az osztrák-magyar hadsereg érdekében» a vizsgálat nem jutott nyilvánosságra. Svrljugát az ő istene, a *Bozse moje*, tehát megmentette a szégyentől. . .

Maradt továbbra is a hős, Przemysl hőse ...

Bielek István dr., a sebesült, várvédő hős magyar ügyvéd-katonának pedig csak sokára jutott ki az elégtétel: *vitézzé avatta a kormányzói kegy...*

*

Ezalatt október 21-én a Tyszkowice, Boratycze, Mizyniec és Gdeszyce mellett fekvő állás kulcsponyját, a *Kápolna-magaslatot* is elfoglalja a Boroevics hadsereg balszárnya, s ezzel ezen a front-szakaszon álló-harc kezdődik. Egészen november elejéig.

És ekkor a tábori hadsereg elhatározta második visszavonulását. *A vár magárahagyását.* Még utoljára meg akarták édesíteni a keserű pilulát és november 2-án Károly trónörökös végigjárta az erődöket, az övonalat.

Csak a tisztek várták minden erőd előtt díszbe öltözve a magas vendégeket. A legénységnek nem volt szabad künn mutatkozni az erődök előtti útvonalon, ahol a kocsi minden *Werk*, minden támpont előtt megállott s Károly fogadta a tisztikar jelentését és bemutatkozását.

Alig tíz hete volt csak annak, hogy ez a jókedvű fiatal katona berobbant közénk a gubacsiuti tüzérlaktanyába. *Tíz hete és mennyire megváltozott már minden.* A dalolva háborúba indult csapatok ajkára faggXQÜ. a dal. A győzelemre indult monarchianfiadielnégé' másodszer készült meghátrálni az orosz gőzhenger elől. A daloló, nevető első sorkatonák ezrei már megvívták utolsó csatájukat, *pihenték már örök álmukat...*

S ott állott megint előttem Károly. *A trónörökös.* Tíz hét alatt, tíz évet látszott öregedni. S fogadta ismét bemutatkozásomat:

– *Kaiserliche Hoheit! Melde mich gehorsamst, als Kommandant. .. der Artillerie Beobachtungsstand No. 29... und der Artillerie-Reserve-Feldkanonen Batterie ...*

– *Danke schön. Und was haben Sie gesehen?*

S akkor megindult egy fesztelen beszélgetés. Károly az érdeklődő, Károly a front rémségei elől távol tartott, Károly az ember ... és ... közötttem . . . *Közöttem, aki egy életre elegendő rémséget láttam . . .*

Németül . . . mert a közös hadsereg szolgálati nyelve a német...

Az első magyar szóra, amelyet véletlenül elejtettem, hárman húzták össze szemüket. *Rosszalóan.* Kusmanek Herrman és kísérete . . .

Tehát németül... S amikor mindent elmondottam, amit csak lehetett, a Monarchia jövőndő ,ura megszólalt:

– *Wie beneide ich Sie! Wenn ich das alles mitgemacht hätte ...*

S már magyarul jelentkezett alássan *Berzeviczy Elek* szolgálatonkívuili főhadnagy, gyalogsági parancsnok ... A *Lexi bácsi...* Ősz szakállával... Önként ment a háborúba ... S mellette veje, *Hu-*

Berzeviczy Elek

szovszky hadnagy. S feleltek a trónörökös kérdéseire. *Magyarul.*

Mert a honvédség szolgálati

nyelve a magyar. A copfon nem változtatott az a kis

csekélység, hogy világháború volt. Hogy hullahegyek feküdtek még mindig a Werk I/1. előtt, hogy Magieráért megint sok ezer ember vérzett el. Nem. *Itt az osztrák-magyar hadsereg katonásdit játszott.* . .

És az utolsó erődbeli tisztre került a sor. *Szutorisz* Imrére. Hadnagy. Tót. Felvidéki jegyző. Nagyon beijedt szegény. Egyik lábáról a másikra nehezedeve hallgatta végig a hosszúra nyúlt beszélgetéseket. Az obligát kérdéseket: *Mi a neve . . . hol született... vaj-e családja ... mi a foglalkozása civilben ... mit csinál a várban ...*

És Károly stramm-katonásan eléje lép. Huszovszky leszalutál. Szutorisz vele egy másodpercben emeli fel kezét sapkájához és nekikezd:

– *Fenséges Uram, Szutorisz Imre gyalogsági honvédhadnagy a 9. népfelkelő ezredből alázattal jelentkezik .... Az erődben szakaszparancsnok... 55 éves., nős ... két gyermeke van ... otthon jegyző ...*

Általános megdöbbenés ... Integetés a fenség háta mögött... Szutorisz csak hadar:

... a mozgósításkor Eperjesre vonultam ... otthon maradt a családom ... nem írnak ... én itt...

Szegény Szutorisz. A nagy izgalomban észre sem vette, hogy még egy kérdést sem kapott a trónörököstől, hanem *magától* csak hadarta a cerclé alatt nekünk feladott kérdésekre *előre* a válaszokat... Kérdések nélkül... a válaszokat...

A trónörökös elvörösödik ... Nekem eszembe jut a gubacsi-úti kaszánya. Akkor a trónörökös még nem szokta meg a cerclétet s ő követett el hibát:

– *Úgy-e maga katona?* – kérdezte az egyik tiszttől. S jót nevetett a saját baklövésén ...

Azóta tíz hét telt el... Minden megváltozott... Károly is ... Most nem nevetett... Piros lett ... A bosszúságtól... S szó nélkül sarkon fordult. .. Továbbhajtattott . . .

Tíz hét alatt... a jókedvű fiatalemberből... bosszús trónörökös lett...

Borjúk és selyembugyik

Nowo-Georgiewsknél átkarolják a németeket – A város és őrsége. – Szent Pál apostol szavai a napiparancsban. – A vár hírszolgálat. – Megindul a Tábori Újság. – A háborús költők sora támad. ,

És Nowo-Georgiewsknél átkarolták a németeket. Hindenburg tehát kénytelen volt visszavonulásra elhatározni magát. Tábori hadseregünknek is abba kellett hagyni a San-menti nagy csatát és vissza kellett vonulni. Vereség nélkül... Stratégiai okokból...

November 6-án megjelent a szomorú hadparancs;

*. . . az általános helyzet azt követeli, hogy hadseregeink Przemysl környékéről elvonuljanak és másutt alkalmaztassanak... ez okból lehetséges, hogy az ellenség ismét körülzárja és ostromolja Przemyslt...
. . . legyetek férfiak, vitézek és bátrak, mint eddig... hűen mindhalálig – Istenünkhöz, Császárukhoz és Királyunkhoz és Hazánkhoz!*

És november 12-én újból összecsaptak fejünk fölött a hullámok. Az oroszok megint teljesen körülfértak bennünket. Megkezdődött ezzel Przemysl történetének második, sokkal nehezebb, sokkal szomorúbb, de nem kevésbé dicsteljes része ...

Károly trónörökös seregszemléje és az ahhoz fűződő vidám epizód talán az utolsó derűs momentum volt Przemysl vára életében. A *diadalmas* vár csakhamar átalakult *siralmas* várrá. *A győztes, dicsőséges várból, kiéheztetett vár lesz.*

Przemysl azalatt is, míg a San-menti nagy csata folyt, híven megfelelt feladatának ... *A vár jelentősége tetőfokán állott.* Táplálta az egész előnyomuló tábori hadsereget. Emberanyaggal: *főtartalékának*

feláldozásával. Muníciókészletével és élelmezési atla-
gaival. Kórházberendezésével, műszaki készleteivel.
Mindennel. . .

Przemysł raktárait erősen megdézsmálta a tábori
hadsereg. A San-menti 4 hetes csatához Przemysł
vára adta három hadseregnek (2., 3., 4. hadseregek)
elmaradt készletei helyett a magáét. Körülbelül egy
hónapra való élelmezési készleteit adta le Przemysł
ez alkalommal. A várnak csak 1200 saját sebesültje
volt a 8000 férőhelyes kórházban: *12000 sebesültet
hoztak be, küldtek be a tábori hadseregek.* S után-
pótlás alig jött. Ami érkezett az egyetlen galíciai vasút-
vonalon, az kellett a tábori hadseregeknek Nyíltan
hirdették különösen azt, hogy nem győzik a muníció -
utánpótlást Ausztria és Magyarország gyárai: *spórol
junk tehát a lőszerrel.*

Nagyon gyenge volt így az utánküldés. Egy
egész vonat érkezett be *hátbőröndökkel* a gyalogság
részére. Hátbőröndökkel: *borjúkkal*, ezekkel az el-
avult, békebeli bakakínzókkal. S az egyik vonat né-
hány vagonjában női Jaeger-nadrágokat, selyembugyi-
kat és női struccollas és szalmakalapokat hoztak be.
Vajjon milyen front mögötti panama rejtőzött e körül
is? A legszükségesebb kötszerekre és felszerelésekre
nem tellett vagon. A bugyik voltak a sürgősebbek ...
S így volt ez mindennel. . . *Akkor . . . és később is . . .*

A kifosztott Przemysł magára maradt. Közel
120.000 katona és vagy 30.000 civil. *Túl sok ember
erre a kis területre.* A San két partján elterülő csinos
galíciai városka természetes élete még sokáig meg-
maradt. Mindig nagy garnizon volt itt már békében
is, rengeteg egyenruha tarkította a Rynek-teret, a
szép napsütésben ott sétáltak a tiszt urak már a há-
ború előtt is a Mickiewicz-ulicában. Be-betértek RO-
senfeldék és Dukatenzählerék üzletébe vásárolgatni,
vagy beültek Stieber kávéházába egy kis tereferére.

Eleinte most sem változott a kép. Csak egy kicsit
többen voltak az egyenruhások, s kevesebben a ci-
vilek ... Néha-néha a szél behozta a városba is az 5-
10 kilométerre levő erőd-övvonalból az ágyúk mora-
ját. Az üzletek nyitva voltak. *Csak a kirakatok tátong-
tak az ürességtől, s a vevők nem tolongtak...*

Rendes társadalmi érintkezésről aligha lehetett szó. A jobb benszülött közönség most már elmene-kült. Lakásaikat, ha le is zárták, elrekvirálta a kato-naság. *Mindenütt laktak tisztek.* Akinek nem jutott jobb magánlakás, az beköltözött a feltűnő nagyszámú szálloda valamelyikébe. Ott díszlettek egymás mellett ezek a tipikus kisvárosi szállodácskák, s a *Royal, City, Victoria* és a többi átalakult hadfiak szállásává ...

Az egyik kávéház, a *Stieber*, olyasféle szerepet játszott a várban, mint Pesten a körüti irodalmi kávéház. A többi, az *Elite, Edison*, vagy a *Royal* talán a *Habsburgot* kivéve, valahogy nem volt oly kedveli. A *Stieber* azonban az a fix pont volt, amely körül csoportosult minden esemény. Ha valaki hosszabb távol-lét után egyszer megint bemehetett az erődvonalból a városba, okvetlenül ellátogatott a *Stieberbe*. Ez volt a főhadiszállás mindenki számára. Itt találkoztak a rokonok, akik különféle voltak szétszórva szolgál-atra. Itt jöttek össze az ismerősök, az egyfalubeliek, az irodalmárok, a szakmabeliek, s végül *nem* utolsó sorban: *a különböző siberek...*

Egyébként magyar világ volt Przemysl városá-ban. Ez érthető is. Nemcsak azért, mert a várórség-nek 60 százaléka magyar volt, hanem azért is, mert a városban tanyázott a 23. honvédhadosztály törzse és csapatainak nagyobb része. *Már amikor tanyázott.* Ez a diadalmas hadosztály ugyanis Przemysl védel-mében morzsolódott fel, itt semmisült meg. A vár vé-delme, minden nagyobb és dicsőségesebb tette ehhez a hadosztályhoz fűződik s amikor Przemyslről, a kato-nai Przemyslről beszélünk, *az el nem választható Taniásy hős honvédétől.*

Voltak azért a városban más anyanyelvűek is. Sajnos, igen sokféle fajtájábéliek. Voltak ott derék osztrák csapatok: landwehrek, tiroli vadászok, akik ugyancsak kivették részüket a harcokból és küzdel-mekből. De voltak ott Galícia lakosságának pravo-szláv, tehát görög-keleti hitvallású népéből, a ruthé-nekből is, sajnos, túl nagy számmal. Ott volt a belső vármag „*védőserege*”, a Nickl-csoport tagjai. Mindaz, amit katonának csúfolhattak belőlük ... Ott voltak Galiciából származó népfölkelő dandárok katonái ez-

rivel. *Kenyérpusztítók* a javából és harcosok, katonák a...

De jobb erről nem is beszélni. A legjellemzőbb talán ezekre az a módszer, ahogy őket a védővonalban kezelni kellett. Sok baja volt velük különösen *Nónay* Dezső ezredesnek, az 5. honvédgyalozezred parancsnokának, aki egyben a vár V. védőkerületének is parancsnoka volt. A hozzá beosztott rutén zászlóaljjal sehogy sem boldogult *Nónay* ezredes s ő beszélte el ezt a jellemző esetet egyszer:

– „A rutén századból alakult zlocsowi zászlóalj a legmegbízhatatlanabb elemekből adódott. A zászlóalj parancsnoka panasszal fordult hozzám, hogy nem tudja mitévő legyen, mert embereit semmire sem tudja használni. A szolgálatukat sohasem végzik rendesen el és távimádkozást rendeznek, ami azt jelenti, hogy amikor eszükbe jutott, hátizsákjukból előszedték imakönyveiket és nem hagyták magukat zavarthatni.

– Ennek véget kellett vetnem. Kényes kérdés volt, mert ki voltam téve annak: azt a vádat emelik ellenem, hogy megbántom katonáim vallásos érzületét. Ezért *napiparancsot* adtam ki, amelyben idéztem Szent Pál apostol szavait:

„Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és adjátok meg az Istennek, ami az Istené.”

– Aztán megmagyaráztattam nekik: hogy az apostol szavai azt jelentik, hogy *a háborúban küzdeni kell az ellenség ellen, de időt kell szakítani az imádkozásra is.* Ezért elrendeltem, hogy *reggel, délben és este 10-10 percet imádkozzanak,* aki azonban többet foglalkozik a bibliával: *a szolgálati szabályzat ellen vétséget követ el, amelyért szigorú büntetés jár* ...

Ez használt. Kevesebbet imádkoztak, de járőrbe mégsem lehetett elküldeni őket, mert kivétel nélkül minden esetben megadták magukat...

A körülzárt vár természetesen el volt szakítva a világtól és hírek csak gyéren szivárogtak be. A nyomott hangulat, ami a várban általában a körülzárás alatt uralkodott, elsősorban arra vezethető vissza, hogy *posta nem jött be,* hozzátartozóikról az emberek nem tudtak semmit és a hadihelyzetről is csak

annyit, amennyit a várparancsnokság jónak látott közölni. A lengyel nyelven megjelenő, alaposan cenzúrázott Przemysli hetilapot, a Jislaw *Grodeczki* által szerkesztett és kiadott *Zemia Przemyskát* kevesen értették meg.

Sokat segített az a vállalkozás, amely *Molnár* Kálmán dr. főhadnagy szerkesztése mellett „*Tábori Újság*” néven magyar, *Hölser* Felix főhadnagy szerkesztése alatt „*Kriegsnachrichten*” címmel német újságot bocsátott naponta ki és „*Vjedomosci*” néven a német lapnak lengyel nyelven való fordítását.

A *Tábori Újság*-nak nagy előnyt jelentett, hogy a szerkesztő és censor igen közel állottak egymáshoz és így a lap fennakadás nélkül *idejében* megjelenhetett. Sokkal nehezebb helyzete volt a

Kriegsnachrichten szerkesztőjének, *Hölser* főhadnagynak. dr. *Molnár* főhadnagy

A német lap cenzúrázását ugyanis a várparancsnok saját magának tartotta fenn. Naponta maga nézte át a német lap kefelevonatát. Így érthető, hogy sokszor a lap csak később jelenhetett meg, mert a várparancsnok valami más fontosabb ügygel volt elfoglalva s *nem ért rá a lapot cenzúrázni*. A *Tábori Újság* igen gyakran már az utcán volt, a *Kriegsnachrichten* pedig csak órákkal később jöhetett ki. Az első szám 1914 október 4-én jelent meg. Szerkesztőségül *a vasúti pályaudvart*, kiadóhivatalul az egyik Przemysli nyomdát, a *Knoller és fiát* jelölte meg. Kiadóként *Rosenfeld M. G.* szerepelt. Megjelenési példányszám: 600.

Csakhamar köztudomású lett, hogy dr. *Molnár* Kálmán egri jogakadémiai tanár, tartalékos főhadnagy a tulajdonképpeni szerkesztő, míg rövidesen lelkes támogatója lett a lapnak dr. *Geöcze* Bertalan, vezérkarhoz szolgálattételre beosztott főhadnagy. *Geöczét katonai cenzorként* a vár parancsnoksága állí-

Geöcze vk. százados

totta ugyan a lap élére, ő azonban – és ez érdekes momentum ennek a hadiujtságnak, – *a cenzor tisztje mellett rendkívül sokat írt is a lapba.*

A lap naponta megjelent, amint jelezték rajta: „*a császári és királyi várparancsnokság jóváhagyásával*”. Az első szám a várvédőkhöz intéz felszólítást, majd hadihireket közöl, azokat, amelyeket a vár drótnélküli táviróállomása vett fel Krakkóból és a főhadiszállásról. Jellemzi a helyzetet, hogy az első számban egy magyar nyomdászt keresnek, s rövidesen hármat is találnak, még pedig *Szőke Sándor, Gyapjas János és Ábrahám Imre* nyomdász-katonák személyében. A kétoldalas lap 2-ik oldalán szüzi fehéren, – *nyomás nélkül* – jelent meg. Csakhamar azonban erőteljesen fejlődik, s későbbi számaiban egymástután látnak napvilágot háborús költemények. Sorra támadnak költők a várban, akik mind *érik magukban az isteni szikrát.* Egyszerű honvédek, önkéntesek, de leginkább *számvivő altisztek* – legtöbbet érték rá - verselnek. Nagyrészt olyanok, akiknek polgári foglalkozásuk: a tanítás.

Egypár nevet feljegyeztünk e háborús költők közül az utókor számára. így:

Horkay Béla 1 é. ö., *Szabó Mihály* pölöskefalvi állami tanító (31. h. népf. gy. e.), *Nagy Antal* 5. h. gy. e. honvéd, *Mészáros Csendes Mihály* 5. h. gy. e. őrmester, *Boldizsár Albert* fegyvermester, *Szabó Albert* udvardi igazgató-tanító, *Radó Simon* örvezető, *Bernát Miklós* népfölkelő, *Poroszlai F. Dezső*, *Lánczy Imre* 10. népf. hadnagy, *Pattinger Ferenc* élelmezési hadnagy, *Kádár Lajos* szakaszvezető, *Czenczik László*, *Hölzer István* számvivő-altiszt, *Kobulinszky Miklós* népf. hadnagy, *Koller Béla* népfölkelő, *Makkai I. Sándor* őrmester, *Kacskovics T. Béla* vartüzérhadnagy, *Medgyessy Kodi*, *Demeter Konrád*, *Flór Sándor* szakaszvezető, *Szabadi Ferenc* honvédek, stt)...

A cenzor a csatában: a lapot betiltják.

Kiskunhalas népe Przemyslben. – Elméleti értekezés az izlamról. – Lapszerkesztés Przemyslben. – Lengyel mezőkön, tábortűz mellett.

Néhány hétig zavartalanul jelent meg a *Tábori Újság*, amikor elérte az újságok réme: a *betiltás*. A november 1-i 24. számnak terjesztését kinyomtatás után ugyanis a cenzor nem engedélyezte ...

Geöcze Bertalan, a lap állandó cenzora, ez időben a 23-as hadosztállyal, mint a 46. gyalogdandár vezérkarához beosztott tiszt, a *Magierán harcolt* és az őt helyettesítő főhadnagy tiltotta meg a terjesztést.

A lapban nem tetszett a vezércikk. Címe: *Kiskunhalas*. Ebben elmondják, hogy a vár felszabadulása után 44 kiskunhalasi atyánkfia jött Przemysl állomására: *14 férfi és 30 asszony, anya és feleség*. Przemysl osztrák állomásparancsnoka nem akarta őket kiszállni sem hagyni, hanem azonnal egy másik, visszafelé menő vonatba való ültetésüket rendelte el...

A csapat meghökkenve állott, amikor a csendet egy idősebb asszony törte meg, aki így szólt: *ha menten megölnék, sem megyek addig vissza, amíg a fiaimat nem láttam*. A Stationskommandant nem értette a beszédet, de megértette a tekintetet, a hangot és az arckifejezést és azt is, hogy itt nem neki lesz igaza. *Végül is a várparancsnok engedélyezte a rokoni látogatást ...*

Geöcze Bertalan közbenjárására 2 napi szünetelés után újból megjelenik a „*Tábori Újság*”. Az új lapon már kiadváltozás állott elő és a nyomdász Knojler Hirsch szerepelt kiadóként, aki oly büszke

a nyomdájában előállított lap nagy sikerére, hogy azt kegyképpen kérte a maga számára. Természetesen a főszerkesztő maradt továbbra is dr. Molnár Kálmán főhadnagy, akinek *elvitathatatlanul óriási érdeme*, hogy a vár magyar védőseregébe a legnagyobb megpróbáltatások közepette is lelket öntött.

A betiltás utáni első szám egy borzasztóan unalmas vezércikket közöl Konstantinápolyról, mintegy jelképéül annak, hogy *a várbeli sajtó megszűnt önálló véleményt hangoztatni.*

A vár körülvételéről egyébként a főhadiszállás a következő hivatalos jelentést adta ki:

„A hadműveletek Galiciában tervszerűen és az ellenség zavaró befolyása nélkül alakulnak. Középgaliciának arra a területére, amelyet önként kiürítettünk, az oroszok nyomultak be. Przemysl újra körül van zárva” . . .

Ugyanakkor a „Tábori Újság”-ban – hála a cenzúrának – *az izlámról van egy komoly és értékes elméleti értekezés.*

A vezércikkeket szinte kivétel nélkül a lap szerkesztője, dr. Molnár Kálmán főhadnagy írta, aki a lap szerkesztési nehézségeit így mondja el:

«Kevés újságot szerkesztettek valaha nehezebb viszonyok között mint a «Tábori Újság»-ot. Ezt tulajdonképpen nem is szerkeszteni kellett, hanem megírni és pedig mellékfoglalkozásként az egyébkénti katonai munkakör ellátása mellett. Még a korrigálás és revidálás technikai munkáját is a szerkesztőnek kellett végeznie.

Forrásmunkák, könyvek, újságok egyáltalán nem állottak rendelkezésre, csak a szükséges rádiógrammok szolgáltattak igen-igen sovány támpontokat. A harctéri helyzet is éppen ebben az időben volt a legsivárabb és a végső győzelem reményének megalapozásához bizony nagyon távoli vonatkozásokban kellett anyagot keresni. És végül nem éppen utolsó nehézség: a felmerülő eseményeket – a hazafias érzés sugallta önmegtartóztatással – mindig a háborús célok látószögébe állítva kellett megvilágítani és az értékmérésnél is a civilizált világot fejtegetőre állító háborús rend idegenszerű mértékeit kellett alapul elfogadni.

No és a technikai nehézségek! A nyomda nem volt magyar szövegekre berendezve. Csak kevés latin betű állott rendelkezésre, ékezetes magánhangzók csaknem teljesen hiányoztak. Az első számokban szembeszökően jelentkeznek ezek a hiányok, később amennyire-annyira segítettünk magunkon azáltal, hogy lefaragtuk a francia magánhangzókról az accent

circonflexe második lábát vagy a közepét s ilyenformán csak nem elegendő ékezetes és kétpontos magánhangzót állítottunk elő. A címekhez használt nagyobb betűs magánhangzókra külön darabból illesztettük rá az ékezetet. Ahol viszont nem kellett ékezel, ott volt bőven. A lengyelek ékezetes è és s betűje, a ferde haránt vonallal átvágott l betű, a sok tompa ékezet éles ékezet helyett, mind igen szecessziósán tarkították a «Tábori Újság» szedését. A betűk szűkös mennyiségére való tekintettel a szedést sohasem lehetett félretenni. Ha a kiszedett szöveget újabb hírek beérkezése az aznapi számból kiszorította, a szedést szét kellett osztani új szedés számára s a következő napon újra kellett szedni az előző napon egyszer már kiszedett, de szét is osztott szöveget. Egy munkából három. Hogy a karácsonyi szám négy oldalának összeállítása milyen technikai munkával járt, azt részben a mindenünnen összeszedett különböző betűfajok tarkasága mutatja – és még így is az olvasóra kellett bízunk, hogy a nyomdában hiányzó ékezeteket gondolatban pótolja.»

A „Tábori Újság” azért mindinkább lapjelleget ölt, s november 12-i számában már megjelenik az első hirdetés, amely a „Royal-szállóból eltűnt tiszti koffert” kurrentál. Érdekes a hirdetés azért is, mert közli, hogy a koffer finom cigarettával és egyiptomi szivarral volt tele. Akkor még...

November végén már olyan nagy az érdeklődés a lap iránt, hogy *modern terjesztésére térnek át* és kis galíciai rikkancs-gyerekek szaladgálnak a város utcáin a lap magyar nevét kiabálva idegenszerű kijelentésükkel.

Az egy ideig szürke és eseménytelen lap hasábjait megélelnítik azután a tudakozódások, amelyek dróttalan táviró útján jutnak a várba. Szülők keresik fiaikat és az időközben a Royal-szállóba (II. emelet 36: Molnár dr. lakószobája) költözött szerkesztőség egymásután kapja a kérelmeket, hogy *felszólításokat tegyen közé a várban levő bajtársakhoz*. Az első ilyen randevúra szóló felhívás december 4-én jelent meg, s miután legjobban jellemzi a helyzetet, közöljük:

„Urbanek hadnagyot értesítem, hogy a Werk 1/1. és a Lízicka közötti lövészárokban mindenkor megtalálható vagyok: Lupkowitz.”

A „Tábori Újság” egyik legnagyobb érdeme, hogy alkalmat adott Gyóni Géza felfedezésére. Gyóni már a háború előtt szűkebb körben ismert volt költe-

menyeiről. Akkor még *Achim* Géza név alatt dolgozott a soproni és egyéb vidéki újságok részére. A háborúban mint pionír került a mozgósításkor azonnal Przemyslbe, ahol a várat körülvevő erődöket összekötő körvasúton teljesített szolgálatot. Ez a szolgálat egyike volt a veszélyesebbeknek, miután ez a körvasút ellenséges ágyútűz alatt állott. *Gyóni* Géza öccse: *Achim* Mihály honvédfőhadnagy, a lembergi ütközet után ugyancsak Przemyslbe került. A két testvér azonban nem is tudott arról, hogy ugyanabban a várban vannak. *Gyóni* Géza csak a barátaitól *hazulról* kapott levelekből értesült arról, hogy fivére is Przemyslben van és csak hosszas keresés után sikerült öccsét megtalálnia. Ez 1914 októberében történt és a két fivér ettől kezdve együttmaradt mindvégig, a hadifogságban bekövetkezett tragikus halálukig ...

Gyóni Géza osztrák ezredben teljesített szolgálatot, ahol senki sem méltányolta költői tehetségét. Amikor azonban összekerült Pikulicen Öccsével, annak tisztársai felismerték benne a kivételes költői tehetséget és a honvédtisztek szereztek engedélyt *Gyóni* Géza verskötetének kiadására. A legnagyobb szenzáció volt Przemyslben, amikor 1914 karácsonyán a verskötet „*Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*” címmel a „*Tábori Újság*” kiadásában 10.000 példányban megjelent. A kötet ára 1 korona volt és a bajtársak a legrövidebb időn belül megvásárolták valamennyi példányát. *Gyóni* Géza jó szívére jellemző, hogy a *verskötetből befolyt első jövedelem felét, 5000 koronát a Przemysli harcok során elesettek özvegyei és árvái javára ajánlotta fel, holott magának sem volt pénze és alig szolgáltatta be a tekintélyes összeget a katonai parancsnokságnak, a következő percben már öccsétől kért néhány fülért cigarettára . . .*

Később *Gyóni* Gézát a pioniroktól áthelyezték a honvédséghez és ettől kezdve többször résztvett azokban a kitörésekben, amelyeknek a Przemysli vár anyyi hőse esett áldozatul.

menyeiről. Akkor még *Achim* Géza név alatt dolgozott a soproni és egyéb vidéki újságok részére. A háborúban mint pionír került a mozgósításkor azonnal Przemyslbe, ahol a várat körülvevő erődöket összekötő körvasúton teljesített szolgálatot. Ez a szolgálat egyike volt a veszélyesebbeknek, miután ez a körvasút ellenséges ágyútűz alatt állott. *Gyóni* Géza öccse: *Achim* Mihály honvédfőhadnagy, a lembergi ütközet után ugyancsak Przemyslbe került. A két testvér azonban nem is tudott arról, hogy ugyanabban a várban vannak. *Gyóni* Géza csak a barátaitól *hazulról* kapott levelekből értesült arról, hogy fivére is Przemyslben van és csak hosszas keresés után sikerült öccsét megtalálnia. Ez 1914 októberében történt és a két fivér ettől kezdve együttmaradt mindvégig, a hadifogságban bekövetkezett tragikus halálukig ...

Gyóni Géza osztrák ezredben teljesített szolgálatot, ahol senki sem méltányolta költői tehetségét. Amikor azonban összekerült Pikulicen Öccsével, annak tisztársai felismerték benne a kivételes költői tehetséget és a honvédtisztek szereztek engedélyt *Gyóni* Géza verskötetének kiadására. A legnagyobb szenzáció volt Przemyslben, amikor 1914 karácsonyán a verskötet „*Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*” címmel a „*Tábori Újság*” kiadásában 10.000 példányban megjelent. A kötet ára 1 korona volt és a bajtársak a legrövidebb időn belül megvásárolták valamennyi példányát. *Gyóni* Géza jó szívére jellemző, hogy a *verskötetből befolyt első jövedelem felét, 5000 koronát a Przemysli harcok során elesettek özvegyei és árvái javára ajánlotta fel, holott magának sem volt pénze és alig szolgáltatotta be a tekintélyes összeget a katonai parancsnokságnak, a következő percben már öccsétől kért néhány fülért cigarettára . . .*

Később *Gyóni* Gézát a pioniroktól áthelyezték a honvédséghez és ettől kezdve többször résztvett azokban a kitörésekben, amelyeknek a Przemysli vár anyyi hőse esett áldozatul.

Przemyśl harca a magyar földért

Párizs és Przemyśl – A várparancsnok jelentése a vár állapotáról. – Furcsa harc a kitörés. – «Przemyśltől függ a magyar haza sorsa.»

A San-menti csata Przemyśl élelmiszerkészletének egy havi részét vette el. A hadsereg visszavonulása után megkezdődött a második körülzárás, amely 138 napig, tehát 3 nappal tovább tartott, mint Paris városának körülzárása 1870/71-ben.

Háromszáz év óta csak egyetlen egy esetben fordult elő, hogy nagyobb ostromló hadsereget alkalmaztak, mint Przemyślnél. Paris ostrománál 230.000 főnyi német hadsereg volt.

A várat ezúttal a 11-ik orosz hadsereg vette ceruzozás alá. Parancsnoka – Rudnikiban Mosciskától északra székel – Seliwanow tábornok, vezérkari főnöke Weil tábornok volt. A körülzárás ezúttal lovas-hadosztályok segítségével igen gyors tempóban történt, de az oroszok nem jöttek olyan közel a várhoz, mint az első ostrom alkalmával. *Későbbre halasztották nyilván az erőszakos támadást.* Mindamellet a körülzárás csak látszólag hagyta passzivitásban Przemyśl katonaságát, mert a vár őrsége ezúttal is megfelelt főfeladatának: *minél több ellenséges erőt kössön le*, vonjon magára és tartson vissza attól, hogy a Kárpátokban harcoló seregeink ellen támadjanak.

Kiismernek Hermann gyalogsági tábornok, a város parancsnoka a körülzárás pillanatában Przemyśl váráról a következő jellemzést adja:

„A vár első ostroma szerencsésen lezárult s az eredmény, hogy a vár lámadó magatartása folytán az ellenséget nemcsak

8. A villamos művek táplálására még 9 tartály petróteum Szükséges.

9. Benzin elég van.

10. Gyufa, szappan, teakészlet kevés. Sürgősen pótlendő.

Feladat: Az ellenséges erőt a vár előtt lekötni, az előnyomuló oroszokat zavarni, a védelmet tevékeny szellemben vezetni.

Újból szükségessé vált különböző előtér-állások berendezése. Az erődvonal előtt körülbelül 3 kilométer távolságban a Na-Gorach magaslatiőtól kezdve a Zlota-Gorach-ig kiterjedően jobbról balra kiépítették az első ostrom alatt nagyszerűen bevált déli előtér-állásokhoz hasonlóan támpontokkal és védelmi állásokkal az új védővonalat. Ezáltal az ellenségnek kiterjedtebb körülfáró állást kellett elfoglalnia, sok erővel. Az előterek védelmi állásaiba telepített tüzérsséggel meg lehetett hosszabbítani ágyúink hatásvonalát és így a védelem tevékenyebben volt vezethető...»

Ezt a célt a *kitörések* is szolgálták, amelyeket legnagyobb részt a 23-ik honvédhadosztály és hozzá csatlakozóan a várba kiegészítésképpen beküldött 85-ik Landwehr gyalogdandár hajtottak végre.

Sajnos, az osztrák gyalogdandár csapatai nagyjából rutének voltak és így rövidesen kitűnt hasznavehetelenségük.

Az első novemberi napokban csak kisebb vállalkozások voltak, amelyeknek főcélja volt a kívül maradt élelmiszerkészleteket, a visszavonuló hadsereg által elhagyott barakokat és kórházakat behozni a váróvbe. Azonban az oroszok megelőztek bennünket, mert tábori kórházainkat, kolera-barakjainkat a sebültekkel és a betegekkel együtt elszállították.

November 11, 14 és 16, valamint 20-a azonban már komolyabb munkában találja a várőrséget. *Megkezdődtek a kirohanások, amelyek december végén kulminálnak, amikor a várőrség áttöri az oroszok zárógyűrűjét.*

A *kitörések* rendszerint akkor történtek, amikor mi megfigyelők észrevettük és jelentettük az orosz 11. hadsereg egyes részeinek a Kárpátokba való eltolási kísérleteit. Ilyenkor akcióba léptek *Tamásy* honvédjai és néha *Komma* generális Landwehr-brigádja. A *kitörő*csapattal ment mindannyiszor *Thaisz* alezredes honvédtüzérezrede s a mozgó vártartalék – *haubit*-zai. A *kitörések* tekintélyes része azon a területen folyt le, amelynek megfigyelése a mi feladatunk volt.

A VIII-ik védőkerület előtt Helicha és Pod-Mazil-rami előtérállásokból kiindulólág Olszany-Bircza irányban a hegyeket, dombokat vérrel öntözték meg a 23-ik honvédhadosztály honvédje). Nincs e területnek egyetlen pontja sem, amelyhez ne fűződne valami feljegyzésreméltó cselekedet.

A kitörések egész furcsa harcászati modort kívántak meg és bizony nem tartoztak a könnyű feladatok közé. A csapatok a városból indultak és mielőtt a tulajdonképpeni harc színhelyére értek, éj féltői-hajnalig 15-20 kilométert már meneteltek. Amellett csak frontálisan lehetett támadni, mert a körülzáró hadseregnek természetesen nem voltak szárnyai, amelyeket meg lehetett volna kerülni, viszont a kitörő csapatokat a körülzáró ellenség könnyen megkerülhette, mert szárnyain, jobb- és baloldalon *fedetlen* volt.

November 20-án már a vár későbbi legfontosabb kitörési vonalán is megindult *Tamásy* altábornagy vezetése alatt a honvédhadosztály. A kitörő csoportokat *Létmj* ezredes, *Molnár* alezredes és *Komma* tábornok vezették. Hozzájuk csatlakozott *Schöpflin* alezredes 3. honvéd menetezrede. A nagy harc a Kopystankáért és Kijow magaslatért folyt. *Pod M azurámiról és Helicháról a várbeli tüzéruitegek az ellenségnek nagy veszteséget okoztak.*

Borús, ködös, hideg nap volt, *az első hó esett 1914-ben.* A kitörés nem végződött túlságos sikerrel, mert a kitörő csapatok még nem értették az ide szűkös harcmodort, elszakadtak egymástól. Sikerült azonban Szybenicát elfoglalni, de Lysagóránál nem értünk el eredményt...

Egy néhány foglyot behoztak a várba. Ezek kihallgatása érdekes eredményt adott. Kitűnt, hogy elkéstünk: *a 12. orosz sorhadosztályt tényleg a 81-ik tartalékhadosztály váltotta fel, vagyis az oroszok a Kárpátokba küldtek csapatokat. ..*

November 29-én orosz repülő bombát dob a pikulicei kaszárnyára. Itt és egy téglagyár fűtetlen helyiségeiben, valamint két eldugott kocsmahelyiségben vannak elszállásolva a *16-os népfelkelő magyarok.* A

bomba három embert megsebesít, a raktárak ablakai porrá zúzódnak, üvegszilánkok tönkreteszik a rizskásás zsákokat és a nyitott zsíros tartályokat. Körülbelül hat zsák élelmiszer ment itt tönkre, amit az üvegszilánkok miatt nem mernek kiosztani.

November 30-án még egy kisebb kitörést rendeznek, amelyet ezúttal *Komma* tábornok vezetett. A kitörésben résztvett a 8-as honvédgyalozegred, amelynek feladata volt *Trójczyce* elfoglalása. *Salac* őrnagy zászlóalja *Kosienice*-nél kivetette az oroszokat az állásukból, de több eredményt nem tudott elérni, mert vissza kellett vonulniok. Mindenesetre az oroszok is megálltak előnyomulásukban és tovább nem veszélyeztették előtéri állásainkat.

A novemberi kitörések inkább helyi jelentőségűek voltak és *a vár saját céljait szolgálták*, vagyis zavarták az ostromló oroszok berendezkedését és megakadályozták előtér állásaink elfoglalását. Ezenkívül az egyes védőkerületek parancsnokai, különösen *Nónay* Dezső ezredes az V. védőkerületben, *Seide* Arthur tábornok a VIII.-ban és *Weitzendorfer* tábornok a III. védőkerületben az oroszok nyugtalanítására állandóan kisebb kitörési akciókat rendeztek.

Przemysl várának vezetősége a szomorú november elmúltával igyekszik hasznosítani a tábori hadsereg szempontjából is a várban lekötött hatalmas erőket. Mindent megtesznek, hogy akciókkal összhangba jussanak a hadseregfőparancsnokság tevékenységével. Przemysl várának titkai közé tartozik az is, hogy ez az igen fontos összeműködés létre nem jött nem rajtunk múlt. *A hadseregfőparancsnokság sehogy sem igyekezett a vár vezetőségét tájékoztatni terveiről és elgondolásairól.* Ennek megvolt az igen furcsa oka: bizonyos fokú bizalmatlanság a technika akkor még nem olyan tökélyen álló vívmányával – a rádióval, jobban mondva a szikratávíróval szemben.

Przemysl vára azonban – *s ez egyik főérdeme* – nem egyéni dicsőségre törekedett, hanem saját csapatai harcászásának feláldozásával, minden erejével azon volt, hogy *az orosz csapatok elvonulását a Kárpátok felé megakadályozza* és ezzel hathatósan

támogassa a magyar határ mentén nehéz harcokat vívó tábori hadseregünket.

A december havi kitörések tehát mindig akkor történtek, amikor a Kárpátok mentén valami akció készült, vagy ha ezzel egyidejűen az orosz ostromló sereg csapatokat kezdett leküldeni harcoló ármádiája erősítésére. Przemysl várának sokat szenvedett védőrsége, főtartaléka ilyenkor mindig otthagya a biztonságot nyújtó várat, kitört a betonerődök mögül, ki a nyílt terepre: harcolni, zavart idézni elő a körülzáró seregben, megakadályozni az erősítés elküldését, sőt – nem egy esetben – újabb, friss erők felvonulását a Kárpátokból a vár alá kierőszakolni...

Przemysl várának magyar őrsége át volt hatva attól a tudattól, hogy nem utolsó sorban *az ő helytállásuktól függ a magyar haza sorsa*. Azt gondoltuk, hogy tőlünk függ, nekünk köszönhető, ha Magyarország megmenekül az orosz invázió borzalmaitól, mert nemcsak hatalmas orosz erőket kötünk le, de zavarjuk felvonulásukat, utánpótlásukat, nagy kerülményekre kényszerítjük őket s bizonytalanná tesszük hadtápterületüket.

Valahogy így gondolkodhattak a hadseregfőparancsnokságnál is Przemysl várának jelentősége felől. Legalább erre vallanak azok a harcok, amelyek decembertől márciusig teljes erővel folytak a Kárpátokban *soie tízezer ember feláldozásával*. Przemysl felszabadítása volt a hangoztatott célja ennek a téli erőltetett támadássorozatunknak. Mint utóbb kimutatták: *hadászatiilag ez nem volt indokolt és helytálló*. Tudósok, katonai szakírók állítják, hogy az osztrák-magyar hadsereg ezzel az erőltetett téli, kárpátokbeli, Przemyslért folytatott hősiess támadásaival *saját harc-képességét tette tönkre*. Lehetséges. Egy tény: Przemysl és az érte folyó harc megakadályozta az orosz mammut-seregnek a Felvidékre való mélyebb behatolását, kiverte onnan őket, – *megőrizte Magyarországot az orosz rablóhadjárat fenyegető borzalmaitól*.

Én ebben látom Przemysl várának legnagyobb érdemét. . .

Bombázzuk a Szybenicát.

Nagy mozgás Rybotyczénél. – Hajnali riadó a városban. – A hangulatcsináló honvédek. – Veszélyes órák. – Olszány községe eltűnik a föld színéről. – Saját tüzéség hátulról. – A 30.5 cm-es mozsarak munkába fognak. – Vissza a várba.

December elején már a legélénkebb kapcsolatban álltam *Einbeck* Károly vezérkari századossal, *Seide* Rezső tábornok, VIII. védelmi körletparancsnok vezérkari tisztjével, de *már közvetlen vonalam is volt be a vár parancsnokságra, Hubert Ottokárhoz, a vár vezérkari főnökéhez.* Fontos hely volt ez az „Artillerie-Beobachtungsstand Nr. 29.” *Csak innen látszottak az orosz megkerülő felvonulási vonalak a Kárpátok irányába . . .*

December 7. Jelentem:

Rybotycze körül napok óta nagy mozgás. Hadosztályok felvonulása a Kárpátok irányába ...

Ugyanekkor *Boroevics* 3. hadserege, amely a várral a legélénkebb rádiókapcsolatot tartotta fenn. szikratáviratozza.

„A 3. hadsereg támadásba megy át Bártfa irányában. Kérjük az ellenséges erők esetleges elmozdulását, elvonását megakadályozni. Kitérésel.”

Közlök velem ezt a parancsot:

„Szigorúan megfigyelendők az összes utak Szónok irányában ...”

S jelentem:

„Két napja szakadatlanul ellenséges oszlopok menetelnek...”

A kémek közlik:

„A 81. tartalék-divíziót tolják el az oroszok Szánok irányába... **

A parancs:

„December 9-én hajnalban kitörés a Pod Mazurámin és Helichán át Olszány-Bircza irányában...”

Hajnali indulás a Helicháról és a Pod-Mazuráminál. Három óra kemény mars, amíg felérnek hozzánk az erődvonalba. Már fáradtak, de csak most kezdődik a tánc. *Tamásy* altábornagy vezeti a kitörést és állást foglal a Pod Mazurámin. Kirohan elsősorban *Létay* Gyula ezredes vezetése alatt a 46 gyalogdandár honvédsége, tehát a 7. és 8. ezred. Azután *Komma* György vezérőrnagy osztrák 85. Landwehr-dandárának a fele. Huszárok, tüzérek, a VIII. védőkerület előtérállásaiban tartózkodó *Szathmáry* ezredes gyulai 2. honvédezrede s *Schöpflin* alezredes 3. honvédezrede. És minden mobil tüzére a várnak ...

Hajnali indulás a Helicháról és a Pod Mazuráminról. Védőkerületünk parancsnoka, *Seide* tábornok vezényli a jobboldalon a Létay-brigádót és a Schöpflincsoportot, amelyek Paportenka és Cisowa között támadnak. *Szathmáry* ezredes csapataival önállóan a közepén mint összekötő csoport támad *Cisowa*, *Na-Gorach*, *Rokszycen keresztül*. Nehéz feladat jut *Komma* vezérőrnagy csapatainak: *Jent* ezredes 19. Landwehrezredének és a hozzá „hangulatsinálásra” besztott 2. honvéd gyalogezredbeli zászlóaljnak, amelyeknek *előttünk* kell a balszárnyon Szybenica, Koniusza és Kopysnora támadni.

Közvetlen feladatunk volt Kommaékat az elinduláskor tűzünkkel erélyesen támogatni és a balszárny biztosítására kiküldött Divéky-csoport előnyomulását Witoszyncze, Kniazsyce és Fredropol irányában elősegíteni.

A jobbszárny biztosítására a szokatlanul bátor és harcszomjas *Kralicek* ezredes vonul ki a 33. Land-

sturm, a 35. Landwehrezreddekkel és *Gullay* százados 3. honvéd menetrezdedének első zászlóaljával.

A váröv ütegei egyébként körben mindenütt megszólaltak és az októberi nehéz időkre emlékeztető harci tűz kezdődött.

És most röviden a december 9. események, mielőtt élményeinkre kerül a sor:

Estig a *Létay-csoport*, amelyben különösen a 7. ezred, s ott is *Kasza* százados I. zászlóalja játszott fontos szerepet, valamint a 8. ezred *Brandstedter* félzászlóalja kiverte az ellenséget állásaiból. A Schöpflin-csoport azonban a terepnehézségek folytán igen elmaradt s így a nagyszerűen harcoló *gyulai* honvédek – *Szathmáry* ezredes 2. honvédezrede -, amely Brylincén is túljutott, izolálva maradt, s a híres *Struczynával* szemben beásta magát...

A délután folyamán azután a később is oly sok bajt okozó 428-as magassági pontnál kitűnően beásott, sokszoros srappellernyőekkel ellátott orosz támpont került a 7. honvédezred, a verseciek útjába. Előtte mindenütt elsöpörték az oroszokat s megint csak oly elánnal törtek előre, hogy összeköttetéseik jobbról-balról megszakadtak. *Veszélyes órák teltek el...*

Az oroszok azonban nem mozdultak ki megerősített támpontjukból, nem tudták tehát kiaknázni ezt a kedvező helyzetüket s így a honvédek a közben megásott lövészárkaikban maradhattak a tizedikére forduló éjjelen. *Szemben a mélyen beásott ellenséggel.*

Mi főképpen a Komma-csoport előnyomulását kísértük figyelemmel. Az előttünk fenyegetően tornyosuló, örökzöld fenyőkkel borított *Szybenica* ellen indultak. A 495 méter magasságból ijesztően integetett felénk a jól megépített ellenséges támpont. Már előtérállásai, a 427-es és a 386-os magaslatok rettenően nehéz munkát adtak és megtámadásuk, illetőleg elfoglalásuk nagy veszteségeket is okoztak. Éppen úgy igen nehezen jutottak előre *Divéky* 16. népfőlközelembeli magyarjai, akiket az oly sokat lőtt 431-es magaslatról fogadtak pusztító tűzzel az oroszok s 4 halott, 22 sebesült az ára az előnyomulásnak.

Csak napokkal később tudtuk meg, hogy a ki-

tőrő csoport jobbszárnyának biztosítására kiküldött Kralicek-csoportot milyen súlyos baj érte. *Kralicek*, a bátor ezredes rohamra vitte embereit a Kijow domináló magaslata ellen. Egy ellenséges lövedék rohamközben súlyosan találja, *összeesik*. Hátraviszik és a vezető nélkül maradt csapatban súlyos zűrzavar támad. Az oroszok is kitörnek. *Gullay* százados visszaveri őket, de kénytelen ingadozó csapatait visszavonni.

Az első napon tehát éppen, hogy az orosz körülrő csapatok előtérállásait foglalták el csapataink. *Olszány községből kiverték az ellenséget*. A toronyból – szokott módszer – gépfegyverrel tüzelnek s a magasból hulló éles lövedékek ugyancsak sok zavart okoznak. Végre is *srapnellel sikerül felgyújtani a falut*, szétlőni a tornyot, ahonnan hanyat-homlok menekülnek az oroszok. A faluból egy ház sem maradt épen. *Olszány községe eltűnt, csak a térképről található meg...*

De nem sikerül oda betörni. Ez a tény már előre vetette a második nap várható képét. Az oroszoknak volt idejük felkészülni, csapatokat hozni főállásaik védelmére. Kitörés csak meglepetésszerűen járhat eredménnyel...

A második nap legélesebb harca a hírhedt 428-as magaslatért folyt, amelyen 4 gépfegyverrel 2 ellenséges zászlóalj feküdt beásva. Itt akadt meg az előnyomulás. *Schöpflin* csoportja ugyan a jobbszárnyon megerősítve a 7. ezredbeli híres *Leidenberger-zászlóaljjal*, Magiéra hőseivel bevette a megerősített 353. magaslatot s a 423-as Namulowát és már a *Paportenkát* fenyegette. A balszárnyon pedig *Szathmáry* emberei véghezvitték a legendás feladatot, feltörték a kemény diót, délután 3 órakor bevették a Struczyna 485 méter magas támpontját.

Komma azonban szintén megakadt a Szybenica előtt és Létay dandárja – mint mondtuk – a közepe, a Cisowa előtti 428-nál. Itt minden kísérlet *frontális* támadásra megtörött a védő oroszok hősi ellenállásán és – *jobb helyzetén* . . . Délelőtt ugyan már próbálkoztak a támpont megkerülésével. *Laczko-vics* hadnagy századának előrecsúszó harcosait azon-

ban a legkisebb célpont nyújtásánál *egyenkint* lőtték le az orosz céllövészek.

A drága idő múlt. December volt, már *szürkült* . . . Olszányból tehát irtózatos tüzet zúdítottunk a 428-ra. *Végre!* Szabad szemmel láthatóan eredményes a tűz! *Srapnellernyők repülnek a levegőbe.* Fedetlenül maradnak a védő oroszok. Ezt a kitűnő alkalmat használják fel Kasza és Leidenberger zászlóaljjak emberei. Kis csoportokban, rajonkint közelítik meg a támpontot. Alig vannak 150-200 lépésre. *Egyszerre...* A honvédek izgatottan kapják fel fejüket. Itt is, ott is jajgatás hangzik. Váratlan tüzérségi tűz . . . *Hátulról* . . . Pánik ... Visszavonulás ... *Saját tüzérség lőtte az előnyomulókat...* A roham ereje megtörött. . . Hiába minden... Az Összezavarodott csapatokat ugyan igyekeznek még egyszer előreinni... *Már késő* ... Az oroszok újra összeszedték magukat. . .

Komma tábornok csoportja ott tétovázott a szörnyű magas *Szybenica* előtt... A csapathoz beosztott 2. honvédgyalozezred első zászlóalja támad az oroszok által támpontszerűen megerősített szybenicai magaslat ellen. Géppuskásainkat az oroszok igen erősen lövik, már 3 kezelő megsebesült, mire *Katona* Imre őrzető ugrott a géppuskához. Egy golyó a páncél nyílását találja, ahol az alsó és felső pajzs összeér. Nem tud átjutni, de szétfröccsen és az *örvezető arcát a forró vasfolyadék több helyen összeégeti.* Vérző sebeit megtörölve, tovább is kitart és az ellentámadásra induló orosz rajvonalat visszaveri. S jött a rendelkezés:

„A 30 és felesek egyike megkísérli szétlőni a Szybenicát. Pontos megfigyelést kérünk. . .”

S egyszerre irtózatos dörrenés. Éles moraj . . . Zúg a levegő ... Házmagasságú tölcser . . . Jelentem: rövid . . .

Második lövés... Jelentem: *nem láttam a beesést.* Biztosan a hegy mögött...

Harmadik lövés:... Telefonálok: *balra, vigyázat, közeljutott a népfölkelőkhöz* ... Látni kellett volna szegény beregszászi és munkácsi magyarok érthető ijedségét.

Negyedik lövés... Jelentésem: *Jobbra mehetett, mert nem látni...*

Ötödik lövés... (Mindegyik sok tízezer békekoronába került): *Közel a tetőhöz . . .*

Hatodik lövés... *Túl a tetőn ...*

Végre! **A hetedik lövés** „*Teljes diadal...* Naplóból olvasom:

– „*Szemem már könnyezik a megerőltető figyelestől. Körülöttem bombák zuhanása. Saját ágyúink irtózatosszerű moraja. S a Szybenica zöld hegye mered élesen tizenötszörösen nagyító távcsővem objektívje elé. Balkezemben a telefont szorongatom. Kapcsolva van tábori telefonom az Optynnal, a híres Werk IV-gyel, ahol a 30 és feles parancsnoka osztogatja utasításait. Most megszólal: – Schuss abgeben...*

„*A vadász áll méla lesben*” ... *Búg a levegő ... S eau szerre ... óriási füst, homok-oszlop nyúlik föl az égig . . . Sziklák repülnek a levegőbe ... S mind ezeken felül egy egész faóriás. .. Mereven ... kinyújtva ... zölden ... Egy hatalmas szál fenyő ... A Szybenica tetején volt egy nagy tisztás... Egy „sártni” ... Még az első körülzárás után mi készítettük ... Célpontra jó volt... S most beütött oda a bomba . . . Telitalálat a Szybenica ormán ... S látjuk a nagy pusztulást... Embertestek repülnek a levegőbe ... Karok ... lábak ... fejek ... Hurrá ... Csak így tovább ...”*

A kis vártüzér naplója így lelkesedik . . . Eliszonyodva gondolok most már rá. *Akkor bizony nagy volt az öröm.* Izgatott hurrázás fogadta jelentésemet. S még újabb 3 bomba indult a Szybenicára . . .

A 428-as magaslatnál történt események azonban megállították az előnyomulást s a vár parancsnoka este 6 órára *általános visszavonulást* rendelt el a kitérő csapatok számára ...

A vérrel áztatott, nagynehezen elfoglalt orosz állásokat szép csendesen ki kellett üríteni. Lassan el-sompolyogni belőlük s menni vissza. Fájó szívvel, sajnó testtel. *Vissza a várba, vissza a nyomorúságba...*

Repülő érkezik a várba.

*Harc Przemysł újabb felszabadításáért. – A honvédek megindulnak. – kezdődik: a 428! – A roham.
– Ki-bejárnak a kémek. – Jönnek a szegedi honvédek. – Tabódy őrnagy nem támad.*

A kitörés egyébként nem érte célját el. Másnapra már jelentenem kellett a várparancsnokságnak és *Einbeck* századosnak, hogy az oroszok folytatják csapateltolásaikat, így úgy látszott, hogy a közel 800 halottat és sebesültet hiába áldoztuk fel, nem tudtuk megakadályozni a 428-as és a Szybenica előtti kése-delmeskedés miatt a 81. orosz tartalékdandárnak a Kárpátokba való eltolását.

Mégsem volt talán céltalan. Ez időben folyt a nagy limanovai ütközet és a 3. hadseregünknek is sikerült a Kárpátokból kiszorítani az oroszokat. Bizonyára volt nekünk is valami részünk e sikerben, mert rövidesen megérkezett a hadseregfőparancsnokságtól a következő távirat:

„A várőrség élénk tevékenységéről nagy megelégedéssel értesültem és úgy a várparancsnokságnak, mint a csoport parancsnokságoknak és csapatoknak különös elismerésemet nyilvánítom kifejtett tevékenységükért.” Frigyes főherceg, s. k. tábornagy.

Alig néhány nappal később, miután *Einbeck* százados ismét meggyőződött arról, hogy jelentéseim helytállóak és az oroszok továbbra is vonulnak el, *Seide* tábornok a mi védőkerületünk számára *önálló kitörést* rendezett. December 13-án délután indult meg gyalogságunk. Újból a régi irány: *Krzeczkowa*,

Brylince felé. Természetesen a gyenge erők inkább *demonstráció* célját szolgálták . . .

Aznap repülő érkezeit a várba! *Wagner* főhadnagy jött vissza. Boroevicshez küldték: informálódják végre a hadseregarancsnokságnál, hogy mi lesz? Jönnek, vagy nem jönnek?

S *Wagner* főhadnagy jelenti:

„Az osztrák-magyar hadsereg szeretné a limanovai győzelmet kihasználni és ennek elérése céljából újból elrendelték a Szurmay csoport támadását azzal, hogy megrendítik a Dunajec vonalat és a Sanon tutra nyomják vissza az oroszokat. Erről a szándékról értesítik általa Przemysł várát. Közlik, hogy Boroevics hadseregéből *Krautwald* altábornagy csoportja támadni fog és igyekszik Przemyslt felmenteni . . .”

És jönnek rövidesen a végzetes rádiógrammok is:

„Krautwald altábornagy csoportja van megbízva a vár felszabadításával... fontos feladat jut megint a várnak, a csoport szárnyait védeni. A Krautwald-csoport Sanok-Lisko ellen előnyomulásban van ... Sieniawa, Przemysł, Sambortól keletre az összes utakat felderíteni, az ellenséges csoportok elvonulását minden erővel megakadályozni...”

A hadseregarancsnokság sürgős utasításai kétségtelenül szükségessé tették, hogy a várórség az ediginél is nagyobbarányu kitérését hajtson végre.

Újból előttünk történik délkeleti irányban: a *Krautwald-csoport felé.*

A kitérő csapatok ugyanazok voltak, mint előzetesen, úgy a parancsnokok, mint a katonák teljesen ismerték a terepet és otthon érezték magukat rajta. A baj csak az volt, hogy tudtuk: *rohamokkal, száz és száz áldozat vérével veszik be a dombokat és hegyeket és néhány órai győzelmes birtoklás után újból kénytelenek lesznek az oroszoknak visszaadni. Azután néhány nap múlva előlről kezdődik a harc az időközben ismét megerősített orosz állások ellen s újból sok halottba fog kerülni a visszafoglalás . . .*

S mégis örömmel indultak a harcba a derék

honvédek. Kihirdették közöttük, hogy ezúttal más lesz a kitörés befejezése:

– *Nem megyünk vissza többé a várba! Áttörjük a tábori hadsereggel egyetértésben az oroszok ostromgyűrűjét! S megyünk előre! Haza! Szép Magyarországba!*

A régi recepttel kezdődött. Három órai nehéz mars. Indulás december 15-én a Pod-Mazurámiról és a Helicháról. Kemény téli hajnal. „*Krautwaldék már Sanoknál vannak*” – terjesztik a biztató hirt. „*Napi járásföldre ide*”. – *Hallani már ágyúzásukat* – vélik a jobb fantáziájú legények ...

Csak sokára derült ki, hogy a tábori hadsereg ekkor még nem is gondolt Przemysl ellen való egyenes előnyomulásra. Ezt csak következtette – *egész érthetően* – a várparancsnokság az eléje került különböző adatokból. Mindegy, akkor mindenki ebben bízott és *soha oly lelkes hangulatban nem indultak a csapatok, nehéz, golgotás újukra, mint a hideg, szeles decemberi hajnalon ...*

Megint az ismert három csoportban. Jobbról *Létay* dandárja és *Schöpflin* ezrede alkották a *Seide-csoportot*, középen *Szathmáry* ezredes embereivel, s a baloldalon *Komma* vezérőrnagy, ezúttal brigádjának másik felével, a *Reichelt* alezredes vezénylete alatt álló 35. Landwehr-gyalogezreddel és a 4. honvédmenetvezred II. zászlóaljával.

Készenlétben állottak – s ez jellemzi a legjobban a helyzetet, *Rhiemer* őrnagy huszárjai, köztük természetesen a két *Prónay* báró, *Zalán* Gyula országgyűlési képviselő is, – hogy az áttörés után ők haladjanak elől az oroszok – *üldözésében*.

A jobbszárnyat a régi módszer szerint *Kijow* elleni támadással ezúttal a még sebesülten fekvő *Kralicek* ezredes helyett *Pick* őrnagy csapatai fedezték. A balszárnyon pedig a megerősített *Divéky-csoport* látta el ez alkalommal is a bekerítés elleni védelem munkáját.

Általános irány: *Bircza felé áttörni a gyűrűt*. Legelőször is tehát el kell foglalni a *Paportenska-Kopystanka-Szybenica* hatalmas hegylánc vonalán

„megerősített és hónapok munkájával kiépített orosz védelmi vonalat. *Nem könnyű feladat ...*

Óvatosan fogtak hozzá. Irtózatossá vált az ágyútűzzel borítottunk el minden elérhető orosz állást. Sajnos, most látszott csak meg, milyen *elavult* volt a várüzérség felszerelése. «*Abesszíniai*» ágyúink nem sokat értek. Még talán a Pod Mazurámi és a Helicha előtérállásokba beállított 15 és 18 centiméteres ágyúink és haubitzaik tudtak valami eredményt felmutatni. Különösen sikeres volt a híres 428-as magaslatnak a bombázása.

Kísérjük figyelemmel a honvédség előnyomulását. Kezdte hajnali 5 órakor a szélső jobb oldalon *Schöpflin* alezredes zászlóaljával a Popielowa Gorán át Krzeckowára a Paportenka irányában.

Mellette fejlődött fel a Létay-csoportból a 7. ezred *Leidenberger* és *Kasza* zászlóalja a 428-as magaslat ellen és mellettük a 8. ezredből *Brandstetter* II. zászlóalja a Turkow völgyében Olszany ellen.

Szathmáry ezredessel az összeköttetést a 8. ezred I. zászlóalja tartotta fenn, mert ezek, tehát a gyulai 2. honvédezred II. és a 3. menetezred ugyancsak II. zászlóalja is megindult Rokszyce-Brylincen át. Az összeköttetést a baloldali Komma-csoporttal a gyulai ezred III. zászlóaljának kellett előnyomulás közben fenntartani.

Komma is megindult Kormanice 327-es ponton megerősített magaslata ellen . . .

Déltájban *Létay* csoportja került először komolyabb harcba az ellenséggel, amelyet a tüzérségünk által erősen lőtt *428-as* kotára vert vissza. Ha itt megakadunk, – mint egy héttel ezelőtt, – úgy az egész kitéréssel megint elkésünk. S ez végzetes lenne . . .

Nehéz volt a helyzet, mert a gyenge *Schöpflin*-csoport sehogy sem tudott a jobbszárnyon előre jutni, s csak amikor *Molnár* Elek alezredes a 8-asokból adott másfél zászlóalj segítséget, tudott felfejlődni, s a Namulova s az ezúttal különösen nagyon megszállott 353. magassági pont ellen támadni.

A 428! Rettentő kemény dió! A *Brandstetter*-zászlóalj délkeletre ettől ássa be magát. Éppen jó-

kor, mert megint ellenséges és saját tüzérségi tüzet kap hátába. *Leidenberger* és *Kasza* verseci zászlóaljai azonban lassan-lassan előreverekszik magukat. Több mint 11 ütegünk lövi ezt a pontot. Délután óta egyre érkezik *Molnár* alezredes parancsa, akit viszont *Létay* dandárnok, s ezt megint *Tamásy* szorít a kulcspont, a 428 elfoglalására:

„A legnyomatékosabban elrendelem a 428 haladéktalan elfoglalását. Tamásy üzeni, amelyik parancsnok nem megy előre, azt felmenti állásától. Én felhívlak mindent elkövetni, – áldozatok árán is – hogy a 428-as magassági pont mielőbb birtokunkba jusson. Előre !”

Ha nem olyan harcedzett és tapasztalt parancsnokok vannak, mint *Leidenberger* őrnagy és *Kasza* százados a két honvédzászlóalj élén: *véres kudarcba fullad a parancsnak megkísérlendő végrehajtása*. Vas idegzete van azonban a két katonának. *Leidenberger* őrnagy, a Magiéra hőse, csak lassú, óvatos előremenésre biztatja embereit. Lépésről-lépésre! S mikor már látja, hogy közeledik az idő: *erősítést kér*. A tartalékból megérkezik a 8. honvédezred 2. századának – fele. Ennyi az egész. Vezeti *Löwinger* Mihály tartalékos hadnagy. Alázatosan jelentkezik. *Fekve! A* fekve rendelkező *Leidenbergernél*. Kétszázötven lépésre vannak az oroszok. *Beásva ...*

Jönnek, csúszva, kúszva hátulról küldöncök: *„Előre, csak előre. Mindenáron előre”*. *Molnár* tombol! *Létay* dühös! *Tamásy* haragszik . . . Nagyítják rang szerint lefelé a küldöncök jelentéseiket... a parancsnokok kedélyállapotáról... Csak *Leidenberger* és *Kasza* nyugodtak. *Szerencsére ...*

Este 7 óra... Még 100 lépés van hátra... *Rajta! Rajta!* bömbölik hirtelen a trombiták... A két zászlóalj felugrik ... Neki a drótkadályoknak... S egyszerre irtózatos gépfegyverzápor... Nincs megállás ... De nem . . . nem lehet előre ... Meginog a támadás ... Vissza ... vissza ...

Jelentés hátra ... Nem megy ... Tamásyig ér a szomorú hír: *nem lehet...* S jön a beletörődő válasz: *hát akkor várjunk, pihenjenek ...*

Molnár alezredes adja is már ki a parancsot az éjjelezés előkészületeire, hova menjenek a csapatok vissza és egész éjjel lőjje a 428-at tüzérségünk, amikor hirtelen a távolból óriási tűzilárma, s ordítózás hangzik fel:

Rajta! Rajta! . . .

Egy fiatal hadnagy, *Magyary* Kálmán idegességében önálló rohamra indult a balszárnyon. Az oroszok figyelme arra fordul ... S ezt használják ki a többiek. Bátor elhatározással az *Almássy* főhadnagy és a *Kettenstock* főhadnagy századai is nekirohannak. Sikerül átvágni magukat a drótakadályon. Irtózatosszerű véres szuronyharc . . . *És este 9 órakor a miénk a rettenetes A28-as támpont. . .*

Hátul alig akarják elhinni. . . Már késő este azonban mindenki tudja a várban a nagy sikert. S a *Tábori Újság* rövidesen közli is *Kusmanek* hadparancsát, amelyben *a legmelegebb köszönetét fejezi ki a 7. honvédezrednek.*

A hetesek rohamához csatlakozott a *Brandstetter-zászlóalj* is, amely ugyancsak közreműködött délkelet felől az elfoglalásban, s a rövidesen, éjjel 2 órakor váratlanul rendezett orosz ellentámadás visszaverésében . . .

Itt éjjeleztek a csapatok . . .

Szathmáry ezredes jelentősebb harc nélkül *Brylincében* táborozott. *Komma* tábornok szárnyait védő 16. népfelkelőket ezalatt a délután folyamán viszont erőteljes ellenséges erők támadták meg a *Knyazice* feletti 386 magaslatról. Hiába igyekeztünk ágyúinkkal segíteni., Ekkor szólaltak meg először és körülbelül utoljára *általános derűltség mellett Schreher* Viktor tüzérfőhadnagynak a vonalba beállított 15 centiméteres mozsarai is. összesen 2.5-3 kilométerre (!) tudott lőni velük . . .

A népfelkelők csak visszafutottak, s a *Komma* csoport osztrákjai elég szívesen követték őket. *Komma* tehát kénytelen volt előtérállásunk, a *Macs-kowa Gora* védelme alá, néhány kilométerre a váróv-tól, a szabad szemmel is jól látható *Witoszync* melletti 420 pontra visszamenni...

Az éjjeli pihenés közben kimennek kémlelő

járóreink. *Polonyi* Mátyás, a lugosi ezred tizedese talán a legügyesebb közöttük. Már előző éjjel ő vette pontosan szemügyre a 428-at, most pedig a Kopys-tankát tekinti meg a legalaposabban . . . ördögös ügyességgel és hallatlan szerencsével . . .

Álruhás kémeink is ki-be járnak. Jelentik: *erősítéseket kérnek az oroszok, egyébként nagy az ije-delem közöttük, erős a kapkodás.* Hoznak bizonyítékul, hogy künn jártak mindenféle orosz felszerelési tárgyakat. . .

A csapatok pihennek. Alig 100 lépésnyire az ellenség előtt. Ahogy már ilyenkor pihenni lehet. *Aludni közben a puskával, félszemmell az ellenség-en . . .* Annál éberebb a vezetőség. Élénk tanácskozás: mi legyen holnap. A 428 elfoglalása erős csapás az ellenségre. *De mennyi ilyen támpont van még hátra.* Schöpflin alezredes nem jut előre. Most megint itt a jobbszárnyon és Kommunái a balszárnyon van a baj. . .

Namulowa, Paportenka, Kopystanka a második nap programja. De hogyan? A Namulowa-353 vonal tulerős a Schöpflin-csoportnak. Kivonják tehát az addig az V. védőkerület főőrsége gyanánt szolgáló, *Nónay* Dezső ezredes parancsnoksága alatt álló, szegedi 5. honvédezredet a helyéről. Bár már a kitörés délelőttjén kapta meg a parancsot az elindulásra, majd 24 kilométeres gyalogutat kellett erőltetett menetben megtenniök, amíg a harcteret, illetőleg a Popielowa Gorán álló Seide Rezső csoportparancsnokot elérték.

Este 8 óra volt. Az 5. gyalogezred nevében jelentkezik *Nónay* ezredes és közli:

„Tábornok úr jelentem, megérkeztünk. Embe-reim holtfáradtak . . .”

Hiába minden. Tamásy aggódik:

„A Létay-csoport jobbról a levegőben lóg. Nem tehet támadni holnap, s a 428-at bekerítés veszélye fenyegeti, ha a Schöpflin-csoport haladéktalanul legalább a 353-as támpontot be nem veszi

Nónay átadja ezredének parancsnokságát a rangban következő *Tabódy* Zsolt őrnagynak, ő maga át-

veszi az 5. ezred és a Schöpflin-féle csapatokból alakított csoport vezetését és elrendeli:

„Schöpflin alezredes a hozzá már előbb beosztott 8. ezredbeli Waldberg-féle III. zászlóaljjal a jobbszárnyon támadásba megy a 423 méteres Namulowa magaslat ellen.

Tabódy őrnagy pedig a főerővel, tehát az 5. ezred Hódy százados által vezetett I. zászlóaljával, a Berdenich őrnagy vezette II. zászlóaljjal és a volt Schöpflin-féle 3. honvédezredbeli Lázár százados vezette III. zászlóaljjal a 353 ellen rohamra, s elfoglalása után a Paportenka ellen rohamra . . .”

És Tabódy Krzeckowán át nekiindul . . .

Az intézkedés folytán a teljes II. zászlóalj este 10 órakor a Krzeckowa község keleti kijáratához ért. Lázár százados itt jelenti, hogy a 353 az ellenségtől alaposan meg van szállva és ő a délután folyamán az ellenséggel harcban állott.

Tekintettel arra, hogy koromsötét és tájékozódni lehetetlen, az alárendelt parancsnokoknak sem az ellenséges állásokról, sem saját helyzetünkről nem lehetett tájékozódást nyújtani. Még körülbelül sem. Nem tudtuk merre is van a Paportenka, tehát nem lehetett megmutatni az előnyomulás irányát sem. Tabódy ezért, – a parancs ellenére, – *az azonnali támadást nem hajtja végre*, annál kevésbé, mert a nehéz terepen lehetetlen a csapatokat kézben tartani.

Elrendeli, hogy a Lázár zászlóaljtól vett kalauzok segítségével, – akik elég jól tájékozottak voltak, – a szegedi honvédek I. zászlóalja Krzeckowa nyugati kijáratánál csatlakozzék a Lázár zászlóalj jobbszárnyához, a II-ik zászlóalj pedig délre foglaljon állást. Ily módon a zászlóaljak az éj leple „alatt nagyjából arra a területre jutottak, ahol a támadást végre kellett hajtani...

Éjjel fél 12 órakor újabb írásbeli parancs jön a 23-ik honvéd hadosztálytól:

„A támadás azonnal végrehajtandó”.

A parancsot Tabódy Nónay ezredesnek továbbítja, de ismét nem hajtja végre ...

Nyitva az út a Kárpátok íelé.

Tabódy ismét nem támad. – A Paportenka elfoglalása. – A gyulaiak a Stryczinán. – A vár győzött, a tábori hadsereget visszaverték. – Négy napja harcban az ellenséggel. – Az eredmény: 1000 honvéd halott...

Pirkad a hajnal. December 16. öt órakor a hegyek körvonalai már látszanak s ekkor kiadja Nónay újra – harmadszor – a parancsot a támadásra:

„Schöpflin alezredes a III/5. és III3. zászlóaljjal Namulowára támad. Tabódy a 476-os Paportenkát foglalja el, úgyszólván Lázár százados a III/3. menetzászlóaljjal a 353-on át támad a Paportenkára, ettől jobbra Hódy százados az I/5. zászlóaljjal és balra Berdenich őrnagy a II/5. zászlóaljjal támadnak a Paportenkára”.

A Lázár-zászlóalj halad a középén. Az 5. ezredbeli zászlóaljak közül az I. jobbról, a II. balról. A gellérthegyszerű magaslatot, a 353-as pontot beveszik, de a 476 méter magas Paportenka ellen indított rohamok sorsa eleve reménytelennek látszik. Hiába minden személyes bátorság itt. Nincsen kellően előkészítve tüzérségileg ez a támadás és a kitűnő pozícióban, nagy magasságokban székelő orosz katonák jól céloznak ...

Vissza kellene vonulni... Közben a *Waldberg-zászlóalj* (III/8.) véres és áldozatos rohammal beveszi a Namulowát, s ezzel némileg javít a front helyzetén. Már nincs annyira veszélyesen előreugorva a 428-on lévő csapat, s nem fenyegetne oldalról tűz a Paportenka támadásánál ...

A frontálisan megkísérelt támadásokat azonban az oroszok mégis könnyedén hiúsítják meg, s a további előnyomulás a 353 elfoglalása után – amint az előrelátható volt – megakad. Emiatt a nagy ellenséges tűzben *Tabódy* előrement terepszemlét tartani.

Nónay a csoportparancsnok 9 órára ismét újabb parancsot küld – negyedszer – a támadásra.

Tabódy ekkor újból megállapítja, hogy „a támadás a Paportenkára nappal, – megfelelő tüzérségi előkészítés nélkül – végre nem hajtható. Ezért a vett parancsnak mindaddig nem akar engedelmessékedni, amíg megfelelő tüzérségi előkészítést nem kap...”

A Paportenkát egy mély és keskeny völgy választja el állásainktól, amely semminemű fedezéket nem nyújtott. Az oroszok ezzel szemben kiépített betonállásból jól láthatták a honvédeket. A lejtők oly meredekek voltak, hogy csak négykézláb lehetett felmászni, a talaj átázott, csúszós ... Az orosz állások egymás fölé 2-3 sorban építve, fagerendákkal, homokzsákokkal, drótokkal megerősítve ...

A Paportenkát mégis okvetlen el kellett foglalni, mert éneikül a kitörésnek nem volt célja. Csak ezáltal lehetett az út nyitva Bircza felé.

Tabódy őrnagy zászlóaljait – józan makacssággal – a 353-tól keletre levő erdő felé tolja el, addig, míg a hadosztálytól megfelelő tüzérséget nem kap. A balszárnnyal az Olszány-birczai műútra támaszkodva akarja oldalból majd a támadást végrehajtani.

A terepszemléről visszatérve már várja is – az ötödik – újabb parancs *Tabódyt*.

„A támadás azonnal, de feltétlenül még a délután folyamán végrehajtandó, azzal az utasítással, hogy a támadás végrehajtását jelentse”.

Miután a támadást *Tabódy* csak tüzérségi előkészítés után volt hajlandó végrehajtani, a megkezdését nem jelentette, aminek következtében a 23-ik honvéd-hadosztályparancsnokságtól félóránként kapta a parancsot, hogy – támadjon ...

Délután két órakor a hadosztályparancsnokság-

tól újabb, ezúttal *igen éles* hangú parancsot kap a *támadás azonnal való végrehajtására*.

Erre nagy nyugalommal jelenti, hogy a támadást nappal semmi körülmények között végre nem hajtja, mert „*semmi kilátást sem nyújt az eredményre*”. Kérte egy *vezérkari tiszt* kiküldését.

Délután 3 óráig a helyzet csak annyiban változott, hogy a 8-ik század elérte az Olszány-birczai műutat a Paportenkától keletre és ott az erdő szélén fedve haladt. . .

Végre 3 órakor a hadosztályparancsnokságtól újabb támadásra való parancs, de már értesítés is jön Tabódyhoz, hogy *egyvidejű rendelkezéssel tüzérséget is kap*.

A tüzérséggel 3 órától kezdve löttük is a Paportenkát s mivel a tűznek eredménye látszott, végre délután 6 órakor a balszárny újra megkísérli a rohamot, Még mindig eredménytelenül. *Tabódy* őrnagy ekkor újból parancsot kap:

„A hadosztályhoz tartozó **minden ezred megtette kötelességét a kirohanások alkalmával, csak a szegedi ezrednek nem volt alkalmá eddig becsületét megmutatni. Nónay ezredes megkívánja, hogy a Paportenkát a legerélyesebb támadással még a mai napon, ez a csoport honvéd akkor is foglalja el, ha az ezredből egyetlen honvéd sem marad**”.

(Meg kell jegyeznünk: e parancs körül ma is nagy vita dúl! Később tűnt ki, hogy *Nónay* ezredes beigazoltan ilyen parancsot nem adott ki, *Tabódy* Zsolt azonban állítja, hogy azt ismeretlen oldalról kézhezvette!)

És fél 7 órakor négy irányban támadás a hegy tetején lévő, beásott, földi aknák és drótkerítés miatt nehezen megközelíthető ellenség ellen. 45 fokos a kopár lejtő, amelyet 4 géppuska tüze szór be, a támadók szegedi, hegyet alig látott alföldi bakák. Pokol. Végre. . . *A hegytetőn vannak a ziháló honvédek . . . Egy ezrednyi orosz vernek ki onnan . . .*

Az oroszok a műút mentén ellentámadást kíséreltek meg, de ezt a 4. tartalékszázad meghiúsítja.

Hatvan fogoly, 3 géppuska, az orosz halottaknak se szeri, se száma. Kitűnt, hogy nehéz tüzérségünk

pompásan dolgozott. Amikor visszafordultunk és lenéztünk a völgybe, még mindig nem akartuk elhinni, hogy ezt a hegyet elfoglaltuk.

A *Paportenka* elfoglalásával elértük a kitörés célját. Az út Bircza felé felszabadult. Birczában sem voltak már oroszok . . .

A december 16. – amint láttuk, – elsősorban a szegedi hős honvédek napja volt. A 46. honvéddandárnál, amelyik előző nap a 428-at vette be, a vonalban állottak a 7. ezredből a *Leidenberger* és *Kasza* zászlóaljok, a 8. ezredből a *Teljesniczky* főhadnagy fél I. és a *Brandstetter* százados II. zászlóalja. Előre nem tudtak menni. Erősen lőtte őket az orosz tüzérség, s ellenük Cisowában gyülekezett az ellenség. Hiába, nem voltunk elég erősek, hogy egyszerre támadjunk a kitörés egész vonalán. Első nap a 428, második nap a *Paportenka* elég szép feladat volt.

Ez a huza-vona és késelem, amelyet a kitörő csapatok létszámbeli gyengesége okozott, hamarosan megbosszulta magát. Különbén a régi baj is kiújult. A nehéz, erdős terepen elvesztették egymást a csapatok. Csakhamar nem voltak érintkezésben egymással, s a szárnyakról fenyegető ellenséges átkarolás réme minden előrehaladástól visszatartotta őket...

Szathmáry ezredes sem volt azonban tétlen 16-án. Előző nap harc nélkül ment előre Brylincéig, s így déltájban nagy harci tüzzel megrohmozta a 485 méter szörnyű magas *Struczyna*-hegyet. *A gyulai honvédek kedvvel mentek harcba és a győzelem nem is maradt el.*

A furcsa nevű *Struczyna* 485 méter szörnyű magas hegyét a hős gyulai bakák *rohammal* vették be. Ez alkalommal nagyon kitüntette magát *Duber* György, a későbbi *vitéz Désaknai* tiszthelyettes, akinek esete egyik legnevezetesebb epizódja a *Struczyna* körüli harcoknak.

December 16-án, délelőtt 9-10 óra között a gyulaiak *Münch* főhadnagy parancsnoksága alatt álló II. zászlóaljbéli 5. százada támadt a *Struczyna*-ra, amit *minden áron el kellett foglalnia*, mert az ezred Illik zászlaját nagy veszély fenyegette az oroszok átkaroló támadása miatt. *Münch* főhadnagy rohamra viszi szá-

zadát, de visszaverik őket. Erre *Daher* törzsőrmester parancsot kap, hogy *siessen fělszázadával Münch segítségére és foglalják el a heggel.*

Münch főhadnagy *másodszor* is rohamra viszi századát, közben *Duber* megérkezik. *Münch* homloklövet kap, *elesik.* A században erre nagy kavarodás támad és erős veszteséggel visszafutnak. *Duber* átveszi a parancsnokságot a másfél század felett. Roham. Háromszor visszaverik az oroszok őket. . .

Ekkor érkezik Szathmáry ezredes parancsa szó-in oru hírrel számukra:

„A Struczynát mindenáron el kell foglalni, mert a III-ik zászlóalj körül van zárva.”

Szabó Antal törzsőrmester, géppuska-osztagparancsnok *irtózatot tüzet indít az oroszok ellen* és a hatásos iüz mellett *negyedszer viszi Duber törzsőrmester csapatát a Struczyna ellen.*

Végre sikerül is berontani a rendkívül megerősített állásba, az ellenséget ledobják a hegy másik oldalán a magaslatról és a Struczynát birtokba veszik. Az oroszok visszavonulnak, a III-ik zászlóalj felszabadul a nyomás alól, körülzárásuk megtörik s csatlakoznak a Struczynát elfoglaló megfogyatkozott csapathoz ...

Csakhogy *Szathmáry* soha sem ismert határt. Azonnal előre a legnehezebbnek: *rá az 541 felé hátráló ellenségre, neki a Kopystankának is.*

Tüzérségi előkészítésről szó sem volt. S ki tudja, nem sikerül-e ennek a mindig vakmerően hazardírozó, bátor parancsnoknak a terve, ha a balszárnyon Kommaék felől nem fenyeget veszély és orosz ellentámadás meg nem állítja. *Így megmaradt aznap a Struczynán ...*

A balszárnyon ugyanis megint csak baj volt. Az oroszok jól ismerhették kitörő csapataink hadrendjét. Egészen észrevétlenül balszárnyunkon Kommaék ellen gyűjtöttek nagyobb erőket. Később kiűnt miért, s hogyan készítettek itt csapdát a kitörő csapatoknak ...

December 16 végeredménye tehát: a hegy vonal Namulowa, Paportenka, Struczyna birtokunkba jutott, nyitva állott az út Bircza felé. Csak: *két nap is*

elmúlt már! Nem sikerült tehát ismét a meglepetés-szerű áttörés. Ha csak az lett volna a cél, hogy az oroszokat megzavarja, s csapataik összevonására bírja őket, úgy ezt a célt elértük. De most nagyobb tétre ment a játék: *áttörni az ostromgyűrűt és az orosz tábori hadsereg hátába kerülni...*

Ez az első nap sikerült volna. *A harmadikon már elkéztünk vele ...* Talán, ha Nónay 5. ezredét azonnal az első nap hajnalán harcbavetik, más lett volna a vár sorsa. *Tabódy* viszont a második napon is csak este felé tudta bevenni a kulcsállást Bircza felé: a *Paportenkát*. . .

December 16 volt mégis a legfontosabb napok egyike Pzfémysi várának életében. Ha a hadsereg-főparancsnokság e napon másképpen gondolkozik, s a vár őrségének ekkor adja azt az utasítást, mint március 19-én: *kitörés helyett végleges áttörést és a vár felrobbantásával harcot az ellenséges tábori hadsereg hátában, akkor a még egészséges, éhezéstől el nem gyengült csapatok olyan példát mutattak volna, amelyhez nincs hasonló a háborúk világtörténetében . . .*

Ezt az alkalmat elmulasztották. Az «előretörő» Krautwald csoport pedig hallgatott. Kusmanek kétségek közepette hánykódott: *mit tegyen?* Terve volt megnyitni az utat Bircza felé. Lovasságát, mozgó tüzértségét és valami gyalogságot Sanok felé kiküldeni az ellenség hátába, s tartani az állásokat, a hegyvonalakot, amíg mutatkozik valami jele az orosz tábori hadsereg Krautwaldék által előidézett visszavonulásának, hogy azután újból előretörjön: *szembe a futó orosz sereggel*. . .

Szép terv. S a valóság? Tamásy elhatározza, hogy 17-én az ellenség kezében lévő egyetlen magaslatot, amelyről még – 5 kilométerre lévén onnan – a Bircza felé vezető műutat löni lehetett, a *Kopystankát* be kell venni. A Seide dandár kapta ezt az utasítást, a többi egyszerűen védekezésre rendezkedett be előnyomulás helyett. Mi nem értettük, hogy miért, de *Tamásy* sajnos, már jól tudta: *a Krautwald csoportot megverték ekkor már az oroszok, nincs előnyomulás a tábori hadsereg felé.*

Harcolunk még hadibecsületből az orosz erők le-

kötéséért, s ez a gyönyörű fegyvertény, a körülzáró ostromlógyűrű áttörése is úgy végződik majd, mint a többi kitörés: a véráztatta helyeket harc nélkül kell átengedni az oroszoknak és visszavonulni a várbörtönbe ...

S míg a Seide-csoport előkészületeit megtette a Kopystanka elleni támadásra, a többiek, elsősorban *Tabódyék* temettek ... Az erdőkben... A rögtönzött sírkeresztekre rávésték: „*Éljen a magyar, éljen a királyi*”

A legszélsőbb pont a krepaki kocsmá volt, ahova Schöpflin csapatai Bircza felé előrementek. Tabódy emberei pedig Cisowát szállották meg és attól délre a Kopystankával kerültek egy vonalba. Itt várták be a 46. dandár előnyomulását.

Molnár alezredes csoportja támadt előre (a két híres, Leidenberger és Kasza vezette 7. honvédezredbeli zászlóalj és a 8. ezredbeli I. zászlóalj) a Kopystankával egy vonalban a 470. és 499. kotán elhelyezkedett ellenséggel szemben. Óvatosan mentek előre és közben tüzéségünk teljes erővel lőtte e vonalon gondolt ellenséget. Csakhamar kitűnt, hogy itt furcsa eset állott elő. *Szathmáry* ezredes – minden előzetes bejelentés nélkül – megrohanta a Kopystankát, azt súlyos veszteségek árán el is foglalta, de miután anynyira előljárt, körülkerítés veszélye fenyegette. Ekkor *Szabó* Antal, az ezred harmadik számú géppuskásparancsnoka olyan erős tüzet ad le, kitartva a helyén, - saját elhatározásából -, hogy az orosz ellentámadás nem tud tovább kifejlődni. Fedezi utolsó leheletéig a visszavonulást s megmenti élete árán az ezredet. Vissza tudtak vonulni a Struczynára. Viszont a környező hegyhátat kiürítették az oroszok és csak a Kopystankáról tüzeltek irtózatoss erővel

Borzasztó zűrzavar állott itt ekkor már elő. A csapatok és parancsnokok különben is össze-vissza voltak keveredve. Ezredkötelékek, zászlóaljkötelékek is teljesen föl voltak bomolva, az egyes századok, sőt fél századok is a szükséghez képest a legkülönbözőbb helyekre voltak detasírozva. Jóformán alig tudták már, hogy ki kihez tartozik, kinek kicsoda a közvetlen parancsnoka. Rettentő hideg is volt, nedves, havas

idő. Elmúlt a nap anélkül, hogy valami jelentős történet volna. A decemberi est hamar leszállott. Már 6 óra felé, amikor a Kopystanka körül állást akartunk foglalni, feltűnő sötétség uralkodott. A szükséges arcvonalat csak úgy lehetett felvenni, hogy az emberek egymás kezét fogták meg: *el ne szakadjanak egymástól és azután úgy feküdtek le a nedves földre.* Az élelemért hátraküldött katonák sehogy sem tudtak a konzervekkel és a kenyerekkel visszatalálni s a legtöbben csak reggel felé kerültek újra elő. A többiek feküdtek a földön, egész éjjel esett rájuk a hó és az eső. Teljesen átnedvesedtek és jéggé dermedtek. *Tűzgyűjtéséről természetesen szó sem lehetett..*

December 18: a kitörés negyedik napján a súlypont megint csak a Kopystanka elfoglalásán van. Erre a célra *Molnár Elek* alezredes vezetése alatt állítottak össze egy kombinált csoportot.

A 8. ezred *Teljesnicky I.*, a 7. ezred *Leidenberger II.* zászlóaljainak megparancsolták, hogy az utolsó emberig ki kell tartaniok a Kopystankával egy vonalban lévő 470-499 magaslati vonalon. A Kopystanka megrohamozására a 7. ezred *I. Kasza* zászlóalja, a 8. ezred *Brandstelter II.* zászlóalja, a 7. ezred *III. zászlóaljából* a *Sachsel* hadnagy vezette 11. század és az 5. ezredbeli *Sefcsik* százados kombinált zászlóalja indult nyugatról. Frontálisan és keletről pedig újra *Szathmáry* ezrede, a gyulaiak indulnak a Struczynáról támadásra.

A lugosi 8-as honvédek 5. századát bízzák meg előtte való éjjel, hogy az ellenséges állást kiismerje. Tömegesen jelentkeznek a járőrre. *Ruszmir* Jakab tizedes parancsnok járőrének tagjaival *Bogdán József*, *kisoderán* és *Krizsmár* gyalogosokkal golyózáporban megközelíti az ellenséges állást. Viszszafelé egy erős orosz járőr megtámadja és megadásra szólítja fel őket. A menekülésnek a legkisebb lehetősége sincs, ellenszegülés esetén mindenki biztosan halálra. *Ruszmir* tizedes mégis *rohamra* vezeti embereit. *Ruszmir*, *Bogdán* és *Kisoderán* elesnek, *Krizsmár* mint sulvosan sebesült hullaként fekszik társai holtteste mellett, majd térdre emelkedve újra fegyverét használja s kitart egyedül mindaddig.

amíg *segítség* nem jön. Kórházba viszik, ahol rövidesen meghal. *Ruszmir* halála után arany vitézségi érmet, a többi elsőosztályú ezüst érmet kapottá

Reggeli 6 óra 45 perckor kezdődött és 9 órakerülte ki azután a támadás a Kopystanka ellen. Különösen a 7. ezrednek Sachsel hadnagy vezetése alatti 11. százada tüntette ki magát. Nem sikerült a támadás még sem és *nem is sikerülhetett már*. Az oroszok az éjjel minden oldalról óriási erőket vontak harcba. Kémek jelentették, hogy több orosz dandár van kifejlődőben Rybotycze felől. *Seliwanow* tábornok döntő rendszabályokhoz nyúlt. Kétségtelenül a kitörő csapatok balszárnyát akarták áttörni s így foglyul ejteni a 23. hadosztályt. Az oroszok ellentámadásait sorra visszavertük, amikor a túlságosan előretört szegedi *Berdenich*-zászlóalj (II|5.) fedezték fel az oroszok. Súlyos veszteségek árán vívott vitéz ellenállásuk hiába volt, vagy 1000 lépésre visszaszorították őket. S míg itt a balszárny közepén *látszólag* erőteljesen léptek fel az oroszok, *az igazi küzdelem a Szathmáry-Komma csoport közötti terepen folyt*.

Itt akartak áttörni az oroszok. Szathmáry már megint a Struczynán van, de már a háta mögött, a brylinczei sokat vitatott kis kápolnánál is bukkannak fel orosz előőrsek.

Rév Kálmán őrnagy, a Tamásy hadosztály vezérkari főnöke, aki kezdettől fogva élénk figyelemmel kísérte – orosz csapdára gyanakodva – a balszárny helyzetét, vette észre a nagy veszélyt, amely a vár elestét jelenthette volna. Minden létező tartalékot ide dobott be *Létay* ezredessel és *Molnár* alezredessel *közvetlenül* érintkezve, sőt már a *Helicháról* a 4 menetezredből is egy félzászlóaljra erre vezényelt . . .

Pánikhírek terjedtek el a kitörő csapatok között:

»Berdenichéket elfogták, Szathmáryt megkerülték» ...

A csapatok mégis híven kitartottak helyükön és minden orosz támadást visszavertek. *Létay* ezredes azután hátrábbi állásba való vonulásra szánja el magát: Struczyna-398-373 vonalba. Délután 3 órára az új állásban vannak.

A délután folyamán meg-megújulnak a nagy erővel végrehajtott orosz támadások. Ezúttal a Nónay-csoport ellen is. Az oroszok a Paportenkától nyugatra fekvő erdőből kíséreltek meg támadást, aminek sikere igen veszedelmes lett volna reánk nézve, mert elvágta volna erre is a csapatok esetleges visszavonulási útját.

Az orosz támadás nem vezetett eredményre. *Tabódy* őrnagy személyesen is résztvesz ebben a harcban emberei között és visszaverik az oroszokat...

Így megy ez estig, amikor is 8 órára általános visszavonulást, illetőleg a várba való visszatérést rendelt el a kitörő csoport parancsnoka, *Tamáty* altábornagy ...

A négynapos harc 1000 halottjába és sebesültjébe került a kitörő 23. honvédhadosztálynak.

Ha összefoglaljuk az eredményeket, elmondhatjuk, hogy ez egyike volt azoknak a kitöréseknek, amelyekre még örömmel és lelkesedéssel mentek a honvédek, mert a hadihelyzet ismeretében fegyverrel akartak utat törni a tábori hadsereghez.

December 15., 16-án erős támadások és 17-én eléri az előírt vonalat, *az ellenség gyűrűje át volt törve*. A nyílt harcmezőn voltak és minden előkészület megtörtént, hogy 18-án Birczán át az orosz hadsereg hátát támadják meg.

A Krautwald-csoport akkor már elérte Sanokot és Liskot s így csak mintegy 25 kilométernyire voltunk az osztrák-magyar tábori hadseregtől. *Alig egy nap járóföldre...*

A várórség helyzete nem volt valami ragyogó, az orosz hadsereg részei Krakkó felől ellenük indultak, féltő volt, hogy *őket is hátbatámadják* s végül is *az egész tábori hadsereg volt előttük*. Igaz az is, hogy ez két tűz közé került *volna*. Elöl Krautwald, hátulról Przemysl kitörő őrsége. *Sajnos, a Krautwald-csoport nem bizonyult elég erősnek és december 18-án az általános támadás helyett a 3. hadsereg parancsnoksága elrendelte a visszavonulást s ezzel az utolsó alkalom is elmúlt a vár fölszabadítására.*

A várba visszarendelt csapatok természetesen még napokig e hatalmas kitörés részleteit tárgyalták és annak hatása alatt állottak. Egyértelműen elismer-

ték, hogy a Paportenka, a Struczyna elfoglalása csodálatos hőstett volt, ami csak öregbítette a honvédség, a 23-as honvédhadosztály addig is megszerzett nagy babérait.

Megállapítható volt, hogy a honvédhadosztály vezetőségének mindent el kellett követni a *Paportenka* elfoglalására. Talán innen eredtek azok a ma már *kíméletlennek feltűnő*, akkor azonban erélyt és szigorot tanúsító parancsok, amelyekben a Paportenka és a 428-as támpont elfoglalására ösztönözték a vezéreket, Tamásy, Létay, Nónay az alájuk rendelt csapatokat.

A legnagyobb feltűnést természetesen az a parancs keltette, amelyet előzőleg közöltünk s amely *Tabódy* őrnagynak előírta – *Nónay* ezredes nevére hivatkozva –, hogy *a Paportenkát a legerélyesebb támadással még az nap el kell foglalni a szegedi ezrednek akkor is, ha az ezredből egyetlen honvéd sem marad.*

Bebizonyult, hogy *ezt a parancsot nem Nónay adta ki*, aki szokatlan szeretettel csüngött honvédjein, s akiket már előzetesen az V. védőkerületben vagy egy tucat kitörésre vezényelt önállóan, velük sikert-sikerre halmozva, a vár parancsnokságának *Tabódy* őrnagy teljes elismerését kiérdemelve ...

Tabódy őrnagy

Ennek a parancsnak a mai napig sem akadt gazdája. Tény, hogy megérkezett *Tabódy* őrnagyhoz és tény, hogy csak *Tabódy* őrnagy körültekintő és higgadt vezetésének köszönhető, hogy az 5. honvéd gyalogezred – amint azt megírtuk –, nem rohant kellő tűzérési előkészítés nélkül a biztos és céltalan halálba.

Tabódy őrnagy céltudatos eljárása meghozta később a sikert és azt is eredményezte, hogy *Tabódy* őrnagyot *kitüntetésre* terjesztették fel a hadseregparancsnoksághoz. Viszont az is igaz, hogy a *Paportenkát* csak 16-án este foglalhatták el, amiáltal a kitörés megelapátésszerűsége megszűnt.

Kötélhúzás puskaropogással

Betörnek az oroszok. – A tüzérbecsület. – Harc egy ágyú körül.

A nagy decemberi kitörés átütő sikere az orosz körülzáró csapatok parancsnokát is erélyes ellenintézkedésekre kényszerítette. *Seliwanow* tábornok, hogy a déli'elől mutatkozó nagy nyomást ellensúlyozza meglepetésszerű rajtaütéssel megrohanta északi legfontosabb előtérpozíciókat, a *Na Górach* dombján emelt védőállást. Komolyabb zavarokat is okozhatott volna ez a támadás, ha – *el nem késik*. December 18-án a vár minden mozgó honvéd-tartaléka ott harcolt a birczai áttörésen. Kétségtelenül jól voltak az oroszok ezúttal is értesülve helyzetünkről, s tudomással bírtak nyilván arról is, hogy *másodrendű* ruthén népfelkelők védik a fontos na-gorachi állást.

Az előtérállások közül pedig ennek volt a legnagyobb jelentősége. Innen löni lehetett az orosz hadtápvonal egyik legfontosabb útvonalát, a sosnicai San-átjárót, s az oroszok emiatt csak igen erős kerülővel tudtak tábori hadseregükkel közlekedni.

Kaltenecker tábornok vezényelte azt a IV. védelmi körletet, amelybe a Na Górach-Batycze új előtérállás tartozott. Napok óta az oroszok élénk megmozdulását észlelték errefelé, de magyarázatul mindig a vár másik oldalán folyó nagy kitörést vették, arra gondolva, hogy a csapateltolások az ott nehéz helyzetbe jutott ellenséges erők támogatásául szolgálnak.

Végtelenül nehéz a helyzetünk. A várunk minden oldalról oroszok által van körülvéve. A várunk minden oldalról oroszok által van körülvéve.

nagy ködben *megrohanták az előtérállást*. Ez időben ott szokatlanul gyenge védőrség táborozott. Kézenfekvő az a hiedelem, hogy a ruszofil érzelmű 35. galíciai ruthén népfelkelő gyalogezred előőrsei nemcsak elárulták a helyzetet, hanem *csendben át is engedték az oroszokat*. Ezek könnyedén forgatták fel a néhány soros gyenge drótakadályvonalat s betörték az állásba, amelyet így *Panhans* őrnagy nem is védhetett. A visszavonuló ruthének magukkal rántották a *Papházy* alvezredes vezetése alatt künn táborozó 16. magyar népfelkelő ezred egyik zászlóalját is.

Eredetileg tudvalevően nem ez a két gyenge zászlóalj volt az állandó védőrsége ennek a fontos előtérállásnak, de a honvédség kitérője szükségessé tette a rendes őrségnek – menetezredeknek – beljebbvonását, szükség esetére való tartalékolását.

Kaltenecker tábornok természetesen azonnal az előtérállás közelébe rendelte kerületi tartalékát, amely azonban ugyancsak 3 zászlóalj, nem a legmegbízhatóbb, 34. és 35. osztrák népfelkelő ezredből való volt. Éppen ezért telefonon kért Kusmanektól haladéktalan segítséget, mire innen visszaküldték eredeti megszálló csapatait, a *Jent* ezredes vezette elég jó anyagú 19. osztrák Landwehr-ezredet. Ez a csapat már csak a nap folyamán érkeztetett be, s ha az oroszokat szerencsés körülmények és a védőkerület vártüzérségének nagyszerű teljesítménye vissza nem tartja, *komoly veszélybe került volna Przemysl vára*. Mert lássuk csak, mi történt az oroszok váratlan betörése után?

Az előtérállásban 3 ágyú állott. Két darab 9 centiméteres gyorstüzelő és egy öreg, de még elég hasznos 12 centiméteres, 1880-ból származó ágyú. Ez volt az előtérállás tüzérségi felszerelése. Nem nagyon értékes, de hiába, *a tüzérbecsület* és fegyverhez való ragaszkodás még sem engedte meg, hogy ezt az ellenség kezében hagyják. A két kisebb ágyút a nagy zűrzavarban, – a gyalogság hátrálása közben, – a tüzerek és népfelkelő bakák hátrahúzták és megmentették.

Az oroszok az első roham után rendezkedni kezdtek s ezalatt a Donykowiczki-páncélerőd vártüzérsége *irtózatos tüzet* zúdított rájuk, s *zárótűzzel* megakadályozta további előnyomulásukat. Ez volt a vár szeren-

cséje, mert az első roham ereje megtörött, s a zavartan hátráló, előtérállásbeli csapataink lélekzethez jutottak. *Papházy* alezredes rendezgeti zászlóalját, s közéjük ér az első gyalogsági segítség is.

A két csapat pedig farkasszemet néz egymással. Eredeti előtérállásainkban viharos gyorsasággal igyekeznek az oroszok beásni magukat, hogy heves tüzelésünk ellen védve legyenek. Hátrább néhány száz lépéssel dolgoznak a mi népfelkelőink az állásaikon. S középen, *látszólag – elhagyatva*, – ott áll a 12 centiméteres ágyúnk, amelyet sóvárogva néz az ellenfél és vágyva igyekszünk megmenteni mi. . .

Tschöll kapitány irányítja a páncélerőd tüzérségének munkáját és segíti elő *Bondy* dr. népfelkelő tüzérfőhadnagynak, az előtérállás tüzérségi parancsnokának ágyumentési grandiózus küzdelmét. Már a gyalogság visszavonulása közben, a köztük állomásozott tüzérségi megfigyelő, a kitűnő Knab tartalékos hadnagy, – *később hadifogságban, Buinszkban, de sokai is tárgyaltuk ezt az érdekes epizódot* –, „stucni” tüzellel igyekszik néhány emberével visszatartani az előtörő oroszokat, hogy az ágyúkat meg lehessen menteni. A két 9 centiméteresnél ez sikerre is vezet. De miután a 12 centiméteres ágyú sokkal nehezebb, a kötelekkel odáig való vonszolás nem vezet eredményre. Az izgalom szemmel láthatóan elveszi az ágyú legénységének erejét, s a talaj is csúszós. *A gyalogság pedig nem segít, rohan vissza*.

Bondy főhadnagy revolverrel kényszeríti megállásra a gyalogosok egy csoportját. Hirtelen felszáll a köd... *A kis mentőcsapat oldaltűzet kap* ... Többen nyögve, ordítva földrezuhannak ... Megsebesültek ... Nincs már megállás ... *A gyalogságot már a revolver sem tarthatja vissza* ... Az ágyú legénysége azonban csodálatraméltóan kitart... *Bondy* és Knab 17 emberével földrefekszik. Lábukat megvetik a tábori vasút járműjain, s igyekeznek a kötéllel hátrahúzni az ágyút... A hosszú kötéllel a vasúti sínre . . . Nem megy . . . Kevés az ő erejük hozzá. Erre még egy nagyobb köteleket kötnek a végére, azt csúsztatva hátraviszik a közben állásfoglalt gyalogságunk soraiba . . .

S kezdődik a régi görögök kedvenc sportja – a

kötélhúzás . . . De amíg diákkorunkban annyi mulat ságot okozott ez a viadal, – legfeljebb a tenyerünk-ről horzsolódott le a bőr, – itt nem ment ez oly vidáman ... A tüzéség is kénytelen volt az oroszok oldalzó tüzének hatása alatt visszavonulni a gyalogság állásába ... A középben pedig ott állott az ágyú . . . Hosszú kötélre pányvázva . . . Egyenlően 60-60 méterre a két „szomszédvár”, a farkaszemet néző ellenségek között ... Az ágyúért . . . *Ki lesz a győztes?*

Mi annyiból előnyben voltunk, hogy a kötél hozánkvezetett. Az előrekuszó, a kötelet elvágni igyekvő, s talán az ő oldalukról is kötelet ráerősíteni szándékoló merész muzsikokat egyenkint lövik le a már nyugodtabban célzó „schützerek”. *S az ágyú csendesen megindul . . . Az oroszok előtt láthatatlan erő húzza . . .* A babonás muszkák szemmeláthatóan megilletődve nézik ... *Teljes csend* . . . Mindenki az ágyút bámulja, amely lassan megmozdul... s jön ... jön ... felénk ... az emelkedő főállás felé . . . Már sínen gördül, gyorsasága nő . . . de egyszerre csak . . . egy sortűz ... a kötél a cél... az ágyú meginog . . . majd egyszerre hördül fel magyar, német, orosz ... a kötél elpattan ... az ágyú megtorpan ... s a lejtőn lefelé indul . . . visszafelé ... A vasúti sín lefelé szédületessé gyorsítja mozgását ... S tőlünk alig 5 méterről, ahová embereink felhúzták: *visszaesik a mélybe*. Vagy 120 méterre van megint tőlünk, ezúttal az orosz álláshoz egészen közel . . .

Úgy látszik nincs remény a megmentésére . . .

– *Schreckliche Schande* – hördül fel Bondy főhadnagy, – *das Geschütz ist hin*. .. Az ágyú elveszett... Már indulnának is az oroszok elfoglalására, amikor Dunkoviczki közbeszól . . . Tschöllék természetesen élénk figyelemmel kísérték ezt a heroikus küzdelmet is és a legválságosabb percben oly csudálatraméltóan precíz és szédítően borzalmas ösztűzzel feleltek, hogy az oroszok jobbnak látták egyelőre vackaikba kuporogni és várni . . . *Az estét*. . .

De nem vártak a derék tüzerek. *Bondy* főhadnagy és *Knab* hadnagy összeszedtek egynéhány bátor tüzért – *becsületükre legyen mondva ezeknek az osztrák katonáknak mind jelentkeztek a nehéz, halállal fe-*

nyezető feladatra – s egy párhuzamosan futó mélyedésben előrekúsznak . . . Húzzák magukkal az elszakadt kötelet is . . . Amikor körülbelül az ágyúval egy magasságba jutnak – lélekzet visszafojtva és remegve nézik főállásunkból a bátor csapatocska küzdelmét -, Bondy embereivel egy keresztárok készítéséhez fog, amely elvezetne az ágyúhoz. Ezalatt Knab hadnagy és 3 tüzére a rövid tüzéségi manlicherrel – a „*stucni*”-val – nyugodtan céloznak és lövik le az árokba igyekvő oroszokat . . .

Csakhamar kiderül, hogy a keresztárok okosnak látszó terve kivihetetlen . . . *Nehéz és sok időbe kerülne* ... S közben megszólalt már az orosz tüzéség is . . . *Az ágyút is célba vette* ... Nem lehet sokat okoskodni . . . Vagy otthagyni az ágyút prédául, de akkor elvész a tüzerbecsület . . . Vagy . . . vagy . . . Mint egy mozifilm, úgy pereg most már a történet. . .

Knab hadnagy kiugrik az árokból . . . Alig néhány lépésre vannak az oroszok . . . Teljes célt mutat ... *Fut, rohan* ... S mielőtt az oroszok észbekapnának, megragadja az elszakadt drótkötél lecsüngő végét . . . *Irtózatos lárma* . . . Dörögnek az orosz puskák Knab felé . . . *Az ágyú azonban megvédte bátor hőst* . . . *páncélszerűen felfogta a golyókat, s mielőtt újra töltve lehetek volna rá, a hős tüzerhadnagy már beugrik újra a védő gödörbe* . . .

Nagy matróz-csomót kötnek itt . . . visszakúsznak ... s újból megindul az ágyú felénk . . . Ezúttal könnyedén, elegánsan és hűséges ragaszkodással... *Az ágyú begördül* . . . Az új előtérállásba . . . Háromszoros hurrá fogadja és a vártüzéségnek dörgő tüzei süvitenek bosszúállásként a Na-Gorach állásaiba.

Még jó két óráig tartott, amíg a most már dühödten lövöldöző orosz tüzéség lövései közepette az erőd-vonalba húzzák be az ágyút . . .

Ez az ágyús-epizod, a lövegért való harc mentette meg nyilván a helyzetet. Megállást parancsolt úgy a saját, mint az ellenséges gyalogság számára és a vártüzerek hősie küzdelme, bajtársaiknak támogató, nagyszerű tüze megállásra bírta az orosz roham-csapatot . . . Időt nyertünk mi is a tartalékok kivonultatására, s az új előtérállásaink berendezésére . . .

Bombák a „békecár” tiszteletére.

Harc a Na Górachért. – Elsietett roham. – Árkászok élet-halálharca. – Honvédek előre. – Kolompár, a hős cigány.

Elérkezett Miklós napja az oroszoknál is. December 19 az ó-stílusú naptár szerint az Atyuskának, a Minden Oroszok Cárjának nevenapja. Loyális ünnep, amelyről kémeink már régen jelentették, hogy valami nagyra, talán a legnagyobbra: *Przemysl elfoglalására készülnek az oroszok . . .*

Orosz repülőik is dobáltak le cédulákat, röplapokat:

„Adjátok meg magatokat, mert a cár nevenapján meghaltok!”

De nem történt semmi különösebb. Csak egy magános repülőgép ünnepelte a cár nevenapját. A békecárét, akinek nevenapján az orosz repülőgép a békés városra dobált bombáival egy anyát ölt meg, aki karjában tartotta pólyás gyermekét, és kiirtotta egész családját is, még 5 gyermekét... *A békecár nagyobb dicsőségére ...*

Válaszul a mi repülőink is *Wagner* János főhadnagy, *Kozma* Ignác és *Morozutti* Antal hadnagyok, *Knopp* és *Hold* tüzemester, *Wannak* tizedes tábori pilóták az orosz állásokat bombázták ...

*

A négy napos véres csatából, feladva az összes elért eredményeket, a vár őrsege közben visszavonult régi állásaiba. Csak néhány órát pihenhettek, mert azonnal a vár másik oldalára rendelik őket az oroszok által elfoglalt Na Górach visszaszerzésére.

A szegedi ezredre, az 5. honvédgyalozezredre esett ismét először a választás. Csak a napokban tüntették ki magukat Paportenka elfoglalásánál, de körültekintő vezetés folytán aránylagosan a legkisebb volt a veszteségük, s a legjobb erőben látszottak lenni...

Csak látszottak ... A négy napos harc, a sok menetelés és hóban, fagyban való éjjelezés után éppen úgy rászorultak volna ők is a pihenésre, mint bajtársaik ... De hiába: *a parancs, az parancs*

Vagy 25 kilométeres gyalogolás után érkeztek be a IV. védelmi körlet központi táborába, *Zsuravicára* december 19-én délelőtt. Közben irtózatos tüzserégi tűz zúdult a Na Górachon rendezkedő, építkező és spanyollosokat felszerelő oroszokra.

A parancs értelmében estefelé abba kellett hagyni a tüzelést, hogy *spóroljunk* a fogyóban lévő munícióval, s reggel kezdjük előlről. *Ez volt a hiba ...*

Az oroszok nem bírták el nehéz ágyúink tűzét és pánikszerűen menekültek a Na Górachról. A tüzerek sürgették is a kitörés megkezdését, de a gyalogság még nem volt készen és holtfáradtan *pihenni* igyekezett... *Így a támadás mégis csak reggelre maradt ...*

Fedezékeinktől 1200 lépésre van az ellenség, a jobboldalon egy vasúti őrház, önkéntes járőr az éjjel eléri az őrházat, azt megszállja, s lesben áll, miután a nyomokból azt következteti, hogy *ellenséges osztagok is szoktak ott tartózkodni*. Virradatkor a gyanútlanul közelgő oroszokat egészen közel engedik, *meglepő tüzzel a 20 tagú járőrt megsemmisítik*. Az oroszok boszszut lihegve *fél századdal támadnak az őrházra*, amit a honvédek teljes erővel védenek. Csak amikor nagyobb ellenséges tömegek vonulnak ellenük, azok erejét megállapítva vonulnak vissza.

Ködös galíciai hajnal . . . Reggel 6, reggel 6.30. 7 és semmi sem mozdul . . . *Megkésett a gyalogság ..* S a köd felszáll . . . Már nem megy semmi... Az oroszok újra az állásban . . . Éjjel mindent jóvátettek . . . *Irtózatos gépfegyvertűz ...* Az orosz tüzserég is beledolgoz . . . Nónay csapatai vagy 600 lépésre tudják csak megközelíteni az oroszokat, a fáradt honvédségnek itt meg kell állani . . .

Reggel 10 óra volt. A honvédekkel együtt kitörő,

s frontálisan támadó 19. osztrák h.-ezred nem tudott ennyire sem előrejutni. *Különben is orosz ellentámadás indul meg.* Déltájban már a honvédek minden tartalékukat a csatába vetélték, s így sikerül is nekik az oroszok ellentámadását megállásra bírni. Az elindulásnál beállott végzetes késedelmeskedés – *mini annyiszor a Przemysli kitöréseknél* – ezúttal is elvette az egész támadás meglepetésszerűségét, időt hagyott az oroszoknak a felkészülésre ...

A kitörő csapat szárnyait a III. védelmi körlet felől, tehát *balról* a 33. osztrák népfelkelő ezrednek kellett volna megvédenie. Egy hős főhadnagy *Eschner* Róbert rohammal be is veszi a 274. magassági ponton elhelyezkedett oroszok állását, de körülkerítik – *a támogatás hátulról elmarad* – súlyosan megsebesül, gépfegyver osztagának parancsnoka is elesik, *az egész csapat orosz fogságba jut.*

Óriási veszteségei szenved ez az osztrák zászlóalj, s csak a vártüzérség erélyes és eredményes közbelépése, nagyerejű ösztüze menti meg a helyzetet.

A jobbszárnyon sem tudott megállni az itt kiküldött osztrák-galíciai-zászlóalj, úgy, hogy *alarmírozó* a pihenéshez fogott 8. honvédgyalozezredet, a lugosiakat. Most jöttek csak a nagy kitörésről, akárcsak társaik a szegedi honvédek. Egy nappal tovább «*pihenhettek*». Hajnali 3 óra – *indulás* ...

Kusmanek és *Tamásy* ugyanis az éjjel tanácskoztak . . . Tovább folyjon-e a támadás a Na-Górach-ért, vagy adják fel a harcot? *Hubert* és *Révy* a két vezérkari főnök előadja a tényállást:

«*Eddig 3000 embert veszítettek a kitörő csapatok december 15-20 közötti időkbén.*»

A két tábornok mégis a támadás folytatása mellett tart ki:

„*A Na Górach előtérállás pedig visszafoglalandó...* A 8. honvédgyalozezred előre ... *Brandstetter* zászlóalj a jobbszárny segítségére *Walawa* felé, a másik kettő a Nónay-csoporthoz a Na Górach ellen ... S miután más már nincs: *sapeuróket beledobni a frontba.* Kézigránátokkal rohamcsapatként az éjjel előre...»

Kúszva, csúszva megindulnak ezek a haláltmegvető bátorságú, szép szál legények ... Vagy 150

lépésnyire jutnak az orosz állások közelébe, itt kitérnek, várják a gyalogságot. . . Jentéknek, a 19. landwehr sokat megpróbált legénységének kellene őket követni ... S velük egy zászlóalj 5-ös, s egy 8-as honvédek. *A rohamra* ... A sapeurök frissek ... *a honvédek fáradtak* ... A távolság közöttük mindig nagyobbodik előnyomulás közben ... S a régi hiba: *késés*. Hajnali 2 óra helyett, már kivilágosodó fél 5, mire felhangzik az első *rajta! rajta!*

Az. oroszok azonban résen vannak ... Irtózatossá gépfegyver-tűz visszaveri irgalmatlanul a rohamot. . .

Egy lugosi honvéd roham közben kézitusába keveredik és az *orosz fedezékbe esik*. Lefegyverzik és hátra akarják vonszolni. Kiáltására *Biernstu* Ferenc és *Blatt* Mihály őrzetők segítségére mennek, kimentik, két oroszot megölnék, *kettőt elfognak*...

Nincs hátrálás. . . Fél óra után: *a második roham* . . . Még nagyobb erővel, még iszonyúbb elkésedéssel . . . *Az orosz védőcsapat meginog* ... A honvédek vérezve, élve-halva *benn vannak a 264-en, a Na Górachon* . . . Hátra a foglyokkal... Két orosz gépfegyverrel is . . . De a na górach-i főállásról – vagy 100 lépésről – új orosz erők törnek előre . . . *Ellentámadás* . . . *Ellenroham* . . . Sosnicáról is megindult a főtartalékuk . . . Rettentő percek . . .

Nem megyünk hátra . . . *az Istenért sem* . . . hogy még egyszer előre kelljen menni . . . *Inkább meghattunk* ... *mind egy szálig itt veszünk* ... S az orosz ellentámadás megtörik . . . lázasan ásnak a sapeurök...

Az 5. honvédgyalogezred a Na Górach 264-es magaslatán harcol, 15 lépésnyire megközelíti az ellenséget, egy géppuskát elűz. de jobbról tüzet kap, amely megsemmisítéssel fenyegeti. *Hódi* Mátyás 3-ik századbeli őrzetők két elesett tizedes helyett átveszi az osztagparancsnokságot, a futóárokban talált orosz homokzsákokat megtölti. *Kiss* Márton Gyula honvéd fel akarja rakni, de a tüzeléstől nem tudja . . . *Erre elkéri a mögötte levő géppuskától a páncélt, azt maga előtt táolja és a leghevesebb tűzben a zsákokat oldalt felrakja*. A páncélt 15 méterről lövik, *több helyen át-törik*, a legkisebb megmozdulás halált jelent. . .

Ugyanez a bátor honvéd a két ütközetnap alatt négy-

szer megy vissza a tartalékhoz lőszerért, de az előttük nyíltan fekvő elesettektől is vakmerő bátorsággal elszedi a löszert...

Árkások jönnek kézigránáttal. Az egyik kezében felrobban a gránát, széttépi, senki sem mer a gránátokhoz nyúlni. *Kiss honvéd hátrakúszik, a gránátokat az őrvezetőhöz viszi és ketten a 15 lépésnyire levő ellenséghez dobálják át. . .*

Hmat Illés sebesültvivő az ellenséges állástól hatvan lépésre egy sebesült segélykiáltására kiugrott, heves tüzelés közben előrecsúszott, hátaravette s az életveszélyes helyzetben *bevonta az állásba*. Minden honvéd hős . . . *száz helyett harcol mindegyik. . .*

Brandstetterék a *jobbszárnyon* a Radymnora vezető vasútvonal mindkét oldalán *színleges támadást* hajtottak végre, hogy lekössék a walawai magaslaton láborozó ellenséges erőket,.. így telt el december 21-e.

Egész éjjel esett a hó. . . Alvásról persze a vizes talajon szó sem lehetett. Mindkét fél ellenséges éjjeli támadástól tartott. . . Felváltva világítottak a mi és az oroszok fényszórói. .. Keresve, kutatva a terepen. S emellett az orosz tüzérség egész éjjel lövöldözött. . . *Nekik nem kellett takarékoskodni a municióval. . .*

A na-gorachi harcokban különös tanújelét adta bátorságának egy szegedi cigánylegény: *Kolompár* István, az 5. gyalogezred honvédje is.

Bár több árkász- és honvéd járőr lelte halálát vakmerő vállalkozások közepette, *Kolompár* önként jelentkezett, hogy a 264-es magaslatról előrekúszva a Na Górachon beásott oroszok akadály vonatát megközelíti és drótvágó ollójával azokat átvágja.

Kolompár az irtózatos tűzben haláltmegvető, igazi, cigánytól szokatlan bátorsággal egészen a drótakadályokig kúszik. Ha a fényszóró fénye rávetődik, eldobja magát és halottnak tetszik. *Fején megsebesül. . .* Eliszonyodva látják társai, hogy milyen *léleknyugalommal szedi elő táskájából a kötszercsomagocskát és a lövöldözés közepette hogyan kötözi be magát*. S nem rettentí vissza sebesülése sem. Eléri a dróttakadályokat, emberfeletti nyugalommal, mintha csak valahol a szegedkörüli pusztákon tanyázna, *nyi-*

szálja, vagdossa az orosz fegyverek halálhozó tüze közepette a drótsálakat. . .

Mindez nem költői kitalálás – tanúsítják híven a kitüntetési javaslatok –, *Kolompár* honvéd véghezvitte ezt a hőstettet s mintha gyakorlótéren lenne, szabályszerűen visszafordult, kúszva eléri a mi állásainkat s az utána következő *rohamban* – sebesülése ellenére – maga is résztvesz.

A balszárnyat védő osztrák csapatok helyzete pedig ekkor már egészen rossz volt. A csapatok teljes kimerültségről panaszkodtak – akárcsak az első erőszakos ostrom idejében . . . *A honvédek sohasem panaszkodtak* . . . Pedig .... pedig ...

Gilli ezredes osztrák-galíciai csapatait tehát leváltják, s helyükbe jönnek . . . Ugyan kik is jöhetnének . . . ? Mi sem „*természetesebb*” – magyarok... *Honvédek* ... A gyulai 2. ezred Szathmáry csapatai. . . ők nem „*fáradtak*” . . . Hogyan is lennének? Hiszen csak hónapok óta éjjel-nappal harcban állottak ... s éppen most jöttek egy kis *sétáról*... a Struczynáról... és a Szybenicáról... Az oroszok észreveszik a leváltást, s Szathmáryt embereivel rögtön gyilkos tüzelés fogadja . . . *Biztató kezdet* . .

S hajnalodott... Éjjeli rajtaütésből, hajnali rohamból, megint csak reggeli támadás lett. . . Igaz a sappeurök egész éjjel igyekeztek aknák, árkok segítségével megközelíteni az oroszok állását... De egyrészt talán mi még nem is igen értettük ennek a később oly fontos földalatti aknaharcnak a módszereit, másrészt az oroszok résen állottak és minden komoly kísérletet meg is hiúsítottak ...

Reggel 7 óra ... *Roham* ... Balról kezdik *Nóray* csapatai... *Balról és balul üt ki*... A harmadik roham sem sikerülhet... Gépfegyver-össztűz töri le . . . veri vissza a *fáradt* honvédek *fáradhatatlan* rohanását ... Sok egyéb ok is közrejátszik. A nagy ködben nehezen megy a tájékozódás. Csak egy példa:

Hammerschmidt Károly szakaszvezető a 8. honvédszázadot 12-i'k századát a Na Górach elleni támadásnál rohamra vezeti. A szürkületben erős ellenséges rajvonal bukkan fel és nekik támad. Olyan irányból jött azonban, hogy a támadó csapatot *saját*

csapatnak is lehetett tartani. Hammerschmidt puska- és géppuskatűzben keresztültöri magát az állásuk előtt levő drótakadályon, megközelíti a tüzelő rajvonalat, mellén súlyosan megsebesül, de ennek ellenére megállapítja, hogy a támadó a szomszédos saját csapat, amely a sötétben eltévesztette a vonalat és így ellenségnek nézték. Hammerschmidt tájékoztatja a parancsnokot, visszamegy, bekötözik, elájul. Aranyérmét kap utóbb, hiszen megmentette mindkét csapatot a teljes megsemmisüléstől . . .

S ezzel vége a na-gorachi harcnak . . . Kétezer hősi halott és sebesült az ára ennek az eredménytelen kísérletnek ... A 23. honvédhadosztály egymaga 1200 emberét veszítette itt el. A na-gorachi vereség pedig – amint látni fogjuk – teljesen aláásta a várórség erejét. . . Na Górach egyik legsúlyosabb oka volt a vár elesésének... Az előtérállás – az új, amit berendeztünk – igen közel feküdt az ellenséghez . . . Sokkal rosszabb volt a réginél, amely dominálta a terepet, s a mi új állásunkat is . . . Ezentúl itt már nem lehetett a megbízhatatlan, s éppen ezért alig használt galíciai, ruthén csapatokat künnhagyni . . . Nem, ide ezentúl a legjobb csapatainkat kellett kitenni... Itt áztak, fáztak, s mentek tönkre a vár elitcsapatai... A legjobbak ... a honvédek . . .

Kezdték – mintegy szimbólumként – a legderekabak: *a 7. versed honvédek...* A kitörések hősei, Magiéra, 428 stb. elfoglalói... A járőrharcok állandósultak, s Przemysl várának egész további ostroma alatt itt állottak legközelebb és legellenségesebben egymással szemben a csapatok. Annyira, hogy a na-gorachi harcokban elesett százakat nem lehetett eltemetni. A tél ideje alatt ez még nem volt oly nagy baj, hiszen a hóréteg takarta és a fagy konzerválta a hullákat. Legfeljebb egy-egy könyörületes orosz, vagy magyar puskagolyó űzte el a varjakat és a kóbor kutyákat rágcslásuk közben. . .

De eljött később a tavasz ... Leolvadt a hó ... Az oszlásnak indult hullák büze és rettentő látványa sok álmatlan éjszakát okozott itt is a csapatoknak . . .

Szent-karácsony, lóhússal és csuklógyakorlattal.

Az oroszok karácsonyi ajándékai. – Béke legyen a földön. – Újra Krautwaldék. – Ismét Bircza felé. – Nem megy a támadás. – Veszélyes órák. – Nincs összeköttetés. – Áttörik az oroszok a frontot. – A versed honvédek helytállnak. – Egy kis büntetés.

S a na-gorachi véres epizód után érkezett Szent-karácsony ünnepe... Karácsony Przemyslben, karácsony a körülzárt várban, az ellenség ostrom-gyűrűje közepette. Przemysl várában, amely akkor már megérezte a jövő nékülözéseket. A porciók napról-napra kisebbedtek, s már ettünk – *lovakat* . . . December 15-én először . . .

Egyelőre azonban itt volt a karácsony ünnepe . . . A tisztí étkezdékben és legénységi barakokban karácsonyfákat gyűjtöttek. Hiányzott alóluk azonban az ajándék, az otthon maradt család megemlékezése . . .

Hogy ezt valahogy feledtessék, a várparancsnokság rendeletére minden tiszt 10.86 koronáért kaphatta a következő *kincseket*:

1 kg kétszersült, 2 drb. húskonzerv, ¹Λ kg aszaltszilva, 0.038 kg tea, 1 kg cukor, 0.09 kg kakaó, 1 lit. rum, 0.15 kondenzált tej, 15 doboz szardínia. . .

Pénz volt bőviben, hiszen nem lehetett elkölteni a gázsit. Mindenki örömmel fizette tehát le a 11 koronát, amiért kapott akkor többszáz korona értékű „*árut*” ... A legénységről természetesen – 100.000 legény állott szemben 3000 tiszttel – nem lehetett ily „*bőkezűen*” gondoskodni. A bakák 10 fillér rá-

fizetéssel *mákos bobajkát* kaptak . . . *cukorral*... Akkor már ez elég ritkaság volt . . .

Az egyes csapatparancsnokok igyekeztek a sivár karácsonyt ünnepélyesebbé tenni . . . Sok helyütt a kávéba – a kondérokba, ahogy főtt – néhány üveg *rumot* öntöttek, másutt fejenként 20-25 cigarettát, vagy 10-15 szivart osztott ki a század-, vagy zászlóaljparancsnok, – aki nem dohányzott és gyűjtögette a « *Fassung* »-ot. . .

Volt olyan század is, hogy a tisztek minden szakasznak „*társasjátékot*” vettek a városi üzletekben, ahol még sok volt az áru és kevés a vevő. *Ilyesmire*. . . Sok helyütt – s ez jellemzi az oroszok vallásosságát és általában való jó érzését: *a körülzáró csapatok is küldöttek ti ajándékokat*. Ekkor már általában elég közel voltak az orosz előőrsök a mieinkhez, s igen sok helyütt egy helyre jártak az előőrsök vízért, s különösen a Galiciából sorozott – ruthén csapatok – krumplit ásogatni . . . *Másra ezek úgy sem igen voltak felhasználhatók*. . .

Az oroszok már hetek óta erősen ugratták a mi előőrseinket . . . Már tudták, hogy megkezdődött a lóvágatás, már *paripáinkat esszük a várban*, s egyszerre csak fel-fel hanzgott embereink nem kis bosszúságára – az orosz előtérállásokban a – *nyihaha* ... *Nyerítettek át*. . . Célozva lóhús-kosztunkra . . .

Karácsonyra azonban beszüntettek minden ellenségeskedést az oroszok... Ajándékokat, élelmiszercsomagokat küldözgettek, juttattak el az előőrökhöz . . . Ez legtöbbször úgy történt, hogy köztünk lévő tér kiemelkedőbb fájára tűzték ki csomagjaikat. . .

A zsákok azután tömve voltak minden jóval. . . Cipóval, a friss orosz „*bulki*”-val, konzervekkel s a hosszuszárú orosz „*papyrosz*”-al a cigarettával. És no mi is lehetett még más . . . Akkor még újdonság volt nekünk: *szemicski és machorka* . . . Tökmag és a dohányszárból készített orosz cigaretta-dohány . . .

Majd minden csomagban volt egy orosz verses köszöntő is. Olyan primitív, köszöntős könyvbeli, iskolás gyermekszerű ..., de *szívhezszóló* ... *szívbemarkoló* ... Mindegyik a közeli békét sóhajtottá vissza ... a családot... a gyermekeket. . .

Az orosz muzsik karácsonyi üdvözlétén kívül sok helyütt az ellenséges tisztikar is megemlékezett rólunk . . . A 8-as honvédek 8. századának előttemfekvő naplója megőrizte egy ilyen oroszoktól való németnyelvű üdvözlés szövszerinti, eredeti ortografiás szövegét, amelyet az élő ér állásaiból hoztak be:

„Aus Fredropol.

Wünschen von ganzem Hetzen Ihnen allen tapfere Verteidiger der Festung ein reihiges fröhliches Weihnachtsfest. Friede auf Erden und den Menschen ein Wohlgefallen. Gott gebe die Erfüllung aller Ihrer Wünsche.

Dies ist der aufrichtige Wunsch der Herren Offiziere und der Mannschaft der V. russischen Artilleriebrigade ...”

(Egész szívünköl a vár minden bátor védőjének boldog karácsonyi ünnepeket kívánunk. Béke legyen a földön és megeledés az emberek között. Isten teljesítse minden kívánságukat. Ezt kívánják az V. tüzérbrigád tisztjei és legénysége).

Ezt kívánták nekünk Fredropolból, ahonnan *addig naponta jöttek az V. orosz tüzérbrigád útegeinek halált hozó gránát-üdvözletei...*

Valóságos fegyverszünet alakult így ki a szembenálló csapatok között . . . Két hét múlva azután mi is viszonzottuk az oroszok jókívánságait és bizony *fájó szívvel* ajándékait is . . . Az ő karácsonyukkor . . .

Kitűztünk egy fára egy nagy zsákot. Óvatosan jött érte egy tiszti járőr. Közel lopódtak a zsákhoz, amibe tüntetésből mindenféle jót tettünk be, hadd lássák, hogy van még a várban ennivaló, cigaretta a legfinomabból. A tiszt vizsgálódva először bele-döfködött, majd kardjával felénk szalutált, háromszoros hurrát kiáltott, s revolverével a levegőbe lött. És gyorsan visszazaladt... Az ördög nem alszik ...

A karácsonyi ünnepek látszólagos csendje alatt, – alig ült el kissé a véres harcizaj a Na-gorachi támadás után, – a 3. hadseregparancsnokság, – amely állandóan fenntartotta a rádióérintkezést a várral, – ismét előkészített számunkra egy szomorú és véres eseményt. Újból jelezte a *Krautwald-csoport* tervezett előnyomulását.

Ezúttal azonban mindenki csak szomorú és hitetlen mosollyal hallgatta az értesítést: *kitörünk, hogy előmozdítsuk a vár tervezett felszabadítását.*

Már nem talált hitelre ez a kijelentés. A december 9-e óta állandóan harcban álló honvédcsoportokat ez a 12 napos ütközet-sorozat ugyancsak megviselte, valószínűleg *megettizedelte.* A kitöréseken eddig gyakran résztvevő *Komma altábornagy* osztrák dandárja a dandárparancsnok jelentése szerint „*nem volt harcképes*”. Tamásy altábornagy és honvéddandárparancsnokai Seide és Létay természetesen nem ismertek ilyen mentesítést: *menni kell, hát megyünk . . .* De a honvédek ereje már fogytán volt... S az az átkozott terep . . . Mindig ugyanarra ... Ki a Helichán és a Pod Mazurámin, neki a Paportenkának, 428, 353, Szybenica, Struczyna és a többi orosz hegyreépült támpontnak . . . Elfoglalni őket, ki tudja, hányadszor... Azután viszszaadni az ellenségnek ... *Nem, itt már kedvről, harci szellemről és hasonló katonai erényekről szó sem lehetett . . .*

A parancs, azonban parancs . . . Kitörés . . . *Tehai menni kell...* így indultak a honvédek újabb kitörésre december 27-én ... A régi tervek szerint. . . amelyet az oroszok is már jól ismertek . . .

Pick őrnagy védi a jobbszárnyát Kijow ellen – mint mindig. A Seide-csoport áll ismét Létay dandárnok vezetése alatt a 7. és 8. honvédezredből. Nónay 5. ezredéből, Schöpflin alezredes menetzászlóaljaiból s ez a csoport Olszany községen át jobbszárnyával a Szán mentén a 428 és utána, ha lehet, a 478 méter magas Paportenka ellen támad.

Szathmáry ezredes a gyulai honvédekkel Rokszyczen és Brylincén át Kopystanka és Kopysno felé igyekszik. A gyengülő harckészség miatt *ezúttal a programúiból elmarad Kommaék állandó feladata, Szybenica ostroma.* A balszárny rövidebb lesz és csak az addig nálunk a Helichán állomásozó *Geisinger* alezredes vezette 3. menetzredbeli II. honvadászszóalj *markíroz* támadást a Szybenica előtti 420 és 427 ellen, hogy *lekösse erre felé az ellenséget* és biztosítsa átkarolás ellen a kitörő csapatokat.

Ugyanezért kaptunk mi is parancsot a legélénkebb

tüzérségi támadásra s lőttük teljes erővel a Szybenica Lysa Gora-Koniusza-Klokowicze közötti területei. *Már amennyire ócska ágyúinkkal lehetett. . .*

Mint egy béke-manőverben úgy néztük nagyszerű távcsöveinkkel a gyalogság kifejlődéséi. A kitörő csapatok főhadereje, a Létay-Nónay-Schöpflin ezredek Krzeczko község előtt megakadtak ... A 353-394-413 magaslati pontok azelőtt sohasem voltak komoly akadályok a 428-ig. *De az oroszok nyilván okultak az eddigi kitörésekből. . .* Amíg mi semmit sem tehattünk, s mindig ugyanazzal a módszerrel kellett ugyanazon a terepen támadnunk, *az oroszok igen előnyösen kiépítették a melléktámpontjaikat is*, amelyek segítségével a kitörő csapatok előnyomulását megakadályozhatták, feltarthatták, hogy a meglepetés élet elvehessek . . .

Ködös, szürke téli nap volt... Már Olszany községéből kilépve fegyvertűz fogadja a Létay-dandárt . . . *Meglepetésszerűen . . .* Nem is tudnak előrejutni . . . *Beásás . . .* Nónayék sem járnak jobban. Krzeczkwán át kellene a Paportenkára támadniok. A Popielowa Gorán álló egy századnyi orosz *ellentállás nélkül* kiter útjukból, s meghátrál a Namulowa felé. Nem mernek azonban Nónayék előremenni, amíg a Schöpflin-csoport, amelynek a Nónay-csoport jobbszárnyát kellene biztosítani, a Szán mentén nem halad előre.

A dél is elmúlik, amíg ez megtörténik és a két csoport Krzeczkwán túljut, úgyhogy Nónayék támadhatnak az erős 353 kota ellen . . . irtózatos gépfegyver tűz a válasz az alaposan felkészült oroszok részéről. . . *Nem lehet itt sem tehát előrejutni, s a csapatok itt is beássák magukat., .*

Nónayék után megindulnak újra Létayék is. Leidenberger őrnagy 7. ezredbeli II. zászlóaljja megkísérli a támadást a 394 ellen. Nónayékat is előnyomulásra szólítják fel, de egyelőre *az összeköttetés megszakad. ,*

A Kasza (1/7.) zászlóalj balszárnyára beosztják a 8. ezred II. zászlóaljának felét *Árvay* főhadnagy vezetésével. *Árvay* nekítámad a 413. támpontnak ... Nagy ellenséges oldalazó tűz visszaveri őket. . . Mellettük állott a zászlóalj másik fele *Mészáros* főhadnagy vezeteése alatt Brylincénél. . . Nekik kellett az összeköttetést fenntartani a Brvlincén álló és attól keletre a 310.

ellen támadó Szathmáry-ezreddel, amelynek viszont a 427 és 484-en álló és támadást a Szybenica ellen markirozó Geisiiigfer-csoporttal kellett volna összekötetésben lennie . . . *Ez volt az elméleti helyzet. . .* Ahogy azt a Tamásy-hadosztály Pod Mazurámin állomásozó vezérkara tudta ... *A valóság pedig . . .*

Az Árvay félzászlóaljnál baj volt. A zászlóalj egyik századának naplójában olvassuk:

„Délelőtt 9.30 délnyugat felé az erdőn át megindultunk, hogy a műútnál álló és az ellenséggel harcoló 7. honvédezred balszárnyához csatlakozzunk. Innen visszamenve délelőtt 12.30-kor ismét a 330 kotán vagyunk. Délután 3 órakor elindulunk, hogy a 413-on át a 428 ellen támadjunk. Utunkon véletlenül nem találkozunk ellenséggel, azonban, *amikor a fődőzékeinket a 413 előtt elfoglaljuk, akkor a 7. ezreddel harcban álló ellenséges csoport a hátunk mögött volt.* Ellenség volt a jobb szárnyunkon velünk egy magasságban lévő fedezékben, valamint előttünk . . . *összekötetés sem balra a Mészáros-csoporttal, sem jobbra a 7. ezreddel nem volt meg ekkor . . .* Minden pillanatban a körükerítés veszélye fenyegetett bennünket . . . Rajvonásban volt a 8. század, (századparancsnok Gödinger Béla zászlós) tartalékban a 7. század. *Árvay főhadnagy nagy izgalomban oldaltámadást akar végrehajtani.* A két századparancsnok közül egyik sem vállalkozik Önként . . . Erre elrendeli a 7. századnál a támadást . . . Szerencsére azonban beállott a korai téli sötétség. A sűrű erdő és a terep szaggatottsága miatt nem tudnak előremenni, visszafordulnak . . . Megjegyzendő, hogy *Árvay főhadnagy az ellenség erejét és állását nem derítette fel, csak úgy küldött nekik !. . . Valószínű, hogyha csak egy puskalövéssel eláruljuk ottlétünket, minden oldalról nekünk esnek és a következmények kiszámíthatatlanok lettek volna ...”*

Így panaszkodik a 8. század naplója, amely két végtelenül bizonyítja, hogy ekkor már bajok voltak.. s rövidesen őket, valamint miattuk a Kasza-zászlóaljat vissza is rendelik a 330. kőtára, ahol éjjeleznek.. *Egész este és éjjel különben sűrűn havazott . . .*

A Mészáros-félzászlóaljat is akarják értesíteni a visszavonulásról, de nem kapja meg a jelentést.

nem volt összekötetés. A fenti visszavonulás miatt a Leidenberger-zászlóalj rendkívül exponált helyzetben előretolva maradt minden oldalbiztosítás nélkül a 394-el szemben . . . Balról visszamentek és jobbról nem jöttek előre a 8. ezred I. zászlóaljának emberei sem ... Sőt ez utóbbiak még tovább is visszavonultak, úgyhogy *jobbról balról elhagyatva, a híres 7. ezredbeli II. zászlóalj olt állott a sötét éjben . . .* Nem csoda tehát, ha éjfélkor az oroszok nagy erővel támadásra indultak Leidenbergerék ellen ... Ez a *vas-zászlóalj* azonban Magierától kezdve az összes kitoréseken át a 23. hadosztály egyik leghősibb részének bizonyult . . . A lehetetlen helyzetben is helytállóit... S *visszaverte a túlnyomó orosz erők éjjeli támadását . . .*

A híres verseci zászlóalj *naplója* erről az akcióról a következőket örökíti meg:

„Tizenkettedik kirohanásunk volt ez a várkörüli harcokban és a huszonötödik ütközetnapunk. Pod Mazurámin és Olszanyon át a 394. magaslati pontot támadtuk meg. Heves harc folyt egész napon át, míg a sötétség beálltával – tekintve, hogy a zászlóalj mérészen előre jutott és így exponált helyzetben volt, mert a szárnyak minden összekötetést nélkülöztek – önálló harcszerű biztosítás mellett voltunk kénytelenek éjjelezni. Az esti órákban havazni kezdett és reggelre 10 centiméteres hó és sűrű köd fedte az egész harcteret. Éjjel 11 óra 30 perckor az oroszok a műút mentén heves támadást kezdtek, azt sikeresen visszaverte az első vonalban állott három századunk” . . .

Az éjjel ismét harcbadobják az *Árvay-félzászlóaljat* az újra felnyomuló Kasza-zászlóalj balszárnyán . . . *Beássák magukat a vonalban . . .*

Közben Nónayék – miután kellő tüzérségi előkészítés nélkül nem tudnak megbirkózni a 353 és 394-el – éjjelre a Popielowa Gorára vonulnak vissza, de már hajnali 5 órakor *harmadszor is megkísérik a mindinkább lehetetlennek látszó feladat megoldását.* Krzeczkwóán azonban ezúttal sem tudnak túljutni. . .

Reggeledik. Erős a köd... Alig lehet 50-60 lépésre látni ... S ekkor nagy baj történik Létay 46. brigádjánál... *Hirtelen irtózatoss puskaropogás . . .*

Az Árvay-félfászlóaljnál csak azt látják, hogy a tőlük jobbra álló Kasza-zászlóalj emberei *rendetlenül szaladnak vissza* . . . Reggel 7 óra . . .

Áttörték a frontot az oroszok ...4 394. és 413. magassági pontok közötti völgyből, egy mély vízmosás fedezete alatt betörnek az oroszok. Nyilván a 428. kőtárai rendeztek ezt az erős ellentámadást . . . Oldalas háttűz ... Kaszáék visszafutnak teljesen összezavarodva a 245-re, magukkal rántják Árvayékat a 330-ra, ahol már ott találják a másik félfászlóaljukat, a közben visszarendelt Mészáros-félét is ...

Szerencsére a hadosztály parancsnokságnak pontos értesülései voltak a 46. hadosztály nehézségeiről, s egyrészt visszavette nehéz tüzérségét még idejében, másrészt *visszaparancsolta a gyulai honvédeket Rokszycére*, ami annál okosabb volt, mert egyszerre csak láthattuk, hogy *Geisingeréket is nagy erővel támadják a 427-en és mennek is már gyorsan vissza az előttünk lévő 420-ra* . . . Alig vannak már néhány száz lépésre előtérállásunktól, a Helichától.

A 46. dandár visszavonulását ezalatt legeredményesebben *Thaisz* alezredes 2. honvédtüzérezrede védte és fedezte. . . *Nehéz félórák teltek el*... A honvédek újra összeszedték magukat és beásva várják az oroszok további támadását, ami nem sokáig késett ... A 245-330. vonalat azonban tartják, visszaverve az ellenség támadását... A kitörésből, a támadásból tehát *védekezés* lett . . .

A lugosi ezred 8. századának naplója ismét igen jól jellemzi az itteni helyzetet:

„Miután az egész vonal visszavonult, a visszafutó 7. ezredbeli csoportok ennek szétveretéséről, a zászlóaljparancsnok elfogatásáról hoztak híreket. Az ellenséges tüzérség erősen lőtte az olszányi völgyet és csak a nagy ködnek volt tulajdonítható, hogy nagyobb baj nem történt. . . *Mi egészen a pod mazurámi állásig mentünk vissza*, ahonnan újra előküldték az olszányi magaslatra (334 m). *Az egyik szakaszunk pedig egészen elveszett a visszavonuláskor* . . .”

Az oroszok áttörése a verseci II. zászlóalj balszárnyát is átkarolással fenyegette. Az ellenség hurrá . . . hurrá . . . kiáltásai közben mégis példás nyuga-

lommal – *lépcsőzetesen* – vonja vissza Leidenherger őrnagy századait, fedezve visszavonulását a tartalék 6. századdal. A műút melletti 245. kotta, a híd és a Popielowa Gora vonaláig. Szerencsére még sűrű a köd, időnkint 20-25 lépésig sem lehet látni. Irtózatos puskaropogás hallik, az oroszok veszettül tüzelnek a ködben arrafelé, ahol bennünket sejtének. *Kató* Imre főhadnagy, a géppuskás osztag parancsnoka fején súlyosan megsebesül. *Leidenherger* mindenütt emberei között. A tűz nagyon erős. Egyszerre csak *Wöllek* Ede zászlós esik össze: *Leidenherger mellől második segédtisztjét lövik ki az oroszok ...* A visszavonulás mégis rendben sikerül, fedezve ezzel a Létay-csoportot.

Felszáll a köd 9 óra után s feltűnően látható az orosz csapatok hatalmas tömege. A 394. magassági ponton feketéllenek, szinte palisszádot képeznek. *Tíz óra felé általános támadást indítanak az oroszok ...*

A 7. ezred visszaveri az oroszokat délelőtt 10 és II között . .. Nagy sikerrel dolgozik a II. Leidenberger-zászlóalj ezúttal a Popielowa Gora lejtőiről... Az oroszok itt elért balsikerük után *taktikát változtattak* és Krzeczkowa község nyugati oldalát megkerülve, váratlanul Nónay 5. ezredének támadtak, amely reggel óta helyéről el sem mozdult. Namulowáról indult ki ez a jól rendezett támadás, amelyet az oroszok ugyan csak túlerővel hajtottak végre.

Schöpflin alezredes gyenge csoportja nem is tudott ellentállani, s visszavonult a Pod Lasern és Popielowa Gora közötti erdőbe, *szabadon hagyva ezzel Nónayék jobb szárnyát, úgyhogy ezek hátába kerültek az oroszok.*

A 332 és 285-ről jövő támadásra így Nónayéknak is vissza kellett vonulniuk ... *Az egész kitörő csoport tehát be volt ezzel szorítva az Olszany községnek a Szán-folyótól a Rokszyce közötti szűk területére, ami már lehetetlenné tett minden akciót.* Az egyes csapatok egymás hegyén-hálán állottak, össze-vissza kavardva ...

A kitörésnek már nem volt „*kitörés*” jellege, inkább csak makacs, konok *kitartás* volt. . . Déli 1 órára így már meg volt az „*összeköttetés*” is a csapatok kö-

zött, aminek hiányát máskor, de a mostani kitörésnél is annyira érezték . . .

S ekkor érkeznek Kommaék végre a csatátra...

A „kimerült” 85. osztrák landwehrdivízió úgy látszik végre kipihente magát... Szükség persze már nem lehetett rájuk ... A szűk területen a csapatok beásták magukat... Az oroszok azonban céljukat elérték: *a kitörő csapatokat megfékezték, visszaszorították.* Megállottak és némán nézték, hogy a sötétség beálltával a mieink visszavonulnak a várba.

Különben is megérkezett a hadseregfőparancsnokság utasítása:

„A 3. hadsereg további offenzívája egyelőre elmarad, a kitörés beszüntetendő . . .”

Ismét megverték a Kárpátokban a Krautwald-csoportot és társait... A mi veszteségünk 728 halott és sebesült. A legtöbbet a 7. ezred veszette: 18 halott, 67 sebesült és 107 eltűnt honvéd. S elfogyott a vár tábortüzerének utolsó löszere is.

Ez volt az utolsó offenzív akciója a várnak ... Ez előrevetette az árnyékát az elkövetkezendőknek ... A csapatoknak, a honvédeknek már nem volt erejük . . . *Elég volt. . .*

Idézzük ismét a 8-asok naplóját:

„Rettenetes 2 nap volt. Az egész támadás már vontatottan indult. A folytonos bizonytalanság, habozás, tájékozatlanság, határozatlanság a legutolsó bakából is azt az érzést váltotta ki, hogy csak ebből a kirándulásból minél előbb menjünk már haza . . .”

Súlyos szavakban, talán nem is egészen igazságosan panaszkodik a napló a félzaszlóalj parancsnokáról is, akit később Létay ezredes a másik félzaszlóaljparancsnokkal együtt igen keményen felelősségre is vont. . . *Pedig nem ők voltak a hibások* ... Ekkor már mélyebben gyökeredzett a baj... Csak... csak... *nem akarták még észrevenni. . .*

Egyelőre december 30-án Létay a 8. ezred összes tisztjeit magához hivatja. A napló írja:

„Az ezredes úr a 29-i visszavonulásért rettentően leszidott bennünket. A tőle már megszokott maró és vérig sértő kifejezések egész özönét zúdította ránk, s a II. zászlóaljat pedig egyenesen az ezredhez nem

tartozónak jelentette ki. Büntetésből elrendelte a naponkinti foglalkozást 8-12 között a gyakorlótéren.”

1914 december 30-án Przemyszlben ... S a napló ugyanekkor írja: Idő: borult, nagy sár . . . Borult? Ekkor már végleg beborult. . . Csak ... csak ... a parancsnokok ezt még nem látják, nem akarják meglátni . . . Léstay korholja Tamásy, Léstay adja tovább ezredének, s a II. zászlóalj két félzászlóaljának parancsnokai, Árvay és Mészáros főhadnagyok – miután Bordán Szilviusz őrnagy zászlóaljparancsnok „betegsége” miatt kórházba vonult (később ő szervezte meg hadifogságban a román légiót) – kihallgatásra jelentkeznek Léstaynál. Előadják, hogy zászlóaljuk az ő parancsukra cselekedett, a zászlóalj tehát nem hibás . . . Legfeljebb ők . . . Kérnek vizsgálatot maguk ellen . . . Léstay kijelenti, hogy véleménye addig nem változik e zászlóaljról, amíg meg nem mutatják – harcban – az ellenkezőjét . . .

A napló írja:

„Valószínű, hogy ezredes úr téves véleménye azért van rólunk, mert zászlóaljunknak a vesztesége a legkisebb, ez azonban nem azért van, mert zászlóaljunk az ezred harcaiban valami dédelgetett zászlóalj volna, vagy mintha a tűzharcokból ügyesen kivonta volna magát, hanem csupán azért, mert istennek hála, eddig mindig szerencsénk volt és meri oly zászlóalj parancsnokaink voltak, akik mindig gondolkodtak mielőtt cselekedtek ... Reméljük, hogy ezután is így lesz ...”

S ugyanekkor írja a napló:

„A büntetésünk folytán naponta, ma is 8-10-ig kivonulás, zárt rendszerű gyakorlatok szakaszonként és században. D. e. 11-12-ig elméleti oktatás. Délután a legénységnek az a része, amely nem tetves fürdőbe mehetett... Ilyen volt századunknál 17 ... Ez is egyik eredménye az 5 hónapos háborúnak. De nem is csoda, ha tekintetbe vesszük, hogy szappan hiányában sem fehérneműt mosni, sem mosakodni nem igen tudnak.”

Szappan nem volt, már a kincstári lovakat vágják. De azért nem elég hősiések a csapatok ... csukló gyakorlatok kellenek nekik ...

Cimala marhái.

«A csapatok támadó ereje kissé csökkent.» – Beteg lesz a főintendáns. – Január 17-ig... – Február 18-ig... – Baleset, vagy öngyilkosság.

December végével lezárult Przemysl hősi korszaka, a harcok és cselekvések ideje. Az utolsó kitörés alkalmával Kusmanek tábornok a következőt jelenti a hadseregfőparancsnokságnak:

„Csapatainknak a korábbi kitörések és a dec. 9. óta 12 napon át az előtérben folytatott nehéz harcok miatt óriási veszteségei vannak, különösen tisztekben. A csapatok támadó ereje kissé csökkent. A 8 cm tábori tüzérség muníciója fogytán ...”

December elejéig nem igen volt baj az élelmezéssel. A várparancsnokság elé sem kerültek jelentések, amelyek aggasztóak lettek volna, s így a legénység is megkapta mindig az előirt élelmezési adagját: *a háborús váradagokat*. Csak, amikor december elején bizonytalanná vált felszabadításunk, néztek kicsit komolyabban a tál fenekére: *az élelmezési raktárak mélyére ...*

Ekkor azután furcsa dolgok derülnek ki. *Kiroban a nagy botrány*. A vár intendatúrájának békebeli vezetője, aki tulajdonképpen felelős lett volna az ottani készletek mennyiségéért és főképpen minőségéért, jónak látta e felelősség előtt azonnal megretírálni. Az intendatura főnöke, *Hackenberg* intendáns már az első körülvárás előtt beteget jelentett és *elhagyta a várat*, működésének és *kisded üzleteinek* békebeli színhelyét...

Helyébe lépett a 111. landsturm-brigád intendánsa...

daturájának vezetője *Rausch* Alfréd intendáns. Segédei voltak *Kaltenberg* intendáns addigi helyettesei *Freiherr von Tschalkewitsch*, *Cimala* és *Kassafürek* alintendánsok. Az első körülmények rövid ideje alatt senki sem törődött az élelmezés problémájával. Amikor a vár felszabadult, az előrenyomuló hadseregeket élelmezte. Az intervallumot használta fel a „*tehetséges*” *Gimala* alintendáns. *Hiányzott a vágómarha erősen*. Ami volt a várban, az bizony hamarosan elfogyott, a friss hús hiánya éppen úgy érezhetővé vált, mint a tojás, tej és tejtermék, a sör fogyatékosága. Éppen ezért örömmel fogadta a várparancsnokság *Cimala* alintendáns ajánkozását:

– *Kérek pénzt, s kiszaladok Felső-Magyarországra. Hozok csordákat, vágó- és tejelő állatokat. ...*

Kapott is pénzt. Kereken 3 millió koronát, akkoriban borzalmasan nagy összeget. *Cimala* alintendáns október közepén azután elindult útjára. Soha többet hírért sem a vár, sem a hadvezetés nem hallotta ... *Cimala* eltűnt, s vele a kerek 3 millió korona is. ...

Port-Arthurnak 1 évre voltak élelmiszer-készletei az orosz-japán háborúban. *Przemysl* vára alaposan megcsappant éléskamrával – hadászati előírásaink szerint megerősített helyeinken csak 3 hónapra való élelmiszerkészletnek kellett lenni – maradt vissza november elején a második körülményeknél ...

S ami volt, az sem a javából ... A hadsereg-szállítók *Przemysl* raktárait is erősen megtölték mindenfélével: *suvix például igen sok volt, cukor annál kevesebb*. A helyzetet súlyosbította, hogy végzetes módon az élelmezési létszám alaposan megnőtt. A hivatalos előírás 85.000 katona és 3700 ló volt. Ezzel szemben a kimutatások szerint 21.000 lovat és 131.000 főnyi katonaságot kellett élelmezni, de ezeknek csak mintegy a fele volt harcoló, kombattáns. *A másik fele segédszolgálatos, munkás-osztagbeli, intézeteknél és a különböző hadtápszolgálatra rendelt*.

S ott volt a több, mint 30.000 főnyi civil-lakosság, amely a várban maradását annak „*köszönhette*”, hogy régi háborús rendelkezések szerint, mindenki, aki 3 hónapi élelmiszert fel tud mutatni, maradhat.

Ez a „*felmutatás*” sohasem történt meg, köny-

nyelműen senki sem vizsgálta, hogy a civil-lakosság-nak van-e kellő mennyiségű ételme? A falragaszok ezt előírták és *senki sem tartotta be*. A gazdagabb lakosság féltette életét s elmenekült. Maradtak a szegények és a – *spekulánsok* ...

A szegényeknek nem volt tartalék-élelmiszerük s rövidesen *oly nyomorba süllyedtek, hogy a várparancsnokságnak kellett élelmezésükről gondoskodni*. . . Kellett? *Kusmanek legalább azt hitte, hogy kell*.

A spekulánsoknak viszont volt élelmiszerük. Elrejtve ... Sajnos, nem voltak túlsokan ilyen vakmerő rejtegetők, mert később jó hasznát vettük volna *mi* a spekulánsok készleteinek ...

December elején, amikor a kitörések alatt kiderült, hogy a Krautwald-csoport nem tud felmentésünkre jönni, kezdett a várparancsnokság az élelmezés súlyos kérdésével intenzívebben foglalkozni. *Rausch* intendáns átnézte a raktár-könyveket és jelentette:

„Még egy havi élelmiszere van a várnak. A lovak részére január 10, a legénység számára január 11 az utolsó határnap ...”

Lesújtó és megdöbbentő leleplezés volt ez. Siettek is megrádiózni a hadseregfőparancsnokságnak. A megindult tanácskozások eredményeképpen mindekelőtt egyelőre 1000, majd további 9000, s végül összesen 14.000 ló levágását határozták el. Egyrészt azért, hogy így biztosítsák az akcióképességhez feltétlenül szükséges legalább 7000 lónak január végéig az élelmezését, másrészt pedig, hogy húshoz jussanak. Nem utolsó szempont volt az sem, hogy az így fennmaradó zabot a kenyérsütésnél fel lehet használni.

Ekkor már a legénység napi adagja 300 g hús, 100 g főzelék (az előírás 200 g), 350 g kenyér és 100 g cviback (700 g kenyér helyett) és 25 g só (30 g helyett) volt. Szomorú élelmezés, de látjuk majd, hogy *mivé zsugorodott össze ez a végén* ...

Marha ekkor már mindössze 650 darab volt a várban. Az összeszorított porció mellett úgy számították, hogy a vár legénységét – lóhús mellett – február 18-ig tudják élelmezni, s a megtartandó 7000 lovat pedig szalmával és szénával február 8-ig lehet.

majd ellátni... Ekkor már számításba vették, hogy a 30.000 civilből december végére 18.000 nem tudta magát élelmezni, s ezekről is kellett gondoskodni. Sokszor volt arról is szó, hogy *leghelyesebb lenne a civileket egyszerűen kiküldeni a várból*. Féltek azonban attól, hogy a kémkedést ezáltal megkönnyítik, no meg emberiességi szempontok, s nem utolsó sorban az ekkor már sűrűn kialakult személyes, *gyengédebb* kapcsolatok is közrejátszottak a civilek bentartásán...

Naponta 6-700 lovat vágtak a megnagyobbított Przemysli vágóhidakon s fagyasztották meg húszakat. Rövidesen a tisztí lovakra is sor került, csak *Blaskovits* János ezredes tudta a gondjaira bízott 3000 lóból álló trénezzredéből a Feldbahnabteilung 600 lovat megőrizni. Megható szeretettel és fáradtsággal sikerült ennek a kitűnő katonának *saját eszközeivel* előteremteni heteken át halálra ítélt lovainak élelmezését.

Ez volt a helyzet január végéig, ameddig a vár katonasága még bizakodott, s élte a körülzárt hely a maga furcsa és különös, de *még emberi életét*.

A megdöbbenő valóra akkor eszméltünk rá, amikor *január végén széjjelfutott a hír, hogy a várparancsnokság igyekezett ezt a riasztó tényt eltitkolni, s széngázmérgezést állapítottak meg*. Tény, hogy Rausch halálát megelőzte egy alapos vizsgálat, amely azt is megállapította, hogy *a civilekkel és a spekulánsokkal szoros összeköttetésben állott az intendatúra nem egy közege, s innen kerültek a zúgforgalomba készletek*. Másrészt kitűnt az is, hogy *egyes polcokon csak az első sorban volt élelmicikk, s hátul a tömötnék jelzett polcok üresen állottak ...*

Lehet, hogy Rausch ártatlan volt a manipulációkban, de nagyon szívére vehette a feltűnő megállapításokat és eltömve kályha-nyilasát, a széngázzal megmérgezte magát...

Helyébe azután végre az első magyar szakember került *Szuhányi* Lajos a 23. honvédhadosztály intendánsa személyében, aki *vaskézzel látott a munkának*, a tisztogatásnak, s oly eréllyel a rekvirálásnak, hogy – amint látni fogjuk – *a vár életét még több, mint egy hónappal meg tudta hosszabbítani...*

Przemyśl páriái.

*Egy kis árdifferencia. – Zöld szemüveg a lovakon. –
Rekvirálnak. – A tisztí és legénységi lóhús. – A
Przemysli Weisz Manfrédek. – Lósonka, lókolbász.*

Október 30-án a körülrzés előtt a várparancsnokság közzeteszi a hatósági árszabást és felszólítást annak szigorú betartására. Az ellenszegülőköt 1-6 hónapi fogsággal és 2.000 korona pénzbüntetéssel fenyegeti.

A hivatalos árak ekkor ezek voltak:

1 kg tea vaj	5.00
1 kg zsír	3.20
1 zsemlye	0.05
^x k félbarna kenyér	0.17
1 tojás	0.12
1 kg marhahús	2.20
1 kg burgonya	0.13
1 kg kockacukor	0.90
1 kg csokoládé	4.00
1 liter tej	0.40
1 m ³ fa	3.60
1 q szén	4.80

Kortörténeti jelentősége van feljegyzéseink nagy részének, de mi sem jellemzőbb, mint például az áraknak a fejlődése, ugrásszerű emelkedése.

December végén a szabad forgalomban még akad valami vásárolni való. Természetesen már nagyon sok cikk, mint a tej, vaj, tojás, szinte végleg kifogyott. A kapható cikkek árai ekkor így alakultak:

Félbarna kenyér	2.00- 2.50
1 drb komiszkenyér	5.00- 8.00
1 tábla kétszersült	1.20
Tojás (drb)	0.50- 1.00
Marhahús (kg)	8.00
Burgonya (kg)	0.60
Kockacukor (kg)	12.00
Tej (lit.)	2.00
Káposzta (egy fej)	1.00
Liszt (félbarna) kg	2.00- 3.00
t kg rizs	2.00
1 q búza	180-190
Liba (drb)	40.00-50.00
Tyúk (drb)	20.00-25.00
Pulvka (drb)	35.00-40.00
Kelkáposzta	0.50
1 kg alma	4.00
1 szem dió	0.20
1 csomag zeller	1.00
1 kg zöldség	2.00

Ugyanekkor legénységünk heti keresete 1-2 korona, a tisztek havi fizetése 100-300 korona volt átlagosan. Mindebből nem igen tellett a már igen sovány kincstári koszt feljavítására. A tisztí étkezdék mindamelllett még igen jól főztek, s el lehet mondani, hogy a Przemyszlben szolgálatot teljesített tisztikar nem túlságosan sokat szenvedett az élelmezési nehézségek miatt. A baj a 120.000 főnyi legénységi állományú katona élelmezése körül volt, s innen keletkezett azután az az orosz mondás, hogy „Przemyszlben kövér tiszteket és sovány legényeket” találtak.

Kezdjük talán Przemyszl páriáinál a – *lovaknál*. Amint kimutattuk, a szükségelnél nagyobb számmal voltak ezek a hasznos állatok a várban. Ez hiba volt élelmezésük szempontjából, de előny volt a mi élelmezésünkre nézve. A túl nagy lólétszám mindjárt az elején azzal a bajjal járt, hogy sem zab, sem széna és szalma, szóval *szálas takarmány* nem volt elegendő a várban. *A lovak dolgoztak, de nem táplálkozhattak*. Bőrig soványodtak le a teherhordó állatok. Ténylegesen zörögtek csontjaik. Fát szállítottak a télen az erdőből a városba, s a jobb táplálkozás mégis csak a

tiszti lovaknak, a paripáknak jutott. *Itt sem lehetett a tömegről gondoskodni.* Az istállókba nem jutott alom. A háztetőkről szedték le a zsúpot, a nyomorult környékbeli galíciai viskók mind fedél nélkül meredtek az ég felé, a zsúpszalma kellett a lovak alá. Wapowce, Nahurczany, Zalesie stb. községek házai szolgáltatták a zsúpot, amíg volt. *Nem sokáig tellett ...*

December elején a lovak erőállapota már annyira hanyatlott, hogy *ezret belőlük mindenesetre levágtak* s az első lóhúst a már éhező civilakosság között osztották ki. December közepén már a várállásokban szolgálatot teljesítő katonaság is lóhúst kapott, míg a honvédek, akik a tulajdonképpen nehéz szolgálatot látták el (előtérállások, kirohanás) csak január 6-án vételezték fel az első lóhús-adagokat... *Nem nagy örömmel...*

December 30-án utasítás jön, hogy mivel a trénelovak már elfogytak, a lőszeroszlop lovai is levágandók. Jó lovat már nem is igen találtak. Egy ló árát 1150 koronában szabták meg. Óriási összeget tett ki a városban levágott lovak értéke tehát.

Január 2-án már 500 lovat, január 10-én pedig 2000 lovat vágtak le. A pénz értéke folyton csökken...

A lovakról kell még beszélnünk, mert ezek tragédiája versenyzett Przemysl legénységének nyomorúságával ... A rendes lótápadag a hadseregnél tudvalevően 4-6 kg zab, 1.5 kg széna, s a szükséges alomszalma . . . Przemyslben ez utóbbi elejétől fogva hiányzott, s úgy segítettek a lovak nyugvását, hogy *faforgácsot* hintettek alájuk, de ez nedves volt, s később megették saját maguk alól a szegény párák ...

Eleinte, amíg a zab tartott 3.5-2.5-1.5 kg-ra szállították lejjebb és lejjebb a napi adagokat, de maradékkészletekről s hadiszállításokról lévén szó, negyede kavics és homok volt a zabnak. Azután megindult a nagy vágatás, de azért a megmaradt mintegy 7000 lóról kellett gondoskodni

Mindenki igyekezett kedvenc paripáján – *már akinek meghagyták, s ekörül nem kis harcok dúltak*, – segíteni. Itt is, ott is volt egy kis eldugott zab. répa, néha lehetett rekvirálni valahonnan egy kis

szalmát. Abból szecska készült. Ezt megáztatták ... *Zöld táplálék mégis nagyon hiányzott.* Tél volt. Paris ostrománál olvassuk: *lombokat ettek a lovak.* Przemyslben csak fenyőlombok voltak, a tűleveleket természetesen nem ehttek lovaink ...

Tréfás kedvű tiszték zöld szemüveget tettek lovaikra szecskarágás közben, hadd legyen legalább az illúzió teljessé... S a megmaradt lovak ugyancsak sűrűn fordultak fel bélrenyheségben, kólikában. Nekik is úgy hiányzott a nagyobb tömegű, gyomrot megtöltő, belekben a peristaltikus mozgást előidéző tömegtáplálék, mint katonáinknál a kenyér ...

Egy civil-mérnök végre feltalálta a legújabb ló-tápot. *Finomra gyalult faforgácsot sós vízbe áztattak és ezt adták be a lovaknak.* A találmányt közzétették a Tábori Újságban és rádió útján kikérték a bécsi állatorvosi főiskola tanári testületének véleményét is. *Az – kedvezően hangzott...* Hogyne ... Legfeljebb bőrig soványodtak a lovak és elpusztultak ... *Szólanlani, tiltakozni nem tudtak ... Igaz, a katonák sem...* A faforgácsnak etetés céljaira való elkészítésére úgy jöttek rá, hogy a huszárok megfigyelték; *a lovak az alom gyanánt alájuk terített faforgácsot éhségükben, kínjukban enni kezdik.* Jelentették ezt tovább. A tiszték, köztük a gyakorlati problémák iránt már ekkor is erősen érdeklődő *Prónay György* báró hadnagy tapasztalataikról jelentést tettek *Rihmer* őrnagynak, s a várparancsnokság *Poeffl* nevű lóreferensével – elhatározta a kérdés tanulmányozását, s praktikus kihasználását. A várban feles számban levő, s ekkor már intenzíven dolgozó vegyészek egy foszfát-oldatot készítettek, amellyel impregnálva a finomra gyalult faforgácsokat, erősen növelték annak tápértékét. Kitűnt azonban, hogy a lovak nem fogadják szívesen ezt a *Rihmer* őrnagy készítményt. Az újabb vizsgálatok megállapították, hogy a faforgácsnak így finoman gyalulva erős gyanta-szaga

vak nem fogadják szívesen ezt a *Rihmer* őrnagy készítményt. Az újabb vizsgálatok megállapították, hogy a faforgácsnak így finoman gyalulva erős gyanta-szaga

tak ... *Ez a magyar bakának fél fogára sem volt elegendő. A komisz, a „döfi” hiányzott azután a legjobban. Nem volt megtöltve a bakák gyomra. Az éhség érzete mardosta őket állandóan. A lóhús nem segített ezen. A hozzáadott 100, majd csak 50 gram kétszer-sült, az egyébként nem éppen rossz *cwieback* nem segített semmit, s különösen, amikor február 11-én 300 gramra szállott le a kenyér napi adagja, *katasztrófálissá vált a legénység helyzete ...**

December végefelé a népfelkelő bakák már javában *ássák a krumplit* az ellenség orra előtt. Búzászvermet is találnak és éjjel, lopva *«gőzölnek»* belőle, főzik a búzát. Már ekkor a jobbmódú gazdaemberek nem bírták a Przemysli kosztot. De találkozunk olyan csontvázzá aszott munkásosztagbeli földivel is, aki élelmet, kenyeret kéreget és amikor 4-5 darab száraz kenyérhéjját adnak, *kezet csókol érte.*

A lóhúst érthetően idegenkedve fogadtuk. Voltak tisztak, akiknek sikerült – elsősorban természetesen a városban, stáboknál és hadtápintézeteknél élők közül – teljesen elkerülni annak *«élvezetét»*. A legénység néhány napig *undorodva* lökte vissza az ételt. Nem vette be a gyomruk. De ez érthető is. Nemcsak a gondolat *«lovat enni»* volt idegen és undort ébresztő. Mindenki tudta – s ez a helyzet a civil életben is –, hogy *lovat csak akkor vágnak le, amikor muszáj.* Ha a ló öreg, elaggott, vagy beteg... A Przemysli bőrig aszott, életunt, agyoncsigázott lovakat mind láttuk, nem lehetett gusztusos a húruk. A szükség, az éhség azonban lassan rávitte a lóhús elfogyasztására is a magyar katonákat... Az osztrákok, a csehek és galíciaiak sokkal mohóbbak és hamarabb vette be a gyomruk. A honvédekkel volt e tekintetben a legtöbb baj. A szegedi, miskolci, egri baka hallani sem akart róla:

– *De mi bizony nem eszünk lóhúst. ..*

– *Inkább éhen döglünk. . .*

Azután szép lassan, január közepére csak elfogyott minden tartalék-élelem. Nem volt pénz sem vásárlásra. A városi zugpiac is kiürült, vadászni sem lehetett, s általánossá vált a lóhús-étel... Nem is lett volna baj vele, ha éppen a katona-szakácsok

tudlak volna bánni a lóhússal és főképpen lett volna az elkészítéséhez hozzávaló.

A ló húsa nem rossz étel. Tapasztalatból mondom. Amikor végre az övonalbeli tisztí konyhák is – március elején – megszűntek felvételezni, s következett volna a teljes egyenlőség, még mindig nagy volt a különbség a legénységgel szemben. A tisztí konyhák szakácsai a legtöbb esetben hivatásos szakemberek, jobb szakácsok voltak. Ezek kísérletezték a lóhússal és csakhamar megtalálták a módját, hogyan lehet azt úgy elkészíteni, hogy ne is tudja, ne is érezze senki, hogy lóhúst tesznek tányérjára.

A lóhús keményebb a marhánál, különösen zsírtartalma kisebb, s a lovak is természetesen inasabbak, soványabbak. Tehát tovább kell főzni, porhanyósabbá kell csinálni. Szárazra, keményre sütni nem szabad, főzni kell, *saft* kell melléje. De nem szabad levesthúsnak kifőzni s elvenni ezzel erejét, mert ami visszamarad, élvezhetetlen csizmatalp ...

A ló húsa édeskés... Kell tehát megfelelő sószűerezés... S ezzel szemben mit kaphatott a legénység? Tömegtététét. Nem lehetett puhává főzni kellően ... Nincs melléje semmi hozzávaló. Se elegendő só, se zsír... Fűszer sem, talán az egy paprikát kivéve ... Hagyma alig akad kellő mennyiségben. Kenyér sincs megfelelő a saft kiélvezésére. A katonaszakács lehet otthon jó hivatalnok, vagy más foglalkozású, de a legkritkább esetben volt képzett szakács. S el is fásult már. *Unta a dolgot.* Szakácsnak lenni jó a fronton, ahol így megmenekül a baka a svarmléniától, meg a sturmtól. De kellemetlen foglalkozás. *muszáj-munka* a várban, ahol a többi bajtárs most már heverészik, pipál, lesi a menázsit. S neki dolgozni kell. S még hozzá az utált, szokatlan lóhússal...

Készítettek is azután belőle – *gulyást*... Ez volt a lóhús sorsa a legénységnél... A legrosszabb sors, a leghetetlenebb variáció... *Kemény, édes, inas, rágós*... Sohasem lehetett vele így megbarátkozni...

Rengeteg vicc keletkezik éppen ezért a lóhúsról. Az egyik elmondható:

– *Mi a különbség a trójai és a Przemysli hősök között?*

– *A trójaiak benne voltak a lóban, a przemyslielnél pedig a ló van bennük.*

Az oroszok persze már tudják, hogy lóhúst eszünk, átnyerítenek, ami a honvédeket borzasztóan bántja. A lóhús volt mégis a bajban a szerencse. S a legnagyobb érdeklődés kísérte a városban berendezett lóvágató és feldolgozó műhelyeket.

Egy szabad napomon besurrantam a városba, ahonnan ekkor már hónapok óta száműzve voltam a 8 kilométer távolságú övvonalba. A lóvágatásokra és a nyert hús feldolgozására voltam elsősorban kíváncsi.

Öt helyen vágták szegény lovainkat. Wilczán volt a városi vágóhíd. Egészen barbár módon *taglózással* végezték itt ki a remegő, idegesen nyerítő, s verejtékező állatokat. *Patakokban folyt a vér.* Gyakorlott, képzett mészáros, vágóhídi munkás alig volt. A katonák nehezen tanultak bele és a munka sürgős volt. Minden nappal romlóit a lovak erőbeli állapota és kevesbedett a táplálék az életben maradók számára. *Az életben maradók?* Nagy csaták, harcok, függetlenséértések és összekoccanások előzték meg, amíg valaki is megvált kedvenc lovától. *Mindenki lovasítva akart maradni... S mindenki kímélte, szerette lovát...* Közel 15.000 lovat végeztek ki nem egészen 3 hét alatt. Naponta 7-800 ló került a vágóhidakra, s az után ami még nehezebb volt: *feldolgozásra*. Bizony sok minden pocsékolódott el a nagy sietségben. Különös feldolgozó és fagyasztó berendezéseket sehol sem láttam. Kis vidéki vágóhidak primitív dolgozó-helyiségei. Megfelelő gépi berendezés nélkül. Csodákat művelt ekkor már itt is az emberi leleményesség.

Weisz Manfrédékre kellett gondolnom önkéntelenül is. Ha látnák, hogy készül itt a levágott lovakból tízezzrel és százezzrel egy tartalékos őrmester új találmánya segítségével a gulyáskonzerv, s azután a 150.000 darab «libamájpástétom-konzerv» – *lómájból...* És nem is volt rossz, ha az embernek *libamáj* néven adták elébe...

A lóhús egy részét rögtön széthordták a városi lóhússzékekbe, ahol a lakosság vásárolta. Azután innen felvételeztek a várórség számára is a friss húsból,

Naponta így vagy 120 ló fogyott rögtön el. A többi 600-700 húsa rögtön fagyasztóba került jég közé – különben is ezek voltak a leghidegebb napok Przemyslben, – s innen adtak ki *«friss»* húst még néhány hétig a csapatoknak ... Készült azután füstölt, pácolt hus is. Ezt „*argentínai fagyasztott marhahús*” néven adták be a csapatoknak, elhíresztelve igen helyesen, hogy *ez még a vár régi készleteiből maradt fenn*. Fő az illúzió ... Itt préseket, hatalmas alkotmányokat láttam, melyek segítségével sósvíz oldatot préseltek a pácolt és füstölt húsba. Ez egyik legsikerültebb konzerválási módszernek bizonyult. A legénység szívesen ette volna, ha a füstölt hús mellé *babot* is kapott volna. De vízben főtt fehér répával... Brr ...

A belekből lókolbászt gyártottak, s ezt elég szívesen ették a katonák. Delikatesz számba ment a lósonka, amit oly ügyességgel készítettek – vagy 100 mázsát, – hogy semmivel sem maradt el a magyar módra pácolt disznósonkával szemben. Semmivel? *Csak éppen az íze volt rosszabb és a zsírja ehetetlen faggyú* ... De ki emlékezett ekkor már a hazai sonka ízére... *Talán csak a várparancsnokságon és a főstáboknál* ... Nekünk ünnepnap volt, ha lósonka került az asztalra. A legénység ezt sem kapta. A tiszteknek tartották fenn ezeket az ingyenc-falatokat, s ekkor szinte naponta sonkákockát ettünk. Nagy csámcsogva és kéjes szemforogatással... A barnalisztű kockákra ráreszelve és jól kipirítva ingyenc-falat volt.

A lóbőrt eladták, darabját 4-5 koronáért. Rejtély volt mindig előttem, miért nem használják fel valami okos célra ezt is, de az sem érdektelen, hogy kik vették meg? Az éhség legnagyobb napjaiban, ilyen bizonytalan helyzetben is akadt egy konzorcium, amely spekulált – lovaink bőrére... *S talán a miénkre is...*

A lovak egyéb részeinek felhasználásáról majd később még szólunk. Csak álljon itt még egy érdekes bizonyítéka annak, hogy milyen szomorú állapotban voltak lovaink ekkor már. A levágott 15.000 lóból mindössze 300 mázsa faggyút nyertek. Ebből 12 mázsát finoman ki lehetett készíteni, úgy hogy étkezési zsírnak, a többit ipari célra használhatták fel.

A przemysli „skalpvadászok”.

Nyári kabát, rongycipő. – Borjúból mellény. – Készül a «zapalko». – Cigarettdohánykészítés. – Rusznyákok halála. – Ázsiai kolera. – Csuklógyakorlat és tetvészkedés. – Az úri élet a várban. – Prostitúció.

Az élelmezési nehézségek mellett 1914 végén már a *technikai* felszerelésekbeni fogyatékoság, az iparcikkek hiánya is erősebben érezhetővé váltott.

A vár elavult orosz-japán háború korabeli technikai felszereléséről már az előbb szólottunk. Ekkorra már a hiányok mindjobban szembeötlővé váltak. Az amúgy is elavult régi ágyúk teljesen kitégultak, a legrendszeretlenebbül lehetett csak velük lövöldözni és *saját csapatainkat veszélyeztettük.*

Az elesett sorkatonaság pótlására beosztották a munkásosztagokat is a várövbé. Ezek Werndl-féle puskákkal voltak felszerelve, akárcsak a boszniai okkupáció idejében. Ruhájuk olyan volt, ahogy hazulról befogták őket. Ezeket a munkásosztagokat ugyanis a lázas sietségben úgy fogdosták össze. A legtöbben *nyári kis kabátkában* kerültek a várba, s civilruhájuk a munka és nélkülözés közepette teljesen tönkrement. Ugyanez volt a sorsa a civilcipőnek is. Most már rongyokba burkolták lábukat. Beosztásuk után igyekeztek segíteni rajtuk, de a vár ruharaktárai éppen olyan üresek voltak, mint az élelmezési magazinok.

Készítettek rongyból *papírral és szalmával kitömött* mellényeket is. Oly merevek voltak, mintha *páncél*. övezte volna viselőjét.

Az örbundák hiánya sok bajt okozott. A rövid

körgallér (pellerin), amit nekik adtak, mindenre jó volt, csak a hideg ellen nem védett.

S most jön a komikum. Az egész vár bürokratikus, forsrifto vezetése annyira jellemző eset...

Bennjártam a városban. *Előkelő szörmeüzletek sorát láttam.* Tömve áruval... Összejátszottak még az első körülzárás után az egyik alintendánssal és dús raktárt csempészték be maguknak a mi élelmi-szervonatainkon. Most felajánlották kincseiket a hadvezetőségnek, a várintendatúrának. Ott azzal az indokolással, hogy nincs „fedezet” a drága és új szörmekre, elutasították az ajánlatot. A szörmeraktárak maradtak tömve, a legénység pedig *megfagyott az előtérállásokban és az őrségeken ... Mintha rekvi-rálni nem is lehetett volna ...*

Később az elhagyott polgári lakásokat mégis csak felnyitották és bizottságilag megállapították az otthagyt rongyos és kopott ruhadarabok és elnyűtt szörmék árát s kezdtek kiosztogatni valamit belőlük. A császár és királyi előírások nem engedtek meg mást... A józan ész ekkor még nem jutott szerephez.

Ruha egyáltalában nem volt a depókban. Még folt sem akadt. Csukaszürke foltok helyett később azután oly tarkán foltozottak voltak a baka-ruhák, mint a dummeraugusztok ruhái a cirkuszokban, vagy mint az ismert, rongyokból készült szőnyegek ...

Lábszárvédők készültek zsákokból és lepedőkből fehér hó-köpenyegek a járőrök számára. A 20-25 fokos hidegekben... *De a dus városi szörmeraktarhoz nyúlni nem engedte a k. u. k. Vorschrift és a takarékoság ...*

A fehérneműellátás sem volt jobb. A városban alakultak hölgybizottságok. Egy derék lengyel asszony, a híres *Gradowáné* vezetése alatt vagy 25-en hivatásos varrónők, tanítónők minden anyagot, lepedőket, függönyöket, asztalterítőket és kézimunkákat felhasználva, fehérneműt igyekeztek varrni a katonáknak.

Az első ostrom után jöttek be vonatok egészen furcsa felszereléssel. *Hátbőröndökkel és selyembugyikkal.* Ezeket osztották ki a katonák között. Női ingeket, hálóingeket, selyembugyikat hordtak – elkép-

zelhető derűs jelenetek közepette – a bakák 1914-15 telén Przemysł várában...

Volt olyan, aki nagy halcsontos női fűzővel me-
lengette derekát, selyem melltartóval éhes gyomrát,
nem egy alsószoknyából varrt, vagy varratott magának
megfelelő fehérműt, de volt olyan is, aki még ezt a
fáradtságot sem vette magának, egyszerűen régimódi
*flanell-alsószoknyát gyömöszölt be minden reggel
mundérja alá...*

December végén női fejkendőket is szétosztanak
a legénység között. Melegítőnek ...

Általában elmondhatjuk, nem volt ruha, s fő-
képpen nem volt cipő, lábbeli. Az éhezésen kívül a
hideg is alaposan megviselte ezért Przemysł várának
legénységét. A tiszték hoztak magukkal s még a vár
bukása felé is lehetett drága pénzen elrejtett, vagy a
magazinokból lopott posztóból új ruhát csináltatni...
Csukaszürkét... méregdrágán ... De a legénység tíz-
ezrei szinte meztelenül jártak ...

A tél hidege ellen semmisen védte meg őket. Két
vonat hátbörönd jött be október végén ... Ezekből a
„borjúkból” mellényeket fabrikáltak s jutott minden
– századik embernek... Az őrségeken sem volt
bunda ... Nyári köpenyekben kellett órákig feküdni...
Nem egy súlyos, sőt halálos fagyás fordult elő.

A cipők talpai a sárban leváltak. A legtöbb baká-
nak éhes a bakancsa is ... Mint a csukák, úgy táto-
gnak ... A vár iparosainak nincs marhabőre. Lóbőrrel
kísérleteznek, eredménytelenül... Végre feltalálják a
megfelelő szurrogátumot: *fából csinálnak cipőtalpat,
vagy szurokba mártott ócska rongyot varrnak össze
talpként.*

Nincs ruha, nincs takaró, nincs lábbeli és nincs
gyufa. Egy század négy skatulyát kap egy hétre s eze-
ket a gyufaszálakat úgy őrzik, mint a tűzimádók ...

Egyáltalában itt érkeztünk mi már 1914 végén el
a különböző szurrogátumokhoz, amelyekbe a frontok
mögötti lakosság csak évek múltán kóstolt bele. Felta-
lálók egész serege támad. Részben katonai tárgyak
ezek a felfedezések. Páncélvonatot készítenek Kusma-
nek tábornok részére. Ha sikerül a tervezett áttörés,
ezen fog ő menni. Gépfegyverberendezéseket a repülő-

gépek ellen. Aknavetőket, ásókat, drótvágóollókat, jég-talpakat s hasonló hadászati tárgyakat.

A nagy nyomorúság és nélkülözés közepette is voltak olyanok, akik különböző tanulmányokon dolgoztak. Ilyen volt *Hegedűs* Gyula vasúti ezredbeli tizedes, aki *Moharos* Sándor bajtársával együtt egy kombinált *ásócsákányt* talált fel, amelyet később repülőgépen Bécsbe vittek a hadügyminisztériumba.

Sokkal nagyobb jelentősége van azoknak, akik *ipari cikkek szurrogátumait készítettek*. Mindenekelőtt a gyufa hiánya volt érezhető. A várban volt mintegy 75-80.000 csomag gyufa – takarékoság hiányában – hamar elfogyott. Az öngyújtókat nagy számmal készítették orosz kézfegyver lövedékének hüvelyéből s az előtérállásokban mint a «vesztaszüzek», úgy őrizték az egyes «*unterstandok*»-ban égő olajmécseseket. De a városban ügyes vegyészek berendezkedtek és gyufagyárat alapítottak, amely kicsit durva szálakban, de produkált «*zapalko*»-t, gyufát. A szappan is elfogyott. A városban erre ezt is gyártottak. *Lófaggyúból*. Csep-
pet bűdös volt. Nem tudott versenyezni az illatos toilett-
szappanokkal, de tisztálkodásra alkalmas volt. Ugyan-
itt fogkrémet, cipőkrémet, borotvaszappant stb. is
gyártottak ... (Mindez megmagyarázza majd, hogy
később hadifogságban miért volt oly nagy becsülete a
Przemyslieknek s hogyan teremtettek azok kultúrát
Szibériában.)

Hogy azután játékkártyáktól vitézségi érmekig mi minden egyéb is készült, az már szinte elmondhatatlan. Lózsírból például *glycerint* készítettek, mert ágyúink „*Rücklauf*” apparátjának erre haladéktalan szüksége volt. Gyertya is ebből készült...

Hogy szalma nem volt a fekvőhelyek céljaira, az csak természetes. Mindenki úgy segített magán, ahogy csak tudott. Akinek volt egy kis szalmája, azt úgy őrizte, mint valami kincset. A legtöbben faforgácsokon aludtunk. (A faforgácsból készült különben a finomszálú fagyapot is a teljesen elfogyott kötszervatta pótlására...) Nevetséges, de így van: a legegyszerűbb megoldás mindenkinek elkerülte a figyelmét. Vagy 15.000 lovat vágtak le, de a lófark és sörény csak kárba veszett. A háború közepette elfelejtkeztek arról, hogy

szalma és faforgács helyett *lószőrmatrácon* is lehetne feküdni... Ezekre az időkre vall a Tábori Újság egy menyé:

A dohánylevelek a következő páccal kellemes ízűvé tehetők: 1 csajka vízbe egy csésze feketekávé, fél kockacukor, két összevagdalt rövid szivar, mindez a tűzőn felmelegítendő. Ebbe a pácba a dohánylevelek bemártundók vagy csupán két oldalukon bekenendők, majd felfűzve szárítandók. Az így elkészített dohánylevél, bár barna színű, de jó aromája és összevágva a cigaretladohányt teljesen pótolja. Aki jobbal tud, közölje...

Ilyen táplálkozás és felszerelés mellett azután nem lehet nagyon csodálkozni afelett, hogy az előtérállásokban és az övonalban nem lehetett a legkellemesebb a szolgálat. A városban élőkrol majd külön szolunk – *ennél nagyobb ellentét talán soha sem mutatkozott* – egyelőre számoljunk be arról a siralmas életről, amelyet a vár őrségének nagyobb része élt le a külső övgyűrűben.

Ha december havától a vár őrsége tevékenyen alig is vett részt a harcokban ez nem jelentelte azt, hogy most már biztonságban élt fedezékében. Esetenkint neki-nekilendült az orosz útegeivel. A mozgóütegek időnként más állásba vonultak és onnan is belőtték magukat a vár védővonalára. *Sok szomorú eset történt, ilyen orosz lögyakorlatból.* Emlékezetes például az a pillanat, amely tíz felvidéki jó magyar érzelmű rusznyák halálát okozta.

A 11-es népfölkelő ezredhez voltak ezek beosztva. Mindig együtt mentek szolgálatba, együtt az előretolt állásba és együtt is haltak meg. Csak egy maradt életben hírmondónak, aki kívül ült egy földalatti konyhá bejáratánál, amikor az orosz gránát, amely az erődnek volt valószínűleg szánva, *telibe találta a rusznyákok fedezékét.* Hat halottat és három súlyos sebesültet – emberi roncsokat – ásott ki századparancsnokuk, *Laky Imre*, az ismert budapesti rendőrfőtiszt.

Mégis tűrhetőbb volt valamivel az élete azoknak az övonalban, az erődökben, vagy pedig az ezek között levő gyalogsági intervallumokban, akik állandóan ott tartózkodtak. Itt közvetlen harci veszély ez időben már nem volt. Az unterstandokban vagy barakkokban a fa-

priccseken fetrengtek a katonák. Szalma nélkül. Sokszor, ha bevonultak erősítések, ideiglenesen az előtérállásból pihenőre, vagy váltásra,, úgy a padlón – pihenhettek...

Itt folyt a küzdelem a létért: *a megfagyás ellen, betegségek ellen, a gyomor megtöltéséért s ha lehet a rovarok kiirtásáért.* Tetű ... tetű ...

A kolera már októberben beköszöntött a várba ... Ázsiai kolera, úgy hogy egész erődöket kellett lezárni... gyógyszer ez ellen nincs... Az oltások később enyhítették a bajt s valamit használt a sósav élvezése... Azután jött a vérhas, tífusz s minden egyéb ragályos kór ... *Egészen a végelgyengülésig, az éhhalálig ...*

Még rosszabb volt az előtérállásokba küldött csapatok, az elitcsapatok, a 23. honvédhadosztály embe-reinek sorsa ... Amíg a városban maradhattak, csak az ismétlődő kitörések tizedelték meg őket. Különösen a véres, de diadalmas december ... *Azután összébbszo-rult a hurok...* A csapatok egymásután bizonyultak megbízhatatlanoknak s mindenütt a honvédek kerültek az előtérbe, a legnehezebb elülsőállásokba ... Itt mentek teljesen tönkre a lugosiak, verseciek, gyulaiak, szegediek és társaik ...

Az előtérállásokat a sok hó átáztatta. Térdig vízben állottak benn a csapatok, dolgozni, javítani nem igen lehetett a túlközel lévő oroszok miatt. Nem egyszer éppen emiatt tüzet sem lehetett gyújtani ... így tartott az őrség 36 óráig. Akkor jött a leváltás. Mit jelent ez, olvassuk a naplóból:

„Délután 5 órakor a felváltó zászlóalj megérkezett. Felváltás után a III. zászlóalj készségi állásba megy. Az, ami itt várt a zászlóaljra, még a háborús viszonyokat figyelembe véve is *megbotránkoztató*. A 36 órás kemény szolgálatból a váróvbe visszatérő zászlóaljat szomorúan szállásolták el. Jobb bizonyára nem akadt. A mi századunk, a legszerencsésebben elhelyezett, kapott egy deszkabarakot, akkorát, hogy *az emberek szorosan egymás mellett állhatnak*. Lefekvésről szó sem lehetett. Még a szerelvényt sem tudták letenni. A többi századok pedig ugyanily módon, de unterstandokban vannak, tehát bokáig érő sárban. Hogy a jólét teljes legyen, elszállásolás után vacsora. Megnéztem, meg-

kóstoltam. *Egy osztókanálnyi meleg víz, benne néhány szem rizs ... Pont... Só vagy zsír nincs benne ... Mert hát nincs ... Csoda ha kimerül, tönkremegy a honvéd ... Se élelem, se ruha ... Bakancsa rongyos ... S még nyugvó hely sem jut neki... Ez a készültség sorsa 36 órai kimerítő őrködés után ... A zászlóalj tisztjei egy deszkabarakba jutottak. Tisztek, tisztiszolgák, küldöncök, telefonisták, sebesültvivők ... Még szerencse, hogy a barak igen szellős... Szalma nincs, deszkán fekszünk mind, de csak testünk egy részével, mert lábunk lelóg a pricsről. Világítás nincs, azaz nappal és éjjel annyi, amennyi a réseken beszivárog ... Közben erősen havazik egész nap és egész éjjel...”*

S készültség után be a városba. Váltási Másik zászlóalj jön ki ugyanerre a tortúrára. S ez ismétlődik hónapokig. S benn a városban? A tisztek emberséges lakásokba jutnak, fürdőbe járnak, kávéházban élnek, a Stieberben asztaltársaságok alakulnak, korzózna. Amíg újra a következő héten a sor rájuk kerül. Újra ki az előtérállásba, szembe a halállal, vissza a készültségbe s a kör újra bezárul... *Ez volt a honvédhadosztály élete 1915 elejétől – márciusig.* Az egyik résznek. A másik állandóan künn élt az előtérállásban s váltásról, városbajjárásról ezeknél szó sem lehetett. *Ez ott élt, ott pusztult el a külső várövben ...*

S ha a tisztek panaszkodtak a legénység felszerelésének gyatraságáról, akkor:

„a század a lábbeliek pótlását kéri és kap egy zsákot minden ember részére, burkolják lábukat ebbe ...”

S a honvéd legénység? Az előtérállásból zenész mellett bevonulás a városba.

Ott: *Fejet fel!* deffilirozás a dandárparancsnokság, a várparancsnokság előtt:

«Ki a mellet! Mutassuk meg, hogy honvédek vagyunk!»

S azután újra kezdődött: csuklógyakorlat, megszállási gyakorlat, iskolázás, tisztelgési gyakorlatok ... *Tevészkedés ... Néha egy fürdő: havonta legfeljebb egyszer... Szapannal, tüzelőszerrel takarékoskodni kell... S minek is? Úgyis újra mindenki piszkos lesz...*

És az állandóan éhes, örökké morgadozó, korgó gyomor ... *Ezek szenvedtek igazán a hazáért...*

Láttuk a védőállásbeli és az előtérállásban lévők siralmas életét. Nézzük most meg, hogy miképpen folyt az élet ugyanekkor 1914 végén a városban, Przemysl kőházai között?

Egyenlőségről szó a világon, sehol sem lehet. Ahogy a lövészárokban élők mindig a hátullevőket, a hadosztály-, hadtest- és hadseregparancsnokságoknál beosztottak életét irigyelték, úgy Przemysl várában legendák keletkeztek azok nagyszerű életéről, *akik végig benn a városban a különböző kommandóknál, intézeteknél és stáboknál teljesítettek szolgálatot.*

Hát istenem, a húsosfazekak mellett mindig jobb volt tartózkodni. Igazán nem lehetett kívánni, hogy a várparancsnok jöjjön ki az előtérállásba törzsével s ő harcoljon, vagy álljon őrt, s mi menjünk be helyette a szép kis palotába a „gránátmentes” pincébe, amit a bakafantázia a várparancsnok számára elképzelt.

Kétségtelenül a városban más élet, úri élet, emberes élet folyt. Mindenekelőtt a legjobb polgári lakásokat rekvirálták, ágyban párnák (!) között aludtak, fehérneműjük, tiszta ruhájuk, fényes *sarkantyús* cipőjük volt. Mindez bántja azt, aki künn szenved, de felhánytorgatni nem lenne igazságos. Ez a dolgok rendje...

– *Nem lehet mindenki püspök, vagy legalább is miért nem született annak?* – hallgatom egy miskolci baka józan, magyaros választát méltatlankodó bajtársának panaszkodására.

Egészen más elbírálás alá esnek azonban azok, akiket *nem hivatásuk kényszerített* a városba, hanem odamenekültek, ott „deckoltak”, odacsúsztak be. Mert sajnos, ilyenek is voltak Przemyslben szép számmal, A sok stáb, intézet mind ilyen deckolókkal volt *iele*. Ott járkáltak nagy peckesen, kiöltözve, pomádésan frizuráivá, ők töltötték meg a kávéházakat, szavaltak nagy hangon a Stieberben és vadásztak, – akár az indiánok a skalpokra, – a szép Przemysli nőkre...

A prostitúció soha nem álmodott méreteket öltött. *Nem pénzért.* . . Eleinte a jobb életért, a cukorért, a

csokoládéért, azután egyszerűen az életért, a kenyérért... Valaha jobb idöket látott, ismert Przemysli polgárcsaládokat tartott el a lányuk és, csak az vethette rájuk követ, aki nem ismerte a nyomort, amibe ezek a családok sülyedtek... S ott járkáltak peckesen, sarkantyúsan, kipomádézva a *skalpvadászok*... Voltak, akik specializáltak: *csak szüzi skalpokra vadásztak*... Az élelmiszeruzsora tombolása közepette egy-egy ilyen „*leányvadász*” csudálatos „*sikereket*” tudott elérni.

Kora este indultak a korzóra. A Mickiewicz vagy a Dvorskiego ulica, a Rynek-tér hemzsegett ekkorra már a Przemysli nőktől. Nem a megszokott hetéra-típusok, nem az utcai nők suhanó tömege. Nem, *üt nyílt húspiac volt*, s a szembejövö „*vadászok*” felmutatták az értéktárgyakat: *a csokoládét, a kilo cukrot, a konzervet, a ringlis dobozt*... Akinek amije volt...

S a nők is válogattak. Kinek mi hiányzik. Ha volt cukra, akkor talán a hús kellett inkább. A csokoládé volt mégis a biztos varázsszer. Eleinte 4-5 tábla, később csak 1 tábla, s a vége felé már 1-2 szelet csokoládé is elegendö volt arra, hogy egy ilyen Przemysli „*csokoládé-szüz*”-nél az ifjú szeladon gyengéd meghallgatásra találjon. A nő válogatott... Ha volt tartalék konzerve, talán kakaóra vágyott a szíve, vagy inkább gyomra ... Talán nem is az övé... *Testvérei, öreg apja, beteg anyja volt az, akinek kellett valami jobb táplálék a mindennapi lóhús, a komisz korpáskenyér, a száraz zwiback, a rohadó, fagyott burgonya, vagy fehérrepa helyett.*

S a skalpvadász mindig *győzött*... Estére suhanó árnyak tértek meg. A kis Przemysli házakban pedig konzervet vacsoráztak, csokoládét, kakót ittak. . . . Senki sem kérdezte, mindenki tudta, honnan került a kincs elő.

Később... a végén... már a skalpvadászok száma is megcsappant... Talán nem a férfivágy halt el... s nem is az áldozatok sora ritkult meg . . . inkább ... elfogyott a muníció: *nem volt konzerv, csokoládé és cukor*. Przemyslben ezért megbukott a prostitúció... hogy annál erőteljesebben támadjon fel, amikor az oroszok bevonultak a várba. Addig azonban még sok víz fut le a keskeny Szán folyón ...

Kusmanek Győrben mosott fehérneműi

Térzene bombákkal – Mozi, zsargon-színház. – Az első repülőposta. – Alexis levele Alexandrához. – Művészek a városban. – Nincs elég chinin.

Egyébként sem lehetett a városi életet unalmasnak nevezni Hetenkint ünnepélyes térzene, amelyet az 5. honvédezred zenekara adott a város közepén, a Rynek-téren. A közönség, a civil-lakosság megnyugtatósára, s bizonyos mértékig – *oh szent naivitás* – az oroszok félrevezetésére szánták ezeket a zenekari előadásokat, amelyektől legfeljebb az ellenséges *Fahrmann*-típusú repülőök bombái riasztják el néha a közönséget és a zenészeket.

Amikor csak lehet zenei hangversenyeket, előadásokat is rendeznek a Zasanie-ban, a lengyel színház nagytermében. Természetesen jótékonycélra. A legtöbbször Kusmanek-indulóval kezdődött vagy végződött. *Freimann* Miksa Przemysli zsidó főkántor, *Stocker* tüzérszázados és mások alkották ezt a loyális művet. *Engel* Erich hadnagy, a berlin-charlottenburgi opera karmestere vezényelte leggyakrabban a honvéd-landvehr együttes zenekart.

Várkonyi Béla dr. hadnagy, a budapesti Zeneakadémia illusztris professzora, *Gobbi* Károly dr. segédorvos, *Zosell* Fritz operaénekes (tenor) és *Schägl* Emil dr. hadnagy operaénekes (bariton), *Steinbach* Johann hegedűművész a legtöbbször a virtuoz-közreműködők. *Várkonyi* zongorán, *Gobbi* hegedűn excellelt és triót is gyakran játszottak dr. *Veress* Andor társaságában. Ez utóbbi művésziesen kezelte a csellót. Szerepel még *Jandl* Béla a Bazilika karnagya, s sze-

színész, a Várszínház volt igazgatója. De lemondta az előadást: akadályozva volt a megjelenésben. Kisebbségi csatája volt előtérállításának, a Helichának, amelynek ő volt tüzérségi kommandánsa, s így „*legnagyobb sajnálatára*” le kellett mondani szavaló-közreműködését. A színész csatában ... Nem utolsó „*kifogás.*”

Mozi is működik a városban. Természetesen új filmekről szó sincs. A régi, 1913 végén és 1914 elején divatos *néma-filmek*, de milyen elhasznált és elrongyolt állapotban kerülnek előadásra. A civilek már nem járnak, ők már „*kinézték*” a képeket. Felajánlják hát a katonáknak, s a városban tartózkodó ezredek emberei századonként, zászlóaljanként, el-elmennek néha. Jegyzeteim szerint 100 koronát kértek egy előadásért, s a bakák 30 fillérenként adták össze ezt a pénzt...

Specialitás: *a terem soha sem volt fűtve*. Sem a moziban, sem a hangversenyeken, vagy a színházi előadáskor. Fa volt ugyan bőven, de az – *előállásokban*. A legyengült, kiéhezett lovak nem győzték a szállítását...

Volt egy alkalmi, helybeli zsargon-színház is. Nevezetes darabjuk volt: a „*Hochzeit aus Spass*” vagy a „*Jüdische Anna Karenina.*” Kenyérért izzadtak a híres műkedvelő művészek ... Aki látta őket, dicsérte művészetüket . . . Oly kicsiny volt az igényünk ez időben. S előadás után a művészeket és főképpen a művésznőket vacsorán látták vendégül a tiszt urak ...

A társadalmi érintkezés is kezd ebben, az aránylag nyugodalmasabb periódusban kialakulni. *A sajtó a közvetítő az ismerősök összehozásában.*

A Tábori Újságban egyre-másra jelennek meg felhívások. Ismerősök találkái. *Hatvány* Samu hadnagy a legnagyobb levelező Szinte mindennap keres valakit Az újpestieket *Deckner* Imre a 2. honvédszázados vezér vezér hadnagya hívja össze és csakhamar felel neki *Papp-Szilágyi* László és *Kertész* József A miskolciakat dr. *Halmay* Béla és dr. *Ledig* Dezső kezdi szervezni. Az ózdiakat dr. *Winter* Jenő s *Mandl* dr. orvosok. A szocialistákat *Várnai* Dániel keresi. A 10-es népfőlkelők irodájában dolgozik Jaksmanicén, odakéreti *Gyagyovszky* Emilt a Népszava másik munkatársát, de

Stemmer és *Migray* is jelentkeznek csakhamar. Ők a Landwehrmarodenhausban vannak.

Várnai pláne azt hiszi, hogy *Karinthy* Frigyes is a várban van, s utána is érdeklődik. Nevettem rajta: *Karinthyt okosabb embernek ismertem, semhogy megfogassa magát egy ilyen kalitkában.*

Egri Péter Pál és *Laky Imre* a rendőröket szedik össze...

Már sokkal nehezebb volt a külvilággal, a hozzátartozókkal való érintkezés. Egyik súlyos oka volt ez annak, hogy a várbeli katonaság kedélyállapota a legrosszabb volt. *Hetekig, hónapokig nem kaptak híradást hazulról az emberek.* Az egyszerű vidéki, tanyai asszonyok nem találták meg oly könnyen a módját az értesítés adásának, mint a jobb összeköttetésekkel rendelkező „*kirafinált*” városi népek.

Csak a repülőgépek hoznak néha be egy-egy újságot, sokszor az aktívok által vágyva-vágyott Rendeleti Közlönyöket. A legtöbbször a közös hadseregét, s csak erélyes, ismételt könyörgésre egy-egy *honvédségit*... (Az aktív tiszteket legalább vigasztalta az a tudat, hogy a *háborús évek duplán számítanak.*) Egyébként teljesen a szikratávíróra vagyunk utalva hírek dolgában, s természetesen egyéni levelezéseket ez nem közvetíthet. A *Tábori Újság* hivatása tetőpontján állott ekkor ...

A lap felelős szerkesztője, *Molnár Kálmán* főhadnagy így ír ez időkről:

„Nevezetesebb események idején délelőtt rendkívüli kiadás is jelent meg s fűrgő lengyel rikkancsok sajtóságos idegen kiejtéssel kiabáltak az utcákon: „*Tábori Újság, külön kiadás*”.

A német, lengyel és rutén katonaság is a magyar újság iránt érdeklődött. Először azért, mert *mindig előbb jelent meg*, mint a német-lengyel nyelvű *Kriegsnachrichten*, másrészt azért, mert a német lap a hadihíreken kívül semmi mást nem tartalmazott. A *Tábori Újság* megjelenése után mindenütt csoportok verődtek össze, s egy-egy magyar ember *német nyelvre* átfordítva olvasta fel magyar lapunk híreit és cikkeit.

A *Tábori Újság* mint már említettem, a magyar öntudat kifejezője volt. azért hangja nemcsak az osztrák városban, hanem a hadseregben is meglehetősen szokatlannak tűnt fel. Hogy ebből mégsem lett baj, hogy a *Tábori Újság*-nak mindössze két számát (24. és 35.) tiltották be és semmisítették meg: annak oka először abban rejlik, hogy az osztrákok eleinte nem is törődtek a *Tábori Újság*-gal mert nem értették. Később pedig, ami-

kor már a németek és lengyelek is a *Tábori Újság*-ot olvasták fel maguknak, akkor a magyarság már olyan szeretettel állott annak háta mögött, hogy nem lehetett elnémítani. Egy ízben parancsot adott ki a vár vezérkari főnöke, hogy a magyar lap is csupán a rádiogrammok szószerinti fordítását tartalmazhatja. A *Tábori Újság* ilyen formában nem akart megjelenni és két napon (nov. 5. és 6.) nem is jelent meg. Harmadnap már megjött az engedély, hogy a lap a régi formában folytathatja működését.”

A 100. *Tábori Újság* már napi 4400-as példányszámban jelenik meg. *Molnár Kálmán* és *Geöcze Bertalan* fáradhatatlanok.

A további fejlesztésre irányuló kívánalmaknak azonban *papírhiány* miatt nem tudtak eleget tenni, s újabb előfizetőket sem lehetett elfogadni. Így is alig tartott ki papírkészletünk a vár feladásáig. A nyomda tulajdonosa pedig igen előzékeny volt a magyar lappal szemben. Amíg az ugyancsak nála készült *Kriegsnachrichten* már hónapokkal előbb *pakolópapíron*, vagy színlap-papíron jelent meg, addig a *Tábori Újság*-ot mindvégig elég jó *újságpapíron* nyomták.

Időnként bejön egy-egy repülő és hoz újságokat. A legtöbbször a főhadiszállásról és Mährisch-Osttrauból az *Österreichische Morgenzeitung*-ot. De bejön a *Pesti Hírlap*-nak az a száma, amelyben Apponyi Albert gróf a béke ellen agitál, majd az *Esti Újság*-gé amely igen praktikusán gyűjti a Przemyslbe szóló üzeneteket. Hónapokig közli őket, de Przemyslbe, tehát a célhoz csak *egyetlenegy* szám jut be. *Nekem szüleim éppen abban üzennek...*

Nagy szenzáció *Az Est* január 26-iki száma. Ezt valósággal *«kiolvastuk»*. Betű nem maradt a fehér lapon, úgy elkoptattuk. A *Komáromi Lapok*-nak egy üzenete a Przemysliekhez is bejut. A *Magyarországnak* az a száma jött be, amelyben *Klotild* főhercegnőről van egy nagyobb cikk ...

Haza is lehet írni. Van repülő- és van ballon-posta. A repülőpostán hártavékonyaságú lapokat lehet alapos cenzúra után írni. Venni kell ezeket a lapokat, jótékony célra menne az áruk, de bizony *a legénység nem győzi a pénzzel...*

– *Inkább kenyeret vennék* – mondja nem egy elkeseredett baka.

Így azután jobbára a tiszték frekventálják ezt a

módszert s miután korlátozva van a heti küldési lehetőség: egymástól, sőt sokan a legénységtől veszik át a repülőlevelezőlapokat.

A ballonposta már egy kicsit *Przemysli humbug* volt. Aggódó családapák megnyugtatóra kitalálva és a repülők tehermentesítésére. Ennek feltalálója lég-hajósosztagunk parancsnoka, *Grebenics* Károly százados volt. Miután a repülőgépek igen ritkán indultak és csak kis mennyiségeket vihettek, feleresztettek kisebb ballonokat, *a kedvező szélre bízva, hogy majd csak elviszi valamerre, talán hazafelé is őket.* Nem tudok arról, hogy egy is megérkezett volna. A legtöbbet lelőtték az oroszok, vagy leszállott oly területen, ahol az oroszok kezeibe került. *De azért csak rendületlenül írtuk a ballon- és repülőlapokat...*

A repülőlapok *Fliegerpost 1915* felírással és bélyegzéssel ellátott különböző színű hártlyavékony levelezőlapok voltak, amelyek darabját 50 fillérért úgy bocsátották a csapatok rendelkezésére, hogy minden liszt 1 és minden 5 legény írhatott 1-1 darabot. Január 6-16-ig elkelt így 30.000 német és ugyanannyi magyar levelezőlap. A 30.000 korona egy része a repülők családjainak, a másik része jótékony célra jutott. Természetesen erősen cencúrázva mentek ki ezek a lapok s meg is érkeztek haza.

A kis, szabad léggömbökkel küldött lapok ára ugyanaz volt. A hozzákötött csomag borítékján 10 koronát ígértek a becsületes megtalálónak, aki eljuttatja a csomagot a hatóságokhoz.

Még egy alkalommal ismételték meg valamivel később a repülőposta akciót. Akkor már magyar felírású lapokat is nyomtattak: *«Przemysli repülőposta 1915»* bélyegzéssel...

De nemcsak nekünk nem volt szerencsénk postánkkal, néha az oroszok is megjárták ... így január utolsó napjaiban egy vutkitól alaposan elázott postakocsis, akinek a 324. orosz gyalogezred postáját kellett volna Huwnikiból Mosciskára szállítani, két orosz katona-kísérőjével együtt előőrünkre hajtott. Onnan szépen beirányították a városba. Az egész vár e leveleken – amelyeket a *Tábori Újság* le is közölt – mulatott. A katonák leplezetlenül írják le panaszai-

kat és keserveiket. Nagy vizsgálatul szolgált, hogy olvastuk: *ott sem gyöngy a baka élete*, s láttuk, mily mértékben respektálják az oroszok Przemysl várát és annak őrségét. Szegény muszkák azután várhatták e leveleikre a választ.

A posta elfogását örökíti meg Gyóni Géza ez alkalomból írt szép költeményében: «*Alexis levele Alexandrához!*»,

Pénzt is lehetett hazaküldeni. Így segít ugyanis magán a vár-intendatúra. Volt ugyan sok pénzük, de mégis *hetenkint* zsoldot fizetni 120.000 legénységnek és altiszti katonának, s havonta a gázsikat 3000 tisztnek, *hamar felemésztették volna az államkasszáját*. Úgy oldották meg a kérdést, hogy felajánlották: *lehet pénzt hazaküldeni*. A repülők elviszik a konsignációt a haza-utalt pénzekről, s otthon kifizetik azt a címzettnek. Ezt tisztességesen végre is hajtották. Így azután megmaradt a pénz a várban: *visszakerült a kasszába, lehetett előlről fizetni...* Intelligens megoldás ...

Hogy a jótékonyt is szolgálják, sorsjátékot rendez a várparancsnokság. Egy sorsjegy ára 1 korona. A jótékony cél érdekében egyébként a *Tábori Újság* járt elől. Itt egy *Sztankó* Zoltán nevű 10. népfelkelő ezredbeli őrmester vetette fel az ötletet, s a vár átadásáig 54.000 korona gyűlt egybe a vár védelmében hősi halált halt bajtársak özvegyei és árvái számára. A várparancsnokság azután külön gyűjtést is rendezett, amelynek eredménye 62.000 korona volt. Erre a célra ment a sorsjáték is, amelyet a várparancsnokság engedélyezett. Kibocsátott 100.000 darab sorsjegyet. Lett volna 1688 pénznyeremény, összesen 30.000 korona értékben. A sorshúzás napján: 1915 március 21-én délután 2 órakor azonban másval volt elfoglalva a várparancsnokság: *a vár felrobbantásával*, s így a húzás elmaradt. A kis zöldszínű sorsjegyeket máig őrizzük szomorú emlékként...

A város látszólagosan békés, nyugodt életéhez hozzátartozott a képzőművészetek, iparművészetek kifejlődése is. A katonák éhségükben már a várövonalon is hozzáláttak a munkához és srappellhüve-

lyekből, gyűjtőkből, lövedékekből gyártották a virág-vázákat, gyűrűket, tintatartókat, hamu-, szivartartókat, levélnehezékeket s az egyéb ismertté vált hadi-emlékeket. Még inkább igyekeztek pénzhez jutni azok, akik a városban, műhelyekben voltak alkalmazva. Valósággal iparművészeti kolóniák alakultak.

Nevezetessé vált és megérdemli elsősorban a fel-
említést az a nagyarányú szobrásztevékenység, ame-
lyet egy munkásosztagbeli magyar hadnagy, *Sződy*
Szilárd, a neves szobrász fejtett ki,

Mint munkáscsoportparancsnok a
várba került, ott az első ostrom
idején, Kruhel-Maliban egy kis
kocsmában műhelyt rendezett be
magának. A vár felszabadítása
után elkészítette azokat a plaket-
teket, amelyek egy tervezett em-
lékművet díszítettek volna. Ké-
sőbb a városba jutott, ott egy
autójavító műhelyben százával
készített dísztárgyakat, bronzönt-
vényeket, s elkészült a vezetőség
felszólítására a „*Przemysli em-
lékérem*”-mel, majd később szo-

Sződy hadnagy

bor- és síremlékeket tervezett. Bronzkészítményeit
elásta, de az oroszoknak elárulták helyüket, s így
kezükbe kerültek azok, gipszmodelljeit azonban meg-
mentették a Przemyslt visszafoglaló csapataink.*

A lakosság is élelmesen dolgozik. Így Hutter pa-
pírkereskedőnél 20 fillérért magyar naptár jelent
meg, amely azonban hibás volt, mert Hamvazószerdát
február 25-re, csütörtökre, Nagycsütörtököt a húsvét
vasárnapját követő Nagypéntekre, Nagypénteket pe-
dig Nagyszombatra jelezte. Szó szerint magyarra for-
dították az előző év naptárát s így a változó ünnepek
mindazokra a napokra voltak beállítva, amely na-
pokra *az előző évben estek*. De a magyar naptár egy
hét alatt így is több ezer példányban fogyott el...

* A budapesti Przemysli emlékművet is Sződy Szilárd
készítette.

A hangulat ekkor már idegesen feszült volt, minden fennakadtak a katonák. Különösen a fővezetőséget figyelték. Nagy visszatetszést keltett például egy *négyesfogat* gyakori megjelenése, amelyben egy ismert tábornok hajtott végig Przemysl utcáin, alaposan kifestett barátnője oldalán,,. *A legnagyobb nyomor és éhínség idejében ...*

Az is baj volt, – ami pedig érthető, – hogy egyes repülőtisztok kedveskedni óhajtván a vár vezetőinek, valahányszor fontos hadseregfőparancsnoki hírekkel a várba jöttek, csomagokat, leveleket hoztak magukkal Kusmanek tábornok és szűkebb környezete számára. Természetes, hogy nem hozhattak a vár 130.000 tagjának külön-külön csomagot, könnyebb volt Kusmanek tábornok számára kedveskedni valamivel. *Józanul mérlegelve ma ezen nem akadhat fenn senki.* Akkor, abban az elkeseredett hangulatban másképpen látták a katonák a helyzetet, s így tanúja voltam egyszer egy ilyen beszélgetésnek is:

– *Hallottad, nincs gyógyszer a kórházban?*

– *Hozhatnának a repülők . . .*

– *Különösen chinin van fogytán ...*

– *Rádiózni kell és hozhatnának Krakkóból a fliegerek.*

– *Dehogy hoznak. Kusmanek fehérneműjét csak Győrben mosatja, s azt kell behozni nekik. Nem fér el a gyógyszer ezért a gépen ...*

Természetes ez nem így történt. Ártatlan csomagocskákból, családi megemlékezésekből, amelyeket a várparancsnok Győrött élő felesége küldött férjének, ilyen csúf és kellemetlen megjegyzések születtek ...

Sokszor, nagyon, jobban kellett volna a vezetőknek vigyázni magukra, életmódjukra ...

Kémvilág Przemyslben.

Gandurin tábornok térképe. – A fecsegő rádió. – A kém és az ellenkém. – Az áruló «kémelhárító». – A lakosok és a «civilkémek». – Telefon és postagalamb az oroszokhoz. – Orosz kémtrükk.

A legtöbb zavart a várban a civil-lakosság okozta. Mindenképpen útban voltak ezek. Polgármesterük, *Blazovszky* Wladimir dr. szolgáltonkívüli kapitány volt a főpátrónusuk, aki Kusmanek tábornoknál nagy kegyben állott s így ki tudott harcolni Tamásy örök ellenzése mellett, mindenfajta kedvezményt számukra. Naplónk megörökíti még egy pár polgári vezető nevét. Az összeköttetést polgári biztosként a várparancsnokságnál *Kerasinszky* Valérián látta el. Élelmezési ügyeiket *Bryk* János dr. képviselte, sajnos – sok sikerrel. A Przemysli kapitányság vezetője *Zellesky* Zsigmond volt, s egyik híres rendőrbiztosuk *Wiechowsky* Lubin.

Neveiket azért jegyezzük fel, mert nem egyről ki-tűnt később, hogy *az oroszok számára dolgozott, s kémkedett az egész ostrom alatt.* Egyáltalában elérkezett az ideje annak, hogy végre szóljunk a kémvilágról Przemyslben, az oroszok példa nélkül álló kémkedési berendezettségéről, amelynek sikeres működése annyi ezer hős, magyar honvéd életébe kerül...

Sok feltűnő történetet gyűjtöttünk egybe az alvilági szervezetről, amely behálózta Przemysl várát...

Kezdjük talán a közismert *Redl* ezredesnél. Przemysl várának átadásakor *Gandurin* generális, a

ciával jól beszélt, – mint általában minden műveltebb orosz, – s a kedves öregúr nevetve mutatta térképét:

– *Voici votre forts ...*

A mi, – Bécsben készült, – katonai speciál-kártyáinkra piros színnel rá voltak nyomva összes erődeink. Számozás, elnevezés, minden pontos volt.

– *Tábornok úr mutassa meg, hol a Werk VI?*

– *Tessék, itt van.*

– *És hol a Werk VI/A?*

– *Tessék* – mondja mosolyogva és rámutat egy – *rossz helyre ...*

Minden stimmelt, ez az egy hibás volt. Mert ez hibás volt – *a mi térképeinken is...* Itt ugyanis az történt, hogy időközben építettünk egy kis támpontot Grochowce mellett s ezt elneveztük VI/A-nak, míg a régi VI/A-ból szeptemberben VI/B-t csináltunk ... A VI/A. hiányzott *Gandurin* tábornok térképén, s talán ez mentette meg az ostrom alatt a mi – e kis homokerődbe szorult – szorongó életünket... *Nem tudtunk eléggé hálás lenni érte Redinek és Gandurinnak.*

Később derült ki az is, hogy az oroszoknak honnan voltak mindig a legpontosabb értesüléseik a kitörések időpontjáról, a vár helyzetéről, a kitörések irányáról, az élelmikészletek állásáról, a vár hangulatáról. *Gandurin* generális erre is megadta egyszerűen a választ:

– *Ti magatok árultátok el magatokat. Rádióbeszélgetéseiteket mind kihallgattuk.*

A vár a külvilággal szikratávíró-berendezésével érintkezett. Még az első körülzárás után látogattam el Buszkowicére, ahol a vár állandó szikratávíró-állomása székelt. *Hahnebecki Hahn* Walfried főhadnagy, a parancsnok, szívesen mutogatta be állomását, amelynek magas antennáját egy domb takarta el az ellenség elől. Gyenge berendezése, rossz motora hamar tönkrement. A kitűnő szakember egy «civil»-motort rekvirált a városból, s ezzel tartotta fenn az összeköttetést Krakkó várával. Naponta adta le chifrírozott szikratávírait ide, ahonnan azután továbbították rendes vonalon Hughes-készülékkel a hadsereg főparancsnokságnak. Egész hajnalig folyt itt a

munka, s ha volt ideje az állomásnak, akkor újsághíreket igyekezett felvenni Wienből és a német dróttalan állomástól Nordeichtől ...

Gandurin tábornok szerint ennek az állomásnak chifréjét ismerték és szorgalmasan olvasták mindazt, amit mi leadtunk. Még rosszabb: azt is, amit – nekünk adtak le ... A hadseregfőparancsnokság – amint később kitűnt, – tudta ezt és nem is közölt fontosabb utasításokat, vagy csak a legnagyobb óvatossággal .... Ha döntő fontosságú közölni valói voltak – s ez háromszor is történt – külön repülőgépet küldött a várba . . .

A vár árulója elsősorban tehát önmaga volt rádiószolgálatára révén. Kusmanekék minden fenntartás nélkül küldték jelentéseiket. *Talán túlzott igyekezettel is . . .* Minden aprólékosságot megküldték túlbuzgalomban, s nem sértő szándékú az a megállapításunk, hogy *valósággal vénasszonyi módra folyt a tanácskozás, a traccs, különösen a 3. hadsereggel Boroevicsékkal.* Az a nagy igyekezet, hogy a vár hasznossá tegye magát a külső hadsereg számára, hogy az összműködést elérjék, *naponta órákhosszat való beszélgetéseket váltott ki december és január havában Boroevicsék és a vár vezérkara között...* S Gandurin orosz tábornok szerint mindezt ők megfejtették és elolvasták ...

A vár minden lépése el volt ezzel árulva ... Innen magyarázható az a fölényes nyugalom, amellyel az orosz körülférő csapatok parancsnoka, *Seliwanow* tábornok, minden intézkedését a kitörések visszaverésére, a vár kiéheztetésére és az utolsó kirohanás letörésére eredményesen és könnyedén megtehetett. ..

Későn jött erre rá a 3. hadseregparancsnokság is, amelyet *január végén külön hadseregfőparancsnok* oktatnak ki, *hogy az ellenség ismeri és megfejteti a várba érkező és onnan kijövő rádióhíreket...* Sok ezer honvédnek kellett ezért a könnyelműségért ekkorra már a fűbeharapni...

Volt még egy dróttalan táviróállomásunk, amelyet Lembergől mentettek ki a nagy visszavonulásnál. Ez kizárólagosan az oroszok egymásközötti rádióhíreit vette fel. Mind megvolt, de ez jellemzi a hely-

zetet: *nem tudtuk megfejteti az ő chifreiket.* Rejtjelkulcsuk végig ismeretlen maradt előttünk, s így semmi hasznát nem vettük felfogott táviratainknak ... *Pedig, milyen döntő fontosságú is lett volna ez...* «Kémeink» ezt még sem tudták megszerezni... Náluk nem volt Redl ezredes ...

Egyszóval Redl kezdte, s a többi fiók-redlek folytatták és befejezték . . . Nincsen honvédtiszt ma sem ez ország területén, aki nem azt vallaná, hogy a *Przemysli orosz kémrendszer feje a mi kémelhárító és kémkedési osztályunk Przemysli egyik vezetője, egy vezérkari százados lett volna.*

A vár ostroma alatt ez a vezérkari tiszt irányította a mi kémszolgálatunkat, naponta jártak ki és be civilruhás «kémei». Soha egyiknek sem volt fényképes igazolványa. Az jött be, aki akart, jobban mondva, akít ez a kémelhárító vezér akart... S ez ellen hiába volt minden appelláta . . .

Egy magasrangú honvédtörzstiszt beszélte el nekünk:

– Egy alkalommal négy civil át akart menni az állásainkon. Amikor embereim igazolásra szólították fel őket, egy Miskiewicz, által aláírt igazolványt mutattak fel. Az igazolvány nem nevekre, hanem csupán úgy volt kiállítva, hogy «*négy személy részére*». Ezt az igazolást nem fogadtam el, betelefonáltam a várba a parancsnoksághoz és közöltem észrevételeimet. A válasz az volt, hogy elküldöttek azonnal Miskiewicz aláírását, hasonlítsam össze azt az igazolványon lévő aláírással. Ez engem nem elégített ki, betelefonáltam tehát ismét, hogy *névre szóló fényképes igazolványok tulajdonosát engedem csak át az erődön.* Válasza erre a várparancsnokságnak az volt, hogy *ne avatkozzak bele olyan dolgokba, amelyek nem rám tartoznak...*

Érdekes kém-epizódot beszélt el nekünk *Tabódy Zsolt* őrnagy is:

– A második ostrom alatt történt Bolesztratrice községben. A vonalból jöttem befelé, amikor segéd-tisztem jelentette, hogy egy „*rendőrkapitány*” izgat a lakosság körében ellenem és parancsaim ellen. Mint „*a kémelhárító megbízottja*” működött és ezzel az

ürüggyel eszközölt kihallgatásokat és adott ki utasításokat. Kicsi volt a község, hamarosan megtaláltam. Igazolásra szólítottam fel és megkérdeztem tőle nem tudja-e, hogy a *községnek én vagyok a parancsnoka és így kötelessége lett volna nálam jelentkeznie*. Igazolta magát, hogy a várparancsnokság kiküldötte, tehát jogában áll kihallgatásokat végeznie. Nekem nagyon gyanús volt a viselkedése és felszólítottam, hogy azonnal hagyja el a községet. Vonakodott felszólításomnak eleget tenni, kénytelen voltam erélyesebb intézkedéshez folyamodni. Rászegeztem a revolveremet és azt mondtam, hogy ha öt percen belül nem távozik a községből, keresztüllövöm. *Ez használt.*

– Megjegyzem, hogy *ez a rendőrtiszt a várparancsnoksághoz közvetlen volt beosztva, tehát mindenről már a forrásnál tudott*. Az volt a meggyőződésem, hogy *ő volt egyike azoknak, akik az oroszokat mindenről pontosan informálták*. Ezt a meggyőződésemet alátámasztotta Schreier József őrmesterem megállapítása, akinek felhívtam figyelmét a rendőrkapitányra. Schreier egyik legügyesebb és leghetesebb emberem volt, aki több nyelven beszélt. A franciáknál szerzsán, az albánoknál, mint hadnagy szolgált. Nagy intelligenciájú, rendkívül éleslátású és szorgalmas ember volt. Heteken keresztül figyelte a szóbanforgó kapitányt, *rengeteg adatot halmozott össze*, de sohasem sikerült az áruláson rajtkapnia!...

A „civil kémek” rendes jelentései közé tartoztak:

„Az oroszok ma éjjel megtámadják a várat!”

Hogy ezzel mennyi felesleges izgalmat, készültséget és virrasztást okoztak!

Volt olyan „kémünk”, aki hetekig élt künn Birczán az orosz körülzáró parancsnokságnál. S visszajött a várba ... Amit hozott az értéktelen volt... S amit vitt? . . . Senki sem gyanakodott. . . Hiszen Miskiewiczz embere volt. . .

A lakosság rutén része vígan cimborált az oroszokkal. Sok a rubel náluk. Elmesélik, hogy a háború előtt orosz tiszték jártak ott civilben, kémek és csengő rubellel fizettek.

Katonák jelentették, hogy Bolestraszyceből – egy övbeli kis községből – esténként *fényjeleket* adtak le.

A község átkutatása alkalmával az egyik ház istállójának kéményében *vaslépcsőt* találtunk, amelynek tetején *kényelmes nádszék* volt és onnan pompás kilátás nyílt az orosz és a magyar állásokra. Hosszabb megfigyelés után megállapítottuk, hogy *éjjelenként onnan adnak fényjeleket az orosz állások felé.*

A XIII. erőd mögött feküdt ez a Bolestraszyce község, amelynek olyan pompával megépített és berendezett temploma volt, hogy annak értéke messze túlhaladta az egész község és a községhez tartozó földek értékét. A község átkutatása után különböző gyanúok miatt a várparancsnok utasítására Hoffmann főhadnagy, 5. honvédezedrebeli utásztiszt a templomot felrobbantotta. A templom kriptájában rengeteg mennyiségű orosz lőszert és géppuskát találtunk, amelyek oly ügyesen voltak elrejtve, hogy a robbantás előtt a legszorgosabb kutatás árán sem lehetett meglesni. Nyilván a községnek oroszokkal rokonoszenvező lakossága ott rejtette el a fegyvereket, hogy orosz előnyomulás esetén készenlétben legyen.

Tabódy Zsolt parancsnoksága alá tartozott egy Wyszaticze nevű község is, amelyet Horváth nevű zászlósaival kutattott át. *Horváth* a privát életben tanító volt és mint ilyen leginkább az érdekelte, hogy a község iskolájában mire bukkan? Ott mindent a leg részletesebben átkutatott. Irkákat talált és legnagyobb megdöbbenésünkre, mint megállapítottuk, *már az elemiben a tanulókat morse-jelekre tanították.* Tovább kutattunk az iskolában és ennek folytán lejutottunk a pincébe. Gondosan átvizsgáltunk mindent és ekkor szemünkbe ötlött, hogy *a pince egyik falrésze világosabb, mint másutt.* Felbontottuk itt a falat, pompásan megmunkált faanyagokra és számos betonsáakra bukkantunk.

Egy másik kitérősnél a falu paplakját kutatta át *Tibor* István zászlós. A falba rejtve szakavatottan elkészített *vázlatot* talált, amely akkorra készült, ha az oroszok betörnének. Precízen minden el volt készítve. Rákóczi György harcára vonatkozó szakszerű vázlatot is felejtett itt a paplak volt lakója, amelyet csak hozzá értő katonatiszt dolgozhatott ki.

Zodrowice község kijáratánál egy kis kápolna

állott. A járőrvezető őrmester, aki vallásos ember volt, mielőtt tovább haladt volna, bement párperces átjártosságra. Imaközben *az oltár mellett fekete zsinórt* pillantott meg. Arra gondolva, hogy ilyenre a katonának mindig szüksége lehet, fel akarta emelni. Ekkor látja, hogy a zsinór telefonvezeték, amely tőlünk *az orosz hadállásokig vezet...*

Végig tartotta magát a hír, hogy a városból is telefonvezeték húzódik ki az oroszokhoz Medykára. Sajnos, ennek a hírek megerősítését nem tudom adni, a nyomozás nem vezetett eredményre . . . Annál érdekesebb, hogy csak közvetlenül a vár átadása előtt jöttek rá a nyomozó detektívek: *a parasztok postagalambokat tartottak*. Buszkowiczki községben, tehát éppen ott, ahol a mi szikratávírókészülékünk állott s ahova rendes telefonvezetéken – *tehát egyszerű bekapcsolással kihallgatható dróton – chifre nélkül* adták le a továbbítandó táviratokat a várparancsnokságról, elfogtak parasztokat – nyilván álöltetű orosz tisztet, amint postagalambjaik visszaértek. Ugyanerre bukkantak Wilczán, ahol a legnagyobb hűsvágóhidunk volt. Az oroszok tehát a vár szempontjából legfontosabb két helyen (rádiós hírszolgálat és hadtáp) helyezték el postagalambos hírszolgálati központjukat... S minderről a kémelhárítóosztály parancsnoka, Miskiewicz Szaniszló vezérkari százados nem tudott volna ...”

A parasztokat elfogták és megindították az eljárást ellenük. Jellemző az itteni helyzetre, hogy a vár átadásakor még nem dőlt el a nagy probléma: *vájjon katonai vagy polgári bíróság döntsön ügyükben . . .*

Így amerikázták el „*kémelhárítóink*” bűntársaik, a polgári és katonai orosz kémek fenyegető büntetését ...

Közismert tény ma már, hogy orosz vezérkari tiszt a háború előtt évekig a civillakosság között élték Krakóban és Przemyszlben, *s a vár ostroma alatt is néhányan benntanyáztak*. Ezért is volt nagy bűn a civileket bennhagyni a váröbven és a városban.

A hivatásos kémeken kívül, akiknek, amint láthattuk, ugyancsak könnyű dolguk volt Przemyszl naív

védőrségével szemben – a városban élő tisztek a kávéházakban és a borbély műhely ékben egész nyíltan beszélgettek állandóan a civillakosság között minden még oly fontos kérdéstről is – nagy bajokat okoztak a várőrséghez tartozó cseh, rutén, galíciai katonák is. Ezek átszökése napirenden volt. Különösen február és március havában. Volt a várban olyan ezred is, amely Przemyslből és annak közvetlen környékéről regrutálódott s nem egy esetben az őrségre menő galíciai rutén katona járőrben saját családjával vagy hozzátartozóival került össze . . . Lehetetlen volt elkerülni, hogy ne fecsegen s ne adják azután éhező családtagjai minden információjukat egy darab kenyérért tovább az oroszoknak ...

Nem volt utolsó trükkje az orosz kémiszolgálatnak az sem, amikor „véletlenül” behajtott egy kocsi a radymnoi útról a várba. Egy katonaorvosi ruhába öltöztetett orosz tisztt, egy férfiegyenruhába bujtatott „ápolónő” és három orosz katona ült rajta. Kihallgatásukkor azt vallották, hogy kocsisuk berúgott és „tévedésből” hozta be őket.

A legnagyobb érdeklődés a csinos „ápolónőt” vette körül. Nagy regényt adott bőbeszédűen elő, hogy ő a barátját jött felkeresni, aki itt szolgál az orosz körülzároló csapatoknál.

Detektívjeink egészen mást állapítottak meg. Kimutatták, hogy az „ápolónő” kém, akit már egyszer Lembergben le is lepleztek, elítéltek, de elmenekült. A detektívek állítására azután először őrizetbe vették, majd kolostorba internálták. Kolostorba, ahol csupa russzofil szerzetes és apáca élt. Innen még tovább menve – túl csinos volt a kisasszony – a várkórházba helyezték át. Rövidesen mindenkit meghódított és teljesen szabadon élt...

Akárcsak az orosz foglyok a városban. A tisztek itt is szabadon jártak-keltek s érintkezhettek a lakossággal, saját tisztjeinkkel és a városban élő és dolgozó – kémeikkel... A várparancsnok külön rendeletet adott ki, amelyben részletesen ismerteti az orosz rangjelzéseket és kötelez bennünket velük szemben tiszteletadásra.

Nagyon is naivul éltünk mi ott. . .

A hadnagy úr randevúzik.

«Az egészségi állapot kifogástalan.» – Az újév. – A csendes január. – Három lökés a sapkával. – «Jelentem, hogy...» – A hangos február. – Duma a dum-dumról.

Telve katonákkal a város és telve a kórház. A hős *Stojalowska* főápolónő, *Kondi* Gyuláné önkéntes magyar ápolónővel harcolnak itt a halál ellen. *Kórházban lenni mégis csak jó.* Ott még tejet is kap a beteg. Rajtuk kívül csak a várparancsnokság és a 23. hadosztály-parancsnokságnak van tehenészete, s jutott az itt szolgálatot teljesítőknek reggelire – kávé.

S közben szólt a térzene. Január 18-án is száll a vig muzsika a Ryneken s száll a Fahrmanngép a Rynek felett.

S egyszerre ...

Ryneken tizenhárom bombát dobnak le az orosz repülők, összeúzzák a Jagellonska- és a Dvorskiegolicák néhány házát, megölnek egy katonát és Taub Ella kisasszonyt, Marded Dávid, Géber Éliás ügynököket és Kirsch Osiás 14 éves fiút.*

Ugyanekkor bejön a *Neues Wiener Journal* és a *Die Zeit* január 6-iki száma. Közös forrásból – nyilván *Knoser* József bécsi udvari fényképész adta át fia levelezőlapját – közlik:

„Przemyślben az élet rendes és nyugodt mederben folyik. Hangversenyek és mozielőadások és társasösszejevetelek szórakoztatják a bennlévőket. Az egészségi állapot kifogástalan.”

* (Az egész ostrom alatt mintegy 300 bombát dobtak orosz repülők le, s ebből kereken 100 hullott a városra, ahol összesen 10 embert megöltek, s 25 egyént sebesítettek meg.)

Igen, az egészségi állapot tényleg kifogástalan . . .

Az új év kezdetén a várparancsnokság különböző üdvözlő táviratokat küld szét, amelyekre természetesen választ is kapott. A kabinetirodából báró Bolfras gyalogsági tábornok felel, a hadseregfőparancsnokság, hajóhadparancsnokság stb. is mind siet viszonzni a jókívánságokat. Látszólag egészen kedélyes tehát a hangulat. Mindenki győzelemről, a végsőig való kitartásról, a katonai erények megtestesüléséről rajong. S ugyanekkor az általános testi elgyengülés, a gyakrabban ismétlődő szökések a várórség aktivitását csaknem egészen lehetetlenné teszik és január elején megkezdődnek az előkészületek az átadásra, illetve i/r. utolsó nagy csatára.

Ekkor már készen lett a vár vezérkara az utolsó áttörési kísérlet előzetes nagy munkájával. Elhatározzák, hogy Przemysl védőrsége *Kusraanek* tábornok vezetése alatt *hadseregcsoport*tá alakul át. Egy utóvéd visszamarad *Nickl* Vilmos altábornagy mint térparancsnok vezetésével. A főcsoportnál 49 zászlóalj lesz – mint Kusmanek jelenti – mintegy 39.000 emberrel. Ebből 19.200 népfelkelő, 5600 tüzér és 4800 *galiciai nemzetiségű*, tehát értéktelen és csak 9600 honvéd, a 23. honvédhadosztály 12 zászlóalja. Ez volt a helyzet januárban. Az utolsó áttörésnél – amint látni fogjuk – pedig már csak 8000 honvéd állott rendelkezésre, a többi elesett vagy sebesülten, betegen kórházban feküdt.

A főparancsnokság ezalatt csak késlekedett végleges döntésével. Január 4-én a hadseregfőparancsnokságtól repülőgép hozta ugyan azt a *szóbeli* utasítást, hogy esetleg február 5-éig *a várnak közre kell működni a már felmentésére irányuló hadműveletekben*, végső esetben pedig el kell hagyni a várat és a tábori sereghez kell csatlakozni, (!) ele végleges döntés nem érkezett. Január 14-én újabb repülő jön a várba, de érdemleges üzenetet az sem hoz.

Elhatározzák tehát, hogy a vár egyik rozoga repülőgépén megkísérlik kijutni a hadseregfőparancsnoksághoz s ott *szóbelileg* jelentést tenni a helyzetről.

A választás egy fiatal, vezérkarhoz beosztott főhadnagyra, *Ranzenberger* Jenőre esik. Jellemzi a vár

felszerelését: Ranzenberger főhadnagynak már január másodikán kellett volna elrepülnie, de *ellenszél miatt 15 napig nem tudott a várból kimozdulni*. A Przemysli gépek mind kimustrált, rozoga, elhasználtak voltak. Végre január 17-én «kedvező időjárás» mellett elrepül *Lehmann kapitány*, ez a kitűnő pilóta vezeti a gépet. Visszaérkezésétől függetlenül is a várparancsnokság megkezdte január 21-én a védőrség elhatározott át-csoportosítását.

Amíg a magas vezérkar benn a városban a vár későbbi sorsára oly döntő akcióit készíti elő, a vár őrsége apatikus megadással éli a maga szomorú és nehéz létét. Lássuk csak például az egyik sokat szenvedett honvédosztag mily körülmények közé jut ez időben? *Kisérjük végig néhány hónapon át!*

Január 22-én, hajnali 3 órakor a 8. honvédgyalozezred II. zászlóaljja teljes felszereléssel elindul a *batgzei* előretolt állásba. Az addig ott szolgálatot teljesítő osztrák Landsturm-század egyik szakaszparancsnokát, egy idősebb népfelkelő hadnagyot tiszti szolgálójával együtt az oroszok elfogták. A hadnagy úr kísétált a szomszédos *Macskowice* községbe. Egy járőr-szolgálaton megtetszett neki ott egy polgárnő, akitől találkat is kapott. Mint *«jólnevelt»* gavallér – ismerve az ezidőbeli szokásokat – *tiszliszolgáját is magával viszi a találkára*. Ez persze *édességekkel* volt megrakva. A hadnagy természetesen nem «számíthatott» arra, hogy a randevúról a hölgy az oroszokat is értesíti, öreg landsturm-hadnagyunk égő vággyal, gyanútlan álmodozással közeledik imádottja házához. Néhány pillanat s az elbujtatott oroszok elfogják.

A megbízhatatlan landsturmok felváltására a nyolcas honvédek mennek ki és az erről szóló utasítás az élelmezést is pontosan előírja. Így azt, hogy 24-én este egy darab lókolbász vagy lószalámi és egy kulacs tea a felvételezés, amely azonban csak 25-én fogyasztható el. Az időjárás viszont nagyon rossz. A szél a havat az emberek arcába vágja. Az előtérállások azonban elég jók. Fa van, fűtésre elég, de *tüzet rakni még sem szabad*, mert az ellenség közel van és állandóan lövöldöz. Nincs elég ember különben már, hogy az előtérállást kellő sűrűséggel megszállják.

A 8. ezred II. zászlóalja néhány napig marad kinn. utána bejön a zsurawicai baraktáborba. Az elszállásolás itt: a legénység a padlón, cementkövezeten, egy szál szalma nélkül, a helyiségek itt is fűtetlenek . . .

[Az átszökések közben vígan folynak. A «polyákok» összebarátkoznak a velük szemben levő oroszokkal. Először tárgyalgatnak velük, kikérdezik a helyzetről. Mit kaptok enni? Azután egyszerűen átszöknek hozzájuk, úgyhogy sürgősen le kell mindenütt az előtérből váltani őket. A jelszót, az ismertető jeleket is állandóan változtatni kell emiatt. Egészen fantasztikus utasítások érkeznek az ismertető jelekre. Nem elég, hogy a «feldruf» és «losung» naponta változik, még különböző fűtyszavak is ismertetőjelül szolgálnak a Morse-ábécé szerint. Ezenkívül még:

«a sapkát balkézbe véve oldalt kell kilökní és a marsiaktig kítartani, azután, ha a szembenálló fél erre válaszol, mind a két kezét kétszer vagy háromszor oldalt kell szétlökni»

és így tovább. Rengeteg változata volt az eféle jelszavaknak és jeleknek, mert a kémek és a russzofil Landsturm-katonák naponta elárulták az ismertető jeleket.]

Erre újból kiküldik honvédőinket az előtér-állásba. Január 28-án az oroszok tüzéségükkel végiglövik az összes előtérállásokat, anélkül, hogy különösebb kárt okoztak volna. Mindössze az történt, hogy a legénység még a szűkreszabott élelmiszeradagokat sem kaphatta meg. Az emberek a hidegtől és éhségtől megbetegszenek ...

A vacsora különben is rendszerint abból áll, hogy kiadnak egy darabka lókolbászt és előre a reggeli kávé. «Téli felszerelést» is osztanak ki közöttük. Egy század kapott 40 hátbőröndből készült mellényt – összesen 6000 hátbőrönd volt a várban -, 16 pár hósarut és 10 gallért. Majd századonként szalmacipőt és 3 öltözet meleg ruhát osztanak ki közöttünk.

Jól jellemzi különben a helyzetet az a jelentés, amelyet Petrovich honvédzászlós január 31-én reggel 8 órakor a batyczei előretolt állásból parancsnokának, Brandstetter századosnak küld s amely így hangzik:

«Jelentem, hogy Racsó József, Zaria Szilárd és Winkler Károly honvédek az éhségtől és hidegtől teljesen elgyengülve 7.30 órakor hordágyon a X/a erőd barakjában levő segélyhelyre beszállítottam. Legénységem igen sokat szenved a hidegtől, mert a rendelkezésre álló építmény olyan kicsi és rossz, hogy abban 8-10 embernél több el nem fér. A legénység csak a fedezékekben gyújtott tűz mellett melegedhet. További megbetegedés előre látható.»

[A január különben csendes hónap volt. Künn vegetálás, tengődés. Harcok nélküli harc az éhség mind erősebben mardosó kínjai ellen. Benn készülődés a végleszámlásra: a vár átadására.

A február viszont egy csapásra megváltoztatja a helyzetet. Mintha az oroszok megelégtették volna a vár haladásának csendes szemlélését vagy a körülzároló csapatok vezetői érkezettnek látták volna az időt a babérszerzésre: a várnak erőszakos támadás által való bevételére. *Megkezdődött az oroszok offenzív periódusa.* Az előző hónapban nyilván nemcsak mi csoportosítottuk át a vár őrségét, hanem az oroszok is megtették előkészületeiket abban az irányban, hogy összebb szorítsák az ostromgyűrűt: *kevesebb csapattal is tarthassák, sőt esetleg el is foglalhassák a várat.]*

Hogy megvilágítsuk az ekkor az előtérállásokban folyó életet, kísérjük ismét figyelemmel a 8. honvédegyalozzred II. zászlóaljának sorsát. Február 16-ig Batyczén, az előtérállásban van a csapat. A napló írja:

«Február 7-én gyönyörű szép tiszta, napsütéses idő volt. A tisztek egy része az egyik közeli Werk megtekintésére indultak, mi pedig egész nap ródliztunk. 200 lépésnyire a vár kapujától, sőt azon túl, nagy ágyúzás közepette, a szolgálat után ródlizni volt kedvünk. A legények a hideg és piszkos barakban muzsikáltak és énekeltek.»

Az egyik tábori őrs közelében fehér zászló nettünk észre a földbeszúrva. Mellette feküdt egy levél a várparancsnoksághoz címezve. Két nyelven volt írva: oroszul és németül s figyelmeztettek benne, hogyha valamelyik emberünknel dum-dum-golyót ta-

lálnak, nem tekintik katonának, hanem azonnal lelövik.

Czistiakow altábornagy különben vezérkari tisztjét, egy fiatal *porucsikot* is beküldte hadikövetként a várba, ugyanezzel a fenyegetéssel. Kitűnő ebédet készítettek neki – nagy naivul – azért, „*hadd higyjék az oroszok, hogy nekünk milyen jól megy még*”. Nagyvezérkarunk ekkor még nem sejtette, hogy az oroszok talán még náluk is jobban ismerik a vár valódi helyzetét.

A dum-dumlövegekről folyó nagy „*duma*” természetesen éppen úgy eredménytelenül végződött, mint azelőtt, vagy azután a „*genfi konvención*” alapuló bármilyen egyéb lépés . . .

De nézzük csak tovább, mi van a 8-asoknál a? előtérállásban:

„*A második századból egy baka végelgyengülésben ismét meghal. A bakák igen gyengék, de azzal vigasztalják magukat, hogy rövidesen felszabadul a vár és hazaviszik őket pihenni.*”

Közben egyéb vad hírek is nyugtalanítják a várőrséget. Február elején az előretolt balyczei állásból két szakasz megy ki hírszerző különítménynek erőszakos felderítéssel. Egyes jelentések szerint ugyanis az oroszok otthagyják megerősített állásaikat. Bár világosan látszik a mozgás az állítólag elhagyott állásokban, de a vár vezetőségétől jött parancs – csak parancs marad . . .

„Az egyik szakasz – amint *Batyczét* el akarta hagyni – minden oldalról tüzet kap és nem tud előrejutni. A másik szakasz *Gödinger* zászlós parancsnoksága alatt előrenyomul. Fehér lepedőkbe burkolt orosz tábori őrsre bukkan és azt szétugrasztja. Majd minden oldalról tüzet kap, kénytelenek a hóba lefeküdni. A hidegben a bakák kínjukban sírtak. Parancs azonban „*a végsőkig való kitartásra*” szól és így egész nap állandó tűzharcban ottmaradtunk a hóban.

A vár ágyúí, bár a tűzérésnek minden helyet pontosan ismernie kellene, rosszul lőnek. Oka: *az ágyúk ki vannak kopva.*

Február közepe. Az előtérállások már rettenetes állapotban vannak. A rengeteg hó, ami mindent el-

borított, eltűnt s helyette *térdigérő sár* van. Emellett a föld is felenged, az állások kezdenek beomlani. A nyolcasokat ez már nem bántja:

„Február 16-án felváltás, bevonulunk a városba. A zászlóalj a hadosztály parancsnokság és Létay ezredes úr előtt díszmenetet vág ki. Utána az egész zászlóalj nekiáll a tetűktől tisztálkodni. A legénység csak úgy söpri magáról e kedves, apró állatokat. A tisztok este már a kávéházakban ülnek, ahol csak kávé és teát lehet kapni 1 kockacukorral. . .”

Íme, a mintának kiszemelt honvéd-csapat szenvedésének hű krónikája.

Közben február 7-én visszaérkezett *Ranzenberger* főhadnagy repülőgépén és jelentette, hogy már ugyan 10 nappal előbb elvégezte a rábízott föladatot és visszament Krakóba, innen azonban az időjárás miatt nem tudott elindulni, majd amikor az idő megjavult, a motorja romlott el. A főparancsnokság pedig nem volt hajlandó más repülőgépet rendelkezésére bocsátani.

A hozott üzenet azonban annál jobb volt és úgy hangzott, hogy a főparancsnokság biztosra veszi február közepére a vár fölmentését.

Elképzelhető nagy öröm! Ezzel szemben két nap múlva február 9-én, rádión megdöbbentő kérdés jön:

«– Hány nappal lehet meghosszabbítani az emberek és lovak élelmezését, ha még 3500 lovat levágnak?»

Ez egyszerre megint lehűtötte a kedélyeket.

*Brandstetter Ferenc százados,
a 8. honvédszállóaljának parancsnoka.*

Kutya-húst esznek ...

Fehér lepedőben túrjak a fagyott földel. – Főzelék-ből leves. – A furcsa kenyér. – A nagy nyomor. – Társas játék: meddig tartható a vár? – A civilek harca az éhhaláltól. – Váljék Kusmanek egészsé-gére.» – Az oroszok felhívása a magyarokhoz.

A vár intendatúrájának vezetése alatt egyéb-ként állandóan a legszorgosabb kutatás folyt minden föllelhető élelmiszer is lótáp iránt. Kisebb osztagok mennek ki az előtérállásokba s a leégett majorokból és gazdaságokból minden *élelmiszerfélét* összeszed-nek. Igen sok *fagyott* burgonyát, répát és káposztát találtak a vermekben, amelyeket csak szárítás útján lehetett táplálékul fölhasználni. Egy kimutatás sze-rint 10.000 mázsa cukorrépát, 2000 mázsa takar-mányrépát és 100-100 mázsa burgonyát és káposz-tát tudtak így összeszedni.

A munkásosztagokat fehér lepedőkbe burkolva küldik ki az előtérállásba, az oroszoktól 4-500 mé-ter távolságra, hogy itt a hótakaró alatt burgonya és répa után kutassanak. Állandó ellenséges gyalog-sági és tüzérségi tűzben végzik ezek nehéz munkájukat és szinte *körmükkel kaparják ki a burgonyát*. Különösen Stanislawczyk község előtt folyik ez a he-roikus munka.

A Wiar pariján a hetedik védelmi kerület előtér-állása és az övonal között burgonyaföldekre is buk-kantak. Fehér lepedőkbe burkolva mentek ide is ki a munkáskülönítmények a „*drága kincsért*”, az oroszok azonban hamar fölfedezték és lötték őket. Később már csak éjjel mehettek ki. *Minden embernek három*

zsákot kellett megtölteni, mert csak akkor kapott enni.

A fagyos földből szörnyű munka volt a burgonyát és répát kikaparni és a sötétben sokszor göröngyök is kerültek a zsákba.

Az ételmezést februárban tovább redukálják és az egész napi táplálék most már csak 50 gram cvibak és 90 gram főzelék. Ha lóhúst adnak, akkor vagy nincs cvibak, vagy csak 60 gram főzelék van. Ez a 6 deka olyan kevés, hogy *a legénység sokszor nem is volt hajlandó felvételezni.* Úgyhogy lassan a levesbe főzték be azt a néhány szál répát is, ami még egy-egy embernek jutott „főzelék” címén.

A megmaradt lovak erőállapota is folyton rosszabbodott. A zabot csaknem egészen elveszik tőlük és a legénység kenyérébe őrlik. Február közepén a megmaradt lovak már csak 1.5 kg. zabot kapnak az előírt 5 kilogram helyett, továbbá 1 kg. szecskát, 1.5 kg. répát és 1 kg. preparált faforgácsot. Ezek a lovak amellett a legnehezebb munkát végzik: *az előtérállásokból szállítják be a szálfákat a városba . . .*

Legnagyobb baj régóta a lovakkal volt. Erejük nagyon megfogyott és a végén oly kevesen voltak, hogy az előtérállásokból a fát nem tudták befuvarozni, kénytelenek voltak *a ló nélkül maradt polgári kocsisokat a szekerek elé fogni* és azok húzták és tolták a sárba tengelyig besüllyedt kocsikat.

A vágóhidakról is a civilkocsisok tolták a lóhullalakkal jól megrakott kocsikat a felvételező helyekre. Megfordult a világ sok évszázados rendje: *nem a lónak húzták az embereket, hanem az emberek húzták a lovakat. . .*

Elrendelték februárban azt is, hogy *a kenyérliszthez ocsút, korpát és falisztet keverjenek.* De megkísérelték csontliszt, vagyis *megőrölt csont hozzákeverését is.*

A 20 százalékos korpavegyítés bevált. A nyírfaliszt hozzákeverése a kenyérliszthez már nem sikerült. A nyírfaliszt ugyanis nem állott össze, nagy hézagok maradtak a kenyérben. Búzalisztból talán még megfelelő lett volna a keverés, de így nem sikerült sehogyan sem. A várban levő sütődék különben sem vol-

tak elég modernnek, *a kenyér előállítására nagyon primitíven történt.* Március hónapban azonban volt olyan nap is, amikor egyáltalán nem lehetett kapni kenyeret. Hiába adtak a bakáknak 100 gram kétszersültet, hiába mondták, hogy annak tápértéke megfelel egy-negyed kiló kenyérnek: *a gyomrot nem töltötte meg, az emberek tehát éheztek . . .*

A zabkenyeret mindenki élvezte, aki hozzájutott, de abból csak igen kevés volt. . .

Az aszalt főzelékek közül a répa 80 százalékot vesztett súlyából, ezért annak aszalását beszüntették, mert a végén alig maradt valami. A legénységnek, bármily éhesek voltak is, a takarmányrépa, amit rántás, zsír és minden egyéb hozzávaló nélkül készítettek el, érthetően nem ízlett. Az utolsó hónapban az élelmezés azután már egészen lehetetlenné vált. Az egyik nap volt kenyér, másnap kenyér helyett burgonya, azután burgonya helyett rizs, majd helyettük egy kis táblácska kétszersült és így tovább. A polgári lakosság a zabkenyeret *szecsával* vegyítve ette. Egész különös betegségek törtek ki közöttük a répaevéstől. *Valami puff edésf orma.* A hadbiztosság egyes napokon utalványokat osztott ki az élelmiszerekre, amelyekért az összegyűlt tömeg összeverekedett.

A februárvégi városi árak a zugforgalomban különben így alakultak:

Liszt	kg.	2.50 korona
<i>(Kenyer nem kapható)</i>		
Só	kg.	0.60
Cukor	kg.	24.-
Kávésző	kg.	6.40

(ez alig emelkedett, nem volt iránta érdeklődés.)

Tea	kg.	16.- korona
Csokoládé	kg.	24.-
Rizs	kg.	6.-
Bab, lencse, árpakása ...	kg.	1.80 „
Ecet (liter)		0.40
1 darab sárgarépa		0.20
1 darab fokhagyma		0.30 „
1 tojás		140

1 liter tej... ..	2.50 korona
1 kg. vaj.....	20.-
1 kg. lózsír	7.-

(másfajta zsír nem volt!)

1 pulyka.....	120.-
1 liba.....	100.-
1 kacsa	60.-
1 tyúk.....	30.-
1 kg. borjúhús.....	18.-
1 kg. disznóhús.....	14.-
1 kg. marhahús.....	14.-
1 kg. lóhús	2.40
1 kg. marhacsont.....	2.80
1 liter bor.....	18.-
1 liter pálinka vagy rum	30.-

(pezsgő nem sokkal drágább.)

Sör nem volt

1 doboz gyufa..... 24 fillér

Tejet csak a kórházakban kaptak, valamint a várparancsnokság és a törzstisztek, összesen átlag 600 litert fejtek naponta.

A Napló ekkor már így ír:

„Már kutyahúst is ettek. Látok bakákat a szemétdombon kutyamódra kapargálni. Egyesek kutya-bőröket találtak, amiket megfőzve megettek.

Február 17-én már csak tisztí lovak vannak.

Február 24-én kiderült, hogy a takarmányrépát kapja mór a legénység, amely ezideig is suttyomban evett a lovaknak szánt zabból, répából, árpából, amelyet megfőztek és megpirítottak.

A legénység legnagyobb része folyton éhes, az ebéd- és vacsorakiosztásnál veszekedések vannak, egyesek többször mennek az ételért, amire aztán az utolsóknak nem jut...

A városbeli tüzérlaktanyához közel volt a konzervgyár, amely a lóhúsból dolgozott. Az éhség annyira erőt vett az embereken, hogy az itt kidobott csontokat összeszedték, megfőzték és megettek. A gyárból is igyekeztek húst vásárolni, vagy lopni.

A szabadban is volt mindig néhány ember, akik

kondérokban főzték a valahonnan szerzett húst, bár ez tiltva volt, mivel félig nyersen ették meg

Valaki egy nagy csonthoz jutott. Lerágcsálja. Eldobja. Óvatosan felveszi egy másik baka. Tovább szopogatja. Eldobja. Jön egy harmadik s újra felveszi. Hátha maradt rajta még egy húscsapat . . .

Árpadarája is volt a legénységnek, amit nem tudtuk, honnan szereztek. Végre rájöttünk, hogy az istállókban levő zsákokból alulról kiszedték a takarmányt és helyébe földet tettek. Elették a lovak elől Amikor a lovakat levágták, akkor a megmaradt mennyiséget kiosztották.”

A hadseregfőparancsnokság mindig hetekig késett a vár kérdéseire válaszaival. Úgy látszik, *nem voltak teljesen tisztában saját szándékaikkal.* Mire valamilyen döntés érkezett, a vár készletei tovább fogytak és így a szükséges és elrendelt intézkedések végrehajtásával elkéstek.

Február legvégén azután megint olyan hírek jöttek, hogy *a Kárpátokban megindul az offenzíva.* Erre, hogy szükség esetére a harcképességet fönntarthatásák, az élelmiszeradagokat újból leszállították és a *lövágásokat beszüntették.*

Közben azért folyton furcsa tartalmú kérdezősködések érkeznek a hadseregfőparancsnokságtól. Egyszer azt kérdezik, hogy meddig tudja tartani magát a vár, ha feláldozza összes lovait? Másszor pedig azt, hogy meddig tudja fenntartani „*mozgási képességét*”, vagyis, hogy állunk az élelmezéssel, ha megtartunk 3500-7000 lovat?

Ezzel a „*társasjátékkal*” telik az idő és a várparancsnokság kénytelen jelenteni, hogy valamilyen formában március 10-ig *elvegetálhat* a várban. A kenyéradag helyett erre most már répát és hasonlókat osztanak ki és a várparancsnokság szerint 4300 főnyi lóállomány mellett napi száz gram lóhús kiosztásával a vár március 12-ig tartható . . .

Február 18-án a várparancsnokság jelenti, hogy a rekvirálások folytán további 2 napot nyert, de így is csak március 14-éig tudja a várat fenntartani.

Február 25-én jelentik, hogy a vár még egy hétig tudja tartam magát, vagyis a csapatok 14 napi bizton-

sági dotációját igénybevéve és a civillakosság élelmezését lejjebb szorítva, március 16-ig nem halunk éhen. S végül március 14-én a várparancsnok Teschenbe Frigyes főhercegnek azt jelenti végső adatként, hogy *a várat legfeljebb március 24-ig tudja fenntartani...* E napon egy gram élelmiszer sem lesz már a várban.

A civilektől ekkor már mindent elszedtek, a kenyérükbe 20 százalék nyírfalisztet vegyítének s akár csak a IX. században az ostromolt Syrakuza népe, ők is csontliszttel élnek. Az élelmiszeruzsora érthető módon kivirágzott, a pénznek azonban semmi értéke sem volt és különösen a parasztok csak *csereüzleteket* csináltak. Krumpliért, répáért cukrot, sót, petróleumot, dohányt kértek. Közvetlen a vár átadása előtt szörnyű volt már nemcsak a vár lakóinak, hanem a környékbeli falvaknak is a helyzete. Hiába kísérelték meg a lakosságot csendőrség fedezete mellett nyugat felé, a Szán völgyébe kiküldeni. A romok között visszamaradtak, a pincékben ellaktak a legnagyobb nyomorban, mert hol a mieink szedték el a nagynehezen összekotort élelmiszerüket tőlük, hol pedig az oroszok. Szörnyen éheztek, nyomorogtak és ha már sehogy sem bírtak az éhséggel, eljöttek *koldulni* az előtérállásokba, mindenféle vad híreket hozva. Ezek után rendszerint megjelent a parancs: „*Landesbewohner sagen aus . . .*” Erre jött az erős készültség, izgalom, felesleges ijedelem, stb.

E rutén népek természetesen leginkább azokkal trafikáltak, akikkel beszélni tudtak és akik Przemysl és környékéről rekrutálódtak. *Ez a 18. Landsturm-ezred volt.*

Így Malkowice község lakossága – amelyik legtöbbet szenvedett – *megrohanta ennek az ezrednek az előőrseit és a várba való beengedését követelte*, Ezt természetesen megtagadták, mire *a lakosság lefeküdt a földre, nem akart elmenni*. Képzeltető, hogy az ilyen jelenetek milyen kedvezőtlenül befolyásolták ennek az ezrednek harci kedvét.

A várparancsnokság éppen ezért e szerencsétlenek javára *gyűjtést* rendezett, egy konyhát állított fel és azt naponta ellátta, amivel tudta. A városban is

teázó helyiségek nyílnak meg, ahol este 5-7 között a vendég által vitt csészében forró, cukros teát osztattak ki a várparancsnokság poharankint 4 fillérért. Sokaknak ez volt az egyedüli táplálékuk . . .

Nem jobb a helyzet a várvédő katonaságnál sem. A 11-es népfelkelőknél például februárban már irtózatos a nyomor. Elnyűtt emberek, sápadt, beesett arcúak . . . Csontvázak bőrrel bevonva . . . Csak füstölőnivaló van még elegendő . . . Viszont egy-egy burgundi *tehénrépáért* késhegyre mennek az emberek. A fűrészpores kenyérből is keveset kapnak, egy-két falat az egész. *Étkezés csak kétszer egy nap van.* Dél előtt 9 órakor egy csajka *barna* lé kevés cukorral. Ez az úgynevezett *káv*. Délután 3 órakor van egy csajka *szürke* lé. Néhány szem rizs és igen kevés főtt lóhús úszkál benne. *Ez az ebéd.* Az éhségtől néhányan „*far-kasvakság*”-ot kapnak ...

Éjjel az őrsegről egymásután kell elcipelni a ki-dőlt, összerogyott emberroncsokat, akik aztán végelgyengülésben (*éhen!*) rövidesen meghalnak ...

A sült marharépa kezd *delikatesszé* előlépni. Vannak, akik hónapok óta nem vetkőztek le, ruhát nem váltanak, apatikusan tengenek, lengenek.

Ali. népfelkelő gyalogezred eredetileg 252 emberből álló egyik százada már csak 77 fő. Ebből is néhányat idegen ezredből osztottak be ...

Az ezredbeli *Daróczy Pál* mondja:

„Elkeseredve halljuk és olvassuk, hogy a városban még hangversenyek is vannak, színház van, mozi, fürdő, sőt olyanok is léteznek, akik *tejeskávét (!)* isznak és *paprikáscsirkét (!!)* esznek.”

A nagy felzúdulás okozta azt bizonyára, hogy *Kusmanek* várparancsnok napiparancsban adta tudtul, „*ő is eszi a tehénrépát és izletesnek találja*”.

Mindenki porhintésnek vette ezt és a legénység a parancs felolvasása után egyedülmaradva, elkeseredetten kiabálta:

– *Őszintén kívánjuk, váljék egészségére!*

Az oroszok jól ismerik helyzetünket. Már a karácsony és újév közötti időben az előtér-fákra és köz-

ségek falaira a következő *eredeti ortografiás* magyar nyelvű plakátokat tűzték ki:

„Magyarok! kik sváb iga alatt nyögtök szükségesnek tartjuk közölni veletek, hogy a svábokra rosz világ jár. Bresinac körül elfogtunk 2 porosz hadtestet Krakkónál teljesen megsemmisítettük a 12-20-31-32 honvéd és a 75-88 gyalogezredeket. Polyák falvak védelmére a magyar népfelkelőket hagyták hátra. Dublónál hős csapatainknak megadta magát 250 tiszt és 20.000 ember és most az orosz kozákok Magyarország mezőin és falvain száguldoznak és ti ezalatt Przemysl és Krakkót védelmezitek Gondoljatok saját magatokra, feleségeitekre, gyermekeitekre és adjátok meg magatokat amíg nem késő. Az orosz cár meg akarja szabadítani a Magyarországot a svábaktól!

Előzetesen is már különböző proklamációkat szórtak szét az oroszok, melyekben a *magyarokhoz* intézték felhívásaikat magyar nyelven. Ezekben védekeztek a régi 1848-as vád ellen és azt állították, hogy ők 1848-ban tévedtek, amikor az osztrákokat segítették és Magyarország ellen támadtak. Ezt a tévedést most jóvá akarják tenni azzal, hogy segítenek Nagy-Magyarországot létrehozni és felszabadítják az országot. Igen érdekes az a röpirat is, amelynek magyar szövegét a *Tábori Újság* megőrizte számunkra. Ez a szöveg *eredeti helyesírásában* így hangzik:

Magyarok!

Az Osztrák birodalom Németországgal együtt kijelentett Oroszországnak háborút és mind a kettő beletört az orosz földre.

A vitéz orosz hadsereg nemcsak megverte az osztrák és német seregeket az egész vonalon, de kidobta is őket Oroszországból; azután átment utánuk az osztrák és német határon túl és most győztesen megy Budapest, Bécs, Krakó, Berlin felé. Halics, Lemberg, Jaroslav és néhány Németországi város már a Nagy Orosz Cár birtokában vannak.

Mikor a győző oroszok átmennek a Kárpátokon túl és meghódítják Przemysl-et, ők lesznek az egész Osztrák-Magyar birodalomnak az urai.

Magyarok! A ti szép hazátoknak és ti maguknak sorsa van a ti kezetekben. Mikor ti küzdetek az osztrák-német érdekért, ti játszatok a ti sorsatokkal. Hetven év ezelőtt, ti küzdettétek mái egyszer az osztrákokkal, de sajnosán akkor Oroszország szövetséges viszonyban volt az osztrák birodalommal, segített neki és Debrecen mellett hosszú időre betemetve volt a magyar függetlenség. Ez volt nagy történelmi hiba akiért Oroszország drágán fizetett. A jelen háborúban az orosz hadsereg ezt a hibát kijobbítani fogja s a magyaroknak függetlenséget és szabadságot hoz.

A szabadság órája ütött már! Itt az idő, most vagy soha! Fogjátok a fegyvert az oroszokkal együtt és az osztrák-német járom lesz megsemmisítve.

Az oroszok nem akarják Magyarországot meghódítani. Oroszország a nélkül is igen nagy. Magyarország az oroszoknak nem kell. Semmit a mi jogosan a magyaroké a győző oroszok nem vesznek el tőlük. De a magyarok kötelessége segíteni az oroszoknak, hogji a német járom tönkre lesz téve.

Éljen a szabad, független Magyarország!

Éljen a nagy Oroszország!

Ezt a szöveget a *Tábori Újság* leköszölte és ugyanakkor *Molnár Kálmán* főhadnagy nagyon hatásos és érélyes vezércikket fűzött kommentárként hozzá. A várparancsnokság még sem engedélyezte ennek a lap-számnak a megjelenését, hivatkozva arra, hogyha a vezércikkell ellensúlyozzák is, mégis módot adnak az orosz röpirat terjesztésére. Az egyes kerületekben így is eljutott a lakosság kezébe az orosz röpirat és igen érdekes az a válasz, amit *Zastira* Miklós tüzérszázados a (Werk 1/6) *Dziewieczye*-erőd tüzérségi csoportparancsnoka adott.

Volt egy tollrajza, amely *Przemyśl* várát észak-keletről ábrázolta. A vár fölé *Ferenc József* képe volt odarajzolva, amint *Przemyśl* terveit tanulmányozza. Szobája ablakában *Erzsébet* királyné szelleme mutatkozik és egy vesszor, amely ezekkel a szavakkal végződik, hogy „*Przemyśl az a szikla, amely megállítja az orosz áradatot.*”

Ehhez a képhez *Zastira* százados egy feliratot fűzött, amelyben elmondja, hogy az ő bátor magyar

katonáit szökésre csábító felhívásra *ez a válasz*. A képet kivitte személyesen az ellenséges előőrsökig és az orosz hadsereg főparancsnokságnak megcímezve *otthagytta*.

Kiderült, amikor később hadifogságba kerültünk, hogy az illusztrált orosz újságokban sorra leközlötték ezt a képet, pontosan megírva, hogyan kei ült ez az orosz körülrő hadsereg parancsnoksághoz majd a főparancsnoksághoz és onnan a pétervári cári katonai múzeumba.

Berkes Imre iharosberényi születésű 10, népf. ezredbeli őrmester érdekes orosz válaszleveleket őrzött meg, amelyek közül három *jellemzőt* itt közlünk:

I. (A borítékon: Przemys! város. A tisztaráknak az osztrák-magyar hadseregben.)

A küldött ajándékért legnagyobb köszönet, nem értem, hogy miért küldtetek ezt. Én írnek, hogy a dolgok hogy állanak és az igazságot imám önöknek, de ti nem adtok majd hitelt szavaimnak – A mi helyzetünk sokkal jobb, mint azt Ti a proklamációtokban jelzitek; nehéz önöknek nemcsak tenni valamit, hanem arra még csak gondolhatni is nehéz, az orosz katonaságot oly várostól eltávolítani, melyet ősei már vérükkel megázattak. – Híjába vagytok ti oly véleménnyel az orosz katonaság felől. Van az oroszoknak egy közmondása, melyet itt felemltek: «aki fejét elveszítette, nem sír többé a haja után». Királyotok küldött képéért* köszönet. Ha lehetséges, küldjete emlékül valamit Przemyslőből. (Ha lehetséges volna, adjatok el nekünk egy vadászfegyvert felszerelve, 16-os méretűt, teljes hozzávalókkal, amibe kerül, köszönettel megtérítem és még ha lehetséges, 3-A üveg jó cognacot és ezekért sem maradok adós, küldök olyasmit érte ami Lembergbe kapható – 1915, 11, (24.) febr. Praporcsik A., Berezsánski».

II. Két papírszeletre írva.

Katonák! Jőjjetek gyorsan hozzánk, ügyetek el van veszve és ha ti hozzánk foglyoknak jőstök, mi szívélyesen fogunk benneteket fogadni és jól fog dolgokat menni Oroszországba, oly szerencsésen fonjátok magatokat érezni, mint otthon. Katonák aláírva: Mély tisztelettel: Kazastyak, Korall Mertikof. Várunk tőletek gyors választ».

III. A kedves Barátoknak és Bajtársaknak, Ruthéneknek és az Orosz Bajtársaknak. 1915 febr. 11. (24.)

Légy tisztelve, kedves Barát és Bajtárs! Engedjétek meg, Bajtársak, de igazságtalanok vagytok abban, hogy írjátok, hogy a mi X. hadtestünk szétszóródott és hogy Ti benninket Prze-

* Néhány korona volt Ferenc József arcképével.

mysltól elűztök és hogy írjátok, hogy nálatok 71.000 orosz fogoly van. Nálunk van Töledek 200.000 fogoly, melyek közül 100.000-et parancsnokunk egyike hazaküldött, miután letették az esküt, hogy ruthének lettek. Tehát kedves Barátok és Bajtársak ne higgyetek annak, amit nektek beszélnek, mert csak biztatnak benneteket és nem akarják, hogy magatokat foglyoknak ejtessétek. Mi nem is nagyon akarunk benneteket erre kényszeríteni, mert amúgy is ti mint a város Przemysl kezünkbe kerül. És mostan kedves Barátok és Bajtársak, ha akarjátok, Írjátok meg, hogy hol laknak hozzátartozóitok és hogy hívják őket és mi átadjuk nekil üdvözléteiteket és ha akarjátok, írjatok leveleket, feltétel csak az, hogy oroszul legyen az megírva. És most kedves Barátok és Bajtársak miért küldtetek nekünk kenyeret, cigarettát és konzervet, mindhiába, mert mi tudjuk jól, hogy nektek magatoknak sincs mit enni és hogy Ti ezzel bennünket csak meglepíteni akartok. De kedves Bajtársak ne higgyetek, hogy ti bennünket meglepéztetek, mert mi jól tudjuk, hogy ti naponta 1000 darab kenyérral kevesebbet kaptok, e napokba Bykowba egy katonát foglyul ejtettünk, mondta, hogy ti mindnyájan lóhúst esztek. És higgyetek el, kedves Bajtársak, hogy ez a való igazság és még tovább kérünk titeket, kedves Bajtársak, leveleiteket nem a hídton túl küldeni, mert sajnálnánk benneteket, hogy fegyverrel kelljen benneteket megsemmisíteni és ha kedves Bajtársak akarjátok, írjatok és mi hozunk nektek azt, amit akartok, tét, cukrot, kenyeret, tatárkát, húst, szalonnái és egyebet, csak higgyetek el, hogy amit irtunk, az mind igaz és ezzel a viszontlátásig vagyunk Bajtársaitok, orosz katonák. A. T. S. I. U. D. 1915, 11. (24.) febr.

U. i.: csak pálinkánk nincs, kedves Barátaim és ha nektek van, úgy küldjétek nekünk, mert mi azt viszonzzuk».

A várparancsnokság tudtával folytattunk levelezést az oroszokkal. A mi leveleink nyomtatottak voltak és az előőrök adták le. A fentiek a válaszok.

Eleinte igen sok orosz szökdösött a várba, de amikor megtudták, hogy lóhúst eszünk és nincs élelmiszerünk, *element a kedvük attól, hogy Przemyslbe szökjenek.* A hadműveletek szünetelése miatt egyébként is januártól február közepéig *apatikus állapot* uralkodott mindkét félnél. Az oroszok nem voltak ostromra berendezkedve. Kedélyes érintkezés fejlődött ki, ajándékokat küldtünk egymásnak és mikor a kenyér elfogyott, dohányunk pedig bőven volt, valószínű cserekereskedelem fejlődött ki. A járőrök letettek néhány csomag dohányt, az orosz járőr fölvette és kenyeret tett helyébe . . .

Támadnak az oroszok.

*Megindul a harc. – A nemzetiszínű szalag. -
7 + 1-8. – Betörnek az oroszok a 404-esbe. – Benn
a muszkák... – Letörik a harci kedvük. – A hon-
védek betyárbútora a krumpli. – Hölgvendégek a
tishti vacsorához.*

A körülxáró orosz hadsereg eleinte négy gyalog-
hadosztályból és egy lovashadosztályból állott. Az
idők folyamán azonban erősen meggyöngült.

Tüzérségük részére tábori vasutat építettek. Há-
rom vonaluk is volt és az egyiket, amely Nizankovi-
czeig vezetett rendszeresen megfigyelhettük. Ezen tol-
ták el, a vár ágyúinak tűzvonalát megkerülve, seregei-
ket a Kárpátok felé.

Az orosz gyalogság az utolsó hónapok alatt las-
san nyomul közelebb és úgylátszik februárra már
érettnek látták a helyzetet. Tudták, hogy a vár fel
nem menthető, hogy élelmezése teljesen kifogyott, de
azt nem tudhatták, hogy ezt az agóniát a hadsereg-
főparancsnokság és a vár vezetősége meddig tudja
meghosszabbítani.

Az oroszok előnyomulásának megakadályozására,
miután már olyan területeket értek el, ahonnan tü-
zükkel a város belsejét is bombázhatták, február
9-én, 13-án és 18-án a III védelmi körletben *kitörést*
rendelnek el. Ezek közül a február 18-iki rendkívül
súlyos volt. *Kralicsek* ezredes, a 18-as osztrák nép-
felkelő gyalogezred bátor parancsnoka vezette, de
olyan erős tüzérségi és gyalogsági tűzbe kerültek
hogy 5 tiszt elesett, 16 megsebesült, továbbá 400 em-
ber esett el, illetve sebesült meg ...

A kiéhezett, lerongyolódott csapatok e kitöréseken még neki-nekilendültek, de természetesen sok eredményt nem értek el. Igen komollyá vált a helyzet nálunk a VIII. védelmi körlet előtt, ahol, mint később kiderült, a 81. tartalékhadosztály foglalt állást, s annak a 324-es igen bátor ezrede. Nemcsak a gyalogsági előnyomulás veszélyeztetett itt, hanem előttünk *Kormanicz*e község nyugati kijáratánál 15 centiméteres tarackokat is állítottak fel az oroszok. Ezekkel bombázták az előállást és a VI. számú erődünket. Ez volt a vár egész rendszerének különben a *leggyöngébb* pontja, innen lehetett a legjobban veszélyeztetni a várost is. Ezért építettük ki erőteljesen a helichai és a podmazurámi előtérállásokat, hogy ezáltal a védelmi vonalat kijebb toljuk.

Az oroszok támadó szándékának hatása alatt védelmi körletünket erősíteni kezdik. Régi 24 centiméteres mozsarakat és a még használható 1890-es típusú 15-18 centiméteres ágyúkat tolnak fel hozzánk. Ebben a védelmi kerületben ekkor már körülbelül száz ágyú volt és ezt később 130-ra szaporították, úgy hogy a vártüzérségnek mintegy hetedrésze itt volt elhelyezve. Sajnos, a gyalogság, amelyet felküldtek, igen *silány* volt. A Nickl-féle, eddig is szolgálaton kívül állott, zászlóaljkból valók voltak ezek. Szerencse, hogy az előtérállásokban a diadalmas 7. honvédezzred zászlóaljai vannak ...

Zalesie házcsoport ellen nyomultak előre elsősorban az oroszok, de Waldberg százados zászlóalja visszaveri őket. Február 15-16.-ára virradó éjjel a 321-ik gyalogezzred megtámadja a Nahurczanyánál álló tábori őrsöt és hősiess védelem után bekerítik azt, lelövik, elfogják annak tagjait.

Válaszul a 16-áról 17-re virradó éjjel a 2. honvédezzred egész napi sikeres tüzérségi előkészítés után, Kruszki irányában támad, de a községet és az állásokat üresen találja. Az oroszok tovább nyomulnak Nahurczanya előre.

Seide tábornok február 18-án megint a megerősített Waldberg-zászlóaljat küldte ki. Helichán erősen tüzelünk, Waldbergék éjjel támadnak, de 2-3 zászlóaljjal találják magukat szembe. A túlnyomó erő

visszaveri őket. Veszteségük így is 2-300 fő. 11 óra-
kor éjjel a Waldberg-csoport megérkezik az előtér-
állításba. Visszavonulásukat zárótűzzel fedezik.

Kevéssel éjfél után, február 19-re virradva
a Helichát és a Podmazurámi előtti állásokat megtá-
madják az oroszok. A 321., 323. és 324 orosz gyalog-
ezredek Czistiakow hadosztályparancsnok vezetése
alatt indulnak. Az úgynevezett Kruszki-kapu ellen
három zászlóaljjal nyomulnak a legveszélyesebben és
két zászlóaljjal az ettől nyugatra húzódó 404-es dom-
bon levő támpontra támad. Az összes orosz ütegek
tűzelnek. A *Kruszki-kapu támpont* védőrsége, a 7. ez-
red 9. százada Matterny százados parancsnoksága
alatt.

A 404-es támpontban *Both* százados parancsnok-
sága alatt a 7-ik ezred 10-ik századának a fele volt.
Papíron két géppuska is van, a valóságban pedig az
egyik javítás alatt áll, a másik hasznavethetetlen. A
támpontok egyszerű gyalogsági állások. Két szál drót
van előttük kifüggesztve.

Jellemző: hátul a várban és az övonal előtt tu-
catnyi sorban drótkadály. Közvetlenül az ellenség-
nek kitett rész előtt van két szerény szál drót. Ide már
több nem jutott . . .

Tabódy Zsolt őrnagy a 2. gyulai honvédezred III.
zászlóaljával menti meg a helyzetet. Érdekes története
van azonban annak, hogy került *Tabódy* őrnagy az
5. honvédgyalozezrednek előbb zászlóalj, majd *Nónay*
Dezső ezredes januári megbetegedése után ezred-
parancsnoka a 2. honvédgyalozezredhez. *Büntetés-
ből* ... S ez így történt. . .

A paportenkei s a nagorachi harcokban sokat
szenvedett 5. szegedi honvédezred legénysége a *prze-
mysli* rossz elhelyezési viszonyok, elégtelen táplálko-
zás, fűtetlen, vagy csak rosszul fűtött helyiségekben
való tartózkodás, elrongyolódott ruházat és lábbeli
következtében *fizikai erejében* mindinkább hanyatlott.

Ezek a dolgok, valamint az a körülmény, hogy a
nagyrészt családos embereknek minden összekötte-
tése az otthonnal megszakadt, az emberek erkölcsi és
lelki erejét is kikezdte.

Hogy az erkölcsi erő teljesen tönkre ne menjen,

mint hasonló esetekben az mindig, már a múltban is történt, *Tabódy* Zsolt ezredparancsnok a *nemzeti érzésre* appellált és a *nemzeti öntudatot* akarta fokozni. Elrendelte, hogy *század parancsnokok és századtisztek a magyar nemzet történetéről, az önfeláldozásnak és hazaszeretetnek szép példáiról előadásokat tartsanak.*

Meghagyta továbbá *ezredparancsilag, hogy minden ezredbeli honvéd a sapkáján, sapkarózsájától balra, arra rávarrva egy öt centiméter hosszú nemzetiszínű, szalagot viseljen.* A tisztek részére ezt selyemből maga vásárolta; míg a legénység részére az ezred gazdasági hivatala szerezte be a szükséges vásznat. Egyben kitűzte január 22-öt, mint olyan napot, amelyen *mindenki* ezzel a szalaggal tartozik megjelenni.

Megparancsolta ezt mindezekon kívül még azért is, hogy Przemysl polgári közönsége lássa, *„kik azok a katonák, akiknek köszönheti azt, hogy nyugodtan alhatik és hogy nem az orosz és kancsukája az úr felette.”*

Január 22-én délután azután Tamásy altábornagy 5. ezredbeli tisztekkel találkozik, akik sapkájukon a nemzetiszínű szalagot viselték. Megütközve a látottak felett, megkérdezte őket, hogy mily oknál fogva és mily alapon viselik *„a nemzetiszínű pántlikát”*. A tisztek jelentették, hogy ezt *ezredparancsilag* Tabódy rendelte el.

Tamásy azonnal felment a hadosztályirodába és kiadott egy szolgálati jegyet, amelyben megparancsolta, hogy a *szalagokat azonnal le kell venni, Tabódyt* pedig büntetésből felváltatta az ezredparancsnokság alól és arra Schöpflin Ottó alezredest rendelte ki. Megfosztotta Tabódyt az I. zászlóalj parancsnokságától is, amelynek pedig már békében is parancsnoka volt és kihelyezte a Helicha előtérállásra.

Tamásy altábornagy jó magyar érzésű volt s rendelkezésében kétségtelenül nem hazafiatlanság vezérelte. Először is mint régi vágású *talpig katona*, nem tűrte a *„fegyelmetlenség”*-et még akkor sem és ruházati apróságokban sem. Másrészt azonban félt a

súrlódásoktól, amit a különböző nemzetiségű katonák között előidézhethet a honvédek tüntetése.

Később ez mégis csak megtörtént s februárban például a 8-asok már vígan hordták a nemzeti színeket sapkájuk oldalán.

Tamási sem volt ekkor már olyan szigorúan ragaszkodó a „*Vorschrift*”-hoz. Elnézte például, hogy a 8-as honvédek új parancsnoka, *Molnár Elek* alezredes sapkáján ezredszámként ezt a humoros rajzot viselte:

$$7 + 1 = 8$$

Molnár alezredes ugyanis a 7-es honvédektől jött át. Január végén azonban *Tamásy* még igen szigorú volt s *Tabódy*nak menni kellett. Előbb a *Helichára*, utóbb került főtartaléknak, e veszélyes időkben, *Tarnawczéra*.

Az oroszok éjféli támadása sűrű vonalú, gyors rohamsorozat. A *Kruszki*-kapu géppuskája pusztítja őket. Itt meg is törik a támadás. Visszaverik őket, de a 404-es támpontnál csak erősödik a harci zaj. *Materny* százados miután saját ellenségével már végzett, segítséget küld ide. Szükség is volt rá, mert az oroszok már átvágták a drótot, behatolnak a támpontba. Az egyik sarkot birtokukba veszik és őrségünk a koromsötét éjben egy párhuzamos árokba vonul. Telik az idő, egymásra lövöldözgetnek. Senki sem mer egy szót sem szólani, várják a reggelt.

A védelmi körlet parancsnokságának *Tarnawczén* rendelkezésére állott, mint mondtuk a 2. honvéd gyalogezred III. zászlóalja *Tabódy Zsolt* őrnagy parancsnoksága alatt. Azonnal segítségül küldik és *Seide* tábornok kérésére a 8. honvéd gyalogezred II. és a gyulai ezred további két zászlóalját elindítják a városból segítségül.

Tabódy őrnagy jelentése erről az akcióról így szól:

„A csapatok az előtéri állásokat a mi tudomásunk szerint ugyan visszavették az oroszoktól, de a harc még az éjjel folyamán is tovább dúlt és a *Pod-Mazuramin* olyan erős ágyú- és géppuskatűz volt hallható, hogy *Seide* a kint lévő csapatok megerősítésére

szükségesnek tartotta a 2. ezred III. zászlóalját, amely egész éjen át menetelve Tarnawcéról a kora reggeli órákban érkezett be Pralkowcéra és amelynek a parancsnoka én voltam, *felriasztani* és a Podmazuramira kiküldeni.

Erős ágyú- és gyalogsági tűzben érkeztem be, éjjel 11 órakor a zászlóaljjal a Podmazuramira. Itt Nagy Lajos (III/7) alezredestől azt a parancsot kaptam, hogy három századdal menjek a 404-es támpontba és az ott levő Waldberg-zászlóalj és a Both százados parancsnoksága alatt levő egy és félszázadnyi támpont-védőrség felett a parancsnokságot vegyem át. Egy századot pedig a Kruszki-kapunál lévő Matterny-zászlóalj megerősítésére adjak.

Azon határozott kérdésemre, hogy az előtérállás és a 404-es támpont, ahol az oroszok betörték, megvan-e az ellenségtől tisztítva, azt a *nagyon határozott* választ kaptam, hogy *igen* és hogy erről a jelentés a védőkerületi, hadosztály és várparancsnokságnak is már bement.

Mire megkérdeztem, miképpen lehetséges az, hogy az oroszok olyan rettenetesen tüzelnek? Nagy alezredes erre azt felelte: bizonyosan azért, hogy visszavonulásukat fedezzék.

– *«Biztosíthatlak azonban – mondta -, hogy orosz az előtérállásban már nincs.»*

Nagy alezredes még azt is közölte velem: intézkedett, hogy a műút és a védővonal kereszteződésénél a 404-es támpontból egy altiszt várjon, aki majd a támpontba bevezet.

Szakadatlanul tartó ágyú- és puskatűzben értem a 404-es támponthoz és miután *koromsötétben* semmit látni nem lehetett, azt mondtam a Both százados által kísérelő gyanánt kirendelt szolgálatvezető őrmesternek, *hosszon valami világosságot, hogy el tudjunk igazodni a támpont lövész- és futóárkokkal keresztül-kasul szeldelt területén.*

Erre azt jelenti nekem az altiszt, hogy *„nem lehet itt még gyufát sem gyűjtani, mert az oroszok azonnal lőnek”.*

– *Honnan lőnek – kérdem én -, ha a támpontban nincs már orosz!?*

– *Kívülről* – feleli az altiszt.

Hát ez elfogadható volt. . .

Megindulunk a támpont egyik futóárkán hangoosan beszélgetve, egyszer csak *lövések dördülnek és nyomban rá golyók sivítanak el a fejem felett.* Azt mondom erre az őrmesternek:

– *Hallja, ezek a lövések a támpontból és egész közelről jöttek, itt oroszoknak kell lenni.*

– *Nincsen kérem* – feleli az őrmester -, *de az emberek félnek és a sötétben lövöldöznek.* Ezt is el lehetett fogadni.

Végre mégis csak odaérünk a parancsnoki földözékhez. Benyitunk. Lámpa ég az asztalon. A tisztek pedig nyugodtan, mélyen alusznak. Nyilván elnyomta őket a fáradság. Felrázom az alvókat és közlöm velük, hogy *átvettem a támpont és a benne levő csapatok felett a parancsnokságot.*

Kérem Bothtól a támpont tervrajzát és a felvilágosítást, hogy hol és milyen csapatok vannak elhelyezve. *Tervrajz nincs.* Bothnak fogalma sincs arról, de még Waldbergnek sem, hogy *századjaik hol és a támpont melyik részén vannak.*

Hogy valamelyes rendet csináljak a támponton belül meghagytam az én három századomnak az ovális formájú támpont északi sarkában gyülekezzenek, azután a *Holly-század* a támpont keleti, a *Scherter-század* a támpont nyugati oldalán levő lövészárokból a gyülekező helyről kiindulva addig menjenek mindig előre, amíg valahol össze nem találkoznak. Minden lőrésnél hagyjanak egy embert és azt, akit a lőrésnél találnak, küldjék hátra. Mindezt természetesen jobb lett volna egy *világító pisztolyból* kilőtt rakéta fényénél megkezdeni és végrehajtani, de miután ilyen nem volt, hozzákezdünk a sötétben. . .

Holly és *Scherter* néhány perc múlva vissza jönnek, majdnem egyszerre és jelentik, hogy *csak egy bizonyos pontig tudtak előre menni, mert azon túl a támpontban már oroszok vannak.*

Both, mint támpontparancsnok azt mondja, hogy ez *tévedés*, azok nem oroszok, hanem a 12. honvédezredbeli, vagyis máramarosi *rutének.* Erre én két ruténül és magyarul egyformán jól beszélő altisztet

kértem Bothtól, hogy Hollynak és Scherternek tolmácsolni tudjanak. Both a már említett őrmestert és egy szakaszvezetőt rendeli ki. Ezekkel tisztjeim megint megindultak és néhány perc múlva *újból vissza-jöttek, miután gyufaszálak fellobbanó fényénél minden kétséget kizárólag megállapították, hogy a támpontban oroszok vannak.*

Ezt természetesen nyomban megtelefonáltam Nagy alezredesnek, aki a hallottaktól annyira megdöbbsent, hogy pár pillanatig szóhoz sem jutott és csak aztán kérdezte meg, *hogy most mi lesz?*

Megnyugtattam, hogy majd csak elbánunk velük. Mindenekelőtt arra szorítkoztam, hogy megállapítsam, lehetőleg megközelítően, hogy *hol vannak az oroszok.*

Both időközben a támponttól egy tervrajzot is szerkesztett és így a tisztjeim bemondása és a tervrajz segítségével kiderült az, hogy a *támpont nagyjából fele orosz kézen van.*

Miután a koromsötétben akciót kezdeni nem lehetett, elhatároztam, hogy *az oroszokon való rajtaütést a hajnal első sugaraival fogom végrehajtani.* Elrendeltem tehát, hogy úgy a *Holly-*, mint a *Schalter-század* szorosán zárkózzék fel az oroszokig, azután *kanyarodjon be* abba a futóárokba, amelyen keresztül bejöttünk. A 11. század e futóárok mögött, annak egész hosszában helyezkedjen el, úgy hogy itt ilyenformán *két sorban lesznek az embereim.* Waldberg és Both emberei a támpont északi csücskében olykép tartoznak gyülekezni és elhelyezkedni Both százados kalauzolása mellett, hogy adott jelre előre tudjanak törni. Az én három századom azt a parancsot kapta, hogy abban a pillanatban, amidőn annyira világos lesz, hogy már *célozni* lehet, én egy *sípjelet* adok, amire mindenki a szemben levő oroszokra élénk tüzet ad és azután egy *második* sípjelre, illetve az „*előre*” vezényszóra *rátör az oroszokra.*

A három század az elrendelt csoportosítást felvette ... Vártuk a legnagyobb izgalomban a hajnal hasadását. Hogy az idő addig jobban teljen el, felszóltattam tolmácsok útján az oroszokat: miután be vannak kerítve, *adják meg magukat,* mert aki ma

gát meg nem adja, azt fel fogom koncolni. Az oroszok erre nem voltak hajlandók, sőt azt mondták, hogy *A nincsenek bekerítve*, mert nekik az összeköttetésük hátrafelé megvan – és ez igaz is volt – mi vagyunk bekerítve, *mi adjuk meg magunkat!*

Hogy a kellő pillanatot el ne mulasszam, magam is odaálltam a középen egy fa mögé és vártam a világosság jöttét. . .

Sajátságos módon, *a vak sötétből egyszerre kivilágosodott*. Megfújom a sípomat, *de nem tüzel senki*. A három század emberei meglátva maguk előtt az oroszokat, *mint veszett tigrisek rontottak az ellenségre! Párját ritkító, véres és borzalmas kézitusája fejlődött ki, amelyben – miután a lelkesedés magával ragadott – szintén részt vettem*.

Kezünkbe került Alexej Alexandrovics *Eltekow* orosz hadnagy és valami 150 ember sértetlenül. Sok sebesült, nagyobb mennyiségű hadianyag. Behoztak még kívülről is honvédeink vagy 50 orosz. *Eltekow* hadnagynak, miután mindvégig vitézül harcolt és ő volt az értelmi szerzője annak, hogy az oroszok magukat megadni nem akarták, visszaadtam a kardját, s később a várparancsnok levél kíséretében megerősítette ezt a gesztusomat.”

A háttérben levő fedezékben is találtunk oroszokat, akik az éj folyamán – *abban a hitben, hogy a támpontot teljesen elfoglalták* – lassanként előrehúzódtak és a későbbi erős tűzben s a támadás zajában a szakadékokban bújtak meg. A halottak és sebesültek száma nem volt megállapítható, mert *az éj folyamán az oroszok magukkal vitték halottaikat*. Több száz orosz puskát szedtek össze és a támpontban egyedül 40 hulla feküdt, akiket a hajnali rohamnál mérsároltak le. Későbbi kémjelentések szerint az oroszok vesztesége 1000 fő volt. A nagyobb bajt egyébként a tűzérés akadályozta meg. Parancsnokuk ugyanis azt az utasítást kapta, hogy lőjje a 404-es támpontot. Megállapította azonban, hogy ott részben saját csapataik is vannak. Ezért tehát csak mögéje adott le zárótüzet. Ezzel a segítségtől vágta el az oroszokat s lehetővé tette a bennrekedtek elfogását.

Február 19-én már gyönyörűen ki vagyunk staffi-

rozva. Az előtérállásokban, Helichán és Podmazurámin, valamint Komarán 10 zászlóalj honvédünk és 125 lövegünk van. Tarackok és mozsarak is nagy számmal és közben a VII. védelmi körlet bajtársi támogatással lövi elöttünk a Helichához közeledő orosz állásokat. A nap minden különösebb baj nélkül múlik el, az oroszok offenzív ereje ellanyhul, úgy látszik nincs kedvük a további támadásra.

Február 20-án a civil lakosság megint jelenti, hogy „*az olszanyi völgyben ellenséges erők gyülekeznek,*” Szigorú készenléetet rendelnek el, a tüzérség egész nap lövöldöz. Végül is kiderül, hogy nem igaz, csak a civilek ijesztgetnek bennünket most is, de erősítésül közben kirendelik Helichára, az előtérállásba újból a 8. honvédek egyik zászlóalját. Természetesen a II-at.

Így emlékeznek meg erről a „*kirándulás*”-ról:

Február 24-én a legénység a levesbe vermelt cukorrépat kapott, ami különösen február végén már nem a legjobb táplálék. Ló is már csak a zászlóaljparancsnoktól felfelé van, meg a konyhakocsik előtt. A legénység szédül az éhségtől...

. . . Hat nap után vissza a városba. Viszik vissza a bakák magukkal a kis vagyonkájukat, a betyárbutort. S mindegyik kis zsákocskában – *krumplit*. A legnagyobb, legvéresebb harcok közepette is egy szemmel a földre sandít a baka: hol lehet egy kis répa, vagy pláne krumpli „*tartalék*”-ra szert tenni. Az így összekapirgált „*élelmet*” azután viszi a baka magával mindenüvé. Be a városba, ki az előtérbe, s ha kell - a rohamra is . . .

A városban azután a legénység tetűt söpör ... *A tiszték is*. Utána azonban színház, s azután vacsora, amelyhez hölgyvendégek egész sora is van. „*Przemyslben könnyű volt vacsorához hölgyvendéget kapni*” – jelenti a zászlóaljnapló írója.

A várba pedig visszatér az apatikus állapot és most már az utolsó nagy kitörésig, március 19-ig csak egyszer lángol még fel a harc tüze, a Na Górach elleni március 13-iki támadáskor ...

A végzetes március: éhhalál.

Egynéhány jellemző naplójegyzet. – Vérdíj a szökevény bakák fejére. – Macskák eltűnnek, gépszír a táplálék. – Egy katona a „tábori hadseregből” jólakik . . .

S elérkezett március, a még csalóka, télbejátszó, de már a tavaszi szellők áráján lassan langyosodó március. *1915 márciusa* ... Álljon itt mindenekelőtt egynéhány rapszodikusán összeszedett naplójegyzet, amely legjobban jellemzi kétségbeesett helyzetünket:

. . . március elejétől vértelen, bőrbehúzott csontvázukká vált az őrség. A lovak takarmány hiányában mindent, ami fából volt, elrágtak. A városban kutya-macska már ritkaságszámba ment és őrizni kellett őket, mert óvatlan pillanatban nyomuk veszett...

*

... a bakákat eldobott lóbelek mellől üzzük el, illetve csak próbáljuk elűzni, mert visszamennek és akár csak a cigányok, előkaparják azokat. Azt mondják, máskor is főztek már ilyesmit és ha nem találjuk jónak, adjunk nekik mást, jobbat. . .

.... március 3-án újból hozzánk, a Helichára rendelték a 8. ezred 11. zászlóalját. Az állás jó, elég sűrűn is van megszállva. Minden harmadik lőrésbe jut egy puska. Az oroszok is közelebb jönnek, fedezéket készítenek. A szomszéd századoknál elfogták egész tábori Őrsünket. Naponta néhányan át is szöknek az ellenséghez. A századparancsnokok figyelmeztetik az altiszteket és tiszteket, hogy ellenőrizzék a legénységet. A figyelmeztető beszéd után két órával a második

szakasz jelenti, hogy két baka eltűnt, puskájukat itt hagyták. A szomszédos századnál a drót őrizetére állított három ember megszökik . . .

*

... a gyalogságnál Brandstetter százados és Nyáry főhadnagy 50-50 koronát tűznek ki jutalmul annak, aki az első szökni akaró bakákat a drót előtt lelövi. Olyan állapotok vannak, hogy vérdíjat kell már kitűzni. Egymásután történnek öncsonkítások. Kenyert tesznek a kezük elé és azon keresztül átlövik a kezüket. Egymásután fogják el a figyelmetlen tábori őrsöket és ezért félóránkénti váltási ir elő a csoportparancsnok Seide vezérőrnagy. Továbbá a tábori őrsök helyének állandó változtatását. . .

Az élelmezésre is jellemző a Napló március 8-i jegyzete:

... a legénység hetenként kétszer nem kapja meg a negyed komiszkenyeret sem és helyette egy tábla kétszersültet kap. A főétkezésnél a rizslevest változtatják árpakásával, kukoricaliszttel és vermelt répával. Ma érkezett meg Seide tábornok ajándéka, jókora mennyiségű lókolbász, amelyet annak örömeire küldött, hogy Lipót-rendet kapott. Fejenként 40 deka jutott minden embernek. Nagy volt az öröm s fokozta azt, hogy még egy szál drótot is kaptunk állásunk elé Seide tábornoktól.

. . . naponta keringenek felettünk az oroszok Fahrmann-rendszerű biplánjai. Bombáik mindenfelé hullanak, még a várost sem kímélik. Egy ilyen, nyilván megfigyelő gép fekete szalagon leereszt egy piros török katonai sapkát, fezt. Tréfának vesszük csak . . . Tréfának? Az oroszok nem tréfálnak. Március 3-án a déli órákban váratlan ágyútűz. Pontosan odatalál, amerre a repülő a piros fezzel az irányt meghatározta. (A piros fez nyilván jól látható színe miatt került használatba mint célmutató.) A VI. védőkerületbeli I. erőd kéményét ledönti, a füst szétterjed az erőd folyosóin. Egy gránát bevág a lőszerfelvonó aknába, ott robban fel. Ereje oly nagy, hogy bár az erőd ablakai

homokzsákokkal voltak eltorlaszolva, az összes ablak-
üvegek szilánkokra törtek s végigrepedtek a szobákon.
A 97. népfelkelő dandár parancsnokság a siedliskai
baraklaktanyában volt elhelyezve s az egyik lövedék
ebbe is belevág, az egyik főfalat beszakítja. Két halott,
30 sebesült a jó félóraig tartó ágyúzás áldozata. A
dandár parancsnokság Krównikiba költözik át, a szak-
értők állítása szerint kívülről be sem lőhető, hegy-
oldalba helyezett barak-kaszárnyát pedig kiürítik.

A végzetes március jellemzésére adunk inég né-
hány naplójegyzetet:

. . . nagy rekvirálás. Padlásokon sokféle babot, bor-
sót találtak a lakosságnál. A cukorrépa rettentő émel-
gős, nincs hozzá só . . .

*

Laky Imre százados, budapesti rendőrfőfelügyelő,
ezt a szomorú jelenetet beszéli el:

– Két betegápoló katona hordágyon visz egy
sebesültet. Holtfáradtan leülnek pihenni s mozdulatla-
nul úgy maradnak. A hordágyon feltámaszkodva nézi
őket a sebesült. A két katona halott. . . éhhalott ...

*

... a 7-ik honvédezred egyik honvédje előretolt
állásban figyelőnek volt kiállítva. Az ellenőrző lisztnék
feltűnt az ő rossz arcszíne, fel akarta váltatni, de az
ő azt mondta, hogy már csak félórája van hátra, azt
már kitölti, nehogy más kerüljön szolgálatba helyette.
Negyedóra múlva a tiszt visszatért, az ő halott
volt . . .

*

... a 7. honvédezred egyik zászlóalja a felváltás
után a városba ment vissza. Rengeteg beteg volt. Ket-
ten támogatták egymást és kocsit kértek. Visszautasí-
tották, hogyha lassan is, de bírnak menni, a kocsi sú-
lyosabb sebesültekkel van tele. Másnap egy bokor tö-
vében megfagyva találták mind a kettőt.

*

... a szörnyű életmód lerombolta az embereket.
Tömegesen mennek végelgyengülésben tönkre. A be-

tegállomány rohamosan nő. A derék és egykor tette-
kész védősereg fáradt és «elerőtlenedett kezükből ki-
esett a fegyver.»

*

... március 8-9 rettenetes időjárás. A honvéde-
ket rossz lábbeliben, elnyűtt ruhában kirendelték sán-
cot ásni. Nem bírták a munkát, mire vissza rendelték
őket.

*

... március 10-én az utolsó tisztikonyha-felvétele-
zés. A rettenetes idő és élelmezés miatt mindenki a
kórházba igyekszik. Egy raj a parancsnokból és 4-5
emberből áll.

*

... Moharos Sándor, aki a vasúti és távírdaezred
katonája volt s az ezred gépműhelyében dolgozott, be-
széli el, hogy egy alkalommal hajtószíjjak kenésére
szolgáló gépkenőcsöt vitt lakására. Bakancsának puhí-
tására akarta felhasználni. Másnap kereste kenőcsét,
azonban nem találta. Felkutatott mindent, de a ke-
nőcsnek nyomát sem lelte. Mindenkit megkérdezett,
aki a közelében tartózkodott, hogy nem látták-e a ke-
nőcsöt. Végül is a csongrádi Szalag István közlegény
bevallotta, hogy ő vitte el. Megette... Amikor meg-
kérdezték tőle, nem fél-e attól, hogy meghal, azt
mondta, hogy nem, de különben még nem is érezte
rosszul magát a gépkenőcs elfogyasztása után. Erre
aztán a vár parancsnoksága kiadta a rendeletet, hogy a
gépkenőcsöt mindenütt el kell zárni. Szükség is volt
erre a rendelkezésre, mert a gépkenőcsnek hallatlan
keleté lett. Az éhező katonák amikor hozzájutottak
ehhez a gusztyusznak nem mondható élelemhez, fel-
forralták, a habját leszedték, a zsírt pedig megették.

*

... amikor a gépkenőcs is elfogyott, az ugyancsak
gusztyusos lózsírt kezdték használni. De rendes for-
galmi értéke volt a krumplihéjnak is. Mint delikateszt
ették a korpából és szecskából kevert, majd lózsírban
kisütött masszát.

*

. . . Zsuravica és Hurko erődök között a Hu-
recsko erőd közelében folyik a San. A két erőd között

március 13-án reggel átjáró hidat vert az orosz, hogy éjjel a két erődöt megrohamozza. Észrevették tüzeink őket, az ágyúkat pontosan a hidra irányították és amikor éjjel mintegy három zászlóalj orosz rohamra indult, a hidat szétlőtték. Alig menekült meg valaki, okik már átjöttek, azok is elpusztultak az erődök iszonyú tűzében ...

*

... Berkes István beszélt el ezt az érdekes és mulatságos esetet:

– Március 15-én a kapuőrség egy toprongyos, sátorlapba burkolt, fegyveres katonát kísér be hozzám. „Fegyvere a 10. honvédgyalozezred jelzését viseli, ilyen pedig a várban nem volt. Előadja, hogy ő a felmentésre közeledő tábori hadsereg tagja, őrségre küldték, eltévedt. Ágyútűz irányában haladt előre s egyszerre csak beleütközött a mi őrségünkbe. Kételkedve igazmondásában, segítségül hívom bajtársamat, Timko Gyulai, akinek polgári foglalkozása rendőrfogalmazó, ő is vallatóra veszi, de csak ugyanarra az eredményre jut. A fáradt, rongyos, kiéhezett katonát melegen megvendégeljük.

– Ezután a zászlóaljörzshöz, a tisztékhez vitték. Ott is előbbi vallomását adta elő és az örömré ott is megvendégelték. Vitték tovább a védkerületi (VI. Jaksmanice) parancsnokságra. Ott ugyanazt vallotta. Már nyg volt, hogy beviszik a várparancsnokságra a városba, amikor az összegyűlt emberek közül egy I. zászlóaljbeli felismerte és leleplezte, hogy nem a felmentő hadseregtől van (persze, még jó és örvendetes híreket adott le), hanem egy még a körülfarás előtt csapattestétől elmaradt egyén volt s az I. zászlóaljba lett beosztva. Ekkor épp ki volt előretolt Őrségre téve, de az éhség behajtotta. Ezredparancsnokságunk szigorúan meg akarta büntetni, de Weeber Alfréd tábornok nem engedte. Jól sikerült tettéért legalább jól lakott. . .

Felbukkan az áttörés gondolata.

*Kusmanek éjjeli látogatása erődünkben. – Sándor-
ásásra rendelik a honvédeket. – Harc a Na-Gorachért.
– Kusmanek tárgyalásai Hötzendorfi Conráddal.*

– „Nem hagyjuk itt magunkat megfogatni mint egy egérfogóban és ha a hadsereg nem jön ide, én megyek hozzá» –

mondotta volna ekkor *Kusmanek* tábornok a Przemyslben szájról-szájra járó mondák szerint. A valószínűségben heteken át a 23. honvédhadosztálynál folyt a vita ily formában a tisztek között. Közben pedig már régebben tartottak a tárgyalások a hadseregfőparancsnoksággal rádión, s a be- és kirepülő vezérkari tisztek útján, – amíg megérkezett az utasítás, hogy *át kell szervezni áttörőhadsereg-csoporttá a várórséget.* A tervek szerint kereken 39 ezer főből állott volna ez a csoport, de közöttük csak 9000 a honvéd, akikre számítani lehetett. Papíron volt ennyi, egyébként 39.000 csontváz, rongyokba burkolva. Zászlóaljanként néhány erőtlen ló, amelyek vánszorognak és tizenhárom üteg tüzér, de az ágyúk már több száz méteres hibával lönek.

Az első tervek szerint, déli irányban az első nap *Dobromilt* kell elérni. Erről folyt a legtöbb vita. Ez 12 kilométerre van Nizsankowicétől. Szóba került a délkeleti irány is, a szakértők szerint csak egy irányról nem lehetett szó: *az északiról.* (Erre történt azután mégis az áttörési kísérlet.)

Az erődökben február közepén már *robbanószerkeket* halmoznak fel. Valósággal aláaknázzák őket.

Szerencse, hogy az oroszok ebben az időben nehéz ágyúkkal még nem lőttek, mert ez végzetes szerencsétlenséget idézhetett volna elő. A robbantásra vonatkozó parancsot megfelelő utasítással *zárt borítékban* kapják az egyes erődparancsnokok azzal, hogy a zárt borítékot felbontani csak *külön* parancsra szabad.

Fejcsóválva néztük az előkészületeket, mert ebben az időben még erősen tartotta magát az a hír, hogy felszabadítanak bennünket. Még a várparancsnok sem tudta valójában, hogy hányadán is áll? Élénken emlékeztet az az este, amikor külön telefonvonalamon közöltem a várparancsnokkal, hogy délnyugati irányból erős ágyútűz hallatszik, sőt az ágyúk felvillanó fényét látni lehet. Kusmanek rögtön válaszol is:

«*Komme heraus!*»

Sötét éjjel érkezett meg *Hubert* Ottokár vezérkari ezredessel, *Geöcze* Bertalan vezérkari századossal és a magas stábbal. Az *Iwanowa-Gora-erőd* (Werk VI) mellvédjéről tábori látsövekkel hosszasan szemlélték Kusmanekék az apró villanásokat, amelyek kétségkívül tábori hadseregünk ágyúiból eredtek. Egyik-másik tiszt a földre fekszik és úgy hallgatja a dörgést: *a Kárpátokban nagy csata dülhat. . .*

Kusmanek éjféli megjelenése érthető feltűnést keltett és természetes, hogy órákon belül a 48 kilométeres váröv vonalán mindenki tudta, hogy – *jön a tábori hadsereg*. – „Kusmanek maga mondja, Kusmanek maga látta”, – terjed a hír villámgyorsan.

A tábori hadsereg pedig *nem jött*. A felvillanó látvány is elmúlt és míg a városban látszatra még mindig víg az élet: *délben térzene, este hangverseny van*, a védővonalakban százával hullanak tovább az emberek . . . *Csak februárban hatvan ember halt meg a kimerültségtől*.

A sebesült- és betegállomány december 1-én 5000 beteg, 5000 gyengélkedő, március 3-án pedig már 9000 beteg, 6500 gyengélkedő és felülvizsgálaton 1280-an vannak. A várnak addig 1452 halottja volt, az eltűntek száma 3538. *Fogyaték tehát csak 5000, de szolgálatképtelen további 18.000*.

Geöcze Bertalan vk. százados által megőrzött ada-

tok szerint a március 1-9-ig terjedő harcokban 1535 katona sebesült meg. A kórházak felszerelése pedig már kifogyott, gyógyszer is csak igen kevés van. *Temetés minden nap jónéhány a külső harcövekben.* A városban is átlag naponta 30. A védelmi körletekben elesetteket ott temetik el.

Hivatalos jelentés szerint március 6-ig már ke- reken 24 ezer ember jutott fogyatékbba az ütközetlét- számból. Sok katona életébe került a téli ruházat és egyéb létfenntartáshoz szükséges anyag hiánya.

A tüzérségi anyag is lassan tönkrement. Az 1880-as ágyúk a mértéktelen használat következtében kiégtek, hordképességük csökkent, a 15 cm-es tarac- kok (haubitza), amelyek addig elég jól beváltak, már rég kilőtték az utolsó gránátokat. Mindent meg- próbáltak felhasználni a hiányok pótlására. A városi vasúti műhelyt átalakították hadianyaggyártásra, úgyszintén a műszaki igazgatóság műhelyeit is. Az 1861-es öntött vaságyúk eltörött csavarai helyett is itt gyártották újakat.

A katonákat már alig érdekli valami. Százával kerülnek kórházba, végkimerüléssel és csak akkor döbbennek meg egy pillanatra, amikor a várparancs- nokság a 23-as honvéd gyalogezrednek végső tartalékként a várban táborozó embereit, akik annyi ve- szélyes rohamban vettek részt, sáncásásra rendeli ki.

Schwalb alezredes műszaki igazgató kapta azt a furcsa utasítást, hogy *a San déli partján védelmi vona- lat emeljen.* A várparancsnokság arra gondolt, hogy a vár átadásakor még egy utolsó *visszavonuló vona- la* legyen és azt az *utolsó emberig* tartsa. A műszaki igazgató jelentette, hogy munkásosztatok már nin- csenek. Részben kórházba kerültek, részben beosz- tották és felfegyverezték őket a megritkult védősereg kiegészítésére. A vég előtt egy héttel az egyetlen még féligmeddig mozgóképes honvédezredeket ezért éjjeli munkára vitték, *sáncásásra*, hogy 7-10 fok hideg mellett törjék a teljesen átfagyott talajt.

A 7. verseci honvédezred kezdi meg a munkát. Alig érnek azonban a városon kívül, máris újabb 200 gyengélkedőjük van. Éles metsző szél hordja a havat

a rongyos köpenyekben fagyoskodó, szinte topron-gyosnak mondható *csontváz-emberek* arcába.

Akik kiérnek, csákányt fognak és megkezdik a munkát. Az esti visszavonulásnál újabb 200 gyengélkedő. A megtizedelt ezred ezzel is fogyott. *Tamásy* erélyesen lép fel és egynapi munka után, miután a hideg és a hóvihár még erősödik: *a sáncásás abba-marad*. Felmerült ugyan a gondolat, hogy végre hat hónapi tétlenkedés után a civil-lakosságot használják fel erre a célra, mert ezideig csak élelmeztük őket. de ezt is elvetették. *(Jellemző a lakosságra, hogy még március 10-én az egyik utcasor két átkutatott házában 47 mázsza eldugott élelmiszert találtak.)*

Március közepén már 13 ezerre nőtt fel a beteg-állomány. Élő csontvázak, akiknél az orvosok a bőr alatt *kézzel tapogatták ki a szívét*. Már állni sem tudnak az emberek s ha megkérdezték, hogy mi bajuk, egykedvűen felelték: semmi. De egy kis mozgás után – *összeestek*.

Az előtérállásokban, a védővonalakban siralmas a helyzet. Tétován, kidülledt szemekkel imbolyognak az emberek. Pipával a szájukban. *A pipa a legfőbb táplálkozásuk...* Elvánszorognak a levesért, amelybe a szakácsok beledobtak zsír nélkül, rántás nélkül egy-egy fehérrépat, valamelyes SZÍVÓS, ehetetlen lóhúsdarabkát. Ehhez néhány kemény cvibakot kapnak, amelyet meggyengült *skorbutos fogaiikkal* el sem tudnak rágni, levesbemártva szopogatnak el... Ha a baka azután megunta az imbolygást, leül és vár. Vár és újból vár . . .

Kolera, tífusz után skorbut, éhínség és csendes lassú halál...

Ugyanezt a képet mutatják a lovak is, amelyek az istállóban szabadon eresztve, ide-oda ténferegnek. A szecskától és faforgácstól lesoványodtak. Ha befogják őket, elcsúsznak, elesnek és nem akarnak többé felkelni . . . *Pihenésre vágnak ők is ...*

Március 13-án pedig újabb erőpróba várja Przemysl haldokló őrségét. A IX. védelmi körlet előtt egészen szokatlan időben fényes nappal, délben megtámadják a sokszor vitatott *Na Górach-i* állást, amelyet az osztrák 35-ös landwehrek „*védtek*”. Dél-

után 3 óraker pedig a szomszédos *batyczei* állást támadják meg, ahol a *szegeci* 5-ös honvéd gyalogezred zászlóaljai fekszenek. Na Görach állásából 300 ember foglyul esik és az előretolt védőpont elvész.' Az egy-két szál drótakadályon az oroszok valószínűleg átsétáltak . . .

A szegeci honvédek azonban kétségbeesett erőlködéssel visszaverték az oroszok támadását. Csakhogy Na-Gorach elesett, ezzel a *batyczei* állás annyira előreugrott, hogy többé nem tartható . . . Parancssal vissza is rendelik őket, előbb azonban az állást szétrombolják, robbanó anyagot és földi torpedókat helyeznek el . . .

Már senki sem törődik egyébként az előtér-állások elvesztésével. A megerőltető szolgálat következtében az 5. honvédezrednél 152, a 35. landwehreknel 533 gyengélkedő jelentkezett és vonult az előző napokban kórházba.

Csak mi tartjuk még a legfontosabb kulcspontot, a *helichai* előtérállást. S itt is egészen rendkívüli eréllyel kell a március 14-én kirendelt új parancsnoknak, *Molnár* Elek alezredesnek a harc képességet fenntartani.

Az áttörésről ezalatt is folynak tovább a tárgyalások. Március 8-án a várparancsnokság még a régi irányt, az Olszany-birczait jelöli meg a fővezérségnek mint egyedül lehetségesét. Március 9-én a szikratávíró jelenti, hogy hadseregünk megkezdte az előnyomulást. Megfigyelő helyünkről közöljük, hogy Huiskónál, Nizsankowioetól délnyugatra, ameddig tizenötszörös nagyságú, Zeis-lencsés távcsövünkkel elláttunk, *nyugat-keleti irányba mozgó oszlopokat figyeltünk meg.* A várparancsnokságánál az oroszok visszavonulására és hadseregünk győzelmes előnyomulására következtetnek. [Csak később derül ki, hogy mindez már csak az orosz körülzáró őrség átcsoportosítása volt, amellyel március 23-án *általános rohamot* akartak a vár ellen intézni.]

Március 14-én délben érkezik végre *szikratávíró*n egy 400 sor hosszú parancs a hadsereg főparancsnokságtól. A parancs *az áttörésről* szól és bár rejtjelezve küldték, amint később kiderült, *az oroszok velünk*

egyidejűleg fogták föl és az elárult rejtjelkulcs ismeretében teljes pontossággal meg is fejtették.

Ez a híres – 8008-as számú hadseregfőparancsnoki rendelet – elmondja, hogy

tartós fagy és rettenetes hőtömegek a 2. hadsereg előnyomulását késleltetik. Készen kell lenni arra, hogy Liskó irányában is történjék egy kitörés. Erre a parancs március 17-én délig várható.

A várparancsnokság előterjesztésére a hadsereg-főparancsnokság közli, hogy nem feltétlenül ragaszkodik a Birczán át való kitöréshez, de *nem törődik az-
zal, ha a kitörő csapatokat a vártól elvágják.* Céltalannak mondja a kitörés után a várba való visszafordulást és szerintük csak *az ellenség hátába való előnyomulás ígér eredményt.* Ha március 17-ig a helyzet úgy alakulna, hogy a vár felmentése nem lehetséges, akkor

„a várban levő erők értékesítése, fegyvereink becsülete és a vár védőrségének eddigi dicsőséges magatartása azt kívánja, hogy kíséreljem meg a lehető legnagyobb mozgó erővel az áttörést abban az irányban, amely a helyi viszonyok figyelembevételével a legtöbb jót ígéri és az ellenségnek a legtöbb kárt okozza.”

Az ellenségtől minél több készletet kell elfoglalni – mondja tovább a szigorú parancs – és ki kell küzdeni a tábori hadsereghez való csatlakozást. A parancs a Sambor környékén levő vasutak elrombolását *nagy értékűnek* jelenti ki.

A vár parancsnokának ebben az esetben is tartania kell a várat a visszamaradó defenzív várőrséggel *„a lehetőség végső határáig”* és az utolsó pillanatban az összes hadianyagot, fegyvert, lőszert, távirót szét kell rombolnia, hogy ne jusson az ellenség kezébe. Ezután követnie kell a defenzív védőrséggel a már áttört csapatokat, vagy pedig meg kell kísérelni az áttörést valamilyen más, neki kedvezőnek tűnő irányban – *fejezi be a hadseregfőparancsnokság.*

Ez a parancs valóságos *riadalmat* idézett elő a várparancsnokságon. Egyrészt azért, mert látszott

belőle, hogy *felmentésről többé már nem lehet szó*, másrészt pedig, hogy nem is számítanak arra: a kitörő csapatok találkozzanak valahol a főcsapattal. Olyan irányt javasol ugyanis, amely felé ez lehetlenné válik. Különösen *Kiismernek* riadt vissza attól, hogy a várban maradjon egy minimális defenzív őrséggel akkor, amikor a teljes várórség is alig bizonyult elegendőnek a vár védelmére. S mindezek után még egy új kitörést kellene maroknyi csapatával megkísérelnie . . .

Másnap már válaszolnak is az ugyancsak elárult szikratávíró útján és *Kusmanek* jelenti, hogy „*a kitörésre csak 12-15 zászlóaljat tud felhasználni, egyenként 700 fővel és legkésőbb 19-én meg kell kezdeni a kitörést. Sambor irányában szándékozik áttörni, a defenzív védőőrség lesz az utóvéd és főparancsnoksági döntést kér a várparancsnok helyéről?*”

Március 16-án jön a válasz. Újabb parancs, amely elfogadja, hogy

„*19-én meg kell történni az áttörésnek. Az irányt a várparancsnokságra bízzák. A műtárgyak lerombolandók. Lehetőleg az élelmezési raktárak Mosciska irányában, s esetleg a Pflanzler hadsereghez kell csatlakozni.*”

Ezalatt Przemyslben is mindenki csak az utolsó ki-rohanásról és az áttörési kísérletről beszélt. Természetes, hogy a városban igazán feles számmal tartózkodó orosz kémeek, akiknek, – amint már kimutattuk, – telefonjuk, galambpostájuk stb. volt, *már régóta közölték az értesüléseiket* az orosz hadsereggel. De az volt a legfurcsább, hogy a városbeli lakosság az általunk a főparancsnokságnak előterjesztett irányokat tudta és mégis határozottan arról beszéltek, hogy *mindez csak megtévesztés* és nem abba az irányba törünk ki, hanem *Medyka* felé. A valóságban azután tényleg így is történt...

Az áttörés előkészületei.

Szigorúan titkos parancs március 17-én. – «Irányelvek.» – Lelkesítő kiáltvány. – Ugyanakkor labdarúgók kerestetnek. – A konzerv-halál. – Az utolsó üdvözlések és bátorítások.

Most néhány nagyon izgalmas nap következik. Még a teljesen elfásult, letörött, szinte letargikus álomba merült bakákat is felrzza a vég sejtelve ...

Március 15 és 16-án Kusmaneknél nagy haditanács Ennek határozatából március 16-án jelenti a várparancsnok, hogy mivel Samboron keresztül úgy sem lehetne a hadsereggel az érintkezést helyreállítani. *Lemberg felé* akarja a kitörést elrendelni és kéri az idevonatkozó térképeket. Ezen a területen van az oroszok egyedüli vasúti összeköttetése és a vár ha egyebet nem is tud elérni, legalább ezt a vasutat szándékozik elrombolni.

Március **16-án** este 9 órakor megérkezik a főparancsnokság újabb válasza, amely „*célszerűbbnek tartaná ugyan a sambori irányt, de nem ellenzi a Lemberg-felé való kitörést sem. Gondoskodjék a várparancsnokság a Przemysli hidak felrobbantásáról, a pályaudvarok, vasutak stb. megsemmisítéséről...*

Március 17-én a reggeli órákban „*szigorúan ülkos*» parancs érkezik: az őrvonalakban őrségen lévő honvédek visszavonulásáról, az áttörési előkészületekről. «*Szigorúan titkos*»? Már a veréb is csiripelt mindentről...

Meg is alakul az áttörő hadseregcsoport: *51 zászlóalj, 6 lovasszásad, 18 üteg.*

A védősereg erőállapota ekkor a fennmaradt hivatalos adatok szerint így fest: Március 1-10 között a betegek állománya 10.580-ról 12.140-re, a gyengélkedőké 6400-ról 6900-ra nőtt. *Két nap alatt, március 8-10 között 205-en hálnak meg végelgyengülésben.*

Este, a rossz, ködös időben megérkezik a 4. hadsereg egyik gépje *a lebergi térképekkel*. Magával hozta az utolsó leveleket is hazulról. Nehéz útja volt a repülőnek. A sűrű köd és a mélyen járó felhők miatt nagyon alacsonyan kellett repülnie, csak nagy gyorsasága mentette meg az orosz ágyúk tűzétől.

Március **18-án** reggel 9 órakor a várparancsnok szobájába összegyűjti a dandárparancsnokokat és a magasabb tábornokokat. Kiadja nekik az utolsó intézkedést az áttörés végrehajtására. A parancs szerint: *„áttörjük a körülzáró vonalat és keressük a csatlakozást a hadsereghez.”* Szép álmom!

Támad a 23. honvéd *Tamásy-hadosztály* Bykówtól délre, a *Waitendorfer-hadosztály* Medyka-Szechynie között, *a 97-es magyar népfelkelő Weeberdandár* Bykó-Medyka között,, a 108-as Martinek és a Kloiber-tüzérdandár *tartalékul* marad hátra. Ugyanakkor kiküldik nyomtatásban sokszorosítva az áttörés *„irányelveit”*, amely a maga k. u. k. magyarságában és borzalmas typografiájában így hangzik:

Cs. és kir. várparancsnokság, Przemysl

Op Nr. 230/1.

Przemysl. 1915 március hó 17-én.

Irányelvek az áttörés keresztülvitelére.

Magasabb parancsnokságok, ezred-, zászlóalj-, és század parancsnokoknak.

Hogy az áttörés sikerét biztosítsam, szükségesnek tartom a következőben vezérfonalat nyújtani ezen haditény végrehajtására vonatkozólag:

1. Az áttörés csak akkor sikerül, ha tiszt és legénység az áttörés szükségességétől feltétlen át van hatva.

Ezen célból a legénységnek népiesen megmagyarázandó, hogy miért hagyjuk el a várat és miért kell magunkat a hadsereghez átvágni. A várban nincs már ennivalónk és hogyha itt maradnánk, éhenhalnánk, vagy az oroszoknak kellene megadni magunkat.

Hogyha azonban az ellenség körülzáró vonalát sikerül áttömnünk, közvetlen közelben dus ellenséges raktárakat találunk. **Én tudom**, hol van-

nak azok és a védősereget oda akarom vezetni, hogy ott bőségesen táplálkozhasson.

Ezen az úton a hadsereggel is egyesülhetünk.

Utóbbi a kedvezőtlen időjárás következtében feltartóztatott ugyan, de most győzelmes előnyomulásban van és kezünket nyújthatjuk neki.

2. Azon irányban, melyben áttörni akarunk, csak második vonalbeli csapatok, népfőlkelő zászlóaljok és kiképzetlen póttartalékosok vannak.

Sok fogoly mondotta, hogy ezen emberek az első lövésnél mindig megfutamodtak. Ezek a mi támadásainknak biztosan nem fognak ellentállni.

A biztos eredményhez azonban még az is szükséges, hogy az ellem séget a támadással meglepjük.

Az első megrohanással keresztül kell gázolni rajta és le kell tiporni.

Ezen célból elrendelem, hogy a támadás több rajvonalban egymás mögött, teljes csendben, lövés nélkül és egyhuzamban az ellenségig hajtandó végre, miközben az ellenséges tábori őrsökön rajta kell ütni és azokat fel kell koncolni.

Ha a támadásnál a tábori őrsök elszaladnának, iparkodni kell velük egyidőben az ellenség állásába behatolni.

A támadás megindításától kezdve nem szabad dohányozni, hogy az előnyomulás el ne árultassék.

3. Mindennemű átkarolási művelet kerülendő. Az ellenséges állást – az egyes csoportoknak megparancsolt irányban – egyenesen kell megtámadni.

Ha támpontokra akadunk, úgy a szomszédos emberek azonnal bekarodnak és a támpontot oldalba és hátba támadják

Ekkor az oroszokat alva találjuk és könnyen végzünk velük.

Mindezekből azt látjuk, hogy minden attól függ, hogy gyorsan, nyugodtan és csendben nyomuljunk előre és az ellenséget ne figyelmeztessük és ébresszük idő előtt.

Ahova benneteket vezettek, ott a legelső vonalak mögött csak gyenge tartalékok állanak, melyek szintén a népfőlkelő zászlóaljok legénységéből állanak.

Ezek bennünket fel nem tartóztathatnak.

Bátran előre tehát!

Ha az ellenséges vonalat áttörtük, akkor előre kell sietnünk, hogy a vár többi arcvonala előtt álló ellenség utánunk ne jöhessen és meg ne támadhasson.

Ezen értelemben oktatóndó ki a legénység különösen és reája buzdítólag kell hatni.

4. A raj vonal előtt árkászok és ügyes embekből külön e célra alakított különítmények drótvágó ollókkal és emelőrudakkal nyomuljanak elő, melyek az akadályokat eltávolítják.

Az orosz akadályok többnyire „spanyol lovagok”-ból állanak.

Ezek eltávolítására az összekötő drótokat az egyes lovagok között azon helyen, mely a mellékelt vázlatban I-vel van megjelölve, átvágjuk és az egyes lovagokat széjjel toljuk.

5. Teljesen meg vagyok győződve arról, hogy az ellenség az első rohamnál le lesz győzve.

Ötlet ezután feltétlenül erélyesen üldözni kell, hogy időt ne adjunk neki, hogy másutt állást foglaljon

Egy hathatós eredményt csak erélyes és könyörtelen üldözéssel érhetünk el.

A lőszerrel takarékoskodni kell, miután pótlása igen nehéz lesz.

6. Az elvitt élelemből egy nap csak annyit szabad elfogyasztani, ami azon napra szánya van.

Tehát: 1 húskonzerv, 1 adag kétszersült, 2 kávékonzerv. A Res. 859-el kiutalt pótlékok (kolbász, szalonna, Maggi-kocka), továbbá a kenyér ebben nem foglaltatik, ezek tehát elfogyaszthatók a csapatparancsnokok intézkedése szerint.

Az elrendelt mennyiségnél többet fogyasztani, halálbüntetés mellett megiltom. Oly emberek, kik e parancs ellen vétének, azonnal felkoncolandók.

A század- és szakaszparancsnokok naponkint, esetleg többször győződjenek meg róla, hogy a legénység ezen parancsnak megfelel-e.

A legénységnek megmagyarázandó, hogy ezen parancs betartásától igen sok függ.

Azon élelmickek, melyek útközben – az előnyomulás késleltetése nélkül – beszerezhetők, beszerzendők és a legénységnek feljavításként kiadandó.

Az illetékkérdés ezúttal teljesen mellékes.

Adott alkalommal az élelmickek harácsolását a csapatparancsnokok ezen célra kijelölt osztagokkal hajtassák végre. Ez által a csapatok semmi szín alatt ne veszítsék el a kötelékeket és a harácsolás ne fájuljon rablásá és fosztogatásá.

A harácsolt cikkek nyugtázandók. Hogyha azután az ellenség rak-táiraihoz érünk, melyekről tudom, hogy hol vannak és melyek legközelebbikét az első, vagy legkésőbb a második napon elérjük, akkor a legénység majd bőségesen kap belőlük enni.

Ezen dolgokról a legénység könnyen érthető módon kioktatandó.

7. Iparkodni kell minél több ellenséges telefonvonalat elrombolni. Ez fontos, mert különben az ellenségnek meg van az alkalma tartalékokat felriasztani, vagy pedig máshonnan erősbbítéseket odavonni

8. Hadifoglyokat nem vihetünk magunkkal. Hogyha tehát oroszokat fogunk, akkor a legénységtől a fegyvert és lőszert el kell venni s a fegyvereket használhatatlanná kell tenni. (Puskatusát leütni, závarzatot ki-venni és a földbe taposni.) A lőszer széjjel szórandó.

Ezen elfogott embereket azután egyenként hátrakergetjük.

Hadifoglyok, melyeknél élelem van, egy ideig elviendők és csak azután kergetendők el egyenként.

Ezen eljárás azon célból szükséges, hogy a foglyok ne maradjanak osztagokban együtt, hanem távol egymástól széjjelszórassanak.

Elfogott tisztek és zászlósok lefegyverezendők és elviendők, tehát nem bocsájtandók el.

Úgy az orosz, mint a saját halottak és sebesültek fegyverei használatlanná teendők.

9. Sebesültek és betegek, ameddig lehetséges, Przemyslbe szállítandók.

Az események későbbi folyamán azok megfelelő kezelés után, egészségügyi legénységgel a községi nyílt hivataloknak átadandók.

10. Végre a legénységnek meg kell mondani, hogy a «hátrát» nem ösmerjük. Aki hátramegy, a tisztek által felkoncolandó. Különben is a hátralók annak teszik ki magukat, hogy végtelenül nyomorba jutnak és

vagy éhenhalnak, vagy a biztosan gyorsan utánunk nyomuló oroszoktól felkoncoltatnak.

Üdvöt csak az „Előre” nyújt.

Kusmanek s. k.,
gyal. tábornok.

Ezenkívül a várparancsnok lelkesítő *kiáltványt* is intéz katonáihoz.

Ez a kiáltvány német nyelven és egészen rossz magyar fordításban 18-án este került nyomtatva kiosztásra. A kitörésre induló csapatok azonban akkor már utcán voltak és a különben lelkes, de kicsit naiv hangú *felhívás* a legtöbbször sohasem jutott el. Egyéb-ként így hangzik:

Katonáim! Félve elmúlt, hogy mi, – hőn szeretett hazánk majd valamennyi nemzetének gyermekei, – vállalva, szüntelen az ellenség előtt állunk. Isten segédelmével és a Ti vitéz odaadástok révén sikerült nekem várunkat, dacára a nehéz ellenség rohamainak, dacára a hidernek és nélkülözéseknek, a kíméletlen ellenség minden támadásával szemben megvédeni. Bizalommal követtétek vezetésemet, minden veszélynek és végtelen nélkülözéseknek ellenálltatok. Már eddig is nagy mértékben sikerült a legfelsőbb Hadúr elismerését, a Haza háláját, sőt az ellenség tisztelét is kiérdemelnetek. Odaát, a mi szeretett hazánkban ezrek és ezrek szive dobog értetek. Milliók várják visszafojtott lélegzettel a Rólatok hazaérkező híreket! Még egyszer kell Töletek Hőseim! a legtöbbet követeltem. Hadseregünk és Hazánk becsülete parancsolják ezt. Kövessetek engem még egyszer kipróbált hűséggel bármi jöjjön is és fűzzétek a legutolsó, a legszébb babért abba a koszorúba, melyet a Haza hálája a homlokotok köré iont. Kivezetlek benneteket, hogy az ellenség vasgyűrűjét acélököllel szétverjük s azután ellenállhatatlan erővel mind messzebb és messzebb nyomuljunk elő egész odáig, hol Hadseregünkhöz csatlakozhatunk, mely nehéz harcok árán már közel jutott hozzánk. Nehéz harcok előtt állunk, mert az ellenség a biztosnak vélt zsákmányt szívesen meg fogja akarni tartani. Űe most ismerje csak meg igazában Przemysl védőrségét. Mindnyájatokat csak az egyedüli gondolat hasson át: «Előre, feltartóztatlanul előre!»

Mindazt, ami utunkban áll, le kell gázolnunk. Katonák! Utolsó készeleteinket kiosztottuk. Hazánk és minden egyesnek becsülete tiltja, hogy oly sok nehéz, de dicsőséges és győzedelmes harc után, mint egy tehetetlen tömeg essünk az ellenség hatalmába. Vitéz katonáim! Nekünk át kell törnünk és át is fogunk törni! Ezen Parancs az összes legénységnek kihirdetendő

Kusmanek sk., gytkb.

Ugyanekkor a Tábori Újságban is megjelenik egy felhívás:

Labdarúgó bajtársaimhoz! Felkérem a várban tartózkodó aktív futballistákat, hogy nevüket velem közölni szíveskedjenek. Célom egyelőre adatgyűjtés a magyar labdarúgó történelem számára, később pedig, ha sikerül a magasabb parancsnokságok engedélyét megnyerni, néhány meccs rendezése. Fel tehát fiuk, álljunk össze, alakítsuk meg az MLSz Przemysli kerületét, mutassuk meg a muszkáknak, hogy a hathavi harc csak egy kis epizód volt küzdelmeinkben és mi friss erővel, mindig jó kedvvel és kedéllyel megyünk előre.

Bárdos Ignác, a gyulai 2. h. gy. e. tartalékos hadnagya, a Szegei Atlétikai Club volt titkára.

Kortörténelmi adat. Mutatja, hogy menyire tájékozatlan volt a vár őrsege a valódi helyzetről. Bezzeg az oroszok jobban tudták, hogy is áll a bál?

Március 18-án különben sok minden jóval meg-tömnék bennünket. Régi tartalék-konzerveket, bort, pálinkát osztanak egyszerre ki, de az elgyengült szervezet ezt már nem bírja el. Éjjelre nem egy század teljesen berúg. A csontvázzá aszott emberroncok az ital hatása alatt összeesnek . . . Sokan nem tudnak ellenállni, titokban bontogatják a konzerveket, amelyek tetejét vastag, fagyos zsírréteg fedi. Meg sem főzik, s *állati mohósággal* tömik magukba, elgyengült gyomrukba, s persze sokan összerogynak tőle. *Szív-szélhűdés*. A házak mellett hullák feküsznek és ki-ürült pléhdobozok mellettük . . .

A parancsnokság utasítására a várkórházat az orvosok felülvizsgálják és aki csak kicsit harcképes, azt kimustrálják, *küldik vissza csapatához* . . .

S március 18-án éjjel mindenhol megindulnak a katonák az utolsó csatára. A honvédcapatoknak Przemysl városából való kivonulásáról dr. *Molnár* Kálmán főhadnagy, a *Tábori Újság*-ban ezt írja:

„Március 18-án, az utolsó nagy kitörés előestéjén az „*Am Thor*”-nál állottam a város főútvonalainak kereszteződésénél.

A villamos lámpák fényétől tompított esti szürkületben egymásután vonultak el előttem a kiéhezett, rongyos, elcsigázott csapatok. Szuronyaikkal az alig kézhezkapott konzervdobozokat fessegetve, s ezek tartalmát – a halálbüntetés terhe alatt kiadott parancs ellenére – mohón fogyasztva, meneteltek a biztos sikertelenségbe, a céltalan halálba.

A némán és fáradtan vánszorgó csapatok között feltűnő volt a legtöbbet szenvedett magyar ezredek aránylag feszesnek mondható és határozottan lelkes magatartása. A honvédek nem respektálták a néma megilletődés csendjét. Magyar lelkük kiült ajkukra, sok ezer magyar fiú haláldala pattogva csengett bele a lengyel éjszakába: *«Fel-fel vitézek a csatára!»*

Sejtéseket kiváltó, megfoghatatlanságokat megérettető ismeretlen mélységekbe s a bizonytalan jövőbe bevilágító történelmi nagy pillanat volt ez!

Egy idegen város idegen népének lakossága előtt megvillant a magyar lélek s a magyar lélek előtt káprázatos vízióképpen felcsillant a magyarság jövőjének képe. A békés munkának leírhatatlan szenvedések árán kiküzdött új korszakában mire lesz képes az a nép, amelynek fiai így tudnak meghalni? Mire lesz képes, ha majd a magyar igazság napjának kiütése után: a magyar lélek, magyar erő és magyar képességek kifejtésének útjából elhárulnak a mesterseges akadályok!”

A várparancsnok a hadseregfőparancsnokságot rádióon értesíti az utolsó pillanat elkövetkeztéről. S hódoló szavú táviratot küld Ferenc Józsefnek is, jelentést az utolsó fegyvertényről, biztosítva öfelségét a várórség törhetetlen ragaszkodásáról és alattvalói hűségéről „*a valószínű vég elkövetkezte előtt*”.

A távirat magyar fordítása így hangzik:

„*Felség!*

Hathónapi szakadatlan harcok után, az ellenségtől le nem győzve, de az éhségtől kényszerítve, holnap, március 19-én reggel Przemysl védőrsége, bár a legénység a hónapok óta tartó nélkülözések mindenfajtajánál szinte teljesen erőtlen, megkísérli az ellenség vas-gyűrűjének áttörését, hogy a valószínű megsemmisülése előtt, a tábori hadseregnek talán még egy szolgálatot tehessen.

Ebben a végzetesen nehéz pillanatban a mi szíveink változatlan szeretettel emelkednek Felségedhez.

Kusmanek gyal. tábornok.”

Az éj folyamán megérkezett a hadseregfőparancsnokság jókívánságait tartalmazó parancs is, amely a következőképpen hangzott:

„*A vitéz várórségnek és a kipróbált parancsnokának köszönetemet és legteljesebb elismerésemet küldöm hősiességükért. Én és a hadseregbeli összes bajtársak szívből jött „Szerencse felé” kiáltással üdvözljük a védőrséget dicső vállalkozása alkalmából.*

Frigyes főherceg s. k. tábornagy

Az utolsó kirohanás.

*Négy óra késéssel indul – A honvéd-hadosztály azonnal tűzbejut. – A gyulai ezred a kirohanás hőse.
– Óriási veszteséggel omlik össze a támadás.*

A Przemysli dráma utolsó felvonása tehát megkezdődött. Egy pár vonással megrajzolhatjuk minde-
nekelőtt az utolsó kirohanás katonai képét:

Március 19-ére virradó éjjel 1 órakor kellett volna a csapatoknak a szélső övvonalat átlépni, de az elonyomulást nem egyszerre kezdték meg és *csak A óra 40 perckor indult meg az általános támadás.* Az övvonalak előtti akadályokon csak egyenként lehetett átlépni. Az induláskor valahogy „érthetetlenül” Siedliskán kigyulladt egy nádfedeles pajta.

Csonttá fagyott vízenyős réten, sűrű hóvihár közepette fejlődnek fel a honvédek.

A 23-ik honvéd-hadosztály Tamásy altábornagy parancsnoksága alatt már este 8 órakor indult a városból. Mint *jobb* oszlop Bykówon át tör ki. A 8. és 2. ezred az *első*, a 7. és 8. ezred a *második* vonalban marad. A Werk I/1 és I/2 között lépnek ki a drót-akadályokon.

A *középső* oszlop a 97. m. kir. népfelkelő dandár Weeber Alfréd tábornok vezetése alatt. Az első vonalban a 9. és 11. ezred. A 10. ezred tartalék, a 16. visszamaradt a várban. A támadás iránya a nablyui erdőn át a lembergi útra.

Baloszlop két osztrák Landwehr ezredből (19 és 35) alakított 85. dandárból és két osztrák népfelkelő ezredből (18 és 38) alakított 98. dandárból álló hadosztály Waitendorfer altábornagy parancsnoksága

alatt. Támadás a lebergi útra, kilépés a várból Hurko erdőnél.

Tartalékul szolgál a 109. osztr. népfelkelő dandár, *Martinék* ezredes vezetése alatt s a *Kloiber* tüzérdandár. (Vártüzér zászlóaljából alakított *gyalogos* zászlóalj.)

Nickl altábornagy népfelkelői maradtak megszállók a váröv védelmére.

Hajnali három órakor a Werk I/1 előtt egyenként szakadozva a drótok elé mentek a honvédek. Útközben csaknem a fele lemaradt a bakáknak. Ezek, amellet, hogy gyengék voltak, érezték azt, amit sokan akkor sem akartak elhinni, amikor már a drótok előtt voltak: *az egész kirohanás véres céltalanságát...* A kapott parancs szerint *puskalövés nélkül*, legnagyobb csendben kell az ellenséget állásai-ból kiverni!

öt órakor éri el a 2. honvédezred *rajta! rajta!* csatakiáltással Szechynie-magaslatot. Mintha csak ezt várták volna az oroszok, *bömbölni kezdenek 10 ágyúval.*

A hivatalos megállapítás szerint a 2. honvédgyalozezred támadását az ellenség a Pleszowicétől dél-nyugatra fekvő erdőből élénk gyalogsági és géppuska tüzrel fogadta, tüzérségi tűztől is szenvedett és két ellenséges zászlóalj oldalba és hátba támadta.

Tüzérségi tűzünk a várból az oroszoknak alig okozott veszteséget.

A 46. honvéd dandár (7. és 8. ezredek) támadása 5 óra 30 percig erős ellenséges lövegtűzben a Byków-tól délkeletre húzódó magaslatokig előnyomul, itt ki kellett tartani, mert tőlük északra a 97-ik népfelkelő dandár erősen lemaradt, a honvéd dandár déli szárnya pedig a 2. honvéd gyalozezreddel történtek miatt - erről külön szólunk - erősen a levegőben lógott.

A népfelkelők is elérik a nablonyui erdőt, de ott orosz rajvonalba ütköznek s őket is rettenetes *tűz* fogadja. Borzalmas halálordítás!

A 97. népfelkelő dandár 7 óra után a Medyka-Byków közötti kocsúton túlhaladt egy kilométerrel, itt egy óra hosszát kitartott és ekkor *oldalozó*

tüzérségi tűz miatt vissza kellett vonulnia az övonalra.

Az *osztrákok* szinte ki sem lépnek a vár gyűrűjéből.

Már reggel fél 8 órakor megállapította *Tamásy* altábornagy, a Werk I/1-ből, hogy a *hadihelyzet igen komoly*. A 2. ezred sorsát homály fődte, az ellenség tüzérsége erős, a vár tüzérsége nem tudja leküzdeni. *Tamásy* kérte is *Kusmanektől* a 108-ik dandár tűzbevetését a nehézségbe jutott 45. honvéd dandár (2. és 8. ezredek) segítségére. *Kusmanek* azonban nem egyezett bele. Csak jóval később *akarta a harcba dobní a 108-ik dandárt*, de erre már nem is kerülhetett sor. Ezzel a 2-ik honvéd gyalogezred katasztrófája beteljesedett ...

Az oroszok – amint látható – gyorsan felfedeztek bennünket és erős ágyútűzzel árasztanak el mindenfelől. Különösen a szegény népfelkelőket éri ez váratlanul. Egy részük le is akarja rakni a fegyvert, a szomszédos honvédcsapatok azonban megakadályozzák ebben őket.

Mindenki visszavonul. Egy domboldal alján egyes honvédcsoportok megállnak. Balra a népfelkelők nagy tömegben futnak vissza. Az orosz tüzérség rettenetes tüzet áraszt, minden srapoell talál egy csomó embert.

A *Waitendorfer-hadosztály* nem jutott el a tüzérségi tűz miatt az ellenséges állásokig. Nyolc órakor vissza is ment és ezzel *visszavonulni kényszerítette a 97-ik népfelkelő dandárt*, amelynek visszavonulása után a 23. honvédhadosztály magára maradt. A honvédek jobbszárnyát csakhamar meg is támadják és erre a *várparancsnokság elrendelte az általános visszavonulást*. A tartalék-dandárokat nem is vitték harcba . . .

Kilenc órakor vége is van már mindennek . . .

Ekkor ugyanis már az oroszok éles ellentámadásba mentek át a 7. honvéd gyalogezred oldalába és hátába. *Kénytelenek visszamenni*. 9 óra 45 perckor a téliesen magára maradt 8. honvédezredet is visszavonják az őwonalba.

Ez a rövid és *vázlatosan* összefoglaló szürke tör-

ténete a Przemysli várórség utolsó kirohanásának. Már sokkal érdekesebb képet kapunk, ha a résztvevők személyes megfigyelései alapján számolunk be a történetekről.

Az utolsó kitörés hőse a 2. honvédgyalozezred, amelyet január 20-án a 3. honvéd menetezred beolvasztásával erősítettek meg. Mindkét ezredből addig is a legtöbbet szenvedték az előtérállásokban levők. Szendtek az ellenségtől, ragályoktól, a leszállított élelmezéstől, a hidegtől. A kitöréshez a csapatokat az utolsó pillanatban szedték össze az előtérállásokból: *Romáráról, Pod Mazurámiról és Helicháról.*

A fennmaradt ezredbeli feljegyzések szerint március 17-én este 7 órakor indultak innen el. Az oroszok észrevették, valósággal céllövészetet rendeztek rájuk és egyes emberekre is gránáttal és srappnellet tüzeltek ...

A nehéz menetelés a csontvázig aszott embereket rendkívül megtámadta. A II. zászlóalj a *komarai* előtérállásból az *orosztól láthatóan* másfél kilométeres visszavonulási utat tett meg és a városban kijelölt szállásig még 14 km-t kellett gyalogolnia. Este 7 órától éjfél után 2 óráig tartott, amíg a ziháló, vértelen tüdejü bakák odaértek . . .

A sikos és fagyos utón, lépten-nyomon elterültek az emberek és nem lehetett őket felébreszteni. Akik beértek a városba, azt hitték, hogy végre megpihenhetnek. Hiu ábránd. Hajnalban kiosztották a tartalék konzerveket, kétszersültet és 300 éles töltényt azzal, hogy *az élelemhez halálbüntetés terhe mellett hozzányúlni nem szabad.* Március 18-án folytonos nyugtalanság, mozgás közepette délben *lólevest* kaptak és délután 4 órakor riadó szólította az ezredet szállásai elé.

A legénység a megindulásnál a *Himnusz*t és a *Szózatot* elénekelte, majd a „*Zsindelyezik a kaszárnya tetejét*” dallama mellett marsoltak halálraszántan a kitöréshez.

Innen kezdve a történetek megítélésében tulajdonképpen *Marschalkó Jenő*, ezredbeli százados emlékirataira és *Tabódy Zsolt* őrnagy nekünk elmondott adataira vagyunk utalva, miután a többi tisztek vagy

elestek az utolsó rohamnál vagy hadifogságba jutottak.

Éjjeli 11 óra után ért a gyulai honvédezred az övonal mögé. Tehát újabb 4 órai mars! Itt kiadták az utasítást, hogy a támadást *töltetlen fegyverrel*, feltűzött szuronnal kell végrehajtani. Órákig tartott a mozgás a sötétben. A különböző ezredek össze-vissza keveredtek. Végre is a 2. honvédgyalozezred *elsőnek* elhagyta a védőműveket és a keskeny drótakadály közötti utón megindult. A halálba ... [A kitörés felvonulása a bykowi-erőd melletti egyetlenegy „kapun” keresztül, a drótakadályok közötti nyíláson át történt.]

Szathmáry Géza ezredes parancsára az áthaladás *kettős rendekben* történik, mert a nyilas igen szűk volt. Ezért igen sok ideig tartott, míg a kivonuló csapatok felfejlődhetnek. A felfejlődés után *Szathmáry* azonnal kiadta a parancsot *a töltetlen fegyverrel való rohamra*: „*Az I. és II. zászlóalj képezi az első, a III. zászlóaljjal Tabódy őrnagy a második arcvonalat.*”

Tabódy a parancs vétele után odament *Szathmáry*hoz és kérte, hogy „*várjunk a rohammal, mert az 5. ezred még a kapunál sincs*”. *Szathmáry* erre helybenhagyólag bólintott.

Néhány perc múlva azonban újra vezényelt: «*Előre!*» Az első arcvonal meg is indul. Pár lépés után *Leposa József* főhadnagy, az 5. ezred segédtsíjtje futva ér hozzájuk az üzenettel, hogy *várjanak* a támadással, mert a szegedi 5. honvédezredből még csak a második század van kint a kapun ...

Az első arcvonal magától megáll, mire *Tabódy* újból *Szathmáry* ezredeshez megy, s újból kéri, hogy „*várjuk meg az 5. ezredet, hogy együtt induljunk rohamra, mert így mindkét ezredre végzetes lesz a roham*”. *Szathmáry* ismét beleegyezett, de pár perc múlva, nyilván ideges türelmetlenségében, újból csak kiadta a parancsot *a rohamra*.

Az első arcvonal ismét megindul. Rögtön erre érkezik *Lázár Domokos* százados, az 5. ezred I. zászlóaljának parancsnoka s ő is kéri, hogy *várjanak*, mert *csak az ő zászlóalja van kint a várból, s nem tudnak még csatlakozni*.

Ez a hír magától szalad végig az arcvonalon s

megint *mindenki megáll*. Újból kéri Szathmáryt: *várja meg az 5. ezredet*. Ő beleegyezik, de két perc múlva *megint csak támadásra ad parancsot*, azonban az első arcvonal most már nem akar indulni.

Szathmáry erre Tabódyhoz szalad s megparancsolja, hogy mivel az első vonal nem akar indulni, *a második vonal induljon előre és sodorja magával az első vonalat*:

- *Nem szeretem látni a gyáva embereket!* –
vágja oda a habozó Tabódynak.

Erre a második vonal rajvonalba fejlődik s mindenkit otthagya, *előre megy*. Pleszowice felé . . .

S megtörténik a nagy baj. A Stodola őrnagy vezette I. és a Marschalkó százados vezetése alatt álló II. zászlóalj egymástól *eltérő irányvonalat* vesz fel, a II. zászlóalj leszakad. *Szathmáry* ezredes vezetésével az I. és III. zászlóalj merész szuronyrohammal meglesi az orosz főörset, szétugrasztja és 3-400 lépésre megközelíti az orosz főállást. Itt erős ellenállásra talál és az előnyomulás a heves tüzelés miatt rövid időre megtorpan.

A sötétben meginduló újabb roham az oroszok első állásait át is töri. Sok foglyot ejtettek, azokat hátraküldték. Eljut ez a csoport végül a Pleszowicetól nyugatra eső erdős dombokig. Ekkorra azonban már *világosodik*, s mivel az oroszok a kitérésről különben is tájékozva voltak, *olyan ágyú- és géppuska-, valamint gyalogsági tüzellel árasztották el a honvédeket, amilyenhez hasonló a Przemysli harcok alatt nem volt*.

A tüzet viszonozzák. Miután azonban a támadást *elszigetelten* hajtották végre s tőlük balra még senki sem volt, az oroszok kétfelől jövő oldalozó tüze által rettenetesen szenvednek. *A honvédek hullottak, mint a legyek ...*

Az ősz Szathmáry ezredes fekete bőrkabátjában, kezében nagy bottal rettenthetetlenül járkal összevissza, s próbál az emberekbe lelket önteni, de nem megy. Párszáz lépésnyire vannak az oroszoktól. *Tabódy* őrnagy megsebesül s visszamegy.

A hajnal derengésekor oly sűrű pelyhekben kezd *hullani a hó*, hogy áttekintés hiányában a harc szünetel. A havazás megszűntével végleg kivilágosodik . . .

Az oroszok továbbra is erős ágyútűzzel árasztják el a csoport mögötti területet. Néhány kisebb ellentámadási intéznek, amelyek megtörnek, de 8 óra felé *frontálisan* és a szárnyakon is átkaroló *heves ellentámadással* a két zászlóaljat foglyul ejtik.

Szathmáry ezredes az első sorban buzdítja embereit. Arcán könnyebben megsebesül. A tiszték és a legénység közül sokan *súlyosan megsebesülnek*, néhányan elesnek. *Stodola* János őrnagyot, az I. zászlóalj parancsnokát egy orosz gyalogos a foglyulejtés pillanatában *puskatussal agyonütötte*.

Marschalkó százados. szemben.

Ezalatt *Marschalkó* Jenő csoportja, az ezred II. zászlóalja, a kijelölt irányhoz ragaszkodva, néhány száz lépés után *ellenállásra* bukkan, de ez fegyveres oroszok fedezete alatt ásó *munkásosztag* volt, amely megadja magát. Kiderült, hogy *a 324. gyalogezred áll itt ellent, amely március 17-én reggel még a podmazurami és kamarai előtérállásban volt velük*

Tehát a kitörés el volt áruulva! Marschalkó százados. Néhány száz lépés után újabb orosz csapat, újabb kézitusa: az oroszok újból megszaladnak. Pár percnyi pihenő után a zászlóalj 6. és 7. százada rohamra indul. Elfoglalják a pleszowici temetőt. Sokan megsebesülnek és elesnek. Még teljes a sötétség. Az oroszok a terepet heves gyalogsági és géppuskatűzzel árasztják el. A kilátást sűrű havazás is akadályozza. Reggel 6 órakor elhúzódnak a sötét felhők és a hirtelen támadt világosságban kitűnik, hogy a csoport szárnyai a levegőben lógnak s fogságba esnek ...

A vár végnapjai.

*Visszatérés a várba. – Hatezer honvéd a veszteség.
– A 23. honvédhadosztály megsemmisült. – Az utolsó
babérok zápora. – Szakértői kritika.*

Az oroszok miután a 2. honvédgyalozredet megsemmisítették, tovább támadnak s az 8. és 7. ezred maradványait igyekeznek visszaszorítani a várba.

Megszólalnak az orosz géppuskák most már mindenfelől. A balszárny is fut már, amikor végre délelőtt 10 órakor megjön az általános visszavonulási parancs. A visszavonulás útját azonban az orosz tüzérség lövi, *a gyalogság pedig követ bennünket.* Rengetegen esznek, sokat elfognak.

Rögtön ezután elkezd lőni az orosz a Werk I/1-et is. *Rövid pár óra alatt 400 lövést kap az erőd.*

Délelőtt 11 órakor a kirohanó csoport részei, amelyek el nem estek és fogságba nem jutottak, az övonalban gyülekeznek. Az oroszok heves tüzérségi tüzellel borítják a várövet. Siedliska felé az októberi erőszakos támadáskor sem lőttek annyit és olyan élénken, mint most. Gyalogosok támadásától is lehet tartani. *Létay* ezredes jelenti is, hogy *az oroszok előnyomulnak.* Az övonalat bármi áron is tartani kell. *Hióbbírek szállonganak mindenfelé.* Az előtérben még kisebb guerrilla-harcok folynak. Így a lugosi 8. honvédgyalozred egyik százada a megparancsolt visszavonulás közben a megsemmisítő ellenséges tűzben már-már ingadozni kezd. *Brandstetter* Ferenc századparancsnok a közelében levő osztagokat az ellenséges tűzben összegyűjti, *újból tüzelésre fordítja* s ezáltal jelentékenyen közre-

működik abban, hogy a kitörésből visszavonuló ezred a váröv vonalát újból megszállhatta és tüzelésével az ellenségnek utánanyomulását és betörését megakadályozta ...

[Horthy Miklós kormányzó 1930 szeptemberében megengedte, hogy egy – még a vár átadása előtt a hadosztályparanesnokság által elfogadott és III. osztályú katonai érdemkeresztre szóló javaslat alapján - dicsérő elismerését ezért Brandstetter Ferencnek tudatadják.]

A veszteség igen nagy. A 2. ezredből csak Mihalik Jenő főhadnagy századának kis töredékével – 3 tiszttel és 22 emberrel – és Marschalkó százados 2 emberrel tud délelőtt 11 óráig a várba visszajutni. Az ezred bejelentett összes vesztesége 54 tiszt és 2600 ember.

[Az ezred állományát a kitörés közben elmaradotaktból és a kórházak kiürítésénél más ezredbeliekből újra 1350 főre emelik fel, de ebből csak egy 200 főnyi fegyverfogható századot sikerül az átadáshoz összeállítani.]

A hivatalos statisztika is siralmas képet ad az áttörési kísérlet veszteségeiről: Az áttörési kísérlethez a 23. honvédgyalghadosztályból, amely tulajdonképpen egyedül volt harcban, 11 zászlóalj vonult ki. A 8. ezred I. zászlóalja tartalékként a VIII. védelmi körletben maradt. A kirohanáshoz a 23. honvédhadosztály legénységéből összesen csak 8500-as ütközet-létszámot tudlak összeszedni s ebből mindössze 2662 jött vissza és pedig: a 2. ezredből 380, az 5-ikből 924, a 7-ikből 931 és a 8. ezredből 427. A veszteség 5838 főt tett ki, ami megfelel 68.6%-nak. A 97. népfőlkelők és a Waitzendorfer-dandár veszteségei aránylag csekélyek. A tartalék nem szenvedett veszteséget...

Az áttörés bukása után érkezik meg Ferenc József elkésett távirata, amely magyarra fordítva így hangzott:

„Mélységesen meghatott a jelentés ama hős kirohanásról, amelyet Przemysl eddig le nem győzött védőrsége végre akar hajtani. Szívem legmélyéről küldöm áldó jókívánságaimat a hősöknek, akik a haza becsületéért és fegyvereink dicsőségéért utolsó nagy tettükre készülnek. Amit Przemysl védőrsége eddig

tett, örökké emlékezetes marad és a védőrség minden egyes tagját megilleti egy levél abból a babérkoszorúból, amit Én és a Haza hálatelten ajánlunk Przemysl bátor és áldozatkész védőrségének.

A Mindenható védő kegyelme legyen Veletek:

I. Ferenc József, s. k.”

A várparancsnokság délben megteszi *hivatalos jelentését* az áttörési kísérlet letöréséről. Ebben, általános tájékoztatás után, így folytatja:

„A. támadás nagy ellenséges erőkre bukkant. A foglyok mondása szerint ott volt köztük az egész 58. tartalékhadosztály. Még mielőtt a kimerült 108. dandár és a Kloiber-dandár beavatkozhattak volna, már összetört volt a támadás az ellenség ellentámadása folytán. A kombinált Waitendorfer-hadosztály nagy veszteségekkel visszavonult. A légénység ki van mérülve.

A 23. honvédhadosztály támadása a M. H. Nowosiolki magasságáig jutott előre. Igen erős ellenséges ellentámadás visszavetette.

A 2. és 5. honvédgyalozezred, továbbá a 7. honvédgyalozezred zöme részben elesett, részben fogságba jutott. A 8. honvédgyalozezrednek is nagy veszteségei vannak.

A 23. honvédhadosztály tehát majdnem megsemmisült.

A m. kir. 97. népfelkelő dandár veszteségekkel vonult vissza az övonal mögé.

Általános a kimerülés.

További áttörési kísérletek a teljesen kimerült légénységgel egészen kilátástalanok. Éppen parancsot adtam a gyengén megszállt övonal őrségének megerősítésére, hogy az ellenség betörését megakadályozzam.

Szándékom a várat a lehetőség határáig tartani, hogy továbbra is lekössek ellenséges erőket s ezáltal a hadseregnek mégis valahogy hasznára legyenek. Ezután fölrobbantom a várat. Kérem a további parancsokat.

Kusmanek.”

Erre este a következő lakonikus rövidségű válasz érkezett:

„A jelentett szándékkal egyetértek.

Hadseregfőparancsnokság.”

A *Tábori Újság* március 21-i, 140. száma „*Babér*” cím alatt közli a kitörés előtt érkezett táviratokat és hozzáteszi a várparancsnok következő rövid, rezignált hangú parancsát:

«Katonák! Habár nem sikerült is mai kísérletünkkel a körülzáró ércgyűrűt áttörni, mégis hiven eskünkhöz és határtalan szeretettel és odaadással Császáruk és Királyunk iránt, végleg ki fogunk tartani.

Kusmanek s. k. gyalogsági tábornok.»

Ugyanekkor a várparancsnokság a következő búcsújelentést intézi *Ferenc József*hez:

„*Felséges Uram!*

Przemysl védőőrségének nevében mélyen meghatva köszönöm Felségednek boldogítóan kegyes szavait, jelentem, hogy Przemysl védőőrsége ma megkockáztatta az áttörési kísérletet.

Szerencsétlennek érzem magamat, hogy egyúttal hódoló hűséggel jelentenem kell Felségednek, hogy a kísérlet nem sikerült.

Hét óráig tartó kétségbeesett küzdelemben csapataink a heves hóvihar dacára utolsó erejüket is latba vetették és így kísérelték meg az erős ellenség áttörését.

óriási veszteségek után, miközben a mindig oly vitéz m. kir. 23. honvédgyaloghadosztály javarészből megsemmisült és a többi csapatok is súlyos veszteségeket szenvedtek, ismét vissza kellett térniök a vár védővonala mögé. Mivel a csapatok teljes kimerültsége következtében az áttörés újbóli megkísérlése teljesen kilátástalan, a várat még a legszélső lehetőség határáig tartani akarom, hogy az itteni ellenséges erők további lekötésével a tábori hadsereg érdekeit ameddig még lehet, előmozdítsam.

Hiven eskünkhöz és határtalan szeretettel és odaadással Felséged személye irányában a végsőkig ki fogunk tartam.

Kusmanek gyal. tábornok”

Válaszul e táviratra március 20-án este következő drótnélküli távirat érkezett *Őfelségétől*:

„Bár mély fájdalommal tölt el, hogy Przemysl védőőrségének tegnap oly merészen megkísérelt áttörése megtört az ellenség túlerején, mégis fájdalmas büszkeséggel tekintek a derék férfiak példátlan áldozatkészségére, akiknek nem jutott osztályrészül a siker!

Mindenkinek, aki ott harcolt, szívem mélyéből mondok köszönetet a hőstettért és áldom azok dicső emlékét, akik életüket áldozták a becsület mezején.

Még a távol jövőben is fennen fogja hirdetni a történelem, hogy mit teljesítettek Ausztria-Magyarország harcosai Przemysl várának legerélyesebb védelmével. Állhatatosak és vitézek voltak mindvégig.

I. Ferenc József.”

Március 21-én adja ki Kusmanek utolsó várparancsát:

„Március 19-i áttörési kísérletünk után, amely, sajnós, nem sikerült, arról őfelségének, legkegyelmesebb Császárunknak és Királyunknak a drótnélküli táviró útján jelentést tettem és lábai elé helyezve bódulatunkat, biztosítottam, hogy eskünkhöz h ven és hártalan szeretettel és odaadással őfelsége személye irányában a végsőig ki fogunk tartani.

Kusmanek s. k. gyal. tábornok.”

Kusmanek táviratilag köszöni őfelsége elismerő szavait, mire a következő választ kapja:

„Ausztria-Magyarország fegyverbecsületének ragyogó pajzsát Ti, derék vitézek ott a San-on, megóvtátok és ez soha el nem múló köszönettel tölti be őfelségének a haderő iránt melegen érző szívét.

Bolfras gy. tábornok.”

Ferenc József távirati elismerését így közli Kusmanek a csapatokkal:

„Katonák!

Magatartástokért és tetteitekért nem találhattok ennél nagyobb elismerést. Bizonyítsátok be, hogy méltók vagytok erre!”

És most szakemberek vélekedését adjuk a Zrínyi Miklós korára emlékeztető kirohanásról.

A kitörés kritikájaképpen mindenekelőtt megállapítják, hogy az *már eleve balsikerre volt ítélve az abban résztvevő csapatok nyomorult testi állapota miatt*. Éppen ezért egész érthetetlen – mondják –, hogy ilyen csapatokkal a várparancsnokság *miért kárpáti vonalainkkal ellenkező irányban indította meg hadműveleteit*, holott mindenki azt hitte, hogy a Lemberg felé való kitörés hangoztatása *csak a kémeknek szól* és a valóságban a Kárpátok irányában törünk ki. „Valószínű, hogy „*elméleti alapon*” csinálták meg ezt a tervet, nem tekintették a csapatok erőállapotát, amit bizonyít az is, hogy *töltetlen fegyverrel* végrehajtandó szuronyrohamokat rendeltek el. *Ezt az orosz-japán háborúban a japánok használták rajtaütéseknél, de teljes erejében lévő csapatokkal és olyan terepen, amelyet előzetesen kikémleltek, nem úgy, mint itt, ahol senki sem tudta, hol állnak az oroszok?*”

Tüzérségi előkészítésről szó sem volt. A várparancsnok nyilván buzdításul hangoztatta parancsában, hogy *„népfelkelő csapatokkal”* állunk szemben, mert ez tévedésnek bizonyult.

Az áttörésnél kiderült, hogy *az oroszok a Kárpátokból odavonták az 58. hadosztályt, amelynek oldalozó támadása 6 órai küzdelem után összeomlasztotta a kitörést*.

A végrehajtás sem volt megfelelő. Csak a 2. honvéd gyalogezred került erőteljesen tűzbe, miután a többi ezred indulását be sem várta és így maga ellen zúdította az egész orosz ellentámadást, amely készen állott. A kitörés terve el volt árulva, amint azt az orosz parancsnokság később be is vallotta.

[Nálunk csak március 19-én ébred arra a várparancsnokság, hogy *kémekkel van körülvéve* és ekkor jelenti is a főparancsnokságnak, hogy *rejtjelkulcsunk valószínűleg ismeretes az ellenség előtt és az így értesült az áttörés irányáról és szándékainkról*.

Március közepén akasztják például fel a városban egy csernovici ügyvéd *Tábori* nevezetű ulánus-főhadnagy fiát, aki sikerrel végezte el a linzi telefon- és távírda-tanfolyamot s mint ilyen a vezérkarhoz került. *Szikratávírókon értesítéseket adott le az oroszoknak s megtévesztő híreket csapatainknak . . .*]

A 2. honvédgyalozezred időelőtti előtörése megindította az orosz ellenakciót, mielőtt a hadosztály többi ezredei túl jutottak az indulási helyzeten és kifejlődhetek volna. *Szathmáry Géza* ezredes szószerint teljesítette az előtte nyilván szent parancsot s indulatos türelmetlenségében nem fogadta el az indokolt ellenvetéseket. Maga a 2. honvédgyalozezred is a hibás arcvonal miatt két részre szakadt.

A katonai szakértőknek ma is az a nézetük, hogy *„hősi cselekedet volt a kitörés. Történelmen alapuló tradíció Zrínyi Miklós és társai példájának utánzása, de a gyakorlati értéke semmi sem volt, ellenkezően csak csökkentette a vár ellenálló képességét és sikertelensége okozta, hogy a várat március 22-én már robbantani kellett, bár az élelem hiánya kétségkívül éneikül is egy-két nap múlva ugyanezt eredményezte volna”*. Emellett az őrség nyilvánvaló meggyengülése lehetővé tette, hogy az oroszok azonnal csapatokat dobjanak le Przemysl mellől a kárpáti frontra, ahol március 25-én ezek már meg is jelennek.

Nyitva marad a kérdés, – amely felett de sokat vitatkoztak orosz rabságban a várőrség tisztjei – *mi történt volna, ha a lemergi irány helyett a délnyugati arcvonalon tör ki teljes erővel a várőrség?* Egy olyan terepen, amelyet tökéletesen ismert és amelyre jobban felkészülhetett volna? *Bircza* felé kétségtelenül sok zavart lehetett volna csinálni az orosz tábori hadsereg hátában . . .

Végeredményben elmondhatjuk: *az áttörési kísérlet hősiesség elgondolású, de kivihetetlen terv volt, amelynek helytelen megvalósítása csak súlyosbította a várőrség helyzetét és betetőzte, siettetette a tragikus végét.* . .

A kitörés sikertelensége most már a várban végleges helyzetet teremtett. Addig a kitörésnek voltak ellenzői és hívei. Az ellenzőknek lett igazuk. Viszont a kitörés pártolói is belátták, hogy a védelemnek az eredeti elgondolás szerint az utcai harcokig való további erőltetése céltalan.

Elhatározzák a vár átadását.

A végzetes tanácskozás. – A végső intézkedések. – A robbantási parancs. – Elégették a vár pénzét: 7 millió koronát. – Felgyűjtják a repülőgépeket, léggömbön szállnak el a pilóták. – Az utolsó harcok.

Az utolsó napokban, 19-én és 20-án este a körletparancsnokságok egymásután jelentik, hogy *az oroszok előnyomulnak* és támadnak, lövik a várat köröskörül. Támadásaikat azonban mindenütt visszaverjük.

A városban ekkor már mindenki tudta, hogy az áttörés sikertelensége folytán *a vár nem tarthatja magát tovább.*

A civil lakósok féltek az oroszoktól, sajnáltak minket, de voltak olyanok is, akik örültek. Az árak a legmélyebb pontra estek. A kereskedők számítottak arra, hogy az oroszok rekvirálni fognak és inkább olcsóbban *eladták áruikat.* Természetesen nem élelmiszereket. Március 20-án egész nap lóvágatás folyt. Délelőtt összegyűltek a tábornokok és csapatparancsnokok Kusmaneknél. A hadbiztossági főnök előadta, hogy *a csapatok az áttörési kísérletnél az előirt egynél több konzervet ettek meg és jelenleg már csak két tartalék adag van.* Március 24-ig még ki lehetne tartani, de tekintettel arra, hogy az orosz hadsereg nem tud rögtön élelmet behozni, legalább 2 nappal korábban kell az átadásnak megtörténni.

Március 21-én utolsó jelentőségteljes tanácskozásra ül össze a várparancsnokság a védő-tanács tagjaival. Ez egy állandóan működő testület volt, amelynek tagjai voltak *Kusmanek Hermann*, a vár parancsnoka, *Tamásy Árpád* altábornagy, a 23. honvédegyalodan-

dár parancsnoka, továbbá *Waitendorfer* altábornagy, a vár északi védőkerületének parancsnoka, *Schwalb* alezredes, műszaki igazgató, a vár műszaki törzsének parancsnoka, *Camil* ezredes, a vár tüzérségi főnöke, *Hubert* vezérkari alezredes, a vár vezérkari főnöke.

A legutolsó tanácskozáson meg kellett állapítani az időpontot az átadás előtti robbantásokra és a vár átadására. Ez a bizottság – a bécsi katonai levéltárban fennmaradt jegyzőkönyv szerint – március 22-én reggel 6 órában állapította meg ezt az időpontot a következő indokolással:

1. A vár csapatai **teljesen legyengültek a következő okokból:**

a) *a 6 hónapig tartó folytonos harc és az ellenséggel való érintkezés;*

b) *a téli időszakra részben elégtelen, részben tönkrement ruházat;*

c) *a csapatok nagy része egészségtelen, nedves és hideg földbarakkokban töltött 6-7 hónapot;*

d) *a december kezdete óta elégtelen ételmezés.*

A bizottság megállapítja, hogy a március 19-i áttörési kísérlet, az azt követő gyors visszavonulás és a március 20-án reggel 7 órától 21-én reggel 3 óráig tartó folytonos ellenséges rohamozás oly mértékben gyengítette a csapatok erejét, hogy féltő: *legfeljebb még egy éjjel tudnának ellentállni az ellenséges támadásnak* és esetleg nem lesz elég ereje a várőrségnek a várat tartani, amíg szétrombolhatják az erődöket és megsemmisíthetik a hadianyagot.

Az erkölcsi ellenállóereje esett a csapatoknak, különösen a *rutén* származású csapatoknál oly mértékben, hogy ezekre már számítani sem lehet.

2. Az ételmezés, különösen a kétszersültkészlet teljesen lecsökkent és legfeljebb 24.-éig elegendő. Viszont számítani kell arra, hogy két napig az orosz raktárakból sem lehet ételmezést beszerezni. Március 21-én az a helyzet, hogy emberenként legfeljebb 7 húskonzerv és 4 porció kétszersült áll rendelkezésre. A kórházakat is csak március végéig lehet ételmezni.

Ki kell ma, 21-én osztani vacsorára kivételesen még egy konzervet, mert a nagy fáradalmaik után lehetetlen a 22-ére virradó éjjel a legénységnek táplálkozás

nélkül a szolgálatot ellátni. Számítani kell arra, hogy az oroszok a legénységet gyalogutakon szállítják el és erre az időre is kell valamit tartalékolni. Mindezek alapján a védőtanács *március 22-én hajnalra* állapítja meg a robbantási időpontot.”

Ezt a jegyzőkönyvet aláírták a jelenlevők, köztük *Tamásy* altábornagy is, aki ugyan a honvédség nevében *a vár feladása ellen* tiltakozását jelentette be.

Tamásy és a honvédparancsnokok tiltakoznak ama nézet ellen, hogy a csapatok annyira tönkrementek, hogy már semmiféle hadműveletre nem képesek. *A honvéd tábornokok még most is követelték, hogy inkább verekedjünk meg az utolsó emberig utcai harcokban és siralmas testi állapotunk dacára is még vigyünk annyi oroszot a másvilágra, amennyit csak lehet, hogy kevesebb jusson belőlük a kárpáti hadsereghez.*

A többség leszavazta a honvéd tábornokokat azzal az érvel, hogy nincs értelme elpusztítani 20-30.000 emberünket, mert akkor *fegyvereink az orosz hadsereg kezére kerülnek* és az értékesebb nekik, mint az emberek élete.

Ezekután – a már előzetesen megállapított tervek szerint – megkezdődött a vár szétrombolása. Már március 19-én bejelentette a várparancsnokság a hadseregfőparancsnokságnak ebbeli elhatározását, amire onnan a következő rövid mondattal válaszolták:

„Mit gemaldeter Absicht einverstanden.“

Másnap részletesebb távirat érkezett, amely szerint

„amennyiben az élelmezés hiánya a vár tartását lehetetlenné teszi és az átadás elkerülhetetlen, a vár átadása előtt minden hadianyag megsemmisítendő, az ágyúlövedékek pedig kiadósan értékesítendők”.

Már régen meg voltak állapítva a legapróbb részletekig a robbantási előmunkálatok és napokkal az áttörési kísérlet előtt minden erődben ott voltak már a robbantó anyagok, úgyhogy *3-4 napig valósággal egy kirobbanásra váró vulkán felett jártunk* és csodának

kell tekintenünk, hogy az ellenség ágyúlövedékei nem robbantották fel *az idő előtt aláaknázott erődöket.*

Március 18-án – már a kirohanás előtt – minden titkos tartalmú irat és térkép a lángok martaléka lett. Szathmáry ezredes a 2. honvédgyalozezred zászlaját is megsemmisítette, hangoztatva, hogy *ő többet Przemyslbe a kirohanásból vissza nem tér.* A zászló egyes darabjait a tisztek összevagdossák és ruhájukba varrják. A többi honvédgyalozezredek csak az áttörési kísérlet után követik Szathmáry példáját.

Az áttörési kísérlet napján *a kincstári pénzeket semmisítik meg.* Mindenhonnan beszállítják a városba a felesleges pénzt, általában azonban az áprilisi tiszti fizetéseket kiutalják. Ezért történt azután, hogy a hadifogságba kerülő Przemysli tiszteknél meglehetősen nagyszámú osztrák-magyar bankjegy volt.

A pénzt összeszámolja Páger Lajos vezérkari őrnagy elnöklete alatt egy bizottság, amelyben résztvesz az Osztrák-Magyar Bank Przemysli fiókjának vezetője is. Kora reggeltől délután 5 óráig számolták a mintegy 6 millió 700.000 koronát. Három zsák és két könyvláda telt meg azzal. A lóhúsfüstöldéiben égették azután ezt a pénzt el. A hamut porrázúzták és egy jegyzékkel, amely az elégetést igazolta, elásták.

Elszámolják a védőrség özvegyei és árvái részére létesített segélyalapot is, amelyre 54,128.77 korona gyűlt egybe. A Tábori Újság tiszta jövedelmét, 5000 koronát adja hozzá.

Március 19-én a pilóták is megkísérelték az elrepülést, de csak egy gépnek sikerült felemelkednie. Ez is leesett az övonalakon belül. A pilóta azt hitte, hogy túl van az övonalon és *felgyújtotta a gépet.* A többi gépet is elégették és a repülő *léggömbökön* igyekeztek elszállni. Breszt-Litowszkban jutottak földre és természetesen az oroszok fogságába kerültek.

Március 20 és 21-én levágják az összes, még rendelkezésre álló lovakat, kivéve a legfőbb parancsnokságok lovait és az okvetlenül szükséges szanitéclovakat.

A legtöbb helyen már nem is szállítják be a lovakat a városba, hanem a helyszínen ölik meg. *Nem egy*

esetben széttépik a katonák a nyers húst és főzetlenül falják fel.

Az egyes lovak vételárát, 1000-1500 koronát és a nyergek árát is visszatérítik a tiszteknek, amiből szintén *jelentős pénz* jut a hadifogság számára. A nyeregszerszámokért például 320 koronát térítettek meg.

Március 21-én megjelent a 94. sz. várparancs a robbantási előírásokkal. A lakosság azt kérte, hogy a közúti *San-hidat* hagyják meg épségben, mivel a világítási kábel egy része az alatt húzódik és ha a hidat felrobbantják, egész városrész, közte a kórház is világítás nélkül marad. A hid már alá volt aknázva, a várparancsnok a kérést *elutasította*.

Az egyes csapatok maguk végezték el a telefon, távíró és jelzőkészülékek elpusztítását. 21-én délután az autókat teszik tönkre, de itt már a tulajdonosokat nem tudják kárpótolni, mert nincs pénz: *mindent* elégettek. A pályaudvarokat és a vasúti kocsikat összetörik, felégetik. A legfontosabb robbantásokat, az erődök és ágyúk szétrobbantását azonban 22-én hajnalig el kellett halasztani.

Március 20-tól 22-ike reggelig erős rohamok közepette védeni kellett még a várat. Egyes helyeken 28 cm kaliberű nehéz mozsarakkal és a *Ratvisan* hadihajó felszereléséből származó messzehordó *hajóágyúkkal* tüzelnek az oroszok.

Borzalmas ágyúdörgés közepette indul meg a 21-éről 22-ére virradó hajnalon a várban még meglevő muníció elpusztítása.

Minden ágyúhoz az előtérben és a védővonalba kiosztják a városból a megfelelő tartalék-muníciót és irtózatos, *pokoli tűz* kezdődik. Egész éjjel dolgoznak a tüzérek és csak hajnali 2-3 óra között kezd lassan fogyni a muníció. Az utasítás az volt: csak annyit tartani meg, amennyi egy esetleg meginduló orosz rohamnál a közelharc visszaverésére szükséges, *tehát karácsonkat és előre tempírozott srappelleket*.

A Przemyśli vár szétrombolása.

*Az utolsó éjjel. – Egy repülőgép elszáll. – Nem Kusmanek! – Rettenetes ágyútűz. – Süketítő csend.
– Egy kutya szalad át a hídon.*

Izgalmas volt ez az utolsó éjjel. Nem lehetett tudni, hogy az ellenség hol támadja meg az övvonalat? Éppen ezért Kusmanek tábornok szigorú parancsot adott ki, hogy *a vár elpusztítása előtt minden körülmények között megakadályozandó, hogy az ellenség a várövébe behatoljon.* A legénységnek meg kell magyarázni anyanyelvén, – mondotta e parancs – hogy az a nehéz szolgálat, amit tőle megköveteltek, *már nem sokáig tart. De ezen az éjjelen még okvetlenül ki kell tartani.*

Az éjjel minden különösebb zavar nélkül múlt azonban el, mert a vár rettenetes tüzelése nyilván elvette az oroszok kedvét a támadástól. Nem tudták természetesen az oroszok, *miután a váröv minden részén folyt az irtózatos lövöldözés,* hogy nem történik-e utána újabb kitörés? Ezért az utolsó éjjel nemcsak a vár őrsége volt talpon, hanem *a várat ostromló orosz hadsereg is.*

Hajnali 3 óra. A vár őrsége kimerülten és teljesen *megsüketülve* hallgatja azt az irtózatos pokoli koncertet, amit ágyúink és a különböző robbantások okoztak.

Világosodik. Egy repülőgép zúgása hallatszik. A vár fölött lassan-lassan egy biplán emelkedik a levegőbe. *Lehmann kapitány,* a vár repülőosztagának parancsnoka hagyja el a várat az utolsó percekben. Lehmann kapitányért bejött a tábori hadseregből egy

repülőgép és elvitte magával, hogy a kapitány jelentést tegyen a vár őrségének utolsó perceiről . . .

A bakák között az a téves hit terjedt el, hogy a vár parancsnoka, Kusmanek tábornok menekült és hagyta el posztját repülőgépen. Sokáig tartott, amíg az emiatt *elkeseredetten* zúgolódó katonákat meg lehetett nyugtatni s amíg elhitték, hogy a várparancsnok nem hagyta el helyét. . .

Hajnali 4 órakor a IV. és X. erőd előtt ellenséges orosz támadást jelentenek, azonban az oroszok csak patrouillokat küldtek előre abban a hitben, hogy a vár robbantása már befejeződött és *bevonulhatnak a várba*. A borzalmas ágyútűz tetőpontját éri el ...

Mennydörgésszerűen száll az erődvonalon végig az ágyúk hattyúdala ...

5 óra után gyengül az ágyútűz. Megkezdődött az igazi rombolás. Mindenekelőtt felrobbantottuk ekrazittal azokat az ágyúkat, amelyek municiója már kifogyott. Ahol lövészer még volt, ott az utolsó lövedékekkel robbantottuk szét az ágyút úgy, hogy két- vagy háromszoros puskaport adtunk hozzá és ez az elsütésnél azután *az ágyúcsövet szétrobbantotta*. A zárzartot külön tettük tönkre. A már meglehetősen kiégett várágyúk legnagyobb része természetesen csak igen rövid távolságra vitt, úgy, hogy az oroszok – amint később kiderült – rendes tűzvonalon kívül helyezkedtek el és így ez a pokoli tüzelés túlságos kárt nem okozott bennük. Csak az utolsó robbantások, amelyek *többszörös puskapor adagolásúak voltak, jutottak el a messzebbi orosz hadállásokhoz* és érthető módon kínos meglepetést szereztek nekik. Sehogy sem tudták megérteni hogyan hordanak egyszerre a vár ágyúi 10 kilométerre is, amikor addig csak 3-4 kilométerre vittek. Mint később kitűnt, az egyik parancsnokló tábornok táborhelyén is beütött egy ilyen nagy távolságra hordó gránát és *az álmából felriasztott tábornok éjjeli fehérenműjében szaladt biztosabb helyre*.

Most mintegy teljes óra hosszat néma, gyászos, szinte „*süketítő*” csend következik. Mindenki füle zúg, dobol az órák óta tartó vad, alvilági lármától. Vészjósló, igazi viharelőtti csend . . .

Ezalatt megkezdjük és befejeztük a fényszórók, a

lakberendezések, kályhák, ablakok és minden használható érték elpusztítását. Petróleummal leöntöttük az egyes tárgyakat és meggyújtottuk azokat. Épp úgy felgyújtottuk a legénységi szálláshelyeket.

Végül az utásztisztek vezetése alatt megkezdték az aláaknázott *erődök* felrobbantását. Ezzel egyidőben a városban a muníciós raktárakat és mintegy 10 millió darab gyalogsági töltényt röpítettek a levegőbe s a San hídjait rombolták széjjel.

Érdekes *Geöcze* Bertalan vk. százados leírása erről. Elmondja, hogy egy híd állt még 6 óra után, a közúti híd. Vas- és betonépítmény. Távcsovén nézi mesziről, hogyan dolgoznak az árkász-katonák a híd felrobbantásán. Feszült idegvárakozás, néma csend. Egyszerre valami sötét pont látszik a hídon. *Egy kis fekete kutya szalad át rajta, mit sem sejtve a veszélyről.* A háború véres látványaitól megedződött katonák remegnek a kiskutya életéért és boldogan lélekeznek fel, amikor a túlsó partra ér és megmenekül. . . Rögton rá óriási dörej. A híd felágaskodik. Sűrű por- és füstfelleg száll az ég felé, s mire eloszlik, *a híd a vízbe zuhan* ... Röviddel rá, hét vagon benzint öntenek a Sanba.

Irtózatos tűzijáték. Magasról nézzük: köröskörül az egyes erődökből miként csap ki a láng sorra, hogy repülnek azok levegőbe. Hatalmas tűzoszlopok támadnak. A város és a vár lángban áll. Irtózatos kötörmelékek, páncéldarabok, óriás léggömbhöz hasonló, pirosan izzó tömegek robbannak a légbe. *Pokolian szép, szomorú tűzijáték* . . .

Teljesen világos van már. Gyönyörű kék, felhő nélküli tavaszi égboltozat ragyog. A legszebb nap, ami eddig volt. Szinte gúnynak látszik, hogy hónapok óta ilyen szép tavaszi idő nem volt. A felkelő ragyogó napot mindenfelől piros lángoszlopok, fekete füst és irtózatos detonációk fogadják. Errefelé gyalogsági lövedékek raktára robban fel, a másik helyen valami egyéb robbantószer-magazin repül a levegőbe.

Az oroszok, – mint akik már tudták, hogy rádióállomásunktól semmit sem várhatnak, hogy nem érkezhetik onnan többé *őket érdeklő* jelentés –

messzehordó ágyúikkal az állandó rádióállomást tönkrelövik.

Tábori rádióállomást rendezünk be *Krowniki* mellett s innen száll a még hosszú-hosszú ideig tartó detonációk sorozata közepette – egy-egy lövedék-tömeg újból lángrakap és felrobban – a teljes romhalmaz felett a tábori hadsereghez ezú a rádiójelentés:

„Erődök, ágyúk, muníció, hidak, raktárak, pálya-udvar, rádióállomás, telefonvonalak, fegyverek, fényszórók, minden hadianyag felrobbantva, szétrombolva. A blokádhadsereghez meghatalmazott kiküldve, a shiffre-kulcs és annak megfejtője megsemmisítve. Sorsunkat nehezen átérezve, kívánunk a hadseregnek dicsőséget és győzelmet.”

Ez az utolsó távirat és utána a *tábori* rádióállomást is szétrombolják. *Ezzel vége is van Przemysl várának.* Jöhet az ellenség, hogy birtokába vegye a várat, illetve annak siralmasan tökéletes romjait. . .

Közben az erődvonalban a lépésről-lépésre visszavonuló gyalogsági és tüzérségi csapatok mindennemű fegyvert, bajonettel, kardot, végül egyéb felszerelést, mozgókonyhákat elpusztítanak. Takarót, csajkákat és evőeszközöket meg kellett tartani a legénységnek. A puskákat úgy tettük tönkre, hogy levertük róla az agyát. A závárt sárba, vízbe dobtuk, a patronokat földbe tapostuk, vagy ugyancsak vízbe szórtuk. Pontosan meg volt állapítva, hogy minden csapatnemből hányan maradnak – elsősorban altisztek, vitézségi érmesek és különösen megbízható legények – felfegyverezve a rend fentartására. A tisztek és érdemes altisztek megőrizték revolvereiket és kardjaikat.

A parancs úgy szólt, hogy *az elpusztítás után minden ellenségeskedés beszüntetendő.* Az egyes megfigyelőhelyeken, az övonalban *tiszti patrult* kell hátrahagyni, amely az ellenség közeledtére *parlamenterként* viselkedjék és közölje, hogy *a várórség önként minden ellenségeskedéstől tartózkodik, s hivatalos parlamentereket* is küldött az orosz csapatok főparancsnokságához. Az előtérállásokat természetesen már előzetesen kiürítettük, egy-egy poszt visszahagyásával...

Jönnek az oroszok.

Kimennek a hadikövelek. – Béka-egérharc Kusmanek kardjánál. – Szibéria? – Főúri élet a Stieberben.

Tamásy altábornagyot, a várparancsnok helyettesét illette volna meg – a katonai előírások szerint – az a szomorú kötelesség, hogy hadiköveti minőségben érintkezésbe lépjen az ellenséggel. *Tamásy ezt megtagadta*, így azután hadikövetek lesznek *Martinék* vezérkari ezredes és *Hubert* vezérkari alezredes.

A hadikövetek autón mennek. Az előttük járó másik autóban két marconaképű honvédhuszár-örmester ül, fehér zászlóval és trombitával.

Míg a parlamenterek künn tárgyalnak, öt oldalról törnek ránk az oroszok. Nagyoobb részét meglehetősen nyugalomban rohannak előre a város felé. *Mindegyik először akar a városba jutni*. Csupán a VII. védőkerületben, a vár leggyönyörűbb erődjének, büszkeségének, az *Optynnak*, a IV-es számúnak felrobbantásánál került harcra a sor és az oroszok ott számos magyar katonát felkoncolnak.

Holup Gottfried főhadnagy, a Werk IV. parancsnoka így beszélt el később hadifogságban az ott történeteket:

„*Reissel* sapeur-hadnagy végezte a robbantást, öt órákor elővédek visszavonultak, – parancs szerint – az erőd belsejébe és az ellenség, miután megállapította őrségeink visszavonulását, félezrednyi erővel támadásra indult a Hermanowicze előtti állásáról az erőd ellen. Az erőd hallgatott, hiszen municióját mind kiöltötte. Egy ellenséges ágyúüteg leadott egyszerre négy

lövést, azután az is beszüntette a tüzelést. Az ellenség lassan, tapogatódzva jött előre és az erőd felrobbantásának pillanatában attól 300 méternyire, egy völgyben fekvé, figyelte a történeteket.

Négy helyen gyűjtják meg egyszerre a bátor utászok az aláaknázott területekhez vezető drótokat és egyszerre történik az explózió. Az oroszok nem voltak elkészülve erre a robbantásra és ha azonnal energikusan előretörnek, talán meg is akadályozhatták volna. A robbantás azonban 40 oroszot megölt. Ők ezt csapdának vélték és amikor a parlamenterek a robbantás után fehér zászlóval kivonultak, rájuk tüzeltek. Végül betörték a várba s kaszabolni kezdték a várórséget.”

Nálunk, a Helicha felől simán folyt le kisebb rablások közepette az oroszok bevonulása. Mind rohant a város felé!

Reggel 9 órakor, hangos hurrázásokkal vonult be a 81-es tartalék-divízió egyik százada elsőnek a városba és amint *Geőcze* százados elbeszélte, a következőképpen járt el:

A tisztjük, egy kis fekete, szangvinikus külsejű stabsz-kapitán (megfelel a mii századosi rangunknak) és két alárendelt porucsik és praporscsik (főhadnagy és zászlós) a várparanesnokság épületébe törnek és Kusmanek tábornok kardját akarják. E csapat nálunk jött be a helichai előtérálláson keresztül. A kétoldalt felállított fegyvertelen legénységünk sorfala között rohantak előre s már a város felé haladva is mindenütt elszedik a tisztektől a kardokat.

Pager őrnagy tolmács segítségével közli a három tiszttel, hogy hivatalos parlamentereink a főparanesnokságukhoz mentek az átadás feltételeit megbeszélni. A stabskapitánt ez nem érdekelte, hanem kijelentette, hogy *lövet, ha a várparanesnok kardját át nem adja ...*

Kusmanek erre kiküldte kardját az előszobába, ahol az orosz tiszteteket fogadták. Egy asztalra téteti, kiüzeni tiltakozását és követeli, hogy *kardjához ne nyúljon senki, állítsanak őrséget melléje*. Ez meg is történik. Egy orosz őrmestert állítanak a kard mellé, amíg be nem érkezik a 81-es divízió egyik brigadérosa.

A brigadéros irtózatosan lehordja a stabsz-kapitánt és embereit és *a kardot visszaadhatja Kusmanek-*

nek azzal a kijelentéssel, hogy *nincs joguk a kardot elvenni, Kusmanek megtette a kötelességét.*

Rövidesen megérkezik a 8 l-es tartalékdivízió Czisztiaokow nevű tábornok-parancsnoka is, aki megtudván a történetet, még nagyobb dühbe jön és «*ti szvinya*» kifejezéssel támad a stábsz-kapitányra. Ünnepelesen kijelenti, hogy még neki sincs joga egy Kusmanektól a kardot elvenni, mert «*ez a jog csak a cárt illeti meg.*»

Czisztiaokow altábornagy végre Kusmanek elé kerül. Kusmanek németül közli vele, hogy *nem volt mit enni, kénytelenek voltunk mindent elrombolni és a várat átadni.*

Az orosz tábornok rávágja:

– *Da, da, nyema kleba, nye moznó vojenni gye-laty ...* (Igen, ha nincs kenyér, nem lehet háborúskodni.)

A várba jövő oroszok összeölelkeznek, énekelnek és azt kiabálják, hogy „*ez a város a mienk és örökké a mienk marad!*”

A közönség kíváncsian nézegeti őket. Az utcán nagy barátkozások folynak. Az oroszok katonáinknak kenyeret, konzervet adnak, cserébe dohányért és cigarettáért. *Csoportba verődve járkálnak barátságosan az oroszok a mieinkkel.*

Mellettük feltűzött szuronnal a *mi* katonai rendőrségünk járkál, *úgy fest, mintha az oroszok lennének a mi foglyaink ...*

Czisztiaokow intézkedésére az összes vendéglőket és minden szeszmérő helyiséget azonnal bezárnak. Három kozákot, akik az egyik püspök pincéjét feltörték és részegen raboltak, *felakasztat.*

Délután érkezik meg Mosciskáról az ostromló sereg vezérkari ezredese két százados kíséretében és Szelivanov tábornok levelét hozzák, amelyben a robbantások azonnali beszüntetését (?) és az összes hadianyag kiadását követelik. Válaszunk rá, hogy *már nincs mit átadni* és mellékeljük másolatban hadseregfőparancsnokságunknak a robbantásra vonatkozó parancsát.

Ez alatt az oroszok a városban mindent kirabolnak. A főraktárban még 200 hordó bor volt a betegek részére. Ezt sietnek lefoglalni. Közben bejön Gandurin

tábornok, ő is előttünk, a Helichán keresztül jön be. Parasztszekéren ül a kistermetű, jóképű katona.

Megáll nálunk, érdeklődéssel fogadja üdvözlésünket. Elpanaszoljuk franciául, hogy milyen csöcselék-módra viselkedett az előzőleg berohant orosz csapat. Kifosztott bennünket, elszedte kardjainkat is. *Gandurin* kedvesen válaszol: *nem kell haragudni, ezek sokat szenvedtek, ezek a lövészárkok első frontcsapata, akiket hónapok óta nem váltottak fel. Akinek valami panasa van, jöjjön be hozzá, Ő lesz a városparancsnok, mindent orvosol.*

Kárpoztól felajánlja nekünk, hogy vigyünk be hozzá leveleket és ő továbbítani fogja azonnal azokat. Kocsijáig kísérjük. Látjuk, hogy szalmába burkolva, az egyszerű parasztszekéren egy mozdulatlan test fekszik. Kérdőpillantásunkra *Gandurin zavartan magyarázza, hogy ez egy osztrák sapeur, aki a robbantásnál megsérült, ő találta meg a Helichán és viszi magával a kórházba.*

Gandurin csakugyan azonnal átveszi a városparancsnokságot. A 200 hordó bort kiönteti. Kancsukával vereti szét rabló katonáit. Közben azonban a polgároknak is jut egy-egy ütés.

Az orosz tisztek természetesen beszállásolták magukat a magánlakásokba. *Gandurin* rendeletére az oroszok átveszik a ruharaktárakat és pénztárakat. Megdöbbenéssel értesültek *Szuhányi* hadbiztosunktól, hogy *nincs pénz*. Mindent átvizsgálnak és kénytelenek ugyanezt ők is konstatálni. Elmesélik a megrökönyödött hadbiztosoknak, hogy ők is ugyanígy tettek Ralisban. Mindent elégettek. A németek ezért föbelöveték a pénztárnokot. No de ők „*nem ilyen barbárok*” ...

Akkor is csodálkoztak azonban az oroszok, amikor átadtuk a várban levő tejgazdaságot *200 darab élő tehénnel*. Ezek tejét részben a kórházban használták fel, *részben a vár parancsnokság kapta innen mindennapi tejadagját. Ez a 200 tehén okozta azt, hogy az orosz hadifogságban sokszor olvashattuk később: tulajdonképpen nem is volt éhség a várban, nem önként adtuk át, hanem az oroszok elfoglalták.* Azt természetesen senki sem magyarázta meg, hogy a 200 tehén egy napra sem lett volna elegendő élelmiszer.

Végre pénzre is bukkantak az oroszok. Az adóhivatalban elégetésre készültek, de a hosszas készülődés miatt *1 millió koronát itt lefoglaltak*. Úgy látszik, a galíciai adóhivatalosok *szándékosan késlekedtek*. Az oroszok hallottak arról, hogy az utolsó három nap a tiszteknek áprilisi illetményeiket is kifizették és innen keletkezett az a legenda a hadifogságban hogy *a przymysliek kiosztották maguk között a vár pénzét és magukkal vitték azt a hadifogságba*. Rengeteg zaklatásnak voltunk kitéve éveken át és a hadifogságban minden magánpénzt, amit ki tudtak nyomozni, *ezen a címen koboztak el*.

Estére a kávéházban már furcsa élet támadt. Az asztaloknál együtt ültek az orosz tiszték velünk és csakhamar kiderült, hogy a Stieber-kávéház tulajdonosa mennyi élelmiszert rejtegetett el, amiket most sietve adott elő. Számított ugyanis az oroszok közeledő élelmiszer-tréningjére s a vele járó árzuhanásra. Később elérte a nemezis Stieber urat, mert árdrágítás miatt az oroszok megkancsukáztatták ...

Már volt egyszerre cukor is a kávéhoz, voltak konzervek, sőt sütemények és rövid időn belül *pezsgő* is jutott minden orosz asztalára. *Az orosz tiszték meséltek*. A hónapokon át a világtól elzárt magyar katonák – most már hadifoglyok – élvezettel hallgatták őket.

És az oroszok szívesen, boldogan regéltek a nagy cár birodalmának kincseiről és azt mondták, hogy *Szibériától sem kell félni*. Egyike az a birodalom legtermékenyebb részének és klímája is elviselhető, ha megszokja az ember. *Mi nem hittük*. A háború előtt nálunk Szibériáról csak annyit tudtak, amennyit a XIX. század közepén élő nagy orosz írók elbeszéltek. Náluk Szibéria még a száműzetés hazája, a jég, a fagy és a vér birodalma ... A valóságot aztán mindannyian magunkon tapasztalhattuk.

Most a fontos még csak az volt, hova kerülünk el és mit ér a pénzünk? *Estefelé már valóságos börze alakult ki*. Az orosz tiszték siettek rubeljeiket beváltani osztrák pénzre, „*avsztricki gyengi*”-re. Az iskolában azt tanultuk, hogy a rubel két és fél osztrák korona. 40 rubelt kellett volna tehát 100 koronáért kap-

nunk. Itt ismerkedtünk meg először az oroszok nagy üzleti szellemével és uzsorás ravaszágával. 32-33 rubelnél többet senki sem kapott, de *sokan csak 20-25 rubelt kaptak 100 koronájukért*. Mi át voltunk hatva attól a hittől, hogy Przemysl bukása a világháború végét jelenti s szívesen fogadtunk pénzünkért még ennyit is ...

Estére *Kusmanek* tábornok tiszteletére a vár parancsnokságának étkezdejében zártkörű vacsora volt... Mi pedig szomorodott szívvel olvastattuk az utolsó magyar búcsúsztót: a Tábori Újságnak a vár átadása napján, március 22-én megjelent utolsó, 5260 példányban kinyomott 141. számát. (Induláskor, 1914 október 1-én, 600 példányt nyomtak.)

Az *utolsó* számban van különben egy kis „*tul-szedés*” is. Dr. *Forbáth* Imre műegyetemi tanár, népfelkelő főhadnagy tudakozódása: *Kérem, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek Przemyslben tartózkodó tagjait, hogy itteni címüket velem tudatni szíveskedjenek. VII. B. Kruhel-veliky.*

A 141. utolsó számot az oroszok jelenlétében már nem adták el rikkancsok, csak csendben szétosztogatták.

A przemysli emlékérem terve.

(*Sződy Szilárd műve*)

„Jaj a legyőzötteknek!”

A parlamenterek tárgyalásai. – Port Arthur és Przemysł. – Békés szcündék és harcias explózió. – A nagy vívmány: kard és podgyász a tiszteknek.

A várparancsnokság megbízottai, parlamentereink, a 108. landsturm gyalogezred parancsnoka, *Martinék Ágoston* vezérkari ezredes és a vár vezérkari főnöke, *Hubert Ottokár* vezérkari alezredes, reggel 7 órakor, a vár szétrombolása után, a parlamentoer fehér zászlájával a körülzároló 11. orosz hadsereghez mennek. Pontosan úgy járnak el, ahogy az osztrák-magyar Dienstreglement „*Dienst in Festenplätzen*” című részében előírja. Ebben részletesen le van írva, hogy mit kell követelni: *Szabad elvonulást, podgyászostul, az ellenség katonai tisztelgése közepette, a fegyverek megtartását, a sebesültek ápolását, a hadifoglyok kicserélését, a polgári lakossággal való méltányos bánásmódot, stb.*

Kusmanek Port-Arthur várának feltételeit vette példának. A különbség azonban az volt, hogy amíg Port-Arthur várának átadásában *előzetesen* megegyeztek a szembenálló felek és Port-Arthur orosz őrsége szabad elvonulásának ellenében az egész várat *sértetlenül* átadta, addig *Kusmanek* már semmit sem tudott felajánlani, hiszen mindent szétromboltunk ...

Természetes, hogy a parlamenterek tárgyalása azután teljesen *egyoldalúan* folyt le. Jelentésük, amit a bécsi katonai archívum megőrzött, nagyon érdekes és jellemzi azt a felfogást, amely akkor hadseregünkben uralkodott és azt a naivitást is, amellyel ez az egész aktus történt. A parlamenterek egy lemergeri mér-

nök, *Wagner* hadnagy tolmács kíséretében, aki ebben a minőségében a várparancsnoksághoz volt addig beosztva, megérkeztek *Seliwanow* tábornokhoz, a 11. blockírozó orosz hadsereg parancsnokához. Ez kurtán kijelentette, hogy *semmilyen tárgyalásba nem bocsátkozik velük, mert a várőrségnek feltételek nélkül kell megadnia magát.* Valósággal dühöngve, *vandalizmusnak* jelentette ki a vár szétrombolását és követelte a robbantások azonnali megszüntetését. Rögtön egy levelet is fogalmazott meg és intézkedett, hogy két orosz tiszt vigye el a várparancsnoksághoz. (Később kitűnt, hogy ezt a parancsát megmástitotta.)

Követeink a tolmács útján a következőket jelentették ki:

„Kegyelmes úr! Azért jöttünk, hogy a várat átadjuk és kívánságait Kusmanek tábornokkal közöljük. A szétrobbantást már keresztülvittük és befejeztük.”

Alighogy a tolmács ezt mondja, óriási explózió hallatszik. *Seliwanow* dühösen felugrik, szemrehányást tesz, hogy úgy látszik, tovább robbantanak és őt *csapdába* akarják csalni. Fenyyegetődzik, hogy a mieinket nem tekinti követeknek, mert *hamis jelentéssel* jöttek és *egész egyszerűen agyonlöveti őket.* A követek tiltakoznak, a hágai egyezményre, a parlamenterek sértetlenségére hivatkoznak, de *Seliwanow* azt kiáltja oroszul:

– Jaj a legyőzötteknek!

Ezzel utasítja tisztjeit, hogy a követeket fegyverezék le és mint *tűszokat* zárják egy szobába őket, s állítsanak az elé öröket. (A tárgyalások Rudnikiban Mosciska mellett Choloniewski gróf kastélyában *Seliwanow* tábornok főhadiszállásán folytak.)

Ezzel eltávozott. Lefegyverzés közben a parlamenterek megmagyarázzák az őket körülvevő orosz vezérkari tiszteknek, hogy *mi már nem robbantunk*, téves tehát az a megállapítás, hogy *csapdába* akarjuk csalni őket. Ezek nyilván utórobbanások és a tűz elharapódzásának következményei. Természetesen megakadályozni ezeket már nem tudjuk. Néhány perc múlva újból bejön *Seliwanow*, vezérkari főnökével. Már sokkal nyugodtabb hangulatban. Úgy látszik,

időközben megnyugtatták vezérkari tisztjei. Erre a parlamenterek előterjesztették Kusmanek kívánságait.

Hangsúlyozzák, hogy *a várat az ellenség nem foglalta el*, hanem élelmiszerhiány miatt kénytelenek voltunk átadni. Seliwanow megjegyzi, hogy *a kiéheztetés is egyik formája a meghódításnak*.

Martinék és Hubert ezredesek hivatkoznak arra, hogy a vár parancsnoka a legutolsó orosz támadásnál fogságba esett *Eltekow* orosz hadnaggyal szemben milyen előzékenyen járt el: elismerte bátorságát és visszaadta kardját.

Seliwanow helyesel, tudott erről, mire Martinék megjegyzi, hogy *mi is ilyen bánásmódot várunk*, reméljük, hogy *Seliwanow* is el fogja ismerni a vár és védőinek bátor magatartását.

Hideg fejbőlintás a válasz. *Martinék* ezredes tovább folytatja és elmondja, hogy a március 19-iki nagy áttörési kísérlet és végső erőfeszítés is megérdemel az oroszoktól egy lovagias gesztust.

Seliwanow még hidegebben kijelenti, hogy minden attól függ, hogy a várparancsnok mennyiben követi az ő utasításait. Ezzel eltávozik ...

A parlamenterek a vezérkari főnökkel az átadás részleteit kezdik megbeszélni. Az oroszok a katonai tiszteletadást a katonai kivonulásnál visszautasítják, pedig *Kusmanek* erre igen nagy súlyt helyezett. A mieink kéri, hogy az oroszok először csak a külső-övet szállják meg. A gyanakvó oroszok részéről a válasz erre az, hogy rendfentartás címén azonnal egy kozák ezredet küldenek be egy üteggel a várba. Most egy furcsa jelenet következik.

Követeink kéri, hogy a lakosságnak politikai magatartása miatt ne legyen bántódása. Az időközben visszatért *Seliwanow* gúnyos mosollyal rávágja:

– *Éppen Przemysł lakosságának e tekintetben nem kell félnie semmitől...*

Nyilván arra a *kémszolgálatra* célzott, amellyel a lakosság egyik-másik rétege az oroszoknak oly jól segítségére sietett.

Még apróságokat kérnek követeink: jegyzőkönyvek meghagyását, hogy utólag igazolhassuk magunkat és hasonlókát, mire az oroszok azt felelik, hogy

előbb átnézik ezeket, miután később történelmi dokumentumokul szolgálhatnak.

Lassan-lassan enyhül a hangulat. Barátságosabban beszélgetnek és *Seliwanow* kijelenti, hogy a tiszteknek, de legalább is a vár parancsnokának az oldalfegyvert feltétlenül meghagyják. A mieink még kérik, hogy *Seliwanow* jelölje meg az időpontot, amikor visszatérhetnek. Orosznyelvű megbeszélés után a tábornok ismét keserű hangon nyilatkozik arról, hogy *a hadsereg parancsnokságnál milyen rossz hangulatot idézett elő a vár szétrombolása.* Hubert alezredes igyekszik megmagyarázni, hogy kívülről kapott hadseregfőparancsnoksági utasításra cselekedtek.

Seliwanow elkeseredése érthető persze. Utólag megtudtuk, hogy március 23-ára *általános támadást* tervezett a vár ellen és a nehéz ostromágyukat már fel is vonultatta a VII. védőkerület előtt. A vár szétrombolásának délutánján további nehéz ütegeket akart felvonultatni és az volt a terve, hogy a III. védőkerület előtt március 23-án, délután 4 órakor 24 zászlóaljjal támadnak, közben pedig a VII. védőkerületet a nehéz ütegekkel rombolják.

Seliwanow nagy kitüntetést remélt elérni a vár erőszakos elfoglalásával és most ebben a reményében csalatkozva, haragudott Przemysł védőire. Nagynehezen meggyőzték saját emberei álláspontja indokolatlan voltáról és enyhítették rossz hangulatát. Azzal búcsúzott, hogy rövidesen meghozza döntését. Az orosz vezérkari főnök bemegy Przemysłbe és levélben adja át *Seliwanow* első utasításait a várparancsnokságnak. Még e levélben is szemrehányást tesz a rombolások állítólagos folytatásáért. Követeli, hogy mindennemű katonai cselekvést szüntessünk be és pontos adatokat kivan a védősereg felállítására és számszerűségére.

Parlamentereink közben tiltakoznak a túszként való kezelés ellen. Hangoztatják, hogy az az érzésük: *Seliwanow* tábornok a vár őrségének bátor magatartását és kemény ellenállását nehezményezi, ahelyett, hogy ezt dicsőséges magatartásnak tekintené, olyannak, amely az ellenség elismerését is kiérdemli. Sajnálkoznak, hogy nem akarja megadni a várőrség kivonulásánál a katonai tisztelgést. A jelenlevő ma-

gasrangú orosz tiszteket kellemetlenül érinti parlamentereink jogosnak látszó felszólalása és megígérik, hogy közbenjárnak a tábornoknál. *Seliwanow* gazdasági főnöke, egy ezredes jelentkezik is később egy másik vezérkari ezredessel. Ezekkel parlamentereink újból *egyoldalú* tárgyalást folytatnak Port-Arthur kapitulációs feltételeiről, amelyet zsebükből húznak ki és mutogatnak az oroszoknak. Kifogásolják, hogy az oroszok nem akarják nekünk megadni azt, amit annak idején a japánok megadtak. Az orosz tiszték udvariasan végighallgatják a mieinket, de a panaszokat nem közölték *Seliwanow*-val, akitől mindannyian nagyon félték. (*Seliwanow* a legvadabb orosz tábornokok egyike volt. Szeszélyes ember, akivel nem volt nagyon tanácsos sokat vitatkozni, mert képes lett volna talán fenyegetését is beváltani és a parlamentereket agyonlövetni. Békében *Wladiwosztok* erősségének volt a parancsnoka, majd később az irkutzki katonai kerületnek.)

Hosszas szóbeli, de teljesen eredménytelen tárgyalás után, hadiköveteink kéri, hogy *Seliwanow* őexcellenciája iramban adja meg a választ a neki írásban is átadott kérésekre. Ez nem történik meg, ellenben az ajtó előtti öröket bevonják és csak a lépcsőházban marad egy fegyveres őr. Rövid idő múlva tiszti kísérettel sétálni hívják a mieinket, majd fekvőhellyel is megkínálják őket.

Március 23-án délelőtt végre *Seliwanow* elköszön a parlamenterektől. Sokkal nyájasabb és udvariasabb. Nyilván azért, mert meggyőződött, hogy *Przemyślben* nem készítettünk *csapdát* neki. Vezérkari főnöke is kielégítő értesülésekkel jött vissza. Elhozta *Kusmanek* tábornok válaszlevelét, amely teljesen egyezett a parlamenterek felvilágosításával, sőt elhozta annak a parancsnak a másolatát is, amit a hadseregfőparancsnokságtól a robbantásra kaptunk. A saját robbantási parancsokat is bemutattuk és ezekből kitűnt az is, hogy a parlamenterek csak a robbantás befejezése után lettek kiküldve.

A két parancs egyébként szó szerinti magyar fordításban így hangzik:

84. számú várparancsnoksági parancs.

Op. 233/1.

Przemysl, 1915 március 21-én.

Március 22-én reggel 5 és 6 óra között a vár területén az összes robbantások és rombolások elvégzendők. A következő eljárás követendő:

Délelőtt 5 óra és 5 óra 30 perc között a vár összes ágyúja a várparancsnokság tűzértörzskari osztályának előzetesen kiadott utasítása szerint szétrobbantandók. Ezen idő alatt a szétrobbantandó ütegek közelében levő gyalogsági vonal legénysége tartozik magát fedezni, de semmi körülmények között sem szabad figyelmen kívül hagyni az előteret, hogy egy esetleges ellenséges támadást még vissza lehessen verni.

Délelőtt 6 órakor a műszaki igazgatóság utasításai szerint felrobbantandók az erődök és a hozzájuk tartozó minden egyéb épület és anyag szétrombolandó.

Az erődök szétrobbantása alatt a gyalogsági állások megszállva tartandók úgy, hogy ezeknek az erődökhöz csatlakozó részei az erőd szélétől 100-200 lépésig szabadon legyenek.

Az erődök szétrobbantása után, amennyire csak lehet, meg kell kísérelni a gyalogsági állások szétrombolását és ezután teljesen kiürítendőek. A fedezékek kályhái, ablakai, ajtajai elpusztítandók, esetleg szalmával elégetendőek. Az egyes kerületek megszálló csapatai ezután a körletek helyiségeiben gyülekeznek az összekötő árkokon át. A noyau csapatai, leszámítva a szükséges őrségeket, szállásaikon maradnak.

A vár-távíróosztág parancsai szerint a telefonösszeköttetéseket az erődök szétrombolása után ugyancsak meg kell semmisíteni. Az erődök telefonjait még az erődök szétrobbantása előtt kell a telefonszemélyzetnek szétrombolni. A robbantások ideje alatt a gépfegyverosztagoknak, a gyalogságnak gépfegyvereiket, fegyvereiket, bajonettjeiket és kardjaikat meg kell semmisíteni. (A fegyverek tusanyakát le kell törni, a zárvatatot, ha csak lehet, szétszedni és a földre taposni, a kardokat széttörni.) A töltényeket szét kell szórni, a földre taposni, vagy a Sanba dobni.

Századonként 6 ember fegyverét tartsa meg (elsősorban azok, akiknek vitézségi érmük van, azután más érdemes altisztek). A célja ennek a rendelkezésnek: a fegyelem és a rend fenntartása. Teljesen fölfegyverkezve csak a katonai rendőrség tagjai, a hadifoglyokat őrző csapat és a várparancsnokság törzsszázada marad.

A legénység csak a takaróit, kenyérszákjait, evőeszközeit és evőcsezeit tarthatja meg, minden egyéb felszerelési tárgy, továbbá csapattelefonok, konyhák, tréncocsik. szóval minden, amit az ellenség használhat, célszerű módon megsemmisítendő.

Minden lovat a parancsnokságoknál, csapatoknál és intézeteknél, valamint a tüzérlóvakat (kivéve két lovat alosztályonként) agyon kell löni.

A megfigyelő állomások berendezéseit, világítókészülékeket, fényszórókat, világító-pisztolyokat ugyancsak össze kell rombolni. Amint a robbantások és rombolások befejeződnek és a csapatok fegyverei meg vannak semmisítve, minden ellenséges magatartás az ellenséggel szemben kerülendő.

A váröv megfelelő helyein tisztii járőröket kell meghagyni, akik az előtér felől valószínűleg közeledő ellenségnek értésére adják, hogy a vár őrsége ezentúl minden ellenségeskedéstől önként tartózkodik és hogy egy hadikövet a körülzáró orosz csapatok parancsnokságához kiment.

Ezek a járőrök az ellenség közeledésekor hadikövetbe hasonlóan viselkednek.

A csapatok fegyvereinek szétrombolását úgy kell végezni, hogy azoknak a csapatoknak fegyverei romboltassanak szét utoljára, amelyeknek a gyalogsági állásokat a rombolások befejezéséig tartani kell.”

Kusmanek, gyalogsági tábornok.

Cs. és kir. várparancsnokság, Przemyslben.

Op. Nr. 206/21. B.

Tárgy: tüzérségi anyag megsemmisítés.

Kiegészítésül, illetve részbeni megváltoztatásul az eddig ki-
ment parancsoknak, amelyek a tüzérségi anyag használhatatlanná tételére vonatkoznak, elrendelem a következőket:

1. Az erődök összes ágyú e hó 22-én 5 óra és 5 óra 30 perc között tisztak és tisztjelöltek vezetése alatt felrobbantandók. Közvetlenül az ágyúk felrobbantása után minden optikai, irányító és telefon stb. műszer, általában véve minden értékesebb ágyúfelszerelési alkatrész, különösen bőraru megsemmisítendő.

2. Biztonsági okokból azoknak az ágyúknak felrobbantását kell előbb megkezdeni, amelyek az erődhöz legközelebb vannak és így kell a térközök közepe felé haladni. Az előtérben (Walle) felállított erődágyúk robbantása egyidejűleg történik a gyalogsági térközökhöz beépített ágyúk robbantásával.

Azoknak az ágyúknak felrobbantásával, amelyek a második erődömben és a noyauban vannak felállítva, a következőképpen kell eljárni:

3. Az ágyút, amennyire csak lehet, vissza kell vezetni, lemélyített csővel az ágyúállás egyik külső sarka felé kell irányítani és azután nagyobb töltéssel elsűtni. Az elsütést egy szomszédos fedezékből kell végezni. Az ágyú legénységének ez idő alatt, a lehetőség szerint fedeznie kell magát.

4. A nehéz ágyútartalék be nem állított és a Hureczkóban elhelyezett ágyúk, továbbá a Tatárdombban és Buskowiciben felállított 2-9 cm. 75-ös mintájú ágyúk, amelyek a repülőgépek elhárítására szolgáltak, ezenkívül a XX. erődnél a tüzérségi szertár által felállított 17 ágyút nem többszörös töltéssel kell felrobbantani, hanem ekrazitpatronokkal robbantja fel a nehéz-ágyús-tartalék legénysége.

Az ehhez szükséges robbantópatronok felvételezésére a nehézágyús-tüzérség parancsnokait személyesen utasítottam. Az ekrazitot vagy kinyitott závarzatnál a töltőlyukba, vagy becsukott závarzatnál az ágyú torkán keresztül a furat közepéig kell tolni és azután a gyújtószínort meggyújtani.

5. Fényszórók szétrombolása.

A fényszórók a beosztott legénység által a 3. számú vártüzérezred I. számú világitási osztaga által kiküldött részletparancsnok szerint egyidejűleg használhatatlanná teendők. Hasonlóképpen és egyidejűleg a 3. számú vártüzérezred I. világitási osztagánál levő fényszórókat és az egyes világitási szakaszoknál levő esetleges készleteket, valamint autókat szét kell rombolni

6. A IV. védőkerületbe beosztott lángszóró a legközelebbi parancsnokság felügyelete alatt, amelyhez be van osztva, megsemmisítendő. A Przemyslben megmaradt lángszórókat pedig le kell adni a 3. számú tüzérezred

I. világítási osztagának garázsában és az osztag felügyelete alatt megsemmisítendőek. A megsemmisítés időpontja március 22-én reggel 5 óra-5 óra 30 perc között.

7. A váröv tüzésége az egyes ütegeknél még található lőszer, amennyiben felesleg mutatkozik, úgy tüzelve el, hogy csak az esetleges éjjeli ellentámadás visszaveréséhez szükséges” lőszermennyiség maradjon fenn. Azok az ágyúk, amelyek csak annyi lőszerrel rendelkeznek, amennyi egy ilyen támadás visszaveréséhez szükséges, amennyiben az ellenség a mai nap folyamán nem támad, csak lassan és tényleges célok ellen tüzeljenek, hogy a lőszermaradvány egy esetleges éjjeli támadás visszaveréséhez rendelkezésre álljon.

Amennyiben egy ilyen támadás nem következik be az éj folyamán, úgy a lőszer fennmaradt mennyiségét úgy kell eltüzelní, hogy az ágyúkt szétrobbantásához szükséges mennyiséget kivéve, a többít március 22-én reggel 5 óráig tökéletesen elhasználják.

8. A lőszerraktárakban még fellelhető lővőszer ezekben a raktárakban a műszaki igazgatóság által szétrobbantandó. Ezeknek az ágyúknak a paronjai ugyanebben az időben a már előzetesen kiadott rendelkezések szerint a raktárak közelében felrobbantandók.

9. A robbantások befejezte után valamennyi tüzéségi megszálló csapat, illetve annak parancsnokai szállásaikon gyülekeznek és ott bevárják a további parancsokat, illetve az op. Nr. 233/1. március 21-i parancs szerint viselkedne!.

Kusmanek, gyalogsági tábornok.

*

A robbantási parancsok részletes áttanulmányozása után az orosz vezérkar főnöke közölte, hogy másnap reggel 8 óra 30 perckor újból fogadja a mieinket *Seliwanow*, sőt dejeunerre is meghívta őket. Ezt azonban a parlamenterek visszautasították. *Seliwanow kijelenti: sikerült neki a főparancsnokságnál elérni, hogy a tisztek megtarthatják oldalfegyverüket*, sőt elintézte a podgyásztkérdést és kérte, adják át üdvözlétét a várparancsnoknak. Azt a kívánságát is kifejezte, hogy szeretné, ha *barátságos* érzelmekkel távoznának. A követek visszakapták oldalfegyvereiket és kézfogással elköszöntek. *Visszatértek a várba ...*

Jelentéstételük után *Kusmanek* az orosz délnyugati front főparancsnokságához utazott Cholmba. *Schlegel* főhadnagy-tolmács és egy orosz ezredes kíséretében, ahol *Iwanow* tábornok előtt március 25-én ünnepélyesen tiltakozott a követeit ért bánásmód ellen. Innen *Kusmanek*et Brest-Litowskba, az orosz hadsereg főparancsnokságához kísérték. A vár feletti parancsnokságot előbb *Kasztalinyszki* generális, majd *Arfamanow* generális veszi át.

Menet! Indulj: a hadifogságba!

Rabolnak az oroszok! – Gandurin tábornok kardokat osztogat. – Arlamanow tábornok parancsa a «hős Przemyśli helyőrségről». – Seliwanow tábornok végre megkapja az áhított Szent-György rendet.

Az oroszok tovább rabolnak. Lembergi rendőrök és kozákok igyekeznek a rendet fentartani. Nem egy sortűz dördül el. Az áldozatok vegyesen oroszok, osztrákok, magyarok ...

Március 23-án eligazítást ad még ki a várparancsnokság. Az oroszokkal egyetértően intézkedik az elszállításról, az elvihető podgyászokról, stb. A tisztek illetményeiket május elsejétől fogva a hágai megegyezés szerint az oroszoktól fogják megkapni.

Állandóan folyt az oroszok élelmezési szállítása. Bámulatos pontossággal jöttek a tipikus orosz igába fogott egylovas kocsik és 25-ikétől kezdve az oroszok adták az élelmet: húskonzervet, kétszersültet, főzeléket, de kenyeret még nem tudtak adni. . .

A hadifoglyokat szállító bizottság elnöke egy-két napig *Gandurin* tábornok, akit később hadosztályparancsnokká neveztek ki, majd a Kárpátokba került. *Gandurin* volt az, aki a december 15-iki áttörésnél, amikor Szathmáry ezredes csoportja hatalmas lendülettel és meglepetésszerűen támadott, a rokszicsei iszapfürdőből, ahol reumáját kezelte, pőrén Huvnikibe menekül... *Gandurint* különben felkeressük a városparancsnokságon és emlékeztetjük bevonulása napján tett ígéretére, hogy kardjainkat visszaadja.

Átvezet bennünket egy szobába, ahol 8-10 kard

fekszik: *Ennyit tudtam visszaszerezni az önöktől elszedett tiszti kardokból. Tessék válogatni.* Figyelmeztetük, hogy ezek nem a mieink, mire nevetve válaszolja, hogy egész mindegy. A hadifogságban jó lesz ez is... Át is vettünk egy szép, nehéz lovassági kardot, mert tüzérkard nem volt. ..

Leveleinket is *Gandurin* – ígérete szerint – korrektül továbbította és a vár átadása után 6 nappal, leveleink már Budapesten voltak.

Március 24., 25., és 26-án adja ki az utolsó parancsot Kusmanek, de már nem mint várparancsnok, hanem csak mint az osztrák-magyar csapatok parancsnoka Przemyszlben. Tulajdonképpen Kusmanek tábornok nevében, aki már nincs is Przemyszlben, *Hubert* Ottokár vezérkari főnök intézkedik.

Ebben a 24-iki parancsban figyelmeztet a várparancsnokság: *az orosz várparancsnok közölte, az orosz tüzérség lövésre készen áll azzal a rendelkezéssel, hogy a legkisebb zavargásnál nyissa meg a tüzet a város ellen.*

A 3-ik pont mondja: az orosz hadseregparancsnokság szerint a tisztek és legénység hadi beosztása március 22., délután 4 óra 30 perctől kezdve *megszűnik.* A nemzetközi egyezmények szerint hadifoglyok és az ellenséges kormány rendelkezése alá tartoznak. Hivatkozik a hágai egyezményre, amely a hadifoglyokkal való bánásmódot szabályozza és intézkedéseket tartalmaz a tiszteknek és a legénységnek a hadifogságban való viselkedésére. *A tisztek nem adhatják becsületszavukat arra, hogy szökési kísérletet nem tesznek.*

Március 25-én délután 2 órakor elrendeli már az orosz parancsnokság, hogy a *várban a keleteurópai időszámítás szerint kell az óráknak járni, ami egy órával előbbre van a miénknél.* Az orosz parancsnok, *Gandurin* vezérőrnagy, 1-3 óra között fogadja a magyar tiszteket, amikor kívánságaikat előterjeszhetik.

Március 25-én, este 8 órakor újabb parancs intézkedik arról, hogy Przemyszlből az osztrák-magyar hadsereg tagjai evakuáltaknak. Az északi San partján levő I. számú baraktáborból Radymno felé, a San déli partján levő II. számú táborból Mosoiska felé.

Ehhez a parancshoz csatlakozik az új orosz várparancsnok, *Artamanow* gyalogsági tábornok parancsa, amely a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik a várórség hősi magatartásáról.

Valahányszor később a való tényállást ketsegbelonták, ez a hadparancs, – amelynek magyar fordítása a 'következő, – volt a döntő bizonyíték:

Artamanow gyalogsági tábornok parancsa Przemysl-vár csapataihoz 1915. március 11. (orosz naptár szerint), illetve 24-én:

1. §. Több hónapi vitéz és hősiesség védelem után Przemysl védőrsége az élelmiszerek tökéletes hiánya miatt kénytelen volt a még rendelkezésére álló védőeszközök megsemmisítése és a hidak szétrombolása után magát a 11. hadsereg csapatainak megadni.

2. §. A főparancsnokság rendelkezésére mai napon átveszem a vár felett a parancsnokságot.

3. §. Amikor ezt Przemysl vára összes csapatainak és lakosságának tudomására hozom, a következőket a legszigorúbban megkövetelem:

1. A legteljesebb rendet és nyugalmat úgy a várban, mint a váröbven, mert most már a Minden Oroszok Cárjának és Egyed-urának én vagyok felelős a váröbven tartózkodók életéért és vagyonáért.

2. Minden parancsoknak és meghatalmazott közeim parancsának pontos teljesítését.

3. Mindennemű haditevékenység Przemysl védőrsége ellen be van szüntetve és mindennemű ellenségeskedés a volt helyőrség egyes személyei és Przemysl polgári lakossága között kerülendő. Abban az esetben, ha parancsaimat nem tartják be és bárminemű ellenségeskedő lépés fordul elő, az ostromló tüzérség tölem megadandó jelle Przemysl városa ellen megnyitja a tüzet és azt rommá lövi. Ugyancsak beszüntetjük ez esetben az élelmiszerek beszállítását.

4. Járványok és betegségek megakadályozása céljából a volt hősiesség Przemysli helyőrség minden tagjától kérem, hogy a legmesszebbmenően támogasson a tökéletes tisztaság fenntartásában és az egészségügyi intézkedések tekintetében, úgy a várban, mint a váröbven.

5. A volt Przemysli helyőrség parancsnokai és előljáró tisztjei idejekorán jelentsék be törzsemnél mindennemű élelmészeti és egyéb szükségleteiket, hogy ezeknek idejekorán eleget tudjak tenni.

6. A volt helyőrség legénysége, polgári lakosok, valamint a várba bevonult saját csapataink legénysége este 9 órától kezdve szállásaikon köteles tartózkodni. A volt helyőrség és a bevonult csapatok tisztjei este 10 órától kezdve ne hagyják el lakásaikat.

7. Amennyiben a városi lakosság ellen bárki részéről is valami tulkapás megkíséreltetnék, úgy az nekem azonnal jelentendő.

8. A volt helyőrség minden tagját és méginkább az orosz bevonult csapatok azon tagjait, akik a védő- és biztonsági szolgálatot látják el, ha fosztogatáson érik őket, agyonlövetem.

9. A legszigorúbban megtiltom pálinka és szeszes italok árusítását a vár egész körletében. Az ez ellen vétőket a rögtönítélő

bírótság nyomban megbünteti. Ez vonatkozik ittás katonai egyé-
nekre is.

10. Katolikusoknak és más vallásunknak megengedem a templo-
mokban való harangozást és az eddig megtiltott bármínemű vallási
ceremóniát.

11. Engedélyezem az iskolai tevékenység újrakezdéséi azokban
az épületekben, amelyek nem kórházak részére, vagy orosz csapa-
tok elhelyezésére szolgálnak.

12. Az ostrom alatt működött városi tanácsnak további műkö-
dését megengedem.

13. A vár eddigi orvosi személyzete továbbra is megmarad
ugyanazon gyógyintézetekben, amelyekben eddig volt és az orvosi
szolgálatot a saját sebesültjei és betegei mellett továbbra is ellátja.

14. A volt Przemysli helyőrségnek, amely most megadta ma-
gát, minden tiszti rangban levő tagja csak oldalgyevvert viselhet,
revolver megtartása nincs megengedve. (A 11. hadseregparancsnokság
távirati utón kért felvilágosítása alapján 1900. szám, 1915. márc. 10.)

15. Helyetlesemmé, a várban levő csapatok parancsnokául az
ohrenburgi kozák hadosztály parancsnoka Michejew altábornagy
lett kijelölve. A vár ideiglenes vezérkari főnökéül Odnoglaskow
vezérkari ezredes lett kinevezve, aki törzsét azonnal alakítsa meg.

16. A csapatok számára azok oszlagonkénti elhelyezésére a
várövbén Kastalinszki gyalogsági tábornoknak 1915. március 10-én
kiadott 1. számú parancsában foglalt intézkedések a mérvadók.

17. Lakásom a Mickiewicz-utcában levő várparancsnokságon.

van.

Artamanow s. k. gyalogsági tábornok, várparancsnok.

Március 24-én érkezik a cártól gróf *Grabbe* tá-
bornok és személyesen hozza el *Seliwanoiv* tábornok-
nak Przemysl elfoglalásáért az annyira áhítozott
Szent-György-rendet.

Március 26-án adja ki Kusmanek nevében Hu-
bert alezredes az utolsó parancsot, amely intézkedik
a vár folytatólagos kiürítéséről, beosztásokat csinál,
megszabja, hogy milyen podgyaszokat lehet magunk-
kal vinni. Elrendeli, hogy minden legénységi transz-
portnál legyen *egy szláv nyelvet beszélő tiszt*, míg a
többi tisztek külön utaznak.

Először ötszáz tiszt megy a Wiar-hídtól Przeko-
pana felé. A hadosztály legénységéből 2500 és 3000
embert visznek egy-egy csoportban, századokba be-
osztva. Századparancsnokok az altisztek. A beosztás
az volt, hogy az A-csoportban 800 ember megy a 2.
ezredből, 1700 az 5-ikből, a B-csoportban 2300 ember
a 7. és 8-ikből és 700 ember a honvéd táboriágyús
ezredből és löszertelepről.

A legénység elszállítása nem ment egészen simán.
Előbb elvitték őket március 22-én rögtön egy napi

járóföldre, de azután a vánszorgó csontvázakat újra visszakergették a várövebe. Kapkodás, tanácstalanság áldozatai voltak. Az oroszok izgatott vágygal szerettek volna azonnal beleülni Przemysl romjaiba s az ott lézengő ellenséges fogoly katonák ezrei zavarták őket birtoklásuk örömeiben.

Miután azonban rájöttek, hogy csak rendszeres evakuációval érhetnek célt, újra visszakergették őket a romok közé.

Azután néhány nap múlva gyalog nekiindították kozákok kancsuka kísérete mellett a szomorú sereget.

Ki-merre jutott, gyalog 30-40 kilométert kellett megtennie. Egy hét múlva értek csak el Lembergig. Sokan elpusztultak már az utón, voltak, akik örökre betegséget szereztek maguknak, súlyos vesebajt. A hideg, nedves földön való fekvéstől sokan tüdőbajt...

Lembergől azután vasúton folyt a szállítás. Elszéles Oroszország minden vidékére ...

Kilenc tábornok, 93 törzstiszt, 2500 főtiszt és katonai hivatalnok és 117.000 ember az ostromló hadsereg kénye-kedvére így adta meg magát...

Az oroszok nagyon jól érezték, hogy az egész világ figyeli, mi történik Przemyslben és ők nem tagadhatják meg azt a tiszteletet az éhség által megadásra kényszerített várórségnek, amit az nyilván meg is érdemelt. Meghagyták a tiszteknek a kardokat, igaz, hogy három héttel később elvették, arra hivatkozva, hogy az osztrák-magyar katonák Zalescsiki mellett egy sebesült orosz telefonistának, aki nem akart vallani, a nyelvét kivágták volna. Megengedték, hogy a tisztek megtartsák szolgálóikat és a főtisztek három pud (egy pud 16 kg.), a törzstisztek 5 pud és a tábornokok 7 pud podgyászt vihetnek magukkal. A törzsek együtt maradhatnak. Megígérték, hogy a tisztek magánjait és a városi lakosság javait kímélni fogják. E megállapodásokat természetesen sokszor megszegték, de nagyjából mégis megtartották.

*

Przemysl vára átadatott a történelemnek, hős védői pedig súlyosan *megtizedelve* kerültek hathét évvel később vissza az orosz hadifogságból hazájukba ...

Przemyśl bukása és a front.

Orosz plakát Przemyśl bukásáról. – Frigyes főherceg hadparancsa. – Przemyśl jelentősége.

Az oroszok az alábbi rettentő magyartalan szövegű röplapot osztogatták Przemyśl bukása után a kárpáti frontunkon:

MAGYARAK !

A németek frigyársnak önök megcsalatkoznak

PRZEMYSL

elfogativán

ELMEGADTOK !

S így tovább tusakodni hiábavaló.

A tavasz érkezik, mezőgazdagaink maradnak kidolgoztetlen.

A éhség fenyegetnek önnek

ELMEGADTOK !

Hadsereg főparancsnokságunk pedig Przemyśl bukását a tábori hadsereggel a következőképpen tudatta:

„Négy és fél hónapi hősiesség után, melyben a keményen ostromló ellenséges hadsereg óriási

veszteségeket szenvedett, még az utolsó napokban is, különösen március 20-án és 21-én éjjel és nappal történt kísérletek után, a hősiesség lelkű várvédő sereg, amely még március 19-én minden erejével megkísérelte a túlnyomó erejű körülzáró gyűrűt szétrobbantani, az éhség által kényszerítve, parancsra, az összes erődök, hidak, fegyverek, muníciók és minden hadianyag szétrobbantása után, Przemysl romjait az ellenségnek átadta. Przemysl le nem győzött hőseinek bajtársi üdvözlésüket és köszönetüket küldjük, őket a természeti erő és nem az ellenség győzte le. A hű köteleességteljesítés örök példái maradnak az emberi kor legvégső határáig. Przemysl védelme örök időnkig hadseregünk fénylő diadal-lapja marad.

Frigyes főherceg s. k., tábornagy.”

A hadtörténelemben is kialakult már a nézet Przemysl jelentőségéről. Nehezen járható, mocsaras terep volt ez a Galícia. Csak a mesterségesen készített és karbantartott utak voltak használhatók, Galiciának legfontosabb kettősvágányú vasútvonala Przemyslen futott keresztül, így a Krakó-lelbergi, a poprád-völgyi, laborcavölgyi vonalak. Ezek uralták a környéket s az oroszok Przemysl védelme folytán, a sokkal csekélyebb jelentőségű egyvágányú vonalakra voltak utalva.

A vár az első körülzárásnál a 3. orosz hadsereget megállította előnyomulásában, később pedig a 8. hadsereget is lekötötte, úgy hogy saját hadseregünk visszavonulása és átcsoportosítása lehetségessé vált.

Przemysl keleti frontja a hadsereg arcvonalaiban harcolt, a III. hadtest csapatait élelmezte, minden mozgó lövegét és tartalékát kivitte, a Magierát megszerezte.

A második körülzárással lekötötte a 11. orosz hadsereget, nagy kerülőre kényszerítette az egész orosz hadsereget, az utánpótlásuk nehezebb volt és így a kárpáti saját hadseregnek nagy könnyebbséget szerzett s talán egyik legfőbb védelmezőjévé vált ezzel a magyar földnek ...

Przemysl védői, ameddig bírták, megtették kötelességüket . . .

Epilógus.

És mi lett Przemysből? Az orosz csinovnik-uralom csakhamar érezhetővé vált. Házkutatások. Csendőrök, rendőrök, ochrana. *Jön a cár.* A polgári lakosságból több mint 4000 férfit elhajtanak Oroszországba. A lakásokat kirabolják. Április 23-án Miklós cár végre megtekinti a várat. *Frenkel* Adolf malomtulajdonos Dworski-ulica 37. sz. alatti villájában tölt egy napot. Májusban, *Gorlice* után kezdődik az orosz visszavonulás. 13-án az első srapel-felhő a város felett. Újra repülők bombáznak. De most már németek. Gránátok is hullanak. Kozákok sorra akasztják a polgárokat. Délről és nyugatról *Boroevics* X. hadteste támad. Megrohanják a vár általunk ismert leggyengébb részét, a mi volt állásunkat (*oh mennyire igazunk volt*) s Werk VI, VII és VIII azonnal kezünkbe is esik. A Radko Dimitriew vezette orosz ellentámadás ugyan újra kiveri őket innen, de a beérkezett nehéz tüzérségünk két nap alatt úgy tönkre lövi az överődöket, hogy május 31-én *Mackensen* bajor és porosz gárdaezredei és egy vadászászlóalj sorra elfoglalja Xa, XIa és XI, tehát a három legmodernebb erődöt. Nehéz tüzérségünk tönkrelövi azután a X-XII. erődöket, beveszik őket, majd az oroszok hősi ellenállása után a város, a Noyau és végül hátulról támadva, június 3-án újra Werk VI, VII és VIII legutoljára hősi ellenállás után a Werk VIII (Pralkowce) is elesik. *Az orosz uralom 73 napig tartott.* A németek és osztrák-magyar csapatok bevonulnak nagy ünneplés közepette a városba ... Három héttel később Lemberg is elesik. *Ott tartunk, ahol a háború kezdetén ..*

Przemyslben és a környéken rendezik a hősi temetőket. S a város a háborús béke életét éli 1918-ig. Forradalom, ukrán kézbe kerül. Harc a lengyelekkel, akik győznek. *Lengyelország feltámadt.* Przemysl lengyel város. Az erődöket legnagyobb részt lerombolják, kő- és vasanyagukat eladja a lengyel kincstár. A környék lerombolt 42 községét újraépítik abból... Ma csendes kispolgári városka. *Ami a háború előtt volt...*

F Ü G G E L É K

**A Przemyśli várórségnek
e könyv megjelenésekor
még életben lévő és
Magyarország területén
lakó tagjai.**

I. Tisztek és tisztjelöltek.

- Adorján Mihály földbirtokos Tiszafüred.
Alexandrovits Richárd százados Budapest, VII., Hajó-
utca 5. 1/7.
Alföldy Károly, „Nikolax” keresk. váll. Budapest, V.,
Sas-u. 25.
Almásy Kálmán ny. őrnagy, altanácsnok Kiskun-
félegyháza.
Altlehner István vésnök Bpest, Régiposta-u. 11.
Amster József főtisztviselő Bpest, Piarista-u. 12. Ke-
resk. Hitelbank.
Andor Kornél oki. gépészmérnök Budapest, V., Vise-
grádi-u. 9. földszint 7.
Árvey György őrnagy Bpest, II., Ezredes-u. 2.
Baaden Antal őrnagy Eger.
Baky István ref. gymn. tanár Gyöng, Tolna m.
Balázs Béla szfőv. adóügyi főtiszt Bpest, Baross-utca
VIII. ker. Előljáróság.
dr. Balogh Henrik hírlapíró Bpest, VII., Rákóczi-út 54.
Barsi Nándor erdőfőtanácsos Vác (Vörösház).
Bayer Jenő Haidecker gyár igazg. Bpest, IX., üllői-
út 48.
Bánóczy Endre gymn. tanár Nagykőrös,
Bellovics Elek g. százados Szeged, Vámország.
Bencze Béla ny. alezredes Bpest, V., Berzenczey-u. 26.
Benke István műsz. főtan. Bpest, Csörsz-u. 7, I.
Bernáczky Elek altábornagy Bpest, I., Barát-u. 3.
vitéz Bernátsky Kornél ny. altábornagy Bpest, Kál-
vária-tér 2.
Bernhardt Károly dr. Bpest, Pénzügyminisztérium.
Berzeviczy Elek ny. várm. másodfőjegyző Bpest, I.,
Bercsényi-u. 9.
Biederman Rezső Bpest, IX., Soroksári-út 8-10. 11/16.
vitéz dr. Bielek István ügyvéd Bpest, József-körut 60.
Blaskovits János tábornok Bpest, VII., Damjanich-
utca 42.

- Bódy Antal igazgató Eger, Széchenyi-u. 69.
- Bogdány Béla főhadnagy, min. oszt. tan. Bpest, Pénzügymin. italmérési osztály.
- Bogja Andor jegyző Dévaványa.
- Borbély Tibor ezredes-hadbíró Bpest, X., Elnök-u. 14.
- Bornemissza Dénes honvédhuszár alezredes, tanácsnok Nyíregyháza, Szabolcs vm. testn. felügyelő.
- Both László őrnagy Debrecen.
- Brandstetter Ferenc ny. őrnagy Bpest, VII., Dámja* nich-u. 26/b. IV. em.
- Budaházy Mihály százados Nyírbátor.
- Buday Elemér ny. ezredes Eger, Tündérpark-u. 1.
- Burkhard Károly gazd. altan. Miskolc, Honvédkórház.
- Brüll Ignác festékkereskedő Nyíregyháza.
- Busa János szkv. vezérképv. titkár Bpest, VIII., Üllői-út 1. Gazdák Bizt. Szöv.
- Büchler Nándor igazgató, Aszód.
- Csapó Béla rendőrkapitány Bpest, Tanszázaparancs.
- Csapó Géza könyvelő Dorog, Szénbánya.
- Csaszkóczy Emil ny. ezredes Bpest, Ludoviceum-u. 4.
- Csatáry István százados Bpest, IX., Ferenc-körut 24.
- Csengery Dezső oki. gépészmérnök Bpest, Alsóerdősor-u. 20. 11/25.
- Csikvándy Ernő korm. főtan. földbirt., országgy. képviselő Lepsény, Veszprém m.
- Csillag Ervin ny. ezredes Szeged, Széchenyi-tér.
- Csorba Károly Pátia-nyomda cégv. Bpest, IX., Üllői-út 25.
- Czeizler Róbert igazgató Bpest, Dorottya-u. Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbank.
- Deckner Tmre jegyző Újpest, Városháza.
- Deseő Géza főkönyvelő, Békéscsaba.
- Divéky Zsigmond ny*. tábornok Gyórszentmárton.
- Doby Sámuel e. ü. főhadnagy Cegléd.
- Dolizta János százados gt. Bpest, József-u. 48.
- vitéz Durkó Antal t. hadn., tanár Békés, Szánthó-u. 23.
- dr. Dzurik József ügyvéd Békéscsaba.
- Egry Pál rendőrfőkapitány-helyettes Rákospalota.
- Einbeck Károly alezredes Szombathely, vddr. par. vitéz Elekes Ferenc százados Bpest, VIII., Kistemplom-utca 5.
- Engelmann Gyula ny. százados, Csanádpalota.

- Epstein Rezső mérn., építész Bpest, VI., Délibáb-u. 27.
 Erdey Kálmán ezredes Adony-Pusztaszabolcs.
 dr. Erdélyi Árpád alezredes, Szeged.
 Dr. Erdélyi Imre ügyvéd, Nyírbátor.
 Erdélyi Náthán oki. mérnök Bpest, V., Korall-u. 10.
 Ernst Rudolf vezérigazgató népf. főhadnagy Bpest,
 Faludy Ivor főtisztv. Bpest, VIII., József-körut 24/26.
 dr. Faludi Sándor ügyvéd Aszód.
 Farkas Elek Bpest, IV., Irányi-u. 17. I'em.
 Fábry Rezső őrnagy Bpest, II., Erőd-u. 12. III/15.
 Ferenczy Károly min. tan. Bpest, IX., Ráday-u. Ref.
 Teológia.
 Ferenczy Zoltán őrnagy Bpest, VII., Erzsébet-körut 1.
 Dr. Fischer Izidor gymn. tanár Újpest, Kossuth-u. 20.
 Flandorffer Ignác orsz. képvis. Bpest, IV., Piarista-u. 4.
 Fleckenstein Kamilló őrangy Miskolc, 7. vddr. parság
 Fleischmann Vilmos bankigazgató Eger.
 dr. Forbáth Imre igazgató Bpest, V., Vécsei-u. 3.
 Forschner János gépészmérnök Bpest, VIII., Salétrom-u. 6.
 dr. Fried Soma orvos Sátoraljaújhely.
 fridvalszky v. Sárközy István t. zls. Jászberény, Alvégi-út 7.
 Futó Ferenc gt. százados Bpest, Vallás és Közoktatásügyi min. XIV. o.
 dr. Fülöpp Dezső ügyvéd Karcag.
 dr. Füredi Sándor ügyvéd Nyíregyháza.
 Fűszter Jenő tanár Miskolc, Zárda-u. 3.
 Gáspár Mihály százados gt. Bpest, Honv. min. IX.oszt.
 Gaszner Béla min. tan. Bpest, Jégverem-u. 4.
 Geszler József Bpest, IV., Váci-u. 12.
 dr. Geöcze Bertalan vezérkari százados, ügyvéd, Bpest, V., Báthory-u. 3.
 dr. Gobbi Károly fogorvos Bpest, IV., Veres Pálné-utca 11.
 Goda Elek m. kir. mérnök Győr, Jókai-u. 2.
 Goldner Gyula százados Bpest, V., Tőzsde,
 dr. Gombos Dénes orvos Cegléd.
 Gödinger Béla Bpest, Táncsics-u. 7.
 Gömörly Dezső százados Szentgotthárd, Vámorség,
 dr. Grasselly Károly ügyvéd Szeged, Kigyó-u. 5.

- Gräber Gyula t. huszárfőhadnagy, földbirtokos Aba, Fejér megye.
- Gyórfy Gyula főjegyző Battonya.
- dr. Hacker Béla városi főügyész Gyöngyös.
- dr. Hajdú Béla p. ü. főtan. Nyíregyháza^
- Hajós Jenő t. százados Nyíregyháza.
- Hajts Géza cégjegyző Szerencs, Cukorgyár.
- dr. Halász Márton t. főhadnagy Cegléd.
- dr. Halmay Béla h. polgármester Miskolc.
- Halmay Tibor színművész Berlin-Budapest.
- Hangéi Zsigmond százados Nagykanizsa, Vámórszak.
- Haszala Teofil százados Bpest, Ludovika.
- Hausser Henrik ny. tábornok Bpest, VIII., Múzeumkörút 10. I. em.
- Havas Károly igazgató Bpest, VI., Benczur-u. 33.
- dr. Hay Elek ügyvéd Bpest, V., Tátra-u. 3.
- Hányi László p. ü. titkár Bpest, Rudolf-rakpart 6. III.
- Háry Mihály százados Eger, 14. honv. gy. ezr.
- Hertz Sándor r.-t. igazgató Bpest, VI., Jókai-u. 2.
- Hesp József főhadnagy Alag.
- Himmler Géza igazgató Balassagyarmat, Magy. Ált. Áruforgalmi r.-t.
- Hlatky István őrnagy Bpest, I., Kékgolyó-u. 28.
- Hoffmann Rezső adóhiv. főm. Nyírbátor.
- Holló Izidor igazgató Balassagyarmat, Balassagyarmati Agrár és Kereskedelmi Rt.
- dr. Hollósy Árpád II. o. főtorzsorvos Mezőhegyes, állami ménés.
- Iritz Nándor ikeresk. tan. Makó Széchenyi-tér 17.
- Jablonszky Lajos Bpest, VIII. ker. Elöljáróság.
- Jahl Nándor főszámtan. Bpest, Földm. min. V. 5/6.
- Jakab Tivadar Bpest, Szentkirályi-u. 17.
- Jakabfy Sándor szkv. százados Bpest, IV., Irányi-u. 21. IV/1.
- Jaksics Aladár ezredes Esztergom
- Jausz Lajos főtisztv. Győr, Rábaszab. társ.
- vitéz Járomy Árpád százados Hatvan, Horváth-u. 1.
- Josipovich István főtisztv. Győr, Rábaszab. társ.
- Kaldrovits Béla főtisztv. Bpest, I., GellértTegy-u. 14. II.
- vitéz dr. Kallós Pál táblabíró Bpest, Igazságügymin.
- dr. Kardos Jenő kir. műsz. főtan., igazgató Székesfehérvár, Lövölde-u. 2.

- Dr. Karkiss Kornél hadbíró-ezredes, Bpest, 1., Tigris-
utca 2., Honv. min. 13. o.
- Karssa Kálmán ezredes Bpest, Honv. min. Nyugdíj o.
- Kató Imre alezredes Bpest, Állami térképészet.
- Katona Zsigmond igazgató Bpest, Ált. Vas és Szer-
számk. Dohány-u. 2.
- Kaufmann Ödön őrnagy Gyula.
- dr. Kelemen János Máv. titkár Bpest, II., Szász Károly
utca 1/8.
- Keller Andor p. ü. tanácsos Nyíregyháza, Pénz.-igazg.
- Kertész János főgymn. tanár Bpest, I., Avar-u. 4.
- Kesserü Ferenc ny. ezredes Hercegfalva, Fejér m.
- Kettenstock Miklós százados Bpest, VIII., Mária-u.
Tisztiszálló.
- Kéler Tasziló százados Bpest, Fodor zeneiskola.
- dr. Kéler Tibor t. százados Bpest, V., Hold-u. 29. 1/2.
- Kiss Imre oki. mérnök Bpest, HL, Zsigmond-u. 70.
- dr. Kleckner Mihály ügyvéd Dunakeszi-Alag.
- Knoblauch Gottfried Bpest, I., Győri-út 2/c.
- Kolibal József tábornok Kiskunfélegyháza Árpád-u. 6.
- Kollár László százados Lökösháza, trafik.
- lovag Kollmann Árpád ny. őrnagy Esztergom, tisztü.
- Kolonics Márton szds. gt. (?)
- dr. Kopeczek József igazgató Sátoraljaújhely, Fur-
mint mezőg. rt.
- dr. Kovács Albert ügyvéd Orosháza.
- Kovács Arthur számtanácsos Bpest, Földmiv. min.
- Kovács Árpád százados Bpest, Hadik-laktanya.
- Kovács Ferenc Almásfüzitő, Vámörség.
- dr. Kovács Kálmán ügyvéd Miskolc.
- Kovács Sándor Bpest.
- Knefely Ödön fbirtokos Öregvajka (Tolna m.).
- Dr. Krausz Zsigmond orvos Miskolc.
- Kudelka Gyula h.-őrnagy Bpest, V., Gsáky-u. 5.1/4.
- Kudlicska Károly tornatanár Sátoraljaújhely.
- Kurner Károly szőnyegkeresk. Bpest, IV., Semmel-
weiss-u. 9.
- Kuszerák István Bpest, VI., Jókai-u. 36. IV/22.
- Lacher József állatorvos Pacsa, Zala m.
- Laczkovics László százados Bpest, Egyesített Csen-
dőrisk. Parancsnokság.
- Lator Zoltán alezredes, Nyíregyháza.

- Lauer Gyula adótitisz Bpest, VI. ker. Elölj. Adóhiv.
 dr. László Ödön fűrdőorvos Pöstyén.
 vitéz Lázár Domokos ny. tábornok Bpest, II., Pálffy-
 tér 4. IV/10.
- Lengyel Endre urad. számvevő Eger, Káptalan udvar,
 vitéz Lenky (Leidenberger) János ny. tábornok Bpest,
 L, Pauler-utca 1. H/7.
- dr. Lédig Dezső ügyvéd Miskolc.
- Lévai Jenő lapszerkesztő Bpest VI., Rózsa-u. 111.
- Lippay Zoltán földbirtokos Gáspárháza, u. p. Ménfő,
 Győr megye.
- Lóránt (Leposa) József ny. alezredes Bpest, I., Ferry
 Oszkár-u. 37.
- Lőrincz Géza Bpest, L, Horthy Miklós-út 10.
- Lux Vilmos százados Bpest, L, Horthy Miklós-út 116.
 vitéz Magda Elek százados Mohács, Vámörszakasz.
- Markó Aladár nf. fhgy. X., Bánya-u. 27.
 vitéz Marschalkó Jenő ezredes Pestszentlőrinc, Üllői-
 út 11.
- Maiterny István ny. ezredes Bpest, II., Lánchid-utca
 4. 1/10.
- Medgyaszay Gyula műépítész Bpest, V., Pozsonyi-út 4.
 Medvey (Kruttschnitt) Aurél ezredes Bpest, II., Retek-
 utca.
- Meissner Miksa szk. főhadnagy Bpest, VI., Eötvös-u.
 36. II. em. 14.
- Dr. Melczér István ügyv., Bpest, Gyulai Pál-u. 16.
- Merő Imre tart. főhadnagy Bpest, VII, Ilka-u. 32. 1/2.
- Mertl Imre hivatalnok Bpest, VI., Vilmos császár-út 3.
 IV. em.
- meszléni Meszlényi Géza kir. műszaki tan. Bpest,
 Földmiv. Min. Vizrajzi oszt.
- dr. Méhes Géza ügyvéd Nagykőrös,
- dr. Micheller István v. főhadnagy Bpest, IX., Lónyay-
 utca 52.
- Mihalik Jenő őrnagy Bpest, Keresk. Min. XI. oszt.
- Mikes László őrnagy, Mátészalka.
- Miklóssy Aladár főszolgabíró Pétervására.
- Minder Róbert őrnagy Bpest, Vámőr felügyelőség.
- Molnár Adorján százados Szeged, Utász zászlóalj,
 péterfalvi Molnár Elek ny. tábornok Székesfehérvár,
 Rákóczi-út.

- Molnár Kálmán dr. tart. százados, egy. tanár Pécs.
- Molnár Károly ny. alezredes gt. Bpest, Szigetvári-u. 1. I. em. 13.
- Dr. Moór Győző, a Toldy Ferenc-utcai leánygimnázium igazgatója.
- Dr. Müller Frigyes p. ü. titkár, Nyíregyháza.
- Müller Károly bornagykereskedő Vác, Szentháromság-tér 4.
- dr. Müller Károly orvos Bpest, IV., Veres Pálné-u. 34.
- vitéz dr. Nagy József rendőrtan. Bpest, Belügymin.
- vitéz Nagy László ny. százados Kecskemét, Jókai-u. 19.
- Nagy Miska ny. m. kir. főmérnök Eszterháza.
- Nagymáté András ügyvéd Nyíregyháza.
- dr. Neubauer István orvos Bpest, Zsidókérdőház.
- Nicora József Remetekertváros, Hidegkuti-út 413.
- Nónay Dezső ny. tábornok Bpest, Kalvária-tér 16.
- Nyáry Gyula százados Szőreg, Utazásellenőrző Vámp.
- Orbán Béla tanácsnok, Pestszenterzsébet.
- Orosz Béla alezredes Szeged, Boldogasszony-út 17.
- dr. Osváth Gerő ny. ezredorvos Bpest, Magyar-u. 34.
- Pach Dezső százados Debrecen, 11. gy.-ezr.
- Pap Sándor erdőmérnök Telkibánya.
- Papházy Iván ny. tábornok Bpest, B. Szabóky-u. 44.
- Papp Szilágyi László Újpest, Mária-u. 57.
- Pataký László gt. százados Bpest, Ludovika.
- Pászthy Kálmán h. őrnagy Bpest, Honv. Min. Ein. o,
- Penger László alezredes Bpest, összekötő főparság.
- Péchy Lajos százados gt. Bpest, II., Hidász-u. 9.
- Pénzes József műszaki főtan. Bpest, Központi Városh.
- Pick Jenő igazgató Bpest, Katona József-u. 39.
- Pogány Alfréd v. főhadnagy-hivatalnok Miskolc, Kazinczy-u. 17.
- Pókay Károly ny. őrnagy Mátrafüred, Anna villa.
- Popelka János szföv. főmérnök Bpest, Közp. Városh.
- Prág Frigyes gt. alezredes Szeged, 5. vdr.
- br. Prónay Gábor Bpest, VIII., Trefort-u 2.
- br. Prónay György ny. államtitkár, Bpest, VIII., Trefort-u. 2.
- Puzdor Gyula Földmív. felügy. Bpest, IX., Ferenc-körút 10/11.
- Rabács Márton ny. ezredes Bpest, VI., Andrassy-út 88.
- Rach Ede földbirtokos Győr, Árpád-u. 14.

- Räch Ernő földbirtokos Almásfüzitő.
 Radwaner Pál ny. ezredes Salgótarján, Acélgyár.
 Rasztszky Ferenc őrnagy Bpest, Ferry Oszkár-út 23.
 Dr. Rác Aladár ügyv., Bpest, Kossuth Lajos-u. 16 V.
 Rázsó Imre árvaszéki ülnök Miskolc.
 Reisz Emil népf. százados Bpest, V., Szalay-u. 3.
 Rezutsek Árpád százados, h. igazg. Gyöngyös, Gyöngyösi Nemz. Hitelint.
 Réti Andor száz. Bpest, 2. honv. gy. ezr. Nándor-lakt.
 Réthy Zsolt ny. tábornok Bpest, Irányi-u. 15.
 Révai Miklós vmegyei számv. tan. Berettyóújfaló.
 vitéz Révy Kálmán ny. altábornagy Bpest, L, Téglautca 3.
 Rihmer István tábornok Bpest, Szt. Imre herceg-u. 6.
 Róna Emil Bpest, V., Pozsonyi-út 4/c.
 Rosenthal Gyula nagykereskedő Nyíregyháza.
 Rothmann Mór gőzmalomtulajdonos Miskolc.
 Rudas Endre igazgató Bpest, Hold-u. 21.
 Ruif Ferenc ny. tábornok Gyula, Polgármesteri hiv.
 Salacz Iván ezredes Bpest, Ménesi-út 54.
 dr. Ság Lajos ügyvéd Csongrád, Kossuth Ferenc-út 12.
 Sárvas János alezredes Esztergom.
 Schäffer Ármin népf. tüzérszázados Bpest, VI., Jókai-utca 40.
 Scheitz Lénárt százados Baranyaszentlőrinc.
 Schmidt Ákos folyamőr, száz. Bpest, IV., Váci-u. 22.
 Schmitt Ede DSA vasúti intéző Bpest, I., Alkotásutcai Anyagszertár.
 Schöndorfer Lajos építész Bpest, VIII., Gólya-u. 22.
 dr. Schrüttert Ferenc ügyvéd, v. nemzetgy. képviselő Gyula, Erdélyi Sándor-u. 2.
 Schossberger Zsigmond tart. százados Bpest, V., Csáky-u. 47.
 Schwarz Gyula szőnyegkereskedő Bpest, Hársfa-u. 43.
 Schweitzer István vezérk. ezredes Bpest, Színház-u. 7,
 dr. vitéz Selyebi Béla törv. bíró Bpest, V., Markó-u. 16.
 Serényi Róbert száz. Bpest, II., Lövház-u. 26. III/7.
 Singer József biztosítási ügynök Eger.
 Steiler János főgymn. tanár Bpest, VII., István-út 40.
 Stojanovits János őrnagy, hadbiztos Bpest, V., Falk Miksa-u. 9.
 Strausz Gyula bíró Bpest, II., Margit-körút 61.

- dr. Suján Imre min. o. tan. Bpest, VIII., Nap-u. 36.
11/10.
- Sulyok János tornatanár Bpest, Budai főreáliskola.
- Szabó Alfréd szkv. százados Bpest Margit-körut 31.
- dr. láczai Szabó Győző százados Kecskemét.
- Szathmáry Béla urad. számtanácsos Balassagyarmat,
Postafiók: 29.
- Szántó Sándor kereskedő Szerencs.
- Széf esik Gyula ny. őrnagy Szeged, Bécsi-körut 31.
- Szekulich Iván tüzérezredes Rákoskeresztúr.
- Székely Jenő t. főhadnagy, kereskedő Bpest, VI., Jókai-utca 6.
- Szenderszky Antal tábornok Bpest, III., Emese-u. 16.
- szentgyörgyi Stirling László (vkt) ezredes Szentendre
- Szentirmai Emil m. kir. statisztikai felügyelő Vác.
- Szilassy Iván alezredes Nagykanizsa.
- Szimán Győző Bpest, Rákóczi-út 11.
- Szirjánszky Vilmos m. kir. bányatan. Bpest, Donáthi-
utca 53. III/15.
- dr. Szitha Sándor kórházi orvos Nyíregyháza.
- Szmracsányi Pál h. őrnagy Debrecen, Batthyány-u. 17.
- Szokolay Viktor kir. járásbíró Eger.
- Szódy Szilárd szobrásztan. Bpest, Kisstáció-u. 13.
- Szuchy József építész Nyíregyháza, Új-u. 18.
- Tabódy Zsolt ny. ezredes Bpest, II. Jégverem-u. III/3.
- Takács Béla építész Ráckeve, Korona-uradalom,
fogarasi Tamásy Árpád ny. táborszernagy, v. b. t. t.
Bpest, II, Keleti K.-u. 13., I. 6.
- Tarányi Ferenc főispán, földbirtokos Nyírlak, u. p.
Sümeg, Zala megye.
- Teifal István rendőrfőfelügy. Bpest, Főkapitányság.
- Teljesniczky László vámőr-őrnagy Lökösháza, Vám-
örker. parság.
- dr. Torday Sándor főfelügyelő Fehérgyarmat.
- Töpler Ernő huszárhadnagy, titkár Balatonalmádi.
- Törley Antal gyáros Bpest, VIII., Eszterházy-u. 22.
- Trepák János őrnagy, hadbiztos, Szeged.
- Tscheik Ernő tanár Bpest, L, Horthy Miklós-út 9.
- Turányi (Turner) Géza őrnagy Bpest, M. kir. hadi-
múzeum L, gr. Bethlen István-bástya.
- Ujfalussy Lajos szkv. huszárszázados, földbirtokos,
Pusztalak u. p. Győrtelek.

- Újfalussy Miklós szkv. százados, m. kir. pénzügymin.
számtanácsos Bpest, Pénzügyminisztérium.
- dr. Újhelyi Andor min. tan. Bpest, Földmivelésü. min.
- Újhelyi László min. oszt. tan. Bpest, Keresk. min.
- Ungár Dezső városi főmérnök Szolnok.
- Urhegyi Zoltán ezredes Győr, Vámörker. parság.
- dr. Uzonyi György ügyvéd, Hajdúböszörmény.
- dr. Valkó Rudolf százados Bpest, V., József-tér 8. I.
- Vay Kázmér min. tan. Bpest, Belügym.
- Vásárhelyi Árpád földbirtokos Pusztaszentpéter. Komárom megye.
- kézdivásárhelyi Vásárhelyi Dezső min. tan. Bpest, Gyarmat-u. 30.
- Váy Nagy Imre p. ü. főtan. Miskolc.
- Vecsey Géza banktisztv. Bpest, Keresk. Bank.
- Vermes József építész Bpest, Abbázia-kávéház.
- Vezsenyi Jenő min. tan. Bpest, Horthy Miklós-út 19.
- Vécsey József mérnök Bpest, Földmérési felügyelőség II., Fő-utca 34.
- dr. Végh Benő Cegléd.
- Végh István ezredes Bpest, I., Villányi-út 6.
- Vikus Károly t. százados, cukrász Bpest, IV., Muzzeum-körot 9.
- Virág Károly intéző Letenye.
- Voják Béla őrnagy Bpest, IV., Vármegyeháza, Testn. felügyelőség.
- Wagner János százados Bpest, Vilmos főherceg lak-tanya, Hungária-körot.
- Weeber Alfréd ny. altábornagy Bpest, X., Család-u. 56 (tisztviselőtelep).
- Wehrmann Zoltán Bpest, Kecskeméti-u. 4.
- Weingruber László t. hadn. Bpest, VI., Teréz-körot 19.
- Weissenbacher Aladár ny. százados Bpest, Ügetöverseny egyeslet, Semmelweis-u. 2.
- Weisz Arnold t. hadnagy Rákospalota, Vasut-u. 26.
- Wenczel Tibor min. oszt. tan. Bpest, Keresk. min.
- Wetstein Elek százados Szőreg, Utazás ellenőrző vp,
- Wiener Sándor ny. számv. főtan. Szeged, Báró Jósika-utca 30.
- Dr. Winter Jenő főorvos Ózd.
- Witzenetz Márton tüzérszázados Szeged, Petőfi-sugár-út 18.

Wohl Sándor földbirtokos Pásztó.
 Zastira Miklós százados Nyulfa (Győr m.).
 Zádory Béla ezredes Szeged.
 Zeitler Imre t. hadn. Bpest, Kemény Zsigmond-u. 13.
 Zólyomi János kir. műsz. tan. Győr, Folyamórség.

II. Altisztek és közlegények.

Aigner Ödön OTI sztan. Bpest, Fiumei-út.
 Aikelin Frigyes ny. jb. irodafőtiszt, Szerencs.
 Andor Kornél V., Lajos-u. 16.
 Antal József Miskolc, Salétrom-u. 9.
 Arany Bernát kereskedő, Budapest, Gubacsi-út 73.
 Aranyosi István földmíves, Zseli, u. p. Mosondarus.
 Argyelán Tivadar kocsis, Budapest, Felka-u. 6.
 Ary János irodavezető, Miskolc, törvényszék.
 Asztalos Ferenc földmíves, Ráckeve.
 Asztalos József földmíves, Ráckeve.
 Aus János Hatvan
 Ausz András pék Bpest, Szövetség-u. 45, I.
 Avy József gazdálkodó, Vaska, u. p. Tiszabecs.
 Ács János gazdálkodó, Abaujvár.
 Ádám István Visznek.
 Ágocs Lukács, Kaszaper, Csanád megye.
 Árvay Vince, Kispeszt, Thököly-u. 24/4.
 Baán János tisztviselő Bpest. Székely Bertalan-u. 22.
 Babik János Szirák, Nógrád m.
 Babus Lajos felügyelő, Putnok.
 Bacsó István földmíves, Atány, 460 (Heves m.)
 Bacsó István fogházőr, Sajószpéter, kir. járásbíróság.
 Bagó Pál Lác, Nógrád m.
 Baiáki József gépész, Görömböly, téglagyár, u. p.
 Hejőcsaba.
 Bakodi Sándor gazdálkodó, Beled (Sopron m.)
 Baksa György Beszkárt alk. Bpest, VII., Hajtsár-u. 135
 Balázs Ferenc Sövényháza, Mária-telep.
 Ifj. Balázs János ács, Sátoraljaújhely, Vilmos-u. 19
 Balázs László ny. tanító, Túra.
 Balázs Mihály, Romhány (Nógrád m.)

- Balla Pál földműves, Ráckeve, Alszeg.
 Belog Bálint földműves Gádoros, Arany János-u.
 Balogh Dániel művezető, Vecsés, Ganz-kertváros 46.
 Balogh Gábor asztalos, Berhida.
 Balogh Imre Kecskemét, Árok-u. 21.
 Balogh János földműves, Heves.
 Balogh János szénvájár, Sajókaza, Kacola bányatelep
 T. Balogh József törvénybíró Szentpéterszeg (Bihar.)
 Balogh Sándor, Törökszentmiklós, Batthány-u. 17.
 Banner Miklós cégvezető, Békés, Ötemető-u. 2.
 Baranyai József földműves, Zalaapáti.
 Barna Ferenc földműves, Atány, 199 (Heves m.)
 Barna Imre kiskazda, Békés.
 Barna József Bpest. I., Gsóka-u. 3/b, 26. a.
 Barocsy István földműves, Zaránk (Heves m.)
 Barsa András földműves, Olaszliszka.
 Bartha Lajos férfiszabó, Sárospatak, Kossuth L.-u. 45.
 Bartha Péter Budapest, VII., Aradi-u. 67.
 Bartl Ignác kovács, Budapest, Petneházy-u. 44.
 Bartus Lajos gazdálkodó, Rudabánya.
 Baumgartner Károly mintakészítő, Bpest, II., Fazekas-
 utca 7.
 Bánvácski József földműves, Karos, u. p. Alsóbereci
 (Zemplén m.)
 Básti István Vác, Rác Pál-u.
 Básty István Vác, Földvári-tér 20.
 Báthory István szíjgyártó m. Rákospalota, Arany Já-
 nos-u. 91.
 Braun Miksa szabó, Pápa.
 Becze Dániel, Nagyfügöd.
 Beczy István ny. jegyző, Karcag, Bocskay-u. 2847.
 Bekecs Károly molnár, Kömlő. Rákóczi-u. 53
 Beládi József főmolnár. Szentés, Krausz-malom.
 Bella Gyula írnok. Kisterenye (Gyulatóró).
 Bencsik János földműves, Heves.
 Benedek Károly cipész m. Nagymaros, Vasut-u. 47.
 Bengi Várkoláh József földműves Kotaj (Szabolcs m.)
 Benli János gazdálkodó, Abaujvár.
 Bereczky Gvula, Körösszegapáti.
 Bereczky Pál, Badaacsonytomaj (Zala m.)
 Berger Jakab, Hercegszántó.
 Berkes István szakács, Ikarosberény.

- Berliner Ármin Budapest, Koráll-u. 11.
 Berliner Lőrinc gondnok, Bpest, X., Sörgyár-u, 4.
 Berta Ferenc földmives, Zaránk (Heves m.)
 Besenyei Benedek földmives, Heves.
 Besenyei József földmives, Heves.
 Bibók István kertész, Gomba (Pest m.)
 Bichler Henrik Bpest, Lajos-u. 94.
 Biem (?) János Budapest, Nap-u. 37.
 Billeggi József Budakalász, Szt. István-telep, Hóry János-u. 19.
 Biró András kádár m., Soltvadkert.
 Biró Géza Bpest, VIII., József-u. 36.
 Biruh Mihály földmives Olaszliszka.
 Bischitz Károly főv. sz. tan. Bpest (Központi Város-háza).
 Bona Bálint földmives, Ráckeve, Alszeg.
 Bodnár István ács, Sátoraljaújhely, Kossuth Lajos-utca 65.
 Bodnár László Bpest, Bécsi-u. 8.
 Bodó Kálmán Badacsony Tomaj (Zala m.)
 Bogenfürst György Bpest, Fecske-u. 19.
 Bognár Kálmán Baja Szentgyörgy-u. 56.
 Bollinger János altiszt, Székesfehérvár, Széna-tér 9.
 Bori András altiszt, Budapest, Drégely-u. 12.
 Bori István Szolnok, Alcsisziget.
 Boro Lajos földmunkás, Mindszent.
 Borsi Antal gazd. cseléd, Mezőhegyes 18. sz.
 Borsos Sándor földmives, Geszt.
 Ifj. Bozó Lajos Mindszent, Nefelejts-köz 118.
 Vitéz Böröcz György bányász, Tatabánya I. akna.
 Braun Aladár vendéglős, Mezőkeresztes.
 Braun Andor ügynök, Heves.
 Bródy Sándor Bpest, FTC-sporttelep.
 Brüll Simon Nyíregyháza.
 Budai Sándor Orgovány 807.
 Bugyi Menyhért napszámos, Mezőtárkány (Heves m.)
 Bujdosó József órás, Sándorfalva.
 Bukovi Károly földmives, Ráckeve, Csepelsziget.
 Bukri Bálint Ráckeve, Külváros.
 Bun János, Oroszlány (Komárom m.)
 Buri Rókus földmives, Sövényháza, Baksi-szőlő.
 Bus János napszámos Újkígyós, Szt. Imre-telep 80.

- Busa Ignác Bpest, VI., Szt. László-u. 26.
 Busony Miklós, Kápolna.
 Búzás Mátyás, Abasár.
 Csáky Sándor Kecskemét, Zsinór-u. 18.
 Csányi József földmíves, Söjtör.
 Császár Lajos, Bpest, X., Belsőjászberényi-út 12/B.
 Cseh András földmíves, Kömlő (Heves m.)
 Cseh Joahim földmíves, Kömlő, Bethlen-u. 505.
 Cseh László földmíves, Zseli, u. p. Mosondarus.
 Csepregi Lajos Vác, Árpád-u.
 Csepethy János Budapest, Andrásy-út 15.
 Cserni Sándor Tápióság, Újtelep.
 Csete Bálint fazekas m., Mezőtúr, Kozsor-u. 39.
 Cs, Nagy Ferenc földmíves, Heves.
 Csintalan András földmíves, Zaránk (Heves m.)
 Csipak József Prónafalva, Pest m.
 Csizmadia Pál ácssegéd, Keszthely, Magyar-u. 6.
 Csörnyei János kocsis, Rákosi köztemető.
 Cs. Varga János földmíves, Balatonfőkajár.
 Czeizing Lajos számvevő, Debrecen, Kishegyesi-u. 23.
 Czerunek Lukács Budapest, Váci-út 146., II/19.
 Czibolya Sándor festőmester, Szentes, Nagyörvény.
 Czimege Mátyás Eger, Balasa Bálint-u. 34.
 Czimerer István vendéglős, Bpest, VIII., Práter-u. 59/a. III. 35.
 Czira András vámőrmester, Mándok.
 Daróczy Pál kir. járásb. irodaigazgató Sárospatak.
 Daru Antal földmíves Mezőtúr, Kacsá-u. 7.
 Davcsó József Nőtincs.
 Dávid György földmíves Heves.
 Deák István Budatétény, Petőfi-u. Segt-udvar.
 Deák Jenő sodronyszövő segéd Bpest, VII., Tábornok-utca 18.
 idős Deák József éves cseléd, Bábolna-ménes birtok.
 Deák Péter napszámos Alpár.
 De mén y Zoltán Bpest, Honvéd-u. 18.
 vitéz Désaknay (Dauber) György elárusító Gyula.
 Dián György Szirák (Nógrád m.)
 Dobai Zoltán irodafőtiszt Szentendre, kir. járásbiro,
 Vázsonyi-u. 3.
 Dobos András pék Cegléd, Mező-u. 2.
 Dolajo Károly Bpest, III., Vörösvári-út 122.

- Domonkos Antal molnárségéd Mezőkeresztes, Thököly-út 17. (Borsod megye).
- Domszky János sütőmester Szécsény.
- Dömötör Lajos Balatonfüred.
- Dragon József pékmester Csongrád, Erzsébet-u. 24.
- Drienyovszky György Békéscsaba, Szilágyi Dezső-u. 10.
- Duppai István szappanfőző Pesterzsébet, Attila-u. 9.
- Eisner Gyula droguista Bpest, Andrásy-út 37.
- Emödi Albert algépész, Mezőhegy esi Cukorgyár.
- Eperjessy Ferenc napszámos Üttevény, Dollár-u.
- Epstein Rezső árukihordó Bpest, Kartács-u. 9.
- Erdélyi György Kispest, Vörösmarty-u. 27.
- Erdélyi János Tarcál.
- Erdélyi József Kőrösszakái, Bihar megye.
- Erdős Illés főkönyvelő Bpest, V., Vigszinház-utca 5. III. emelet 14.
- Esze Ferenc Tarpa, Bereg megye.
- Fábián József kovácsmester Damoszló.
- idősb Fábián László utkaparó Kelemér, Borsod m.
- Faragó József kőműves Pilisvörösvár.
- Farkas István földmíves Kertán, Veszprém megye.
- Farkas József házfelügyelő Bpest, VII., Károly-kr 19
- Farkasinoszki Lajos földmíves Kondoros.
- Fazekas István gazdálkodó Abaujvár.
- Fazekas Mihály földmíves Csanádpalota.
- Fazekas Sándor Medgyesegyháza, Jókai-u. 6.
- Fehér András napszámos Nyiradony, Hajnal-u. 268.
- Fehér Péter Bpest, III., Bécsi-út 150.
- Fekete István földmíves Kevermes, Deák-u. 620.
- Fekete Mihály Egyházasdarác, Vas megye.
- Fent János Bodajk.
- Fleischer László szobafestő Alag, Báthory-u. 16.
- Flóris Sándor Bpest, Jázmin-u. 22.
- Forgó József Bpest, X., Dömsödi-u. 5/a.
- Forschner János gépész. Bpest, Salétrom-u. 6. II/2.
- Földes Lajos, Remetepta, u. p. Kánya.
- Freudenfeld József ny. tiszth. Bpest, VII, Akácfa-u.
- Frieb Ferenc cipész Nagymaros, Ferenc József-út 21.
- Fridel Menyhért fuvaros Répáshuta, u. p, Ujhuta,
- Friedländer Viktor organizátor Bpest, Szövetség-u. 5/7.
- Friedmann Miksa üzletvezető Hejőcsaba, Csabavezér-utca 42.

- Fuchs János művezető, Tatabánya, gépműhely.
 Fucskó János portás, Bpest, I., Karolina-út 36.
 Fulmer István földmíves Nágócs Somogy megye.
 Fruzsza Sándor tiszthelyettes Bpest, IX., Gyáli-u. 17.
 Gablini Xavér becsüs Bpest, L, Gellérthegy-utca 43.
 Gábrly Bertalan ny. műszaki altiszt Sátoraljaújhely.
 Gaál Ferenc keresk. ügynökség Szeged, Zrinyi-u. 10.
 Gál István ács, Nagyoroszi, Ujváros-u. 292.
 Gacsal József iparos Atáhy 428., Heves megye.
 Gaisal József kovácsmester Soroksár.
 Garanec János földmíves Kömlő, Damjanich-u. 400.
 Gazsi János Romhány, Vác m.
 Gedei János földmíves Kóka, Körtefa-u. 666.
 Geiringer kalaposm. Bpest, Akácfa-ucca.
 Gelli Antal málházó Villány, Petőfi Sándor-u. 96.
 dr. Geréb Bpest, Zichy Jenő-u. (Terminus-szálló).
 Gergely János Vác, közjegyzői hiv.
 Gergely József irodavezető Vác.
 Gerson Árpád szobafestő Rózsaszenimárton, Heves m.
 Geszti Fülöp, Bpest, I., Maros-u. 15. 1/19.
 Giliczter Ferenc, Üröm.
 Glatz József Sárvár, Sársziget-u. 1.
 Gobor Sándor földmíves Heves.
 Godó Mihály ács Kömlő, Heves megye.
 Graff Mihály, Szirák (Nógrád m.).
 Gráb Emil Mezőtúr, Kürt-u. 4.
 Greskovits Géza Rákosszentmihály, Akácfa-u. 11/b.
 Grossmann Mór Bpest, Vasvári Pál-u. 4.
 Grünhut Géza Pesterzsébet, lord Roihermere-u. 18.
 Guba Sándor -szolga Heves.
 Gubinyi István Adács, Heves megye.
 Gulanics Mihály Büdszentmihály, Hősök-út 6,
 Gulyás József földmíves Heves.
 Gulrich György hentesség. Pesterzsébet, Bánffy-u. 15.
 Guttenberg Oszkár Bpest, Horn Ede-u. 6.
 Gyagyovszky Emil Bpest, VII., Barcsay-u. 8.
 Gyarmati János kovács Heves.
 Gyenes Mihály földmíves 571. Atány, Heves megye.
 Hajas András Kozárd, u. p. Ecseg, Nógrád megye.
 Hám József gazda Bábolnapusztá, Komárom megye.
 Hajdú Ferenc főtiszt Szolnok, Szt. Ferenc-u. 3.
 Hajdú Lajos Bpest, Dob-u. 70.

- Hajdú Lajos Rákoshegy, Wesselényi-u. 22.
 Hajdú Sámuel földműves Atány 12., Heves megye.
 Halász József vasműves Bpest, 111., Táborhegyd. 16628
 Hale Sándor zöldségtermelő Abony, Kölcse-u. 12.
 Haluska Pál Szirák (Nógrád m.).
 Hannsoek István Bpest, Egressy-úí 4.
 Hanuska Károly Salgótarján.
 vitéz Harmat Márton tisztv. Bpest, Üllői-út 120. II. ép.
 Harsányi Sándor kézbesítő Kunszentmiklós, posta.
 Hausknecht Nándor Kispeszt, Kossuth-u. 137.
 Hári Péter hadirokkant Bpest, VIII., Gólya-u. 28. 1.
 Heimlich Mór Bpest, Bálvány-u. 1.3. V.
 Hellmich Dezső Bpest, Gsángó-u. 60.
 Heves Flórián hentes Rékáshuía, u. p. Ujhuta.
 Hevesi Géza segédjegyző Maklár.
 Hincz András földműves Komló, Rákóczi-u. 53.
 Hips József Nagytálya.
 Holló Ferenc Kecskemét, V., Liliom-u. 10.
 Holczreiter Márton Maklár.
 Horacsek Lajos Rákospalota, Pöltenberg-u. 155.
 Hornyák Ferenc Bpest, Forgách-u. 3.
 Hornyák József rendőrfelügyelőhelvettes Kispeszt, Árpád-u. 180.
 Horner Miklós Bpest, Csarnok-tér 3.
 Horváth An ,rás Geszteréd, u. p. Balkány.
 Horváth István földműves Zalaapáti.
 Horvát János napszámos Alpár.
 Horváth Sándor földmunkás Balatonfüred, Vásár-tér,
 Hourig Béla fölvi gyázó Salgótarján, Rimamurányi-
 utea 57.
 Hoz István földműves Zseli, u. p. Mosondarnó.
 Hriczu János ny. cukorgyári alkalmazott Szerencs.
 Huborszky János segédfelügyelő Bpest, X., Kápolna-
 utca 14/b.
 Huppauer Márton Nagytálya.
 Hüftler Mihály Levél 208., Mosón megye.
 Imre István földműves Kiszombor, Szege di-u. 35.
 Ivádi László raktárnok Mátranovák.
 Jakab Imre, kovács m., Fenyőfalu (Győr m.).
 Jakab András, Felnémeth 283. sz.
 Jakobovits Artúr, Bpest, VII., Alpár-u. 6. II. 17.
 Jancsikodon Béla, Salgótarján, acélgyár, Liptai sor 4.

- Jancsurák János, községi bíró, Rudabánya.
 Járosi József borügynök, Izsák (Pest m.).
 Jenessel Péter borbélym., Kornádi.
 Jeszenszki József cipész, Kétdobony.
 Joo Lajos gazdatiszt, Bpest, VIII., Thék Endre-u. 48.
 Juhász János, Tokaj, Rozmaring-u. 580.
 vitéz Juhász Kálmán, Nagytálya.
 Juhász Mihály, Kecskemét, Alsószéktó 60.
 Juhász Sámuel, földmíves, Atány 135. (Heves m.)
 Kaczir János földmíves, Cegléd.
 Kaczur János földmíves, Kétdobony.
 Kakuk József földmíves, Zaránk.
 Kalamenovich Aladár Bpest, Vízművek igazg.
 Kaldrovits Béla, Bpest, I., Kapitány-u. 2. V. 9.
 Kaliczka János postás Bpest, Izabella-u. 89.
 Karába István, Felsőgöd.
 Karniczki János földmíves, Heves.
 Katona Frigyes főmolnár, Kondoros, Bem-u. 466.
 Katona György, Makó, Szentgellért-u.
 Katona Imre földmíves, Endrőd.
 Kánai István cseléd, Giczi-pusztá, Szimihály.
 u. p. Nagyigmánd (Komárom m.).
 Kecskés Gergely kocsikísérő, Újpest, Szi. Gellért-u. 25.
 Kelemen Géza asztalos, Himod (Sopron m.).
 Kelemen József kiskazda, Vid. u. p. Nagyalásony.
 Kelemen Mihály, Hencida.
 Kemény János igazgató Bpest, Maglódi-út 1.
 Kenyeres János, Nagykanizsa, Csányi L.-u. 30.
 Kerekes István bányász, Tokaj.
 Kereki Mihály hajdubiztos, Battonya a (Csanád m.).
 Kéri László, Kiskunfélegyháza, Holló L.-u. 28.
 Kirtyán Károly bognár, Pilis.
 Kis Ambrus földmíves, Kömlő. -
 Kis T. Joachim földmíves, Kömlő, Sz. Imre-u. 319.
 Kiss András földmíves, Heves.
 Kiss Gábor, Noszlop, Nyirbogdánypusztá.
 Kiss János duri, Mátra, Derecske 254. u. p. Derecske.
 Kiss János, Makó, Hédervári-u. 17.
 Kiss József öregbéres, Mezőhegyes, Belső Pereg 57.
 Kiss József, Cegléd, Szücs-telep, Szabadság-u. 11.
 Kiss Pál kőműves, Nőtincs (Nógrád m.).
 Kiss Rudolf soffőr, Bpest, Bertalan-u. 12-14.

- Kiszely Mihály Lác (Nógrád m.)
 Klicsik Zsigmond üveges, Kispeszt, Herik-u. 53.
 Kmett Lajos, Bpest, X., Bihari-u. 8.
 Knapovics Árpád Bpest, VII., Bem-u. 5.
 Kobilák Ignác napszámos, Kömlő, Petőfi-u. 149.
 Koch János, Üröm.
 Kocsis János Pesterzsébet, Jókai Mór-u. 81.
 Kocsis József rakt. műnk., Bpest, Márton-u. 5a, f. 4.
 Kohn Zsigmond kárpitos, Budapest,
 VI., Vörösmarty-u. 57. III. 32.
 Koller Anton szövőmester, Pilisborosjenő.
 Kollonav László tanító, Nyírtass.
 Kolonics János ny. útmester, Sátoraljaújhely.
 Koltay József Bpest, főposta.
 Komadinovits István szerelő, Pesterzsébet,
 Szigligeti-u. 24.
 Konya Sándor házfelügyelő, Bpest, L, Csóka-u. 5.
 Korcsok György, Békéscsaba, III., Szabolcs-u. 15.
 Kormányos András napszámos, Kistelek,
 Hétvezér-u. 27.
 Kormos Ferenc kalauz, Bpest, VII., Hajtsár-u. 32.
 Kosa Ferenc Bpest, Hungária-körút 241.
 Kosa Gáspár földmives, Sövényháza, Mária-telep.
 Kosa István, Baja, Korsós-u. 4.
 Kosaras István zenész, Kondoros (Békés m.).
 Koszó András utépitő, Szeged, Madách-u. 8.
 Koszt János sz. főmester, M. kir. „Árpád fej.” honv.
 laktanya, Komárom.
 Kovács Dezső birkás, Borsodnádásd (Borsod m.).
 Kovács Ferenc, Kispeszt, Tulipán-u, 43.
 Kovács György kereskedő, Egyek (Hajdú m.).
 Kovács István gazdász, Nyíregyháza, Pozsonyi-út.
 Kovács István vendéglős, Mosonszentmiklosi vasút-
 állomás.
 K. Kovács József földmives, Heves.
 Kovács József községi pénztáros, Csökmő.
 Kovács József földmives, Kiskunfélegyháza,
 Vörösmarty-u. 15. (Öregpalika).
 Kovács Kálmán jb. kezelőtiszt, Keszthely.
 Kovács Mihály, Salgótarján, Acélgyár.
 Kovács Pál földmives, Gyón.
 Kovács Sándor kereskedő, Gsépa.

- vitéz Kömlösi Imre kisbirtokos, Kömlő (Heves m.).
 Körte Döme, Kecskemét, Villanygyár.
 Kötél Imre földmíves, Balatonfüred.
 Kraft Ferenc, Bpest, II., Horthy Miklós-út 57.
 Kreis István, Bpest, Közvágóhíd.
 Kremsier F. Pál szerelő, Siófok.
 Kristóf József földmíves, Nógrádverőce.
 Krizmanits János, Fertőhomok (Sopron m.).
 Kun Károly földmíves, Ráckeve, Loredi-u.
 Kuzén Mihály villanyszerelő, Jászberény, Rákóczi 42.
 Laczó Vince molnársegéd, Kisfalud, u. p. Mihályi.
 Lamonda János, Bpest, VIII., Magdolna-u. 27.
 Lantos Mihály munkás, Sövényháza, Baksi-szöllő.
 Lári Imre napszámos, Alpár.
 László Pál, Oroszlány (Komárom ni.).
 László Sámuel, Békéscsaba, Tolnai-u. 14.
 Ledig József főmester Bpest, II. Fő-u. 6. Légügyi Hiv.
 Lendvai Károly földmíves, Kelemér.
 Lengyel István, Nyíregyháza, Zrínyi Ilona-u. 7.
 Linpár András földmíves, Fenyőfalu (Győr m.).
 Lipkei Gáspár földmíves, Heves.
 Liphay Elek, Bpest, József telefonközpont.
 Liszka István, Bpest, I., Városmajor-u. 27.
 Losonci Albert, Ártánd.
 Löwy Henrik fuvaros, Bpest, III., Szöllő-u. 61.
 L. Németh Vadász János bányász, Felsőgalla.
 Lumnitzner Károly, Lágymányos, dohánygyári igazgató.
 Madarász János földmíves, Atány 590. (Heves m.).
 Magyar János tanító, Előszállás, Kelemenhalom-
 puszta.
 Major János kőműves m., Pesterzsébet.
 Major, Bpest, Országos Levéltár.
 Makay Ferenc, Budafoki-út 10b.
 Marcsik József Szirák (Nógrád m.)
 Marecsik Lajos, Bpest, Álmos-u. 26.
 Markstein Rudolf keresk. utazó, Bpest, István-út 5.
 Mastisch Lajos felvigyázó, Rudabánya.
 Mateides Tivadar Bpest, Karpfenstein-u.
 Matus Ferenc, Baja.
 Matusek János Szirák (Nógrád m.)
 Matyejevits Ágoston szabósegéd, Esztergom,
 Bercsényi-u. 6.

- Mayer Henrik, Újdiósgyőr, Damjanich-u. 19a.
 Mayerberg tőzsdés Bpest, Hold-u.
 Márkus István ács, Pécel, Zsigmond-u. 14.
 Márton Imre altiszt, Cegléd, Szécsény-u. 12.
 vitéz Mátrai Lőrinc tiszth., Ludovika Akadémia.
 Medgyessy Kálmán, Felsőgöd, Család-u. 44.
 Mehler Lőrinc birtokos, Pesthidegkut, Újsor 220.
 Meilinger István dohánygyári igazgató Bpest, IL,
 Iskola-ucca.
 Melcher József Újpest, Erzsébet-u. 15.
 Merényi Ferenc, Budafok, Tóth József-u. .52.
 Mészáros Gyula, Zugló, Fűrész-u. 58.
 Mészáros István földmíves, Olaszliszka.
 Mészáros Károly szabó m., Tiszaigar (Heves m.).
 Mészáros Pál étkezdés, Bpest, Rózsa-u. 82.
 Mezey Lajos, Egri hordógyár, Felnémet (Heves m.).
 Mihálsits Elemér pályaőr, Budakalász, Fő-u. 42.
 Mihály István gazdasági cseléd, Levelenyi gazdaság,
 u. p. Sövényháza.
 Miksi András földmíves, Verpelét.
 Miianich Dezső Bpest, Gsángó-u. 6/b.
 Mindszenti Boldizsár igazgató Bpest, Labanc-uti iskola.
 Misányi Pál, Nagykáta.
 Misz János, Nagytálya.
 Mladoniczki János Szirák (Nógrád m.)
 Mocsáry János kovács m., Homrogd (Abauj m.).
 G. Mokri József földmíves, Olaszliszka.
 Molnár Ágoston puskaműves, Szolnok.
 Molnár Bernát földmíves, Kömlő, Petőfi-u. 167.
 Molnár Dávid főszemlélsz, Szolnok, Verseghi-u. 46.
 Molnár F. kereskedő, Mosón 89.
 Molnár Imre kórház, Szombathely.
 Molnár István kőműves, Cinkota 2. Újtelep.
 Molnár János, Ólad, 71. h. sz. (Vas m.).
 Molnár László földmíves, Heves.
 Molnár László szabómester, Vác.
 Moskovits Heimann bőrkereskedő, Újpest,
 István-u. 13.
 Mostisek Lajos, Rudabánya (Borsod vm.).
 Mozsár Gábor törpebirtokos, Mezőtúr, Törökszent-
 miklósi országút, tanya 434-5.
 Mrázik János, Berezel (Nógrád m.),

- Murár Lajos építész, Balassagyarmat.
 Musatics György, Bpest, VIII., Kálvária-u. 28. f. 17.
 Müller Antal lakatos, Baja, Kültelek 30.
 Nagy Ferenc hirlapbizományos, Gyöngyös, Főtér 4.
 Nagy *Ferenc* Rákosszentmihály, *Remény-u.* 1.
 Nagy György földmíves, Heves.
 Nagy János, Tápiósüly, Fő-út 155.
 Nagy József gazda, Kistarcsa.
 Nagy József főmolnár, Cegléd.
 Nagy Gy. Lajos, Kispest, Kossuth-tér 5.
 Nagy Sándor földmíves, Kömlő (Heves m.).
 Nádasdi Baán János Bpest, Angyal-u. 18.
 Nemes Károly fuvaros, Répáshuta, u. p. Újhuta
 Nemes Oszkár Bpest, Katona József-u. 28.
 Neszt János kertész, Sashalom.
 Neu Miksa kereskedő, Körmend, Rákóczi-u. 57.
 Neufeld János napszámos, Kömlő, Petőfi-u. 159.
 Németh Gy. András kereskedő, Kapuvár,
 Széchenyi-u. 3.
 Németh István, Zalaszentlőrinc, u. p. Zalaszentiván.
 Németh József piaci árus, Nagyszénás.
 Németh Károly kőműves, Székesfehérvár,
 Szunyog-u. 5.
 Némethy Tihamér r. felügyelő, Bpest, Hársfa-u. 38.
 Nisztlik Károly Vác, Hattyu-u.
 Nóvák Mihály cipésmester, Rákospalota,
 Pozsonyi-u. 17.
 Novicky János földmíves, Felső Nyáregyháza.
 Nörös Nándor, Pesterzsébet, Szigligeti-u. 13.
 Nyerki János szikvizgyáros, Perkáta.
 Nyerő Mátyás gazdálkodó, Bpest, Szt. László-u. 121.
 Oláh Ferenc, Bpest, Alföldi-u. menhely.
 Oláh Pál földmíves, Kotaj (Szabolcs m.).
 Ónody Mihály, Nagy tálya.
 Orbán György kőműves, Szany, 44.
 Orczy Károly és Béla, Abádszalok.
 Orisek János gyáritűzoltó, Rákoshegy, Csokonai-u. 82.
 Orosz György festő, Pesterzsébet, Ipar-u. 4.
 Orosz Károly irodaszolga, Miskolc, Toldi-utca 13.
 Orosz László hentes, Geszteréd, u. p. Balkány.
 Orosz Miklós géplakatos, Hajdudorog, 1988.
 Ölvödy Mihály, Kecskemét, Dankó-u. 68.

- Ölvödy Sándor, Kecskemét, Zöldfa-u. 80.
 Őzse Béla irodaszolga, Gyöngyös, Kovács-u. 9.
 Palduf András vasúti pályamunkás, Nógrádverőce.
 Paner István cipész m., Szakony (Sopron m.).
 Pap Lajos földmives, Füzesabony, Honvéd-u. 26.
 Papp György, Bertalan-major.
 Papp János molnár, Dunaföldvár, Külsőkertek kö 27.
 Papp Károly, Turkeve.
 Papp Lajos aknász, Dorog, Újtelep 801.
 vitéz Papik János gazdálkodó, F. Litke.
 Pataki József, Bpest, X., Salamon-u. 9/b.
 Pataký Károly Bpest, IX., Soroksári-út 38/40.
 Patkis Ferenc mezei munkás, Napáiy, u. p. Almásfüzitő.
 Patkó István Rákosszentmihály, Aulich-utca 15.
 Pauer István mészáros, Rákospalota, Szondy-u. 18.
 Pavkov József hentes, Bpest, VII, Kisdíófa-u.3. I. 23.
 Pásztor Ignác, Keresztespüspöki, u. p. Mezőkeresztes
 Pázmándy Sándor kőműves, Eger, Bércz-u. 2.
 Perisich Pál, Debrecen, Piac-u. 28.
 Perl Károly, Bpest, III., Majláth-u. 24.
 Perlusz Sándor, Bpest, VI., Váci-út 170.
 Pethő Gábor lakatos m., Kunszentmiklós.
 Petruska Vilmos irodatiszt, Eger, gr. Apponyi A.-u. 7.
 P. Kiss Ferenc földmives, Báránd, Hunyadi-u. 817.
 Pintér Lajos vili. szerelő, Tatabánya.
 Plech Sándor gőzmalmi főgépész, Bpest,
 Pogány Sándor, Ágasegyháza.
 Polgár János vasesztergályos, Bpest, Delej-u. 31.
 Pollák Béla asztalosm. Bpest, Lóportár-u. 7.
 Pongrácz István tisztviselő, Kispest, Erzsébet-tér 13.
 Portser Ferenc postaaltiszt. Bpest, Százados-út 4. f. 7.
 Pozsonyi Imre Bpest, Delej-u. 9.
 Puskát István földmives, Doboz (Békés m.).
 Radics Antal kőműves, Túrje (Zala m.).
 Radnóti Pál földmives, Atánv 668. (Heves m.).
 Radvány Lipót Bpest, Berliini tér.
 Rába József, Kecskemét, Szük-u. 5.
 Rác Ferenc földmives, Szécsény.
 Rác Ferenc trafikos, Szánv, Kis-utca 15.
 Rádai János gazdálkodó, Rudabánya.
 Rákóczid Lajos fűtőházi munkás, Nógrádverőce.

- Rákosi Dezső Bpest, Rákosy vívóterem.
 Rátz Ágoston, Gazdák Bizt. Szöv., Bpest Üllői-út 1.
 Reck Kálmán, Bpest, V., Visegrádi u. 103. I.
 Reichard János asztalos, Felsőgalla.
 Reif György munkavezető, Bpest, Kőrös-u. 28. III.
 Besch Ferenc, Hidegkút.
 Resch József, Borosjenő.
 Ritter Lőrinc, templomatya, Budaörs.
 Ritter Péter kisgazda, Nagytálya.
 Rizmayer Mihály földmives, Bpest, X., Cserkész-u. 78.
 Rödler József asztalos, Dévavánva.
 Rodóc János földmives, Balmazújváros, Böszörményi sor 3.
 Gy. Róka Kálmán földmives, Büdszentmihály.
 Rolicsek Ferenc kovácsm., Sándorfalva.
 Roosz Heinrichné, Kubekháza.
 Rozgics Péter földmives, Tököl, Fő-u. 464.
 Rózsa Imre földmives, Atány 586. (Heves m.).
 Rózsa Rezső könyvnyomda, Baja, Katona I.-u. 3.
 Röckel Károly, Bpest, Hajós-u. 13. II. 16.
 Römer Béla művezető, Bpest, Szt. Domokos-u. 19.
 Rutykai István Besenyőtelek.
 Sáfár Sándor kovácsmester, Uszod, 10. sz. (Pest m.).
 Sáfvány Nándor tánctanár, Szegvár 78.
 Sallay Mihály ácsm., Büdszentmihály, Vitézek-u. 22.
 Sándor János földmives, Homrogd (Ahauj m.).
 Sárándi György földmives, Atány 438. (Heves m.).
 Sárközi József földmives, Atány 594. (Heves m.).
 Schmidt József, Nemzeti uszócsarnok igazgató Bpest, Margitsziget.
 Schmidt Samu üvegfüvő, Salgótarján, palackgyár.
 Schneider Károly kőműves, Rajka (Mosón m.).
 Schubert János kőműves m., Rnesí, Futó-u. 28.
 Schlich Jakab kőfaragómester, Üllő.
 Schwarcz Izidor v. törzsőrmester, Bpest, Garam-u. 34.
 Schwarc János földmives, Tömörd (Vos m.).
 Schwarcz Károly, Vác, Istenalmi-u. 24.
 Schwarcz Sándor Bpest, Horthy Miklós-út 18.
 Schwarc Sámuel, Bpest, VII., Elemér-u. 36. II.
 Seligmann Gyula ker., Bpest, József-u. 4. IV. 22.
 Seres István, Kál 29. sz. (Heves m.).
 Serfőző István, Berezel (Nógrád m.).

- Sheba László, Monor, Bocskay-u. 5.
 Simák András, Szirák (Nógrád m.).
 vitéz Simon János, Tass, vízművek.
 Simon Károly napsz., Szolnok, Markotányos-u. 13.
 Simonies Péter I. o. altiszt, Nagykanizsa.
 P. Sinka József földmíves, Gelej (Borsod m.).
 Sipos Károly molnár, Csákvár (Fehér m.).
 Sipőc György földmíves, Kapuvár.
 Snerr Pál, Berettyóújfalu.
 Soos György hivataloszlaga, u. p. Kisterenye, Mizserfa.
 Soós Ödön ny. számvivőörmmester, Gyula, Kulcs-u. 3.
 Spécz Rezső irodatiszt, Sarkad (Bihar m.).
 Sporik Ferenc Bpest, III., Pacsirtamező-u. 53.
 Srej Sándor napszámos, Hatvan, Petőfi-u. 11.
 Stark Károly J. ügynök, Bpest, IX., Üllői-út 79.
 Steininger Gyula tanító, Szeged, Bécsi-krt 31.
 Stubenvoll Guido, Bpest, Üllői-út 103.
 Suha Félix zenész, Atány 384. (Heves m.).
 Sütő Bálint munkás, Bpest, Lehel-u. 26. II. 53.
 Sütő Mihály földmíves, Olaszliszka.
 Svábi József gépész, Bpest, Timár-u. 13. III. 42.
 Szabó András földmíves, Olaszliszka.
 Szabó Ádám gazdálkodó, Olcsva-Apáti (Szatmár m.).
 Szabó Ferenc, Csepel, Felső János-u. 47.
 Szabó György Rezső fodrász, Gvórsövényháza.
 Szabó Ignác szabó m., Eger, Diófakut-u. 30.
 Szabó János, Kecskemét, Nyil-u. 5.
 Szabó János, Hűvösvölgy, Mária remete-u. 18.
 Szabó József Nagyoroszi (Nógrád m.).
 Szabó Mihály napszámos, Nanály, u. p. Almásfüzitő.
 Szakter József kőműves, Cegléd, Külső Jászberényi-
 utca 126.
 Szalay István gyári m., Magyaróvár.
 Szalay János ács, Bpest, VIII., Ör-u. 7.
 Szarka Ferenc építőmunkás, Bia, Szarka-u. 17.
 Szarka Mihály, Kecskemét, Petőfi-u. 14.
 Szatmáry Mihály földmíves, Berettyóújfalu, Kossuth-
 utca 59.
 Szálizer Mátyás földmíves, Hegyeshalom.
 Szánthó Lajos alhadnagy, Székesfehérvár, 2. honv.
 híradó sz.
 Szegedi Imre, Izsák, Szij Kálmán-u. 80.

- Szegedy Károly, Nagytálya.
 Szeitz József, Dunabogdány, Erzsébet-út 59.
 Szelesley László¹, Tolna-Tamási, Andrásy-u. 431.
 Szepes Henrik, Bpest, Hajós-u. 15.
 Szerlem Domonkos komornyik, Monok (Kiskastély).
 Szécsi Gábor földmives, K ömlő, Erzsébet-u. 103.
 Széles József, Derecske.
 Széli Ferenc ács, Mátyásföld, Rákóczi F.-u. 17.
 Szén Ferenc cipész, Tiszafüred.
 Szigeti Lőrinc, Bpest, Péterfy S.-u. 15. I. 3.
 Szíjártó Jenő r. főtörzsőrmester, Bpest, Hegyalja-
 utca 23.
 Szilágyi János erdőőr, Nógrádsipek, u. p. Szécsény.
 Szili István husiparos, Pesterzsébet, Felvidéki-u. 25.
 Szita József földmives, Homrogd (Abauj m.).
 Szixk András gazdálkodó, Abaujvár.
 Szkaliczki János Szirák (Nógrád m.).
 Szlavkovszky János gépész, Kösd, Pozsonyi-u. 10.
 Szmilek Pál, Oroszlány (Komárom m.).
 Szorád Mihály földmives, Atány 583. (Heves m.).
 Szőke Lajos földmives, Heves.
 Szőke Sándor Szekszárd, Pásztor-u. 461.
 Szpisák Pál Szirák (Nógrád m.)
 Sztanesek József Szirák (Nógrád m.)
 Sztanoj György kereskedő, Battonya.
 Sztuka Károly földmives, Tokaj.
 Szuchy József építész, Nyíregyháza.
 Szűcs Ferenc, Tarpa (Bereg m.).
 Szűcs István földmives, Zalaapáti.
 Szűcs Lajos ny. tanító, Putnok.
 Tabajdi László, Kunszentmiklós, Széchenyi-u. 1108.
 Takács András főmolnár, Békés.
 Takács János urad. kulcsár, Geszteréd, u. p. Balkány.
 Takács Kálmán, Tapolca, Iskola-u. 12.
 Talpas József cipész, Pesterzsébet, Szarvas-u. 13.
 Tamás Béla pékmester, Budafok, Peres-u. 7.
 Tamás József munkás, Salgótarján, Rimamurányi-
 utca 37.
 Teiber János, Békésgyula, Máriafalva, Arany J.-u. 11.
 Teleki Mihály, Tetétlen, Erzsébet-u. 363. (Hajdú m.).
 Tenigli Rudolf, Nyíregyháza, Tompa-u. 1.
 T. Nagy István, Igrici, Aradi-u. 61. (Borsod m.).

- Thurner Nándor ig. tanító, Pápa, Eszterházy-u. 8.
 Timon Béla, Bpest, IX., Lónyai-u. 41. II. 5.
 Tirtl Ferenc burkolósegéd, Pesthidegkut, újsor 216.
 Tisza István Földes (Hajdu m.).
 Tokovi Ferenc földmíves, Kömlő, Alkotmány-u. 16.
 Tomasovszki József közalkalmazott, Kotaj
 Tóth Gábor, Dobozujfalu 647. (Békés m.).
 Tóth György földmíves, Atány 149. (Heves m.).
 Tóth József gazda, Bodajk.
 Tóth Laios, Nagykereki 294. sz.
 To tik Gábor napszámos, Kádárta (Veszprém ni.).
 Törő József, Eger, Nyár-u. 5.
 Török Imre földmíves, Atány 317. (Heves m.).
 Trottan Lajos fuvaros, Bpest, Wahrmann-u. sarok.
 Turóczy Ferenc ny. villamoskalauz, Táborhegy,
 2258. h. sz.
 Ujfalusi János, Tisza-Tokaj, Váradi-u. 151.
 Ujj Mihály földmíves, Örkénytelep.
 Ungváry Ferenc lakatos, Bpest, Szent László-u. 124.
 Untermayer Pál kádársegéd, Bpest, Jászberényi-u. 13b.
 Urelmann Károly munkás, Báckeve, Csepelszigel.
 Valovits László földmíves, Heves.
 Varga Antal, Botpalád (Szatmár m.).
 Varga Béla cukorgyári főgépész, Szerencs.
 Varga Ferenc sütőmester, Kelebia, I. Fő-út 434
 Varga Gergely, Berekböszörmény (Bihar m.).
 Varga Imre kovácmester, Mezőtúr, Vásár-u. 3
 Varga István (vak), Cegléd, Népkör 23.
 Varga János napszámos, Kömlő, Kossuth-u. 476.
 Varga János földmíves, Tápióság.
 Varga József, Pacsa, II. ker. (Zala m.).
 Varga Károly napszámos, Botpalád 57. (Szatmár m.).
 Varga Lajos munkavezető, Újpest, Eperjesi-u. 5.
 Varsa Imre, Bpest, II., Lövház-u. 22.
 Vas János ács, Sashegy (Komárom m.).
 Vass József ksigazda, Ráckeve, Fő-u. 220.
 Vavra Ferenc cipész, Nőtincs (Nógrád m.).
 Vencel Mihály üvegfúvó, Salgótarján, Vág-u. 15.
 Veréb János napszámos, Szilvásvárad (Borsod m.).
 Veréb Sándor földmíves, Kömlő, Rákóczi-u. 13.
 Veréb Zsiga földmíves, Kömlő, Templom-u. 312.
 Veres Béla földmíves, Kelemér.

- Veres József nyugdíjas, Békéscsaba, Pozsoiyyi-u. 33.
 Vermes Ödön, Csepel, Erzsébet-u. 96.
 Véber András, Kápolna (Heves m.).
 Vida István falburkoló, Bpest, VI., Kartács-u. 2.
 Vig Gergely, Debrecen, Létai-u. 36.
 Vig István földmíves, Zaránk.
 Vig János MÁV. pályaelőmunkás, Dormánd.
 Villánger Gáspár napszámos, Kömlő, Malom-u. 543.
 Virág András, Ludas.
 Virág János mészáros, Nagykanizsa Báthory-u. 14.
 Vitányi Bálint, Makkos, Kolyka, u. p. Sárospatak.
 Vitányi Gyula földmíves, Makkosholyka,
 Vörös Márton földmíves, Mélykút, Szabadkai-u. 316.
 Wagner János földmíves, Kompolt 79. (Heves m.).
 Wanka György nőiszabó, Bpest, Nádor-u. 15. ii. 22
 Wáli Lajos kőművessegéd, Vác, Burgonolia-u. 28.
 Weiss Ferenc, Bpest, VIII., Dugonich-uccai iskola.
 'Weisz Gyula gépkocsivezető, Bpest, Nürnberg-u. 8.
 Weisz Sándor, Bpest, Murányi-u. 45.
 Wertheim Béla, Pusztakakasszék, u. p. Orosháza.
 Wéber Pál, Bpest, I., Naphegy-tér 1.
 Wildstein Samu, Budapest, Práter-u. 82.
 Wind Jakab Lajos bútorkereskedő Sátoraljaújhely.
 Windt Károly hajógépész, Bpest, III., Viadoi-u. 7.
 Wisztercsil M. Béla fodrász, Bpest, Murányi-u. 57.
 Wolf József, Szentendre, Jókai-u. 5.
 W'ollenszky József Bpest, Orczy-út 8. III. 57.
 Worenka Miklós ács, Bpest, Gyömrői-u. 63.
 Zadravecz István, Somogyviszló, u. p. Somogyapáti.
 Zaja Illés kisbirtokos, Domoszló.
 Zeley Gyula lakatos, Pesterzsébet, Thurzó-u. 29a.
 Zöld Sándor cipész, Berettyóújfalu, Kossuth-u. 27.
 vitéz Zsolnay Gusztáv, Bpest, Szöllősi-u. 1.
 Zsolnai Lajos mázoló, Önöd, u. p. Torony (Vas m.).
-

Repülő- és léggömb-posta levelezőlap.

7430

Absender
Odoslatel
Nadawca
Почтасовник
Mittente
Posiljatelj
Posiljac
Presentator

Fliegerpost Przemysl

1915

FELDPOSTKORRESPONDENZKARTE.

4395

Absender
Odoslatel
Nadawca
Почтасовник
Mittente
Posiljatelj
Posiljac
Presentator

Ballonpost Przemysl

1915

FELDPOSTKORRESPONDENZKARTE.

1914 szeptember . . .

Przemysl városa.

Felgyújtottuk a falvakat. . .

1914 szeptember ...

A várparancsnok és vezérkara.

Repülő érkezett a várba . . .

Przemysł egyik erődjének belseje.

Honvédek a gyalogsági állásban.

1914 október...

Képzlet...

*(Magyar lapokban,
1914-ben
megjelent képek
a Werk 1/1.
harcairól.)*

... valóság.

(Felül: gyalogsági állás a bombázás áldozataival.

Alul: előtér az oroszok támadása után.)

1914 október...

Erődök a bombázás után.

1914 október ...

Radko Dimitriew.

Kusmanek.

Tamásy.

Hubert.

Révy.

A Werk I/1.

1914 október...

A felmentő csapatok bevonulnak a városba.

Przemysł lakossága ünnepli a várparancsnokot.

Károly trónörökös látogatása.

A hadsereg-főparancsnok Przemyslben.

1914 november ...

Felvonulnak a honvéd-tüzérek . . .

Kitörés . . .

1914 december ...

A 30.5 cm-es mozsár . . .

. . . és Latosa.

Ágyúdörgés közepette ...
(Szódy Szilárd Przemyszlben készült emlékmű-terve.)

Kusmanek.

Tamásy.

Weeber.

Létay.

Camil.

Seide.

Kloiber.

Schwalb.

Schöpflin.

Renvers.

**Ágyúörgés
közepette...**

*Sződy Szilárdnak
a tervezett
emlékműhöz
Przemyszlben
készült plakettjei.*

Szuhányi.

(Gyóni Géza Przemyslben írt és ott megjelent verskötetének eredeti címlapja.)

A Gyóni (Achim) fivérek.

(Baloldalon Gyóni Géza,)

1915 március 22.

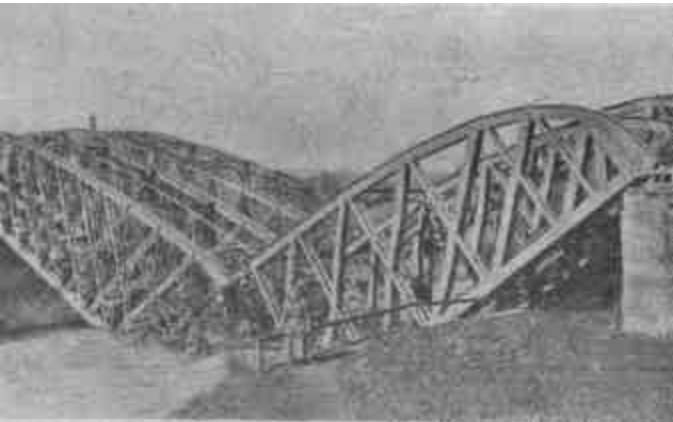
A megmaradt hadianyag.

Lehmann kapitány, az utolsó hírnök elrepül.

Tönkretett páncélvonat.

Felrobbantott hid.

1915 március 22.

Épségben maradt páncélgépjármű ....

Szétrombolt erődök.

Jól sikerült robbantás.

Erődök a szétrombolás után

1915 március 22.

Az első kozák a város utcáin.

*Nincs már háború Przemyslben . . .
(A két hadsereg tisztjei békésen beszélgetnek.)*

1915 március 25.

Hadifogságba indul a várparancsnok . . .

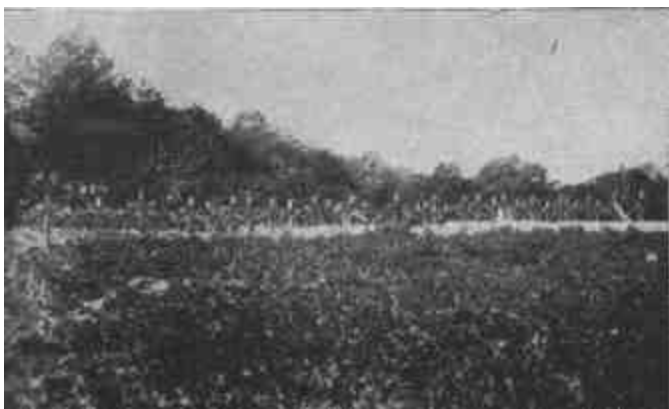
... avár őrsége is.

1914 augusztus ...

Tüzérségi megfigyelőhely.

1915 március ...

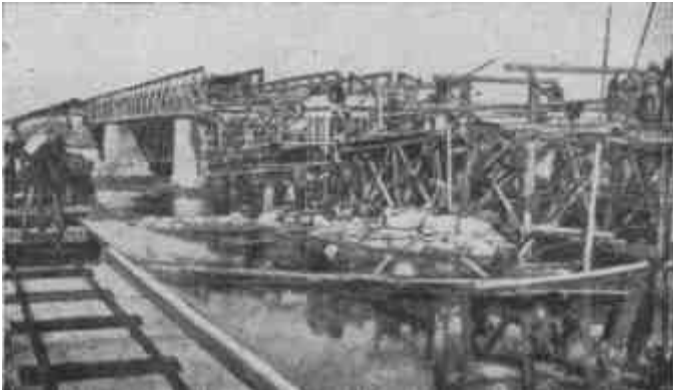

Przemysli katonatemető.

1915 április ...

Szent György-rend Przemyslért.

Építik az oroszok a felrobbantott vasúti hidat.

1915 április ...

A drótakadályok eltakarítása

Az oroszok rendbehozzák a vasútvonalakat.

1915 május 31.

Újra magyar zászló az egyik erődön . . .

Przemysł újból szétlőtt erődje a visszafoglalás után.

Romhalmaz a Werk VII. helyén.

A 30.5-esek bombáinak eredményei . .

1915 június 3.

A győztes csapatok bevonulnak a városba.

Bajorok díszmenete Przemyszlben.

Győzőkből. . . legyőzöttek.

A vár orosz védői hadifogságba indulnak.

1915 június ...

Átkelés a Sánon.

Újjáépül a Sán-hid.

Az elesett hősök emlékére.

(Szódy Szilárd műve. 1932. nov. 13-án leplezték le Budapesten.)

A. ca. kir. pénzügyminisztériumának 1918. évi február hó 18-án 21.336 sz. n. határozatával engedélyezett és

A Nemzeti Szolgálatokért Közzétett Hónapról Hónapról Alapítvány, központosított állami köznevelési intézmények részére

:: JÓTÉKONY-CÉLU SORSJÁTÉK ::

Egy sorsjegy

a Prémium várméltóság által felügyelt Szolgálatokért Alapítvány alapja javára.

Ára 1 Korona

Ez a sorsjáték sorsjegye 200.000 db, a 1. díjazás összegével 100.000.000 forint, a 2. díjazás összegével 5.000.000 forint.

A sorsjáték kezdő sorsolása 1933. évi március hó 31. napján a kir. Nemzeti Szolgálatokért Közzétett Hónapról Hónapról Alapítvány által rendezett sorsoláson fog történni. A sorsolás helye a Nemzeti Szolgálatokért Közzétett Hónapról Hónapról Alapítvány székhelyén, azaz a Budapesti Királyi Szolgálatokért Közzétett Hónapról Hónapról Alapítvány székhelyén, azaz a Budapesti Királyi Szolgálatokért Közzétett Hónapról Hónapról Alapítvány székhelyén.

Özvegyekért és árváikért...